

ปัจจัยที่มีผลต่อการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

FACTORS AFFECTING PALI STUDY ADMINISTRATION IN
AYUTTHAYA PROVINCE.

พระมหาสมใจ ธนีสุสโร (ประเสริฐนุช)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาการจัดการเชิงพุทธ
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๔

ปัจจัยที่มีผลต่อการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

พระมหาสมใจ ฐนิสฺสโร (ประเสริฐนุช)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาการจัดการเชิงพุทธ
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๔

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

FACTORS AFFECTING PALI STUDY ADMINISTRATION IN
AYUTTHAYA PROVINCE.

PHRAMAHASOMJAI THANISSARO (PRASEARCHNOOT)

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of
The Requirement for The Degree of
Master of Arts
(Buddhist Management)

Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Bangkok, Thailand
C.E.2011

(Copyright by mahachulalongkornrajavidyalaya University)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้บัณฑิตวิทยาลัย
ฉบับนี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการ
จัดการเชิงพุทธ

(พระสุธีธรรมานุวัตร, ผศ.ดร.)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบบัณฑิตวิทยาลัย

(พระครูปริยัติกิตติธำรง, ผศ.ดร.)

กรรมการ

(อาจารย์ ดร.สุภกิจ โสทัต)

กรรมการ

(ผศ.ดร.โกนิฐ์ ศรีทอง)

กรรมการ

(พระมหาบุญเลิศ อินฺทปญฺโญ, ผศ.)

กรรมการ

(รศ.ดร.สมาน งามสนิท)

คณะกรรมการควบคุมบัณฑิตวิทยาลัย

ผศ.ดร.โกนิฐ์ ศรีทอง

ประธานกรรมการ

พระมหาบุญเลิศ อินฺทปญฺโญ, ผศ.

กรรมการ

รศ.ดร.สมาน งามสนิท

กรรมการ

- ชื่อวิทยานิพนธ์** : ปัจจัยที่มีผลต่อการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรม
แผนกบาลี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
- ผู้วิจัย** : พระมหาสมใจ ธนีสโร (ประเสริฐนุช)
- ปริญญา** : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (การจัดการเชิงพุทธ)
- คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์**
- : ผศ.ดร.โกนิฐ์ ศรีทอง พธ.บ.,M.A., Ph.D.(Soc)
 - : พระมหาบุญเลิศ อินุทปญโญ ผศ.ป.ธ.๗, พธ.บ., ศศ.ม., รป.ม.
(การจัดการความขัดแย้ง)
 - : รศ.ดร.สมาน งามสนิท B.A., M.A., พบ.ด.
(การบริหารการพัฒนา)
- วันสำเร็จการศึกษา** : ๑๖ มีนาคม ๒๕๕๕

บทคัดย่อ

การวิจัยเรื่อง ปัจจัยที่มีผลต่อการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา มีวัตถุประสงค์ ๑) เพื่อศึกษาระดับการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ๒) เพื่อเปรียบเทียบความคิดเห็นของพระภิกษุสามเณรที่เป็นนักเรียนปริยัติธรรมแผนกบาลีที่มีต่อการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา จำแนกตามปัจจัยส่วนบุคคลและ ๓) เพื่อศึกษาปัญหาและข้อเสนอแนะเกี่ยวกับการดำเนินการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ดำเนินการวิจัยโดยวิธีวิจัยเชิงสำรวจ (Survey Research) เก็บรวบรวมข้อมูลโดยใช้แบบสอบถามกับกลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัย คือ พระภิกษุสามเณรที่เป็นนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกบาลี จำนวน ๑๐๙ รูป โดยใช้ประชากรกลุ่มตัวอย่างเป็นกลุ่มศึกษา เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลเป็นแบบสอบถามที่ผู้วิจัยสร้างขึ้นเอง โดยมีค่าความเชื่อมั่น เท่ากับ .๙๔๘ สถิติที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูล สถิติเชิงพรรณนา ได้แก่ ค่าความถี่และค่าร้อยละ (Percentage) ค่าเฉลี่ย (Mean) ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน (Standard Deviation) และสถิติเชิงอนุมานโดยใช้การทดสอบค่าเอฟ (f-test) คือ การใช้การวิเคราะห์ความแปรปรวนทางเดียว (One-Way Analysis of Variance : ANOVA) และทำการทดสอบความแตกต่างรายคู่โดยวิธีการผลต่างนัยสำคัญน้อยที่สุด (Least Significant Difference : LSD)

ผลการวิจัยพบว่า

๑. ระดับปัจจัยที่มีผลต่อการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ในภาพรวมอยู่ในระดับมาก ($\bar{X} = ๓.๕๐$) และเมื่อพิจารณาเป็นรายด้านแล้วพบว่าความคิดเห็นของนักเรียนปริยัติธรรมแผนกบาลีที่มีต่อการดำเนินงานด้านหลักสูตรและด้านสภาพแวดล้อมในสถานศึกษาอยู่ในระดับปานกลาง ส่วนด้านสภาพแวดล้อมของวัดและด้านผู้เรียนอยู่ในระดับมาก

๒. ผลการเปรียบเทียบความคิดเห็นของนักเรียนปริยัติธรรมแผนกบาลีที่มีต่อปัจจัยในการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา จำแนกตามปัจจัยส่วนบุคคล พบว่า พระภิกษุสามเณรที่มีอายุ พรรษา วุฒิการศึกษาสามัญ วุฒิการศึกษาปริยัติธรรม(นักธรรม) วุฒิการศึกษาปริยัติธรรม (เปรียญธรรม)และระยะเวลาที่สังกัดอยู่ภายในวัดต่างกัน มีความคิดเห็นต่อผลการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีไม่แตกต่างกัน

๓. ข้อเสนอแนะเกี่ยวกับการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ๑) ข้อเสนอแนะ ได้แก่ ควรเพิ่มการสนับสนุนค่าพาหนะเพื่อการเดินทางไปเรียนและจัดให้ห้องพักมีความเป็นส่วนตัวมากขึ้น ๒) ด้านหลักสูตร ปัญหา ได้แก่ ผู้เรียนมีส่วนร่วมในการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนน้อยและสื่อการเรียนการสอนไม่มีความหลากหลาย ข้อเสนอแนะ ได้แก่ จัดให้ผู้เรียนมีส่วนร่วมในการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนมากขึ้นและสร้างสื่อการเรียนการสอนให้มีความหลากหลายมากขึ้น ๓) ด้านผู้เรียน ปัญหา ได้แก่ สามารถนำความรู้ไปประยุกต์ใช้ได้น้อยและมีการขาดเรียนบ่อยๆ ข้อเสนอแนะ ได้แก่ ปรับการเรียนการสอนให้สอดคล้องกับชีวิตประจำวันมากขึ้น และพยายามไม่ขาดเรียนถ้าไม่มีกิจธุระจำเป็น ๔) ด้านสภาพแวดล้อมในสถานศึกษา ปัญหา ได้แก่ เทคนิคการสอนของครูยังไม่มีความหลากหลายและการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนที่ส่งเสริมการเรียนรู้ด้วยตนเองน้อย ข้อเสนอแนะ ได้แก่ จัดฝึกอบรมครูให้มีเทคนิคการสอนที่มีความหลากหลายและจัดให้มีกิจกรรมการเรียนการสอนที่ส่งเสริมการเรียนรู้ด้วยตนเองมากขึ้น

Thesis Title : The Factors Affecting on the Management of Pali Study in
Ayutthaya Province

Researcher : Phramahasomjai Thanissaro (Prasearchnoot)

Degree : Master of Arts (Buddhist Management)

Thesis Subversory Committee

: Asst.Prof. Dr.Konit Sritong, B.A., M.A., Ph.D.

: Pramaha Boonlert Inthapanyo, Pali VII, B.A., M.A., M.P.A.

: Assoc.Prof. Dr. Saman Ngamsanit, B.A., M.A., D.P.A.

Date of Graduation : March 16, 2012

Abstract

The main objectives of this research are: i) to study the factors affecting on the management of Pali Study in Ayutthaya province, ii) to compare the factors affecting on the management of Pali Study in Ayutthaya province, classified by personal factors, and iii) to study the problems and suggestions of the management of Pali Study in Ayutthaya province. The study was conducted by the survey research. The sample of this study consisted of 109 monks who are studying Pali in Ayuttaya province. Tool used for collecting data was questionnaire which has confidence value equal to 0.948. The statistics used in data analysis were descriptive statistics such as frequency, percentage, average (Mean), Standard Deviation and Inferential statistics such as F-test (One-way Analysis of Variance: ANOVA) and to test the differences of means pairs, the Least Significant Difference (LSD).

The findings of this research are concluded as follows:

1. The overall level of factors affecting on the management of Pali Study in Ayutthaya province, was ranked at high level ($\bar{X} = 3.50$). When considered in each aspect, it was found that the course and educational environment were noted at the medium level. On the other hand, the environment of the temple and the students were found at the high levels.

2. With regard to the comparison of the factors affecting on the management of Pali Study in Ayutthaya province, classified by personal factors, it was

found that age, years in monkhood, education and the period residing in the temple were noticed no significant differences even at 0.05 level.

3. The problems and suggestions on the management of Pali Study in Ayutthaya province revealed that :

1) The temple should support the transportation, due to the lack of transportation support for going to study and should provide the private room.

2) For the Course of Study, the students have less participation in education activities and learning materials are not various. The suggestion for this is to persuade the students to have more participation in education activities and create learning materials to be more various.

3) For the Learners, the problems are that the students can not apply knowledge in daily life and they are often absent the class. The suggestion is to adjust the learning activities and let them attend the class.

4) For the environment in schools, the problem is that teachers do not have various techniques and less activities for self-learning. The suggestions are to train teachers to have more techniques and provide a variety of teaching and learning activities that promote self-learning even more.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดี ด้วยความเมตตาของคณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ ได้แก่ ผศ.ดร.โกนิฐ์ ศรีทอง, พระมหาบุญเลิศ อินฺทปญฺโญ ผศ. และ รศ.ดร.สมานงามสนิท ที่ได้กรุณาอนุเคราะห์ให้คำปรึกษา แนะนำ ช่วยเหลือในการปรับปรุงแก้ไขวิทยานิพนธ์จนสำเร็จด้วยดี

ขอขอบพระคุณ พระครูปริยัติกิตติธำรง, ผศ.ดร., และอาจารย์ ดร.สุภกิจ โสทัต ซึ่งเป็นคณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์ ที่ได้กรุณาให้คำแนะนำและแก้ไขเพิ่มเติม

ขอเจริญพรขอบคุณ ผศ.ดร.สุรพล สุยะพรหม ผู้อำนวยการหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต และคณะกรรมการบริหารหลักสูตรทุกท่าน ที่ได้ประสิทธิ์ประสาทวิชาการต่างๆ และได้รับความเมตตาอนุเคราะห์จัดหาให้งานวิจัยดำเนินไปได้อย่างราบรื่น

ขอเจริญพรขอบคุณ ผศ.ดร.ภัทรพล ใจเย็น, ผศ.ดร.เต็มศักดิ์ ทองอินทร์, ผศ.ดร.รัชชนันท์ อิศรเดช, อาจารย์ ดร.ทิวาทิพย์ เทียมชัยภูมิ และอาจารย์ ดร.พิเชฐ ทังโต ที่กรุณาเป็นผู้เชี่ยวชาญในการตรวจแบบสอบถามให้คำปรึกษาแนะนำในการปรับปรุงแก้ไขแบบสอบถามให้สมบูรณ์และสำเร็จได้ด้วยดี

ขอขอบพระคุณ พระเดชพระคุณพระเทพรัตนนาคกร เจ้าคณะจังหวัดพระนครศรีอยุธยา เจ้าอาวาสวัดพนัญเชิงวรวิหาร พระเดชพระคุณพระญาณไตรโลก เจ้าคณะอำเภอบ้านแพรก เจ้าอาวาสวัดษัตรีราชวรวิหาร และเจ้าสำนักศาสนศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี ทุกท่าน ที่ได้ให้ความกรุณาอนุญาตเพื่อเก็บรวบรวมข้อมูล

ขอขอบพระคุณ พระครูรัตนกิจจารักษ์ พระมหาสุหนันท์ สุนนฺโท และพระนิศิษย์ปี ๑ ทุกๆ รูป ที่ช่วยเหลือชี้แนะแนวทางในการดำเนินการทำวิทยานิพนธ์ และให้ความช่วยเหลือในเรื่องของสถิติที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูลในครั้งนี้พร้อมทั้งกำลังใจเสมอมา

สุดท้ายนี้ คุณค่าและประโยชน์ใดๆ อันจะพึงมีจากวิทยานิพนธ์เล่มนี้ ผู้วิจัยขอน้อมถวายเป็นพุทธบูชา ธรรมบูชา สังฆบูชา และมอบบูชาเป็นกตเวทิตาคุณ แก่คุณบิดามารดา ครูบาอาจารย์ รวมทั้งคณะญาติโยมชาวบางยี่โทชาววัดตองปู่ผู้มีอุปการคุณทุกท่านที่มีส่วนช่วยเหลือในการทำวิทยานิพนธ์ในครั้งนี้ ซึ่งไม่สามารถจะเอ่ยนามได้ทั้งหมด ผู้ให้กำลังใจ ผู้ให้กำลังใจ สนับสนุนในเรื่องต่าง ๆ และผู้ถวายข้าวทุกทัพพีตลอดระยะเวลาที่ดำรงเพศสมณะมา

พระมหาสมใจ ธนีสฺสโร (ประเสริฐนุช)

๑ กรกฎาคม ๒๕๕๔

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	(ก)
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	(ค)
กิตติกรรมประกาศ	(จ)
สารบัญ	(ฉ)
สารบัญตาราง	(ณ)
สารบัญแผนภาพ	(ญ)
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	(ฎ)
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๓
๑.๓ ขอบเขตการวิจัย	๔
๑.๔ ปัญหาที่ต้องการทราบ	๕
๑.๕ สมมติฐานของการวิจัย	๕
๑.๖ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย	๕
๑.๗ ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย	๗
บทที่ ๒ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๘
๒.๑ แนวคิดทฤษฎีการจัดการศึกษาตามหลักของพระพุทธศาสนา	๘
๒.๒ แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับการบริหาร	๔๓
๒.๓ แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับความพึงพอใจ	๕๔
๒.๔ แนวคิดเกี่ยวกับประวัติบาฬีและการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีในประเทศไทย	๖๘
๒.๕ แนวคิดเกี่ยวกับหลักสูตรประโยคบาลีสนามหลวงที่ใช้ยู่ติอยู่ในปัจจุบัน	๑๐๐
๒.๖ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๑๐๙
๒.๗ กรอบแนวคิดในการวิจัย	๑๑๕

สารบัญ (ต่อ)

เรื่อง	หน้า
บทที่ ๓ วิธีการดำเนินการวิจัย	๑๑๗
๓.๑ รูปแบบในการวิจัย	๑๑๗
๓.๒ ประชากรและกลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัย	๑๑๗
๓.๓ เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย	๑๑๘
๓.๔ การเก็บรวบรวมข้อมูล	๑๒๐
๓.๕ การวิเคราะห์ข้อมูลและสถิติที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูล	๑๒๑
บทที่ ๔ ผลการศึกษา	๑๒๓
๔.๑ ข้อมูลเกี่ยวกับสถานภาพส่วนบุคคลของผู้ตอบแบบสอบถาม	๑๒๓
๔.๒ ข้อมูลเกี่ยวกับระดับการดำเนินงานจัดการศึกษา พระปริยัติธรรมแผนกบาลี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา	๑๒๖
๔.๓ ผลการเปรียบเทียบปัจจัยที่มีผลต่อการดำเนินงานจัดการศึกษา พระปริยัติธรรมแผนกบาลี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา	๑๓๑
๔.๔ ข้อเสนอแนะเกี่ยวกับการดำเนินงานจัดการศึกษา พระปริยัติธรรมแผนกบาลี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา	๑๓๙
บทที่ ๕ สรุปผลการศึกษาและข้อเสนอแนะ	๑๔๑
๕.๑ สรุปผลการวิจัย	๑๔๑
๕.๒ อภิปรายผลการวิจัย	๑๔๕
๕.๓ ข้อเสนอแนะจากการวิจัย	๑๕๒
บรรณานุกรม	๑๕๕
ภาคผนวก	๑๖๑
ภาคผนวก ก. หนังสือขอความอนุเคราะห์ตรวจแก้ไขเครื่องมือ	๑๖๒
ภาคผนวก ข. ผลการหาค่าความเที่ยงตรงของเครื่องมือ (IOC)	๑๖๘

สารบัญ (ต่อ)

เรื่อง	หน้า
ภาคผนวก ๑ หนังสือขอความอนุเคราะห์เก็บข้อมูลเพื่อตรวจสอบความ เที่ยงตรงของแบบสอบถาม	๑๗๖
ภาคผนวก ๒ ผลการหาค่าความเชื่อมั่นของเครื่องมือ (Try out)	๑๗๘
ภาคผนวก ๓ หนังสือขอความอนุเคราะห์แจกแบบสอบถาม	๑๘๑
ภาคผนวก ๔ แบบสอบถามเพื่อการวิจัย	๑๘๘
ประวัติผู้วิจัย	๑๙๘

สารบัญญัตราสาร

ตารางที่	หน้า
๔.๑ จำนวน ร้อยละของผู้ตอบแบบสอบถาม จำแนกตามสถานภาพส่วนบุคคล	๑๒๓
๔.๒ ค่าเฉลี่ย ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานและระดับการดำเนินงานจัดการศึกษา พระปริยัติธรรมแผนกบาลี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา	๑๒๖
๔.๓ ค่าเฉลี่ย ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานและผลการดำเนินงานจัดการศึกษา พระปริยัติธรรมแผนกบาลี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา	๑๒๗
๔.๔ ค่าเฉลี่ย ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานและผลการดำเนินงานจัดการศึกษา พระปริยัติธรรมแผนกบาลี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา	๑๒๘
๔.๕ ค่าเฉลี่ย ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานและผลการดำเนินงานจัดการศึกษา พระปริยัติธรรมแผนกบาลี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ด้านผู้เรียน	๑๒๙
๔.๖ ค่าเฉลี่ย ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานและผลการดำเนินงานจัดการศึกษา พระปริยัติธรรมแผนกบาลี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ด้านสภาพแวดล้อมในสถานศึกษา	๑๓๐
๔.๗ การเปรียบเทียบปัจจัยอายุที่มีความคิดเห็นต่อการดำเนินงานจัดการศึกษา พระปริยัติธรรมแผนกบาลี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา	๑๓๒
๔.๘ การเปรียบเทียบปัจจัยพรรษาที่มีความคิดเห็นต่อการดำเนินงานจัดการศึกษา พระปริยัติธรรมแผนกบาลี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา	๑๓๓
๔.๙ การเปรียบเทียบปัจจัยวุฒิการศึกษาสามัญที่มีผลต่อการดำเนินงานจัดการศึกษา พระปริยัติธรรมแผนกบาลี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา	๑๓๔
๔.๑๐ ปัจจัยวุฒิการศึกษาสามัญที่มีผลต่อการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกบาลี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ด้านสภาพแวดล้อมของวัด	๑๓๕
๔.๑๑ การเปรียบเทียบปัจจัยวุฒิการศึกษาพระปริยัติธรรม (แผนกธรรม) ที่มีความคิดเห็น ต่อการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีจังหวัดพระนครศรีอยุธยา	๑๓๖
๔.๑๒ การเปรียบเทียบปัจจัยวุฒิการศึกษาพระปริยัติธรรม (แผนกบาลี) ที่มีความคิดเห็น ต่อการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา	๑๓๗
๔.๑๓ การเปรียบเทียบปัจจัยระยะเวลาที่สังกัดอยู่ภายในวัดที่มีความคิดเห็น ต่อการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา	๑๓๘

(ญ)

สารบัญแผนภาพ

แผนภาพที่	หน้า
๒.๑ ความต้องการของคนเราตามลำดับขั้นของ Maslow	๖๐
๒.๒ กรอบแนวคิดในการวิจัย	๑๑๖

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

๑. คำย่อชื่อคำภีร์พระไตรปิฎก

อักษรย่อในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ใช้อ้างอิงจากพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ.๒๕๓๙ เป็นหลัก ดังต่อไปนี้

พระวินัยปิฎก

วิ.มหา (ไทย) = วินัยปิฎก มหาวิภังค์ (ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

ที.สี.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	สีลขันธวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ปา	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฎีกวรรค	(ภาษาไทย)
ม.มู	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มุลปัณณาสก์	(ภาษาไทย)
ม.ม.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มัชฌิมปัณณาสก์	(ภาษาไทย)
อง.ปญจก.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ปญจกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.จกก.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	จกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.สตตก.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	สตตกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ติก.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ติกนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.ธ.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ธรรมบท	(ภาษาไทย)
ที.ม.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาวรรค	(ภาษาไทย)

๒. การระบุหมายเลขในพระไตรปิฎก

ในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ได้ใช้พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ.๒๕๓๙ เป็นหลักในการอ้างอิง ซึ่งพระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย จะระบุ เล่ม/ข้อ/หน้าตามลำดับ หลังคำย่อชื่อคำภีร์ เช่น วิ.มหา. (ไทย) ๑/๑๘/๒๓. หมายความว่า ระบุถึง วินัยปิฎก มหาวิภังค์ ฉบับภาษาไทย พระไตรปิฎก เล่มที่ ๑ ข้อที่ ๑๘ หน้าที่ ๒๓ เป็นต้น

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีเป็นหัวใจของการศึกษาของคณะสงฆ์ที่มีผลต่อความมั่นคงแห่งพระพุทธศาสนา เพราะคัมภีร์สำคัญ เช่น พระไตรปิฎกของฝ่ายเถรวาทจารึกไว้เป็นภาษาบาลี และการรักษาต้นฉบับเดิมซึ่งเป็นภาษาบาลี เพื่อป้องกันพระพุทธพจน์มิให้คลาดเคลื่อนที่เรียกว่า พระสังคหกรรมปฏิรูป การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี จึงเป็นส่วนสำคัญที่จะรักษาศาสนธรรมไว้ได้อย่างสมบูรณ์

อย่างไรก็ตาม การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี ยังนับได้ว่าเป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะเป็นการศึกษาที่ทำให้พระภิกษุสามเณรจบการศึกษาของคณะสงฆ์และมีคุณวุฒิทางพุทธศาสนาสูงสุด ประกอบกับการเรียนภาษาบาลี เกี่ยวเนื่องกับการแปลศัพท์ตีความพระธรรมวินัยตามไวยากรณ์ เป็นการรักษาหลักการเดิมหรือความหมายของพระพุทธรวณะตามที่มีอยู่ในพระไตรปิฎก เป็นการป้องกันสังคหกรรมปฏิรูปได้ และการเรียนภาษาบาลีต้องใช้ความอดทนอดทนวิริยะและแรงจูงใจเป็นอย่างมากจึงถือได้ว่าการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีช่วยพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ให้มีคุณภาพสูงขึ้นได้อีกทางหนึ่ง^๑

การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี ระดับเปรียญตรี (ประโยค ป.๓) เป็นพื้นฐานในการศึกษาบาลีระดับชั้นประโยคสูงขึ้นไป เพราะระดับนี้เน้นไวยากรณ์ ความจำและความเข้าใจ ถ้าผู้เรียนไม่แตกฉานในหลักไวยากรณ์แล้ว ก็อาจจะไม่ประสบความสำเร็จในการเรียนระดับชั้นประโยคที่สูงขึ้น หรืออาจทำให้การเรียนล่าช้าก็ได้ วิชาสัมพันธไทย ทำให้ทราบถึงการจัดเรียงรูปประโยคในการเรียงข้อความไทยเป็นบาลี เช่น วิชาแปลไทยเป็นมคธ หรือวิชาแปลมคธเป็นไทย เหล่านี้ล้วนต้องอาศัยหลักการสัมพันธช่วยตรวจสอบว่าแปลหรือเรียงข้อความได้ถูกต้องตามกฎเกณฑ์หรือไม่อย่างไร เป็นต้น นอกจากนี้ผู้เรียนยังต้องมีความรู้เรื่องภาษาไทยเป็นอย่างดี เขียนอักษร จัตวารวดตอน ย่อหน้า ให้ถูกต้องตามภาษาสมัยนิยม ในรายวิชานุกรพภาค เพื่อประโยชน์ในการเขียนภาษาบาลีอักษรไทยได้อย่างถูกต้องในระดับชั้นสูง นอกจากนั้น ยังทำให้ผู้เรียนที่สอบไล่ได้เป็นผู้ทรงเกียรติ ยกสถานะให้สูงขึ้น เป็นผู้มีความรู้ในสังคม ได้รับยกย่อง

^๑กรมการศาสนา, การพัฒนารูปแบบการจัดการศึกษา พระปริยัติธรรมแผนกบาลี, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๔), หน้า๑.

นับถือจากผู้คนทั่วไป โดยเฉพาะได้รับพระมหากรุณาธิคุณจากพระมหากษัตริย์ ซึ่งถือว่าเป็นเกียรติอย่างสูง ผู้สอบได้เปรียญธรรม ๓ ประโยคนั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานพระบรมราชานุญาต ถวายให้สมเด็จพระสังฆราชสกลสังฆปริณายก เสด็จประกอบพิธีทรงตั้งเปรียญธรรม ๓ ประโยค ประทานพัดเปรียญ และประกาศนียบัตร ณ เวลา สถานที่ตามโอกาสอันสมควร พระภิกษุที่สอบได้เปรียญธรรม ๓ ประโยค เมื่อมีพระราชทานทรงตั้งเปรียญธรรมผ่านไปแล้ว จะได้รับพระบรมราชานุญาตให้คำว่า “พระมหา” นำหน้าชื่อเดิมได้ ส่วนสามเณรจะใช้คำว่า ป. (มาจากคำว่า เปรียญ) ตามหลังชื่อตัวและนามสกุลได้ นับว่าเป็นเกียรติและนำชื่อเสียงมาสู่วงศ์ตระกูลไม่น้อย

ประโยค ป.ธ. ๓ ซึ่งถือว่าเป็นประโยคที่ผู้เรียนต่างมุ่งหวังและปรารถนาที่จะสอบให้ผ่านมากที่สุด เพราะพระภิกษุจะเป็นมหาหรือสามเณรจะเป็นเปรียญได้นั้น จะต้องสอบประโยค ป.ธ. ๓ ให้ได้ก่อน ด้วยเหตุนี้ จึงทำให้ผู้เรียนเกิดแรงจูงใจมากเป็นพิเศษ อย่างไรก็ตาม การที่ผู้เรียนจะสอบได้หรือสอบตกนั้น ไม่ได้ขึ้นอยู่กับปัจจัยดังกล่าวมาเท่านั้น แต่ยังมีองค์ประกอบหรือปัจจัยอีกหลายประการ ที่ทำให้ผู้เรียนประสบความสำเร็จ สมดังที่สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า มหาราชครู เจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศราชวรวิหาร ได้กล่าวไว้ว่า “การที่ผู้สอบสามารถผ่านเกณฑ์ที่กำหนดคือสอบได้ ย่อมเป็นเครื่องยืนยันได้ประการหนึ่งว่าการศึกษานั้น ไม่ยากจนเกินไปไม่เหลือวิสัยที่จะดำเนินการให้เป็นไปจนปรากฏผลเป็นที่น่าชื่นใจสำหรับผู้ใฝ่รู้และมีผู้สอบไม่ผ่านเกณฑ์ที่กำหนด เท่ากับเป็นเครื่องชี้ชัดว่าถ้าผู้ศึกษาตกอยู่ในความประมาทหรือมีขึ้นแห่งความรู้ความเข้าใจไม่หนักแน่นพอ ก็ยากที่จะผ่านชั้นภูมินั้น ๆ ไปได้”^๒

พระปริยัติธรรมแผนกบาลี เป็นการศึกษาในระดับสูงสุด ที่คณะสงฆ์ยอมรับโดยสมบูรณ์ว่า เป็นการศึกษาของคณะสงฆ์ ซึ่งคณะสงฆ์เป็นเจ้าของเรื่องจัดดำเนินการ แม้ว่าคณะสงฆ์จะถือว่าท่านรับผิดชอบเฉพาะการจัดวางหลักสูตรและจัดสอบ ไม่มีหน้าที่จัดสอนหรือให้มีการศึกษาแต่ปรากฏว่าพระภิกษุสามเณรมีความสนใจในการศึกษาลดลงทุกปีโดยลำดับ พระภิกษุสามเณรจำนวนมากถึงกับรู้สึกว่าเป็นการศึกษาที่ไม่พึงปรารถนาสำหรับตน แม้ทางสำนักเรียนหลายแห่ง จะพยายามส่งเสริมหรือถึงกับบังคับให้เรียน ก็เรียนกันอย่างฝืนทำใจด้วยความเบื่อหน่าย^๓

ในด้านคุณภาพและสัมฤทธิ์ผลเนื่องจากพระภิกษุสามเณรที่ศึกษาพระปริยัติธรรมบาลีแม้ว่าจะอยู่วัยใด พื้นฐานการศึกษาหรือประสบการณ์จะต่างกันอย่างไร ต้องเรียนชั้นเดียวกันวิชาเนื้อหา ตามหลักสูตรเดียวกัน โดยไม่คำนึงถึงความแตกต่างของผู้เรียน การเรียนการสอน

^๒ สยามหลวงแผนกบาลี, เรื่องสอบบาลี, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๐), หน้า ๑.

^๓ พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตโต), การศึกษาของคณะสงฆ์ ปัญหาที่รื้อทางออก, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๐), หน้า ๕๗.

การวัดผลแยกกันเป็นแต่ละวิชาเมื่อพลาดวิชาใด วิชาอื่นที่สอบผ่านก็ถือว่าไม่ผ่านทั้งหมดต้องสอบใหม่^๔

การศึกษาพระปริยัติธรรมในสมัยอยุธยา คือจังหวัดพระนครศรีอยุธยา เจริญก้าวหน้ามั่นคงเป็นพิเศษ การศึกษาพระปริยัติธรรมนับได้ว่าเจริญรุ่งเรืองเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะด้านภาษาบาลีมีการเรียนอย่างจริงจัง ซึ่งผู้ศึกษาสามารถเรียนรู้และอ่านพระไตรปิฎกฉบับภาษาต่าง ๆ และสามารถแต่งหนังสือหรือตำราได้ เป็นจำนวนมาก

อย่างไรก็ตาม การจัดการเรียนการสอนพระปริยัติธรรมแผนกบาลี ของจังหวัดพระนครศรีอยุธยาในปัจจุบัน การศึกษาในจังหวัดพระนครศรีอยุธยาได้กระจุกกระจายไปยังสำนักต่าง ๆ ไม่เป็นเอกภาพ เมื่อเป็นเช่นนี้ ทำให้การเรียนการสอนแตกต่างกันออกไป กล่าวคือ ผู้เรียนและผู้สอนในแต่ละสำนัก จะเรียนและสอนแตกต่างกันออกไป แม้จะใช้หลักสูตรเดียวกันก็ตาม และนอกจากนี้ สาเหตุที่ทำให้การศึกษาแผนกนี้ไม่ได้รับความสนใจจากผู้เรียนเหมือนอดีตที่ผ่านมา ก็เพราะปัจจุบันการศึกษาของคณะสงฆ์ได้เปิดกว้างให้โอกาสแก่ผู้เรียน ซึ่งผู้เรียนสามารถเลือกเรียนได้ตามใจชอบ ด้วยเหตุนี้ ทำให้ผู้เรียนด้านพระปริยัติธรรม

แผนกบาลี ลดน้อยลงและผู้เรียนไม่ให้ความสำคัญกับการศึกษาแผนกนี้เท่าที่ควร จึงทำให้ผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนที่ปรากฏออกมาในแต่ละปีการศึกษาค่อนข้างต่ำ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการศึกษาระดับเปรียญต่างๆ ของสำนักเรียนคณะจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ในจังหวัดพระนครศรีอยุธยาในแต่ละปีการศึกษานั้น มีจำนวนผู้สอบได้น้อยลงแสดงให้เห็นว่า การเรียนการสอนพระปริยัติธรรมแผนกบาลีของสำนักเรียนคณะจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ยังไม่ประสบความสำเร็จเท่าที่ควร จึงต้องได้รับการปรับปรุงแก้ไขอีกมาก

ดังนั้น ผู้วิจัยจึงสนใจศึกษาปัจจัยที่มีผลต่อการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ทั้งนี้ เพื่อจะได้นำผลที่ได้จากการศึกษา วิจัยไปใช้ให้เกิดประโยชน์ในการปรับปรุงพัฒนาการเรียนการสอนพระปริยัติธรรมแผนกบาลีของสำนักเรียนคณะจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ให้ประสบความสำเร็จยิ่ง ๆ ขึ้นไป

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑.๒.๑ เพื่อศึกษาระดับการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา

^๔กรมการศาสนา, การพัฒนารูปแบบการจัดการศึกษา พระปริยัติธรรมแผนกบาลี, หน้า ๒.

๑.๒.๒ เพื่อเปรียบเทียบความคิดเห็นของพระภิกษุสามเณรที่เป็นนักเรียนปริยัติธรรมแผนกบาลีที่มีผลต่อการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา จำแนกตามปัจจัยส่วนบุคคล

๑.๒.๓ เพื่อศึกษาปัญหาและข้อเสนอแนะเกี่ยวกับการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา

๑.๓ ขอบเขตของการวิจัย

การวิจัยเรื่อง ปัจจัยที่มีผลต่อการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีจังหวัดพระนครศรีอยุธยา มีการกำหนดขอบเขตไว้ดังนี้

๑.๓.๑ ขอบเขตด้านเนื้อหา

การศึกษารั้วนี้ ผู้วิจัยจะศึกษาจากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับปัจจัยที่มีผลต่อการดำเนินการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีในด้านต่าง ๆ คือ ด้านสภาพแวดล้อมทางวัด ด้านหลักสูตร ด้านผู้เรียน และด้านสภาพแวดล้อมในสถานศึกษา

๑.๓.๒ ขอบเขตด้านประชากร

ประชากรที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ คือ พระภิกษุและสามเณรที่เป็นนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกบาลีผู้เคยผ่านการสอบบาลีประโยค ๑-๒ มาแล้ว ถึงประโยค ป.๕.๙ จำนวน ๑๕๐ รูป

๑.๓.๓ ขอบเขตด้านพื้นที่

ในการศึกษารั้วนี้ ผู้ศึกษาใช้เขตพื้นที่จังหวัดพระนครศรีอยุธยา โดยมุ่งเน้นไปที่สำนักเรียนบาลีจำนวน ๘ แห่ง คือ

๑. สำนักเรียนวัดพินัญเชิงวรวิหาร
๒. สำนักเรียนวัดกษัตราธิราชวรวิหาร
๓. สำนักเรียนวัดศิวาราม
๔. สำนักเรียนวัดสหกรณ์ธรรมนิมิต
๕. สำนักเรียนวัดโตนด๑ (สำนักเรียนคณะอำเภอกุฑย)
๖. สำนักเรียนวัดตองปุ
๗. สำนักเรียนวัดเจ้าเจ็ดนอก (สำนักเรียนคณะอำเภอสมนา) และ
๘. สำนักเรียนวัดขนอนใต้ เป็นสถานที่ในการศึกษา

๑.๓.๔ ขอบเขตด้านระยะเวลา

ระยะเวลาในการดำเนินการวิจัย ตั้งแต่เดือน กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๕๔ ถึงเดือน กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๕๕ รวมระยะเวลาทำการวิจัย ๘ เดือน

๑.๔ ปัญหาที่ต้องการทราบ

๑.๔.๑ ระดับปัจจัยที่มีผลต่อการดำเนินการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา อยู่ในระดับใด

๑.๔.๒ ผลการเปรียบเทียบความคิดเห็นของพระภิกษุสามเณรที่เป็นนักเรียนปริยัติธรรมแผนกบาลีที่มีต่อการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา จำแนกตามปัจจัยส่วนบุคคล มีความแตกต่างกันหรือไม่

๑.๔.๓ ปัญหาและข้อเสนอแนะเกี่ยวกับการดำเนินการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีในจังหวัดพระนครศรีอยุธยามีอะไรบ้าง

๑.๕ สมมติฐานของการวิจัย

๑.๕.๑ พระภิกษุสามเณรที่มีอายุต่างกันมีความคิดเห็นต่อการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา แตกต่างกัน

๑.๕.๒ พระภิกษุสามเณรที่มีพรรษาต่างกัน มีความคิดเห็นต่อการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา แตกต่างกัน

๑.๕.๓ พระภิกษุสามเณรที่มีวุฒิการศึกษา(สามัญศึกษา)ต่างกัน มีความคิดเห็นต่อการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา แตกต่างกัน

๑.๕.๔ พระภิกษุสามเณรที่มีวุฒิการศึกษาพระปริยัติธรรม(แผนกธรรม)ต่างกัน มีความคิดเห็นต่อการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา แตกต่างกัน

๑.๕.๕ พระภิกษุสามเณรที่มีวุฒิการศึกษาพระปริยัติธรรม(แผนกบาลี)ต่างกัน มีความคิดเห็นต่อการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา แตกต่างกัน

๑.๕.๖ พระภิกษุสามเณรที่มีระยะเวลาที่สังกัดอยู่ภายในวัดต่างกัน มีความคิดเห็นต่อการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา แตกต่างกัน

๑.๖ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

ปัจจัย หมายถึง ปัจจัยส่วนบุคคลประกอบด้วย ผ้าถุงห่ม อาหาร ที่อยู่อาศัย ยารักษาโรค รวมเรียกว่าปัจจัย ๔

การดำเนินงาน หมายถึง การปฏิบัติงานใด ๆ ของหน่วยงานของรัฐ หรือเจ้าหน้าที่ของรัฐ ที่เกี่ยวข้องกับ คน สิ่งของ และหน่วยงาน โดยครอบคลุมเรื่องต่างๆ เช่น (๑) การบริหารคน (Man) (๒) การบริหารเงิน (Money) (๓) การบริหารวัสดุอุปกรณ์ (Material)

(๔) การบริหารงานทั่วไป (Management) (๕) การบริหารการให้บริการประชาชน (Market)
 (๖) การบริหารคุณธรรม (Morality) (๗) การบริหารข้อมูลข่าวสาร (Message) (๘) การบริหาร
 เวลา (Minute) และ (๙) และการบริหารการวัดผล (Measurement) เช่นนี้ เป็นการนำ “ปัจจัยที่มี
 ส่วนสำคัญต่อการบริหาร” ที่เรียกว่า ๙ M แต่ละตัวมาเป็นแนวทางในการให้ความหมาย

การจัดการศึกษา หมายถึง ศึกษาสภาพปัญหาระบบการศึกษาพระปริยัติธรรม
 แผนกบาลี ที่เกี่ยวกับ สถานที่เรียน หลักสูตร ผู้เรียน ครูผู้สอน งบประมาณ การบริหารสำนัก
 เรียน การจัดการเรียนการสอน การกำหนดเวลาเรียน การจัดชั้นเรียน การบรรจุครู การวัดผล
 และประเมินผล ความรู้ของนักเรียน ทิศนะต่อการเรียนบาลี

ปริยัติธรรม หมายถึง ธรรมที่ฟังศึกษาเล่าเรียน ได้แก่พระพุทธรพจน์หรือพระไตรปิฎก
 เรียกเต็มว่า พระปริยัติธรรม ปริยัติธรรม หรือ พระพุทธรพจน์ที่ฟังศึกษาเล่าเรียนนั้นมี ๙ อย่าง คือ
 สุตตะ เคยยะ เวຍยากรณะ คาถา อุทาน อิติวุตตกะ ชาตกะ อัมภุตธัมมะ เวทลละ เรียกอีกอย่าง
 หนึ่งว่า นวังกสัทตฤศาสน์ (คำสอนของพระศาสดา ๙ ประเภท)

ปริยัติธรรม แผนกบาลี หมายถึง การศึกษาเล่าเรียนปริยัติธรรมทั้ง ๙ อย่างนั้นของ
 พระภิกษุสามเณรในปัจจุบัน เรียกว่า เรียนบาลี คือ พระปริยัติธรรมแผนกบาลี

สภาพแวดล้อมทางวัด หมายถึง สิ่งที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติและที่มนุษย์สร้าง
 ขึ้น สิ่งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม สิ่งที่ได้เห็นได้ด้วยตาและไม่สามารถเห็นได้ด้วยตา สิ่งที่เป็น
 ประโยชน์และไม่เป็นประโยชน์ จากคำจำกัดความดังกล่าว สามารถสรุปได้ว่า
 ด้านสภาพแวดล้อมทางวัด คือ สิ่งต่างๆ ที่อยู่รอบๆ ตัวเรา

หลักสูตร หมายถึง รายวิชาหรือเนื้อหาวิชาที่เรียน (Subjects) แผนสำหรับจัดโอกาส
 การเรียนรู้ (Plans) กิจกรรมทางการศึกษาที่จัดให้กับผู้เรียน (Activities) จุดหมายที่ผู้เรียนพึง
 บรรลุ (Objectives) และประสบการณ์ทั้งปวงของผู้เรียนที่จัดโดยโรงเรียน (Experiences)

ผู้เรียน หมายถึง กระบวนการเรียนรู้ที่ผู้เรียนมีส่วนร่วมในการปฏิบัติจริง ได้พัฒนา
 กระบวนการคิด มีอิสระในการเรียนรู้ตามความถนัด และความสนใจ สามารถค้นพบข้อมูลความรู้
 ต่าง ๆ ด้วยตนเอง โดยใช้วิธีการ และแหล่งเรียนรู้อย่างหลากหลาย สามารถนำความรู้
 ประสบการณ์ไปใช้พัฒนาคุณภาพชีวิตของตน และสังคมส่วนรวมได้

สภาพแวดล้อมในสถานศึกษา หมายถึง สภาพแวดล้อม ตามความหมายทั่วไป
 ตามพจนานุกรมฉบับเฉลิมพระเกียรติ พ.ศ. ๒๕๓๐ หมายความว่า “ธรรมชาติที่แวดล้อมอยู่”
 ความหมายที่จะกล่าวถึงธรรมชาติซึ่งเป็นสิ่งที่จะเกิดขึ้นใน ธรรมชาติที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต
 หรือทรัพยากรธรรมชาติก็ได้

๑.๗ ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย

๑.๗.๑ ทำให้ทราบผลการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา

๑.๗.๒ ทำให้ทราบผลการเปรียบเทียบความคิดเห็นของพระภิกษุสามเณรที่เป็นนักเรียนปริยัติธรรมแผนกบาลีที่มีต่อการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา

๑.๗.๓ ทำให้ทราบปัญหาและข้อเสนอแนะเกี่ยวกับการดำเนินงานจัดการการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา

บทที่ ๒ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การทำวิจัยเรื่อง ปัจจัยที่มีผลต่อการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี ได้มีการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องในด้านต่าง ๆ ดังนี้

- ๒.๑. แนวคิดทฤษฎีการจัดการศึกษาตามหลักของพระพุทธศาสนา
- ๒.๒. แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับการบริหาร
- ๒.๓. แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับความพึงพอใจ
- ๒.๔. แนวคิดเกี่ยวกับประวัติบาลีและการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีในประเทศไทย
- ๒.๕. แนวคิดเกี่ยวกับหลักสูตรประโยคบาลีสนามหลวงที่ใช้อยู่ในปัจจุบัน
- ๒.๖. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
- ๒.๗. กรอบแนวคิดในการวิจัย

๒.๑ แนวคิดทฤษฎีการจัดการศึกษาตามหลักของพระพุทธศาสนา

การศึกษาของสังคมโลกเกิดขึ้นในหมู่มนุษย์และสัตว์ ซึ่งเป็นสิ่งมีชีวิตที่มีมันสมอง ส่วนการศึกษาคือกระบวนการให้ความรู้ การถ่ายทอดวัฒนธรรม การอบรมสั่งสอน การศึกษาในมวลมนุษย เริ่มตันที่สภาพสังคมแวดล้อมเป็นตัวการในการหล่อหลอม การศึกษาจึงเป็นกระบวนการสำคัญในการเปลี่ยนแปลงพัฒนาสังคม

ณรงค์ ธรรมคุณ ได้กล่าวว่า มนุษย์ในยุคโบราณรู้จักถ่ายทอดความรู้ ทักษะ และประสบการณ์ สืบทอดต่อกันมาสู่ลูก หลาน เหลน รู้จักจดจำ พิจารณา สังเกต ปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมแล้วค่อยๆพัฒนาขึ้นจนกลายเป็นการนำสภาพแวดล้อมมาประยุกต์ใช้ ลักษณะการเรียนรู้ จดจำ พัฒนาปรับปรุงเปลี่ยนแปลงตน ปรับตน และนำสภาพแวดล้อมมาประยุกต์ใช้ ตลอดจนกระบวนการถ่ายทอดอบรมสั่งสอนต่อกันนี้ นับเป็นการศึกษาแล้ว^๑

การศึกษา (Education) คือ กระบวนการพัฒนาชีวิต เป็นทั้งตัวพัฒนาเพื่อมนุษย์ จะต้องมีโอกาสสิ่งดีสูงสุดที่มนุษย์ควรจะได้ เป็นทั้งเครื่องมือสำหรับพัฒนา กล่าวคือเป็นการพัฒนาบุคคลขึ้นโดยพัฒนาตัวคนทั้งตัวหรือชีวิตทั้งชีวิต ส่วนที่เป็นตัวพัฒนาคือการศึกษา เมื่อผู้เรียนมีการศึกษาแล้ว ก็จะได้เอาคุณสมบัติหรือกิจกรรมที่ได้จากการศึกษานั้นไปเป็น

^๑ณรงค์ ธรรมคุณ, หลักการสอน, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๓๑),

เครื่องมือในการดำเนินชีวิตและสร้างสรรค์สิ่งต่าง ๆ การศึกษาก็เลยกลายเป็นเครื่องมือในการพัฒนา ซึ่งตรงกับหลักศาสนาที่มุ่งอบรมให้คนพัฒนาและตั้งอยู่ในคุณธรรมความดี

การศึกษาช่วยพัฒนาให้มีความเจริญก้าวหน้าในชีวิต ทำให้รู้จักคิด รู้จักแยกแยะ สิ่งที่มีประโยชน์และไม่มีประโยชน์ สิ่งไหนควรทำ สิ่งไหนไม่ควรทำ ทั้งนี้ ต้องอาศัยการจัดการศึกษาที่ถูกต้องตามวัตถุประสงค์ ตามเป้าหมายที่วางไว้ โดยจัดกระบวนการเรียนการสอนให้ถูกวิธี

ลำพอง บุญช่วย ได้กล่าวว่า การศึกษาเป็นเครื่องมือที่ใช้ในการพัฒนาคนให้เป็นกำลังคนที่มีคุณภาพ โดยอาศัยการเรียนการสอนที่มีระบบแบบแผนถูกวิธีเป็นเครื่องมือการเรียนการสอน มีองค์ประกอบที่สำคัญอยู่ ๗ ประการด้วยกัน คือ

๑. ครูผู้สอน
๒. ผู้เรียน
๓. หลักสูตร
๔. วิธีสอน
๕. วัตถุประสงค์ของการเรียน
๖. สื่อการสอน
๗. การประเมินผล^๒

พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) เมื่อจะพูดถึงการจัดการศึกษาตามหลักของพระพุทธศาสนา ก่อนอื่นต้องทราบก่อนว่าการศึกษาตามหลักของพระพุทธศาสนาคืออะไร การศึกษาตามหลักพระพุทธศาสนา คือกระบวนการเรียนรู้เพื่อสร้างความรู้ระดับต่างๆ ให้เกิดขึ้น รู้สัจจะต่างๆ เมื่อรู้แล้วจะเกิดการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีและสร้างสรรค์ในตัวเอง ในคนอื่นและในสังคม ตามหลักพระพุทธศาสนา

คนเราเกิดมาเพื่อเรียนรู้ รู้แล้วจะได้ไม่ต้องเกิดอีก เพราะการเกิดอีกซ้ำๆ ซากๆ เป็นทุกข์ รู้ต่ำเกิดมาก รู้สูงเกิดน้อย รู้สูงสุดไม่เกิดเลย โลกคือโรงเรียน ทุกคนคือครู ทุกสิ่งคือบทเรียน

อย่างไรก็ตาม การจัดการศึกษาในพระพุทธศาสนานั้น มุ่งพัฒนาคุณภาพชีวิตของมนุษย์โดยการฝึกฝนอบรมพัฒนากายใจให้เจริญขึ้น ส่วนวิธีการหรือหลักการจัดการศึกษานั้น ในพระพุทธศาสนาได้ดำเนินการแบบบูรณาการหรือเป็นไปตามขั้นตอนอย่างมีระบบ

หลักการทางพระพุทธศาสนามีลักษณะอย่างหนึ่ง คือจะต้องโยงกันได้หมด ถ้าโยงไม่ได้แสดงว่ายังไม่เข้าใจหลักสภาวะสามหรือไตรรัตน์คือ พุทธะ ธัมมะ สังฆะ จะโยงไปหาหลักอะไรได้อีก พระพุทธเจ้าตรัสรู้ธรรมแล้วได้มาสั่งสอนประชาชนเพื่อให้เป็นสมาชิกของสังฆะพระองค์ได้เสด็จไปสั่งสอนในที่ต่างๆ ทั่วไป และได้เกิดมีคนที่พัฒนาตนจนได้เป็นพุทธะอย่าง พระพุทธองค์มากมาย จึงเป็นสังฆะเกิดขึ้น แต่วิธีการที่เดินทางสอนเรื่อยไปนั้น เป็นการดำเนินงานที่ได้ผลซ้ำพระองค์จึงดำเนินวิธีการที่ปัจจุบันเรียกว่า การจัดตั้ง หรือ organization

^๒ลำพอง บุญช่วย, การสอนเชิงระบบ, (ปทุมธานี : วิทยาลัยครูเพชรบุรีวิทยาลัยลงกรณ์, ๒๕๓๐), หน้า ๑.

ซึ่งเป็นวิธีการที่จะทำให้สังฆะเกิดขึ้นอย่างได้ผลจริง และจะเป็นหลักประกันในระยะยาวที่จะให้มีการทำงานพัฒนามนุษย์เพื่อประกอบกันขึ้นเป็นสังคมาที่เป็นสังฆะตลอดไปนานเท่านาน พระพุทธเจ้าจึงทรงตั้งสังฆะขึ้นมาใหม่อีกแบบหนึ่ง เราจึงมีสังฆะ ๒ แบบ แบบที่หนึ่งคือใครก็ได้ตามที่ได้พัฒนาตนมีการศึกษาดีแล้ว ก็ประกอบกันเข้าเป็นสังคมาที่เรียกว่า สังฆะเองโดยอัตโนมัติ ซึ่งสมาชิกจะเป็นใครก็ได้ ไม่จำเป็นต้องบวชมีรูปแบบ ห่มผ้าเหลือง ปลงผม เป็นชุมชนทางนามธรรมนี้เป็นสังฆะประเภทที่หนึ่งซึ่งบัญญัติศัพท์เรียกว่าเป็น สวากสังฆะ อย่างในคำสวดว่า สุปฏิปนุโน ภควโต สวากสงโฆ แปลว่าหมู่สงฆ์สวากของพระพุทธเจ้าเป็นผู้ปฏิบัติดีแล้ว หมายถึงบุคคลแปดประเภทรวมเป็น ๔ ชุด ได้แก่ โสดาบัน สกทาคามี อนาคามี อรหันต์ จะเป็นใครอยู่ที่ไหนก็ตามก็อยู่ในกลุ่มสังฆะนี้ ต่อมาเราบัญญัติเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า อริยสังฆะ แปลว่า ชุมชนแห่งอารยบุคคล ต่อไปแบบที่สองคือพระพุทธองค์ได้ทรงจัดตั้งกลุ่มคนหรือชุมชนที่จะทำงานเพื่อให้มีสังฆะประเภทที่หนึ่งนั้นสืบเนื่องต่อไป โดยจัดตั้งเป็นองค์กรเป็นขบวนการ เป็นสถาบัน เรียกว่าสังฆะเหมือนกัน ภายในสังฆะนี้มีการจัดระบบการดำเนินงานชีวิตให้เกื้อกูล ให้เอื้ออำนวยต่อการที่จะพัฒนาของสมาชิกแต่ละคน และให้เอื้ออำนวยต่อการที่จะทำงาน แนะนำสั่งสอนชักจูงคนให้พัฒนาเข้าสู่ระบบสังคมาที่เป็นสังฆะอย่างแรกนั้น สังฆะประเภทที่สองจึงเกิดขึ้น เป็นชุมชนทางรูปธรรม เรียกว่าภิกขุสังฆะ หรือสมมติสังฆะ เป็นหน่วยจัดตั้งเพื่อทำหน้าที่นำคนให้มาประกอบกันเป็นสังฆะประเภทที่หนึ่งต่อไป^๓

สนิท ศรีสำแดง กล่าวว่า การศึกษาในพระพุทธศาสนานั้น เป็นกระบวนการแก้ปัญหาเพื่อขจัดทุกข์ให้หมดสิ้นไปโดยมุ่งแก้ปัญหาด้านพฤติกรรม ยกระดับอารมณ์ให้ปกติ ซึ่งสิ่งเหล่านี้ไม่อาจแสวงหาได้จากตำราแต่อาศัยการปฏิบัติ การฝึกอบรมตัวเอง เพื่อเปลี่ยนคุณภาพด้านอารมณ์ให้มีความ

มั่นคง คือสามารถควบคุมได้ ส่วนความรู้ทางวิชาการช่วยให้เกิดประโยชน์ในการนำไปแก้ปัญหาต่างๆและประกอบอาชีพ ความประพฤติช่วยควบคุมตัวเองไม่ให้เป็นอันตรายต่อสังคมา ให้มีความเสียสละเห็นอกเห็นใจผู้อื่น ส่วนความซาบซึ้งในความงามหรือศิลปะนั้น ช่วยให้บุคคลมีอารมณ์สุนทรีย์ มองโลกในแง่ดี มีอารมณ์แจ่มใส มั่นคง คนคนนั้นก็จะเป็นคนที่สมบูรณ์ พุทธศาสนาใช้คำว่า “เป็นมงคล” คือทำให้เกิดความเจริญได้^๔

สุมน อมรวิวัฒน์ กล่าวว่า การศึกษาของสงฆ์ในสมัยพุทธกาล เป็นการศึกษาจากพระพุทธเจ้าโดยตรงบ้างจากพระสาวกบ้าง ด้วยการท่องจำด้วยปากเรียกว่า “มุขปาฐะ” การเรียนอย่างนี้ เนื้อหาของหลักสูตรที่เรียนก็ใช้การท่องจำเป็น เรียกว่า คันถฐะ เมื่อเรียนแล้วก็

^๓พระเทพเวที (ประยูรค์ ปยุตโต), **หลักการศึกษามหาวิทยาลัยในพระพุทธศาสนา**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒), หน้า ๒๐-๒๒.

^๔สนิท ศรีสำแดง, **พระพุทธศาสนากับการศึกษา**, (กรุงเทพมหานคร : นีลนาราการพิมพ์, ๒๕๓๔), หน้า ๑๗๐.

นำไปปฏิบัติ เรียนว่า วิปัสสนาธุระการที่ผู้เรียนหรือผู้ฟังจะบรรลุเป้าหมายของการศึกษาหรือไม่ นั้น ขึ้นอยู่กับองค์ประกอบหรือปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอกอีกหลายประการ

ปัจจัยที่เป็นพื้นฐานสำคัญในการจัดการศึกษาคือพื้นฐานทางปรัชญาการศึกษา พื้นฐานทางความต้องการและปัญหาของสังคม พื้นฐานทางประวัติศาสตร์หรือความเป็นมาของ เผ่าพันธุ์และวัฒนธรรม พื้นฐานทางจิตวิทยาการเรียนรู้ พื้นฐานทางเนื้อหาสาระของวิชาความรู้ และพื้นฐานเกี่ยวกับผู้เรียน ความเข้าใจในพื้นฐานเหล่านี้จะช่วยให้นักการศึกษาสามารถจัด กระบวนการเรียน การสอน และจัดหลักสูตรได้สัมฤทธิ์ผล

พระพุทธเจ้าทรงเผยแผ่พระธรรมเพื่อช่วยชี้ทางสว่างสงบแก่มวลมนุษย์ก่อนที่ตรัสรู้พระธรรมวิเศษนี้ พระองค์ได้ทรงศึกษาถึงสภาวะมนุษย์ สภาวะของชีวิต จิต และความเป็นไปในชีวิตมนุษย์อย่างลึกซึ้ง ได้ตระหนักถึงปัจจัยต่างๆที่ทำให้มนุษย์ต้องเผชิญปัญหาและว้าววน อยู่ในห้วงแห่งความทุกข์อย่างใหญ่หลวง พระองค์ได้ตรัสรู้สัจธรรมที่ชี้ทางไปสู่การดับทุกข์ทั้งสิ้น ด้วยเหตุนี้หากเราทั้งหลายได้ศึกษาพระธรรมและวิธีการเผยแผ่พระธรรมของพระพุทธเจ้า จะเห็นประจักษ์ว่าพระพุทธองค์ทรงมีความเข้าใจในธรรมชาติของมนุษย์และสามารถจัดวิธีสอน ได้เหมาะสมกับจริต กิริยา อธิษาศัย ของบุคคลทุกระดับ^๕

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) กล่าวว่า การศึกษาระบบการเรียนการสอนตามแนว พุทธวิธีนั้น มีสาระและระบบการเรียนการสอนที่น่าสนใจอยู่มากมาย สามารถนำมาประยุกต์ใช้ ในการจัดการเรียนการสอนในปัจจุบันได้เป็นอย่างดี ผู้วิจัยขอเสนอการจัดการเรียนการสอน ตามแนวแห่งพระพุทธศาสนา ที่เกี่ยวข้องกับปัจจัยที่ได้ทำการศึกษามากแล้วไว้เป็น ลำดับดังต่อไปนี้

๒.๑.๑ กระบวนการของการศึกษาในพระพุทธศาสนา

การจัดการศึกษาตามแนวแห่งพระพุทธศาสนานั้น มุ่งเน้นที่การนำเอาหลักพุทธ ธรรมมาเป็นพื้นฐานในการจัดการศึกษาเพื่อให้ผู้เรียนได้พัฒนาตนฝึกหัดขัดเกลาจิตใจจะได้เป็น มนุษย์ที่สมบูรณ์เพราะพระพุทธศาสนาจัดเป็นศาสนาแห่งการเรียนรู้ การเรียนรู้ไตรสิกขาเป็นการ เรียนรู้ที่ถูกต้อง เพราะไตรสิกขาจัดเป็นกระบวนการของการศึกษาในพระพุทธศาสนาอย่าง แท้จริง ดังนั้นกระบวนการของการศึกษาจึงได้มุ่งเน้นไปที่ไตรสิกขาเป็นสำคัญ

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งการศึกษา ที่นำเอาการศึกษาเข้ามาเป็นสาระสำคัญ เป็นเนื้อแท้ของการดำเนินชีวิต และทำให้การดำเนินชีวิตของมนุษย์เป็นการศึกษา สิกขาหรือ การศึกษาแปลว่าการฝึกฝนพัฒนา การฝึกฝนพัฒนานั้น อิงอาศัยความเชื่อที่ว่ามนุษย์มี ศักยภาพที่พัฒนาได้หรือว่ามนุษย์เป็นสัตว์ที่ประเสริฐได้ ด้วยการฝึกฝนพัฒนา เมื่อฝึกฝนพัฒนา

^๕สุมน อมรวิวัฒน์, การสอนโดยสร้างศรัทธาและโยนิโสมนสิการ, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๐), หน้า ๑๘.

ด้วยไตรสิกขาให้ชีวิตเดินตามวิถีแห่งมรรค ในที่สุดก็จะบรรลุจุดหมายแห่งชีวิตที่ตั้งงาม เป็นสัตว์ประเสริฐมีคุณสมบัติที่สมบูรณ์ มีทั้งปัญญาที่ยังรู้สัจธรรม เป็นอิสระ ดำเนินชีวิตด้วยสันติสุข และน้อมชีวิตของตนออกไปเพื่อประโยชน์สุขและอิสรภาพของเพื่อนร่วมโลก^๖

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) กล่าวว่า สัมมาทิฏฐิ คือ ความเห็นชอบ ซึ่งเป็นความเห็นที่ถูกต้อง ผู้ศึกษาที่ต้องการดำเนินชีวิตให้ประสบความสำเร็จ หรือต้องการความสำเร็จในชีวิต จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องเดินตามมรรควิธีคือสัมมาทิฏฐิเป็นจุดเริ่มต้น ซึ่งเป็นแกนนำกระบวนการของการศึกษาในพระพุทธศาสนา

แกนนำแห่งกระบวนการของการศึกษา ได้แก่ สัมมาทิฏฐิ เมื่อมีสัมมาทิฏฐิเป็นแกนนำและเป็นพื้นฐานแล้ว กระบวนการแห่งการศึกษาภายในตัวบุคคลก็ดำเนินไปได้ กระบวนการนี้แบ่งเป็น๓ขั้นตอนใหญ่ๆ เรียกว่า ไตรสิกขา (สิกขาหรือหลักการศึกษา ๓ ประการ) คือ

๑. การฝึกฝนอบรมในด้านความประพฤติ ระเบียบวินัย ความสุจริตทางกาย วาจา และอาชีพ เรียกว่า อธิศีลสิกขา (เรียกกันง่าย ๆ ว่าศีล)

๒. การฝึกฝนอบรมทางจิตใจ การปลูกฝังคุณธรรม สร้างเสริมคุณภาพ สมรรถภาพ และสุขภาพของจิต เรียกว่า อธิจิตตสิกขา (เรียกกันง่าย ๆ ว่า สมาธิ)

๓. การฝึกฝนอบรมทางปัญญา ให้เกิดความรู้ความเข้าใจสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริง รู้ความเป็นไปตามเหตุปัจจัยที่ทำให้แก้ไขปัญหาไปตามแนวทางเหตุผล รู้เท่าทันโลกและชีวิตจนสามารถทำจิตใจให้บริสุทธิ์ หลุดพ้นจากความยึดติดถือมั่นในสิ่งต่าง ๆ ดับกิเลสดับทุกข์ได้ เป็นอยู่ด้วยจิตใจอิสระผ่องใสเบิกบาน เรียกว่า อธิปัญญาสิกขา (เรียกกันง่าย ๆ ว่าปัญญา)^๗

การศึกษาทั้ง ๓ ระดับนี้ คือปทัสสถานแห่งการประพฤติปฏิบัติเพื่อให้มนุษย์พัฒนาจิตใจสูงขึ้น มิให้มุ่งแต่ให้มีความรู้พอสมควรได้แต่เพียงอย่างเดียวเท่านั้น จะต้องหมายถึงการศึกษาที่มีการฝึกฝนอบรมฝึกฝนทางกาย วาจา และใจ ที่เรียกว่าพฤติกรรมและการยกระดับจิตใจให้สูงขึ้น พร้อมทั้งการปรับตัวให้เข้ากับความเป็นอยู่ในชีวิตประจำวันในสังคม ซึ่งเป็นการประยุกต์ทั้งภาคทฤษฎี ทั้งภาคปฏิบัติให้ลงตัวสอดคล้องกับความเป็นจริงของชีวิต

ดังนั้นถ้าผู้เรียนปฏิบัติตามขั้นตอนของกระบวนการของการศึกษาในพระพุทธศาสนาดังกล่าวมา ก็จะทำให้ผู้เรียนสามารถบรรลุวัตถุประสงค์ของการศึกษาได้โดยไม่ยาก

^๖พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), **ทศวรรษธรรมทัศน์พระธรรมปิฎก**, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๒), หน้า ๑๗๑.

^๗พระธรรมปิฎก(ป.อ. ปยุตโต), **วิธีคิดตามหลักพุทธธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : สยาม, ๒๕๔๒), หน้า ๑๑-๑๒.

๒.๑.๒ สิ่งแวดล้อมที่เอื้อต่อการจัดการเรียนการสอน

สิ่งแวดล้อมที่เอื้อต่อการจัดการเรียนการสอนพระปริยัติธรรมแผนกบาลีนั้น มีผู้ที่สนใจศึกษาวิจัยได้กล่าวไว้หลายท่านด้วยกัน คือ

พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) กล่าวว่า ธรรมชาติจัดเป็นสิ่งแวดล้อมที่ดีที่สุดในการศึกษาเล่าเรียน จะเห็นได้ว่าสมัยพุทธกาลนั้นพระพุทธเจ้าทรงใช้สิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติเป็นสื่อ อุปกรณ์ ในการสอนเป็นส่วนใหญ่ พระองค์ทรงอาศัยสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติเป็นสื่อประกอบการสอน เช่น ต้นไม้ ป่าเขาลำเนาไพร เป็นต้น ซึ่งอยู่ใกล้ๆหรือรอบๆบริเวณที่พระองค์กำลังทรงแสดงธรรมหรือทรงสอนอยู่นั้น พระองค์ก็จะทรงชี้ไปที่ธรรมชาติ เพื่อเป็นการยกตัวอย่าง เปรียบเทียบให้เห็นตามความเป็นจริง เรียกได้ว่าพระองค์ทรงสอนจากสิ่งที่เป็นนามธรรมให้เป็นรูปธรรม เพื่อให้ผู้ศึกษาหรือผู้ฟังได้มองเห็นภาพ และเข้าใจในหลักคำสอนนั้นอย่างแจ่มแจ้ง อย่างไรก็ตาม ธรรมชาตินับได้ว่าเป็นสิ่งแวดล้อมที่ดีที่สุดและเป็นสถานที่เหมาะสมในการปฏิบัติและศึกษาเล่าเรียน ทำให้ผู้เรียนและผู้สอนมีจิตใจเยือกเย็นเป็นสมาธิ เมื่อผู้เรียนและผู้สอนมีความพร้อมในการเรียนการสอนเช่นนี้ ก็สามารถทำให้การเรียนการสอนเป็นไปได้อย่างรวดเร็ว และทำให้บรรลุเป้าหมายได้อย่างง่ายดาย

จะสังเกตได้ว่าพระพุทธเจ้าจะทรงใช้ชีวิตอยู่กับธรรมชาติเป็นส่วนมาก ทรงอบรมสั่งสอนเวไนยสัตว์หรือประกาศพระศาสนาตลอดพุทธกิจ ๔๕ พรรษา นั้น พระองค์ทรงอาศัยธรรมชาติเป็นสถานที่แสดงธรรมหรือสอนธรรมแก่สาวกของพระองค์ หรือแม้แต่วัดซึ่งเป็นสถานที่แสดงธรรมก็เกี่ยวข้องกับธรรมชาติ เช่น วัดเวฬุวัน เป็นต้น ดังนั้น สิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติจึงจัดเป็นสถานที่ที่เอื้อต่อการเรียนการสอน ช่วยสนับสนุนกิจกรรมการเรียนการสอนให้ประสบความสำเร็จได้

สิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติ จัดเป็นสื่อและอุปกรณ์การสอนที่ใช้ได้โดยไม่ต้องผลิตให้สิ้นเปลือง และมีคุณค่าในตัวเอง สามารถสอนคนให้เข้าถึงไตรลักษณ์ได้ ดูตัวอย่างบรมครูโลกอย่างพระพุทธเจ้า ทรงอาศัยธรรมชาติเป็นที่ประทับเป็นส่วนมาก ทรงให้ความสำคัญต่อธรรมชาติเป็นอย่างมาก จะเห็นได้ว่า หลังจากที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ใต้ต้นโพธิ์ พระองค์ไม่คิดจะเสด็จดำเนินไปที่อื่นทันที ยังคงประทับยืนแผ่ต้นโพธิ์ ๗ วัน เรียกกันว่าพระปรางถวายเนตรที่เราอาจตีความได้ว่า พระพุทธเจ้าทรงรำลึกถึงบุญคุณและความสำคัญของต้นโพธิ์ พระพุทธเจ้าสอนพุทธศาสนิกชนให้เห็นความสำคัญของธรรมชาติ และให้อยู่ร่วมกันอย่างกลมกลืนกับธรรมชาติ บ่อยครั้งที่เดียวที่พระพุทธเจ้าทรงอาศัยสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติเป็นอุปกรณ์การสอน ธรรมชาติตามป่าเขานั้นเป็นตัวอย่างสอนธรรมได้เป็นอย่างดี ทั้งนี้เพราะธรรมชาติซื่อตรงปราศจากมารยา จึงเปิดเผยให้เห็นความเป็นจริงได้รวดเร็ว เช่นใบไม้เปลี่ยนสีจากเขียวเป็นเหลืองแล้วร่วงหล่น ทำให้คนเห็นอนิจจัง คือความไม่เที่ยง คนทุกวันนี้ไม่ค่อย

เห็นความเปลี่ยนแปลงของสิ่งต่างๆ เพราะอาศัยอยู่ในห้องปรับอากาศ ห่างไกลธรรมชาติ จึงไม่เห็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา คนที่เข้าถึงธรรมชาติ ย่อมเห็นธรรมชาติตามที่เป็นจริง^๕

หากศึกษาและพิจารณาถึงสภาพแวดล้อมของสถานที่ที่พระพุทธเจ้าได้ทรงใช้เป็น ที่แสดงธรรม นับตั้งแต่การแสดงปฐมเทศนา ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ไปจนถึงพระเวฬุวัน มหาวิหารหรือสถานที่ที่พระองค์ทรงหยุดยั้งประทับพักอยู่ จะเห็นได้ว่าพระพุทธเจ้าทรงเลือก เสนาสนะที่สังกัดอยู่ท่ามกลางธรรมชาติ สะอาดร่มเย็นมากกว่าในปราสาทราชวัง ในมงคลอันอุดม ซึ่งเป็นธรรมที่บุคคลพึงเลือกประพฤติปฏิบัตินั้น ได้มีคาถาหนึ่งในมงคลสูตรว่า “ปฏิรูปเทสวา โสจ....เอตมมุงคลมุตตม”^๖ การอยู่ในประเทศอันสมควร...เป็นมงคลอันสูงสุด

คำอธิบายกล่าวว่าการอยู่ในประเทศอันสมควรนั้น หนังสือมังคลัตถทีปนี ได้เน้นถึงบรรยากาศทางวิชาการและบรรยากาศที่เหนียวแน่นใจให้กระทำความดีเป็นเรื่องสำคัญ ที่สุด ดังได้มีสาระใจความว่า

“บริษัท ๔ ย่อมเที่ยวไป บุญกิริยาวัตรผู้มีทานเป็นต้นย่อมเป็นไป คำสอนของพระ ศาสดา มีองค์ ๙ ย่อมรุ่งเรืองในประเทศใดประเทศนั้นชื่อว่าประเทศอันสมควร”^๗

ส่วนบรรยากาศทางวิชาการนั้น หนังสือมังคลัตถทีปนีได้ยกตัวอย่างชาวประมงที่ ได้ฟังธรรมจนบรรลุโสดาบัน เพราะบังเอิญได้อยู่ในที่ที่พระพุทธเจ้าเสด็จผ่านไปได้รับปัจจัย แห่งบุญกิริยาวัตร คือการฟัง (ธัมมัสสวนมัย) การที่ได้อยู่ใกล้ชิดกับผู้รู้ ได้ฟัง ได้เห็นสิ่ง เปรียบเทียบ (ทัสสนานุตตริยะ) และ (สวนานุตตริยะ) จนประจักษ์จริงในสิ่งดีงาม ย่อมทำให้เกิด ศรัทธาตั้งมั่นที่จะได้เรียนรู้มากยิ่งขึ้นไป

สมน อมรวิวัฒน์ กล่าวว่า การจัดสิ่งแวดล้อมที่จูงใจให้การศึกษาหาความรู้ นั้น นอกจากทำให้เกิดศรัทธาแล้ว ในทางพระพุทธศาสนายังมีคำที่แสดงถึงความพึงพอใจ และ แรงจูงใจที่ใคร่จะเรียนรู้ ได้แก่

ปิติ	ความยินดี
ปาโมชชะ	พึงใจ
ปสาทะ	เลื่อมใส

สิ่งแวดล้อมที่ดีอีกลักษณะหนึ่งคือ สิ่งแวดล้อมที่ปราศจากสิ่งชั่วร้ายให้กระทำผิด กระทำชั่วและขาดสมาธิ ไม่อยู่ท่ามกลางแหล่งอบายมุข และคนพาล ซึ่งจะทำให้บุคคลถูกชักจูง ไปในทางเสื่อมได้ แสดงให้เห็นว่า พระพุทธเจ้าทรงมีความเข้าใจถึงอิทธิพลของสิ่งแวดล้อม

^๕พระเมธีธรรมภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), ธรรมะและการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๘), หน้า ๓๔-๓๕.

^๖มงคลสูตร. ๑/๘๖. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

^๗มังคลัตถทีปนี แปล เล่ม ๑, ๒. (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔), หน้า ๑๒๘.

ไม่ว่าจะเป็นสถานที่ บุคคล วัตถุ และธรรมชาติว่าสามารถสนับสนุนหรือเป็นอุปสรรคต่อการฝึกหัดอบรมกาย วาจา และจิตใจของมนุษย์ได้อย่างมากที่เดียว การเลือกสถานที่ปฏิบัติธรรมจึงต้องสังเกตจากคนและจากเสียงรบกวน ฤกษ์ทั้งหลายจึงต้องหลีกเลี่ยงออกจากหมู่บ้านที่แออัด สับสน ไปหาความสงบตามป่า ภูเขา และน้ำเป็นต้น

ลักษณะของการจัดสิ่งแวดล้อมตามแนวคิดทางพระพุทธศาสนานั้น จะเห็นได้จากตัวอย่างของวัดในพระพุทธศาสนา ยังมีลักษณะกว้างขวาง ปลอดภัย ร่มรื่น สงบ เย็นสบาย กุฎิและเสนาสนะ มีลักษณะที่เรียบง่าย สะอาด และเป็นระเบียบเรียบร้อย ส่วนพระภิกษุสามเณรและอุบาสก อุบาสิกา เมื่ออยู่ในที่ใด ก็ต้องมีความสำรวมทั้งกาย วาจา และจิต ทั้งนี้เพื่อให้การฝึกหัดอบรมตน ได้บรรลุวัตถุประสงค์คือความสงบอย่างแท้จริง^{๑๑}

๒.๑.๓ สภาพของสิ่งแวดล้อมและบรรยากาศในการเล่าเรียน

การศึกษาเล่าเรียนจะประสบความสำเร็จได้ก็ต้องอาศัยปัจจัยคือการจัดห้องเรียนให้ถูกส่วน หมายความว่า ต้องจัดสิ่งแวดล้อมหรือบรรยากาศในชั้นเรียนให้น่าเรียน ห้องเรียนต้องสะอาด สงบ ร่มเย็น อากาศถ่ายเทได้สะดวก ปราศจากเสียงรบกวน ควรจัดให้เป็นธรรมชาติหรือให้ใกล้เคียงธรรมชาติมากที่สุด เพราะบรรยากาศในชั้นเรียนก็เป็นตัวแปรที่สำคัญที่จะช่วยให้การเรียนการสอนประสบความสำเร็จได้เช่นกัน

สภาพของสิ่งแวดล้อมและบรรยากาศในการศึกษาเล่าเรียนที่ดี มีลักษณะ ๔ ประการ คือ

๑. ความสงบ
๒. ความใกล้ชิดกับธรรมชาติ
๓. ความแปลกใหม่และเปลี่ยนแปลงไม่จำเจ
๔. ความสะอาดมีระเบียบเรียบร้อย

เมื่อมาพิจารณาถึงบรรยากาศของสถานที่ที่พระพุทธเจ้าทรงใช้เป็นที่ศึกษาหรือเผยแผ่สังฆธรรมคำสั่งสอนนั้น จะเห็นได้ว่าเป็นสถานที่ที่มีคุณลักษณะประการที่หนึ่งคือความเงียบสงบ เช่น เมื่อพระองค์มีพระชนมายุได้ ๗ พรรษา ประทับในพิธีที่พระบิดาจรดพระนังคัลแรกนาขวัญเจ้าชายสิทธัตถะประทับ ณ ร่มไม้หว่า พระองค์ประทับนั่งด้วยความสงบ มีความสงัดกาย สงัดพระทัยยิ่งนัก เมื่อเสด็จออกบรรพชาก็ได้แสวงหาสถานที่ที่พระองค์จะบำเพ็ญสมาธิได้ ดังปรากฏในโพธิราชกุมารสูตรตอนหนึ่งว่า “...ขณะที่ทรงแสวงหาทางอันประเสริฐคือความสงบซึ่งไม่มีทางอื่นยิ่งกว่า เมื่อเที่ยวจาริกไปในแคว้นมคธโดยลำดับ ได้ไปถึงตำบลอุรุเวลาเสนานิคม ได้เห็นภูมิประเทศที่น่ารื่นรมย์ มีราวป่าน่าเพลิดเพลินใจ มีแม่น้ำไหลรินไม่ขาดสาย มีทำน้ำ

^{๑๑}สุมน อมรวิวัฒน์, การสอนโดยสร้างศรัทธาและโยนิโสมนสิการ, (กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ลักษณ์, ๒๕๔๔), หน้า ๗๗-๗๘.

สะอาดดี นารีธรรม มีโคจรคามอยู่โดยรอบ จึงทรงดำริว่า “ภูมิประเทศเป็นที่นารีธรรม มีราว ป่าน่าเพลิดเพลินใจ มีแม่น้ำไหลรินไม่ขาดสาย มีทำน้ำสะอาดดี นารีธรรม มีโคจรคามอยู่ โดยรอบเหมาะแก่การบำเพ็ญเพียรของกุลบุตรผู้บำเพ็ญเพียร” จึงได้ประทับอยู่ ณ ที่นั้น^{๑๖} จากข้อความนี้แสดงให้เห็นคุณค่าลักษณะของสถานที่และสิ่งแวดล้อมประการที่สองคือความใกล้ชิดกับธรรมชาติซึ่งมีความอุดมสมบูรณ์ มีอุปกรณ์ที่จะอำนวยความสะดวกต่างๆอันเป็นการสนับสนุนให้พระองค์ทรงศึกษาธรรมชาติได้ชัดเจนขึ้น วิธีการคิดของพระองค์และวิธีการสั่งสอนของพระองค์ จึงมีการคิดเปรียบเทียบกับธรรมชาติเสมอ ไม่ว่าจะเปรียบเทียบนานาชนิด แม่น้ำ ทะเล มหาสมุทร ภูเขา ทรงนำมาคิดศึกษาและสั่งสอนได้ทั้งสิ้น

คุณลักษณะประการที่สามคือการเปลี่ยนแปลงบรรยากาศและสถานที่ที่ใช้ศึกษา หรือเผยแพร่ พระธรรม จะเห็นได้ว่า เมื่อพระองค์ตรัสรู้และบำเพ็ญสมาธิใต้ต้นพระศรีมหาโพธิ์ เป็นเวลา ๗ วันแล้ว ได้ทรงเปลี่ยนสถานที่ประทับเพื่อคิดทบทวนในพระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณนั้น โดยเสด็จพระพุทธานุญาตไปประทับใต้ต้นไทร (อชปาลนิโครธ) ๗ วัน แล้วเสด็จไปประทับใต้ต้นจิก (มุจลินท์) ๗ วัน ต่อจากนั้นเสด็จไปประทับใต้ต้นเกต (ราชายตนะ) เป็นเวลา ๗ วัน แล้วเสด็จมาประทับใต้ต้นไทรอีกครั้งหนึ่ง รวมเป็นเวลาที่คุณพระองค์เสวยวิมุตติสุขและคิดไตร่ตรองทบทวนภายหลังการตรัสรู้ ๒๘ วัน ตำแหน่งอันเป็นจุดที่ตั้งของพระศรีมหาโพธิ์ ต้นไทร ต้นจิก และต้นเกตนั้น มิได้อยู่ห่างไกลกันมากนัก มีระยะห่างพอเหมาะที่จะเดินจงกรมจากจุดหนึ่งไปยังอีกจุดหนึ่ง จัดว่าเป็นอาณาบริเวณเดียวกัน ชะรอยพระองค์จะทรงต้องการเปลี่ยนสถานที่ประทับเป็นการเปลี่ยนสภาพแวดล้อมให้มีบรรยากาศแปลกใหม่ แม้ในการเผยแพร่พระธรรม พระพุทธเจ้าก็ทรงเน้นให้พระสงฆ์สาวกได้จาริกท่องเที่ยวไปสั่งสอนประชาชนในเขตคามชนบท ทั้งนี้เพื่อจะได้สั่งสอนประชาชนในท้องถิ่นและสภาพแวดล้อมที่เป็นจริงนั่นเอง

คุณลักษณะของสิ่งแวดล้อมประการที่สี่คือความสะอาดและความเป็นระเบียบเรียบร้อย ดังจะเห็นได้จากวินัยปิฎกที่ว่าด้วยเสนาสนวัตร และเสนาสนชั้นธกะ ซึ่งว่าด้วยข้อปฏิบัติเกี่ยวกับที่อยู่อาศัย นอกเหนือจากที่ทรงเน้นความสะอาดและความเป็นระเบียบเรียบร้อยแล้ว ยังทรงให้ความสำคัญต่อการอยู่ท่ามกลางสิ่งแวดล้อมที่เรียบง่าย พอดีกับการดำรงชีวิตอยู่ไม่หรูหราฟุ่มเฟือยและปรุงแต่งในด้านวัตถุเกินความจำเป็น^{๑๗}

อย่างไรก็ตามการที่พระพุทธเจ้าทรงเปลี่ยนสถานที่ประทับบ่อยๆ นั้น ย่อมแสดงให้เห็นว่าพระพุทธเจ้าต้องการปรับเปลี่ยนสภาพแวดล้อม เพื่อให้มีบรรยากาศที่แปลกใหม่ ไม่ซ้ำซากจำเจ บรรยากาศจัดเป็นตัวอย่างในการเรียนรู้ได้เช่นกัน

^{๑๖} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๒๗/๓๙๘.

^{๑๗} สุขุม อมรวิวัฒน์, การสอนโดยสร้างศรัทธาและโยนิโสมนสิการ, (กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ลักษณ์, ๒๕๔๔), หน้า ๙๒.

การจัดบรรยากาศในการศึกษาเล่าเรียนตามแนวแห่งพระพุทธศาสนาดังกล่าว จะช่วยให้การเรียนการสอนไม่น่าเบื่อ อย่างน้อยก็ทำให้ทั้งผู้เรียนและผู้สอนรู้สึกว่ามีใจแจ่มใส ช้าชาก อาจจะมีทัศนคติที่ดีต่อการเรียนการสอนมากยิ่งขึ้นก็ได้ ไม่ว่าจะเป็นการเรียนการสอน ด้านพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและบาลีก็ดี ปริยัติธรรมแผนกสามัญก็ดี หรือการเรียนการสอน แผนกสามัญทั่วไป ถ้าหากจัดกระบวนการเรียนการสอน ให้เป็นไปตามกระบวนการจัดการศึกษา ตามแนวแห่งพระพุทธศาสนาแล้ว การจัดการเรียนการสอนเหล่านั้น น่าจะประสบผลสำเร็จได้ในระดับหนึ่ง

๒.๑.๔ วิธีการเรียนรู้ทั่วไป

ผู้เรียนหรือผู้ศึกษาทุกคนต้องการที่จะประสบความสำเร็จในการศึกษาเล่าเรียน เหมือนกันทุกคน ไม่มีผู้เรียนหรือผู้ศึกษาคนไหนที่เรียนไปโดยไร้จุดหมาย ไม่มีเป้าหมาย ทุกคนต้องการความสำเร็จในการศึกษาเล่าเรียนเหมือนกัน แต่การที่จะเข้าถึงจุดหมายปลายทางคือความสำเร็จในการศึกษาเล่าเรียนได้นั้น จำต้องแสวงหาวิธีการที่จะทำให้เข้าถึงจุดหมายปลายทางให้ได้ การศึกษาเล่าเรียนอะไรก็ตาม ถ้าผู้ศึกษารู้วิธีการแล้ว ก็จะสามารถทำให้เกิดการเรียนรู้ได้อย่างรวดเร็ว และสามารถไปสู่จุดหมายได้อย่างที่ตั้งใจ

สำหรับวิธีการเรียนรู้ทั่วไปตามหลักของพระพุทธศาสนานั้น พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ใน สิวันตสูตร ว่า

“เป็นพหูสูตร ทรงสุตะ สัมสมสุตะ เป็นผู้ได้ฟังมากซึ่งธรรมทั้งหลาย มีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง มีความงามในที่สุด ประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะบริสุทธิ์บริบูรณ์ครบถ้วน แล้วทรงจำไว้ได้คล่องปาก ขึ้นไป แหงตลอดดีด้วยทวิภูฏี”^{๑๔}

ผู้เรียนจะเกิดการเรียนรู้หรือจะประสบความสำเร็จในการศึกษาเล่าเรียนได้นั้น ต้องเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยองค์ประกอบ ๕ ประการเหล่านี้คือ

๑. รู้จักฟัง หมายถึง ตั้งใจฟัง ตั้งใจศึกษาเล่าเรียน
๒. จำได้ หมายถึง เมื่อฟังแล้ว ต้องจำได้ คือ จับหลักหรือประเด็นที่เรียนนั้นให้ได้ โดยใช้วิธีการต่างๆเพื่อให้จำได้
๓. คล่องปาก หมายถึง การสาธยาย ท่องให้คล่องปาก ทบทวนความจำอย่างสม่ำเสมอ
๔. ขึ้นใจ หมายถึง การตั้งใจนึกถึงความรู้นั้นไว้สม่ำเสมอ
๕. แหงตลอดดีด้วย หมายถึง การเข้าถึงความรู้อย่างถูกต้อง ทำความเข้าใจอย่างลึกซึ้งมองเห็นประจักษ์แจ้งด้วยปัญญา ปรากฏเป็นความรู้อย่างแท้จริง ไม่ใช่ติดอยู่แต่เพียงตำราหรือความจำเท่านั้น

^{๑๔} วจ. (ไทย) ๒๒/๘๗/๑๕๕.

อย่างไรก็ตาม **เสฐียรพงษ์ วรรณปก** ยังได้อธิบายถึงวิธีการเรียนรู้ตามความในพระสูตรนี้ซึ่งผู้เรียนปฏิบัติตามแล้ว สามารถทำให้เข้าถึงความรู้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ วิธีการเรียนรู้ดังกล่าวมี ๕ ประการ คือ

๑. พหูสูตา ต้องฟังให้มาก หาโอกาสระดับตรับฟังเรื่องราวต่างๆที่เป็นประโยชน์ให้มาก
๒. ธตา ฟังแล้วพยายามจำให้ได้ จับหลักหรือสาระได้ ทรงจำไว้แม่นยำ
๓. วจสา ปริจจिता ท่องปนสาธยายจนคล่องปาก
๔. มนสาอนุเปกขิตา เฟงพินิจพิจารณาความหมายด้วยใจจนนึกถึงครั้งใด ก็ปรากฏเนื้อความสว่างชัด

๕. ทิฏฐิยา สุปฏิวิวิทูธา ขบให้แตก คือทำความเข้าใจลึกซึ้ง มองเห็นประจักษ์ด้วยปัญญาทั้งแง่ความหมายและเหตุผล^๕

วิธีการเรียนรู้ทั่วไป กล่าวคือหลักการเรียนรู้ ๕ อย่างเหล่านี้ เป็นวิธีที่มีประสิทธิภาพ และเป็นหลักปฏิบัติสำหรับนักเรียน นิสิต นักศึกษา และผู้ศึกษาทั่วไป

ส่วนวิธีการเข้าถึงความรู้นั้น ผู้เรียนจะต้องมีวิธีที่เข้าถึงความรู้ได้ด้วยตนเอง กล่าวคือ ต้องมีความขยันหมั่นเพียร ใฝ่รู้ใฝ่ศึกษา ค้นคว้าหาข้อมูลใหม่ๆอยู่เสมอ นอกจากนั้น ยังจะต้องแสวงหาวิธีการที่จะทำให้เข้าถึงความรู้โดยวิธีการต่างๆ เพื่อเป็นปัจจัยนำไปสู่ความสำเร็จในการศึกษาเล่าเรียน ตามเป้าหมายของผู้เรียนเอง

พระพุทธศาสนามีวิธีการเข้าถึงความรู้อันสูงสุดได้ ซึ่งผู้เรียนสามารถนำมาประยุกต์ใช้เป็นวิธีการในการศึกษาเล่าเรียน เพื่อจะได้เข้าถึงความรู้ที่ได้ศึกษาเล่าเรียนนั้นๆ โดยเฉพาะวิธีการเข้าถึงความรู้ในพระพุทธศาสนานั้น พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในจังกีสสูตร ว่า

“เมื่อใดเขาพิจารณาภิกษุผู้นั้นอยู่ ย่อมเห็นชัดว่าเขาบริสุทธิ์จากกรรมที่เป็นเหตุให้เกิดโมหะ เมื่อนั้น เขาสร้างศรัทธาในภิกษุผู้นั้นอย่างคงมั่นจึงเกิดศรัทธาแล้วเข้าไปหาเมื่อเข้าไปหา ย่อมนั่งใกล้ เมื่อนั่งใกล้ ย่อมเงี่ยโศตลง เข้าเงี่ยโศตลงแล้ว ฟังธรรมอยู่ ย่อมทรงจำธรรม พิจารณาเนื้อความอยู่ ฉันทะย่อมเกิด เกิดฉันทะแล้ว ย่อมอุตสาหะครั้นอุตสาหะแล้ว ย่อมพิจารณา ครั้นพิจารณาแล้ว ย่อมตั้งความเพียร เชอตั้งความเพียรแล้ว ย่อมทำปรมาตถสัจจะให้แจ้งด้วยกาย และเห็นชัดปรมาตถสัจจะด้วยปัญญา”^๖

สรุปได้ว่า วิธีการเข้าถึงความรู้อันสูงสุดนั้นมี ๑๒ ประการ คือ

๑. มีความเชื่อมั่นในผู้สอน ตั้งใจแน่วแน่มั่นคง

^๕เสฐียรพงษ์ วรรณปก, คำบรรยายพระไตรปิฎก, (กรุงเทพมหานคร : หอรัตนชัยการพิมพ์, ๒๕๔๐), หน้า ๑๗.

^๖ม.ม. (ไทย) ๑๓/๔๓๒/๕๔๒.

๒. เข้าหาผู้สอน ที่จะเปิดเผยความจริงนั้นให้ได้
๓. นั่งใกล้ผู้สอน เพื่อการรับฟังที่ชัดเจน
๔. มีความพร้อมที่จะศึกษาเล่าเรียนตามหลักการ
๕. ตั้งใจศึกษาอย่างจริงจัง เพื่อเข้าถึงความรู้ในเนื้อหาบทเรียนในรายวิชานั้นๆ
๖. มีความทรงจำเนื้อหาอย่างแม่นยำ
๗. พิจารณาบททวนเนื้อหาที่จะจำได้อย่างสม่ำเสมอ
๘. เรื่องที่พิจารณาบททวนปรากฏอย่างชัดเจน
๙. เกิดความประทับใจเพราะเห็นความจริงที่ปรากฏ
๑๐. เพิ่มพูนความอุตสาหะขึ้นโดยลำดับ
๑๑. ทำการพิจารณาอย่างต่อเนื่อง ละเอียดถี่ถ้วน
๑๒. มีความเพียรยิ่ง ย่อมทำให้เห็นชัดปรมัตถสัจจะด้วยปัญญา

อีกประการหนึ่ง หลักการปฏิบัติเหล่านี้ เป็นอุปการะแก่กันและกัน ส่งเสริมซึ่งกันและกันขึ้นไปโดยลำดับ ปรากฏเป็นระบบสืบเนื่องจากขั้นต่ำขึ้นไปหาสูงจนเข้าถึงสัจจะขั้นสูงสุดในข้อปฏิบัติเหล่านี้ การเกิดความประทับใจ จัดว่าเป็นเสบียงที่สำคัญในการปฏิบัติ บางข้อเป็นเรื่องของการพิสูจน์ทดสอบโดยตรง บางข้อเป็นการพิจารณาเทียบในเชิงเหตุผล อีกข้อหนึ่งยืนยันว่าความจริงนั้นย่อมทนต่อการพิจารณา ยิ่งพิจารณายิ่งเห็นความจริง การเข้าถึงความจริงในข้อสุดท้าย เน้นชัดว่าเข้าถึงด้วยปัญญา

๒.๑.๕ องค์ประกอบของผู้เรียนรู้ได้เร็ว

ผู้เรียนจะเรียนรู้ได้ช้าหรือเร็วขึ้น ขึ้นอยู่กับองค์ประกอบหลายประการ ในที่นี้จะกล่าวถึงองค์ประกอบของผู้เรียนรู้ได้เร็วตามแนวแห่งพระพุทธศาสนา เพื่อเป็นแนวทางแห่งการศึกษาเล่าเรียนของนักเรียนนักศึกษาทั่วไป

พระพุทธเจ้าตรัสองค์ประกอบของผู้เรียนรู้ได้เร็ว ๕ ประการ ซึ่งปรากฏในโพธิราชกุมารสูตร คือ

๑. เป็นผู้มีศรัทธา เชื่อปัญญาเครื่องตรัสรู้ของตถาคตว่า “แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ เพียบพร้อมด้วยวิชาและจรณะ เสด็จไปได้ รั้งแจ้งโลก เป็นสารถิฝักผู้ที่ควรฝึกได้อย่างยอดเยี่ยม เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายเป็นพระพุทธเจ้า เป็นพระผู้มีพระภาค”
๒. เป็นผู้มีความสุขภาพ มีโรคาพาน้อย ประกอบด้วยไฟธาตุสำหรับย่อยอาหารสม่ำเสมอ ไม่เย็นหนัก ไม่ร้อนหนัก ปานกลางพอเหมาะแก่การบำเพ็ญเพียร
๓. เป็นผู้ไม่ไอ้อวด ไม่มีมารยา เปิดเผยตนตามความเป็นจริงในศาสดาหรือในเพื่อนพรหมจรรย์ผู้รู้ทั้งหลาย

๔. เป็นผู้ปรารถนาความเพียร เพื่อละอกุศลธรรม เพื่อยังกุศลธรรมให้ถึงพร้อม เป็นผู้กำลังมีความบากบั่นมั่นคง ไม่ทอดทิ้งธุระในกุศลธรรมทั้งหลาย

๕. เป็นผู้มีปัญญา ประกอบด้วยปัญญาที่เป็นอริยะ เห็นความเกิดและความดับ สามารถชำแรกกิเลสให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ^{๑๗}

จากองค์ประกอบของผู้เรียนรู้ได้เร็วทั้ง ๕ ประการ ที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในโพธิราชกุมารสูตรนี้ แสดงให้เห็นว่า เมื่อผู้เรียนมีองค์ประกอบเหล่านี้คือ เป็นผู้มีศรัทธา มีความเชื่อมั่นในครูผู้สอน เป็นผู้มีสุขภาพร่างกายแข็งแรงสมบูรณ์ มีโรคน้อย มีระบบการย่อยอาหารที่ดี เป็นผู้ไม่ไอ้อวด ไม่มีมารยา ไม่หวงวิชาความรู้ กล้าเปิดเผยตนตามความเป็นจริง เป็นผู้มี ความบากบั่นมั่นคง ขยันหมั่นเพียร และเป็นผู้มีปัญญาอันประเสริฐ รู้จักใคร่ครวญพิจารณาเหตุผล การเรียนของผู้เรียนนั้น ย่อมมีโอกาสสำเร็จได้อย่างรวดเร็ว ตรงกันข้าม ถ้าองค์ประกอบเหล่านี้ไม่บริบูรณ์ ความสำเร็จย่อมล่าช้าไปตามลำดับ เพราะเป็นคนขี้โรค เป็นต้น หรือเป็นคนเจ้าเล่ห์ ไอ้อวด หรืออวดรู้ตั้งแต่ก่อนเรียนรู้ หรือมีความพากเพียรย่อหย่อน หรือมีความสามารถทางสติปัญญาน้อย แต่ละข้อล้วนเป็นเหตุให้เกิดความล่าช้าได้ทั้งสิ้น

เมื่อพระพุทธองค์ทรงดำริแสดงธรรมครั้งแรก ทรงพิจารณาพบความแตกต่างที่มีในสรรพสัตว์อันสืบเนื่องมาจากมีธรรมที่เป็นพลังแตกต่างกัน ผู้มีพลังธรรมต่าง ๆ ย่อมมีกำลังในการเรียนรู้ได้ช้า ส่วนผู้มีพลังธรรมสมบูรณ์ ย่อมมีความสามารถเรียนรู้ได้เร็ว ธรรมที่เป็นพลังเหล่านี้ มี ๕ ประการ คือ

๑. สัทธาพละ	๒. วิริยพละ
๓. สติพละ (กำลังคือสติ)	๔. สมာธิพละ (กำลังคือสมาธิ)

๕. ปัญญาพละ^{๑๘}

แสดงให้เห็นว่า ถ้าผู้เรียนมีพลังคือความเชื่อมั่นในครูผู้สอน มีพลังคือความพากเพียร มีพลัง คือความระลึกได้อย่างรอบคอบ มีพลังคือความมั่นคงทางสภาพจิต หรือมีความมั่นคงทางอารมณ์ไม่หวั่นไหวง่าย เป็นต้น และมีพลังคือปัญญา ครบบริบูรณ์ทั้ง ๕ ประการนี้ ย่อมทำให้ผู้เรียนนั้นประสบความสำเร็จได้อย่างรวดเร็ว ดังนั้น ผู้ต้องการศึกษา สำเร็จรวดเร็ว จำต้องเพิ่มพลังเหล่านี้แก่ตนเอง เมื่อพลังส่วนใดหย่อนไป คอยตรวจตราเพิ่มเติม มีความรู้ให้เป็นที่มั่นใจได้ ขยันไว้เสมอรอบคอบถี่ถ้วนไว้เสมอ อย่าให้สูญเสียความมั่นคงทางจิต เพิ่มพูนสิ่งที่เสริมสร้างความรู้แก่ตนอยู่เสมอ องค์ประกอบเหล่านี้ จะเป็นพลังนำไปสู่การเรียนรู้ อย่างรวดเร็ว

ถ้าพิจารณาองค์ประกอบของผู้เรียนรู้ได้เร็วตามแนวแห่งพระพุทธศาสนา ที่พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงไว้นั้น จะเห็นว่า ผู้เรียนที่มีองค์ประกอบเหล่านี้ครบบริบูรณ์

^{๑๗} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๔๔/๔๑๗.

^{๑๘} อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๓/๑๗.

จะได้เปรียบผู้เรียนที่มีองค์ประกอบไม่บริบูรณ์ เพราะนอกจากเป็นผู้เรียนรู้ได้อย่างรวดเร็ว ความรู้ความสามารถ ย่อมจะเหนือกว่าอย่างแน่นอน และผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนย่อมจะดีกว่า นอกจากนี้ พระพุทธศาสนายังได้แสดงถึงหัวใจสำหรับนักศึกษา เพื่อประกอบในการศึกษาเล่าเรียนอันจะนำไปสู่การเรียนรู้ได้อีกวิธีหนึ่ง หัวใจนักศึกษาซึ่งปรากฏในประชุมโคลงโลกนิติ ว่า

สุจิตฺตวิริณิมุตฺโต กถํ โส ปณฺหิตฺโต ภเว
 สุจิตฺตํ จ สมฺปนฺโน ปณฺหิตฺโตติ ปวฺจจติ^{๙๙}

หัวใจสำหรับนักศึกษาดังกล่าวมี ๔ ประการ ได้แก่

๑. สุ. ฟังด้วยความตั้งใจ
๒. จิ. คิดในเรื่องที่ได้ฟังตามหลักเหตุผล
๓. ปุ. ถามเมื่อไม่เข้าใจหรือสงสัยในเรื่องนั้นๆ
๔. ลิ. เขียนเมื่อเข้าใจในเรื่องนั้นอย่างแจ่มแจ้ง หรือบันทึกไว้กันลืม

แสดงให้เห็นว่า ถ้าผู้เรียนหรือนักศึกษาตกอยู่ในความประมาท กล่าวคือว่างเว้นจากการฟัง การคิด การถาม และการเขียน ก็จะไม่ประสบความสำเร็จในการศึกษาเล่าเรียนได้ แต่ถ้าขยันตั้งใจฟังครูสอนด้วยความเต็มใจ ฟังแล้วรู้จักคิดพิจารณา เมื่อไม่เข้าใจหรือยังสงสัยก็ต้องถามเพื่อให้ได้คำตอบที่ถูกต้อง เมื่อได้คำตอบที่ถูกต้องดีแล้วก็ต้องเขียนหรือจดบันทึกไว้เพื่อทบทวนความจำ เมื่อผู้ศึกษาปฏิบัติตามหลักหัวใจสำหรับนักศึกษาแล้ว ย่อมจะประสบความสำเร็จในการศึกษาเล่าเรียนได้โดยไมยากนัก

ขณะเดียวกัน พระพุทธศาสนาได้เน้นหลักธรรมที่สามารถทำให้ผู้เรียนหรือผู้ปฏิบัติประสบความสำเร็จตามความประสงค์ได้อย่างไม่ต้องสงสัย หลักธรรมหรือคุณธรรมภายในดังกล่าวนี้ ได้แก่ อิทธิบาท ๔ ประการ คือ

๑. เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยฉันทสมาธิประธานสังขาร (สมาธิที่เกิดจากฉันทะและความเพียรสร้างสรรค์)
๒. เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยวิริยสมาธิประธานสังขาร (สมาธิที่เกิดจากวิริยะและความเพียรสร้างสรรค์)
๓. เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยจิตตสมาธิประธานสังขาร (สมาธิที่เกิดจากจิตตะและความเพียรสร้างสรรค์)
๔. เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยวิมังสาสมาธิประธานสังขาร (สมาธิที่เกิดจากวิมังสาและความเพียรสร้างสรรค์)^{๑๐}

^{๙๙} ศิลปบรรณาการ, ประชุมโคลงโลกนิติ, (ธนบุรี : อมรการพิมพ์, ๒๕๑๑), หน้า ๔๔.

^{๑๐} ที.ป.า. (ไทย) ๑๑/๓๐๖/๒๗๗.

พระธรรมปิฎก(ป.อ.ปยุตฺโต) ได้อธิบายไว้ว่า อิทธิบาท ๔ คือคุณเครื่องให้สำเร็จคุณธรรมที่นำไปสู่ความสำเร็จแห่งผลที่มุ่งหมาย ได้แก่

๑. ฉันทะ ความพอใจ คือ ความต้องการที่จะทำ ใฝ่ใจรักจะทำสิ่งนั้นอยู่เสมอ และปรารถนาจะทำให้เป็นผลดียิ่งๆขึ้นไป

๒. วิริยะ ความเพียร คือ ความขยันหมั่นประกอบสิ่งนั้นด้วยความพยายามเข้มแข็ง อดทนเอาธุระไม่ทอดทิ้ง

๓. จิตตะ ความคิด คือ ตั้งจิตรับรู้ในสิ่งที่ทำและทำสิ่งนั้นด้วยความคิด เอาจิตฝึกใฝ่ไม่ปล่อยใจให้ฟุ้งซ่านเลื่อนลอย

๔. วิมังสา ความไตร่ตรอง หรือทดลอง คือ หมั่นใช้ปัญญาพิจารณาใคร่ครวญตรวจตราหาเหตุผล และตรวจสอบข้อยิ่งหย่อนในสิ่งที่ทำนั้น มีการวางแผนวัดผล คิดค้นวิธีแก้ไขปรับปรุงเป็นต้น^{๒๐}

ผู้ประกอบด้วยคุณธรรมทั้ง ๔ ประการ ดังกล่าวนี้ เมื่อลงมือประกอบกิจการใดๆ เช่น การทำงาน การศึกษาเล่าเรียน เป็นต้น ย่อมประสบความสำเร็จในกิจนั้นๆ โดยไม่ต้องสงสัย

สรุปว่า หัวใจสำหรับนักศึกษา เพื่อประกอบในการศึกษาเล่าเรียนอันจะนำไปสู่การเรียนรู้ผู้เรียนหรือนักศึกษาจะต้องอยู่ในความไม่ประมาท กล่าวคือไม่วางเว้นจากการฟัง การคิด การถาม และการเขียน ก็จะประสบความสำเร็จในการศึกษาเล่าเรียนได้ และจะต้องตั้งจิตอยู่ในอิทธิบาท ๔ ด้วย เพราะจะทำให้ผู้ศึกษาปฏิบัติย่อมจะประสบความสำเร็จในการศึกษาเล่าเรียนได้โดยไม่มียาก

๒.๑.๖ การเล่าเรียนไม่ถูกวิธีมีโทษ

จุดประสงค์ของการศึกษาเล่าเรียนตามแนวทางพระพุทธศาสนา มุ่งเน้นที่การพัฒนาชีวิตและจิตใจของตนเพื่อให้บรรลุอิสรภาพ คือหลุดพ้นจากความเขลา ความอยาก และการยึดมั่นถือมั่น มีสภาวะของจิตใจที่แจ่มใส สะอาด สว่าง และสงบเย็น อันเป็นประโยชน์สูงสุดที่ผู้เรียนจะพึงได้รับ

กุลบุตรผู้เข้ามาบรรพชาอุปสมบทในพระพุทธศาสนา จำต้องศึกษาเล่าเรียนธรรมวินัยอันเป็นหลักคำสอนและหลักการปฏิบัติ เพื่อให้บรรลุจุดหมายอันสูงสุดในทางพระพุทธศาสนา ถ้ากุลบุตรซึ่งเป็นผู้ศึกษาเล่าเรียน ตั้งใจศึกษาเล่าเรียนจริงๆ และมุ่งประโยชน์ตนและประโยชน์ผู้อื่นเป็นสำคัญแล้ว ย่อมจะได้รับประโยชน์จากการศึกษาเล่าเรียนอย่างแท้จริง

^{๒๐}พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลธรรม, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๑๘๖.

ในทางตรงกันข้าม ถ้าผู้เรียนศึกษาเล่าเรียนธรรมไม่ถูกวิธี กล่าวคือศึกษาเล่าเรียนแล้ว แต่ไม่ได้ใส่ใจ ไม่ใช้ปัญญาพิจารณาเนื้อหาของธรรมที่ได้เรียนมา อาจจะกล่าวได้ว่าเป็นผู้มีความรู้ แต่ไม่นำความรู้นั้นไปใช้ให้เป็นประโยชน์ กลับนำไปใช้ในทางที่ผิด ใช้วิชาความรู้ที่ได้เรียนมาเพื่อแสวงหาผลประโยชน์ให้แก่ตนเอง หรือเพียงเพื่อยกตนข่มผู้อื่น ผู้เรียนเช่นนี้ในทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า “โมฆบุรุษ” คือคนไร้ค่า ใช้ประโยชน์อะไรไม่ได้ มีปัญญาเหมือนไม่มี ถึงมีชีวิตอยู่แต่ก็ไม่ต่างอะไรจากคนที่ตายแล้ว

การเล่าเรียนธรรมของโมฆบุรุษนั้น พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในอรรถกถาปฐมสูตร มัชฌิมนิกายมูลปัณณาสก์ ว่า

“โมฆบุรุษบางพวกในธรรมวินัยนี้ เล่าเรียนธรรมแล้วไม่ไตร่ตรองเนื้อความแห่งธรรมเหล่านั้นด้วยปัญญา ธรรมเหล่านั้นจึงไม่ประจักษ์ชัดแก่พวกเขา ผู้ไม่ไตร่ตรองเนื้อความด้วยปัญญา โมฆบุรุษเหล่านั้น เล่าเรียนธรรมมุ่งจะข่มขู่ผู้อื่น และมุ่งจะเปลื้องตนจากคำนิทานว่าร้าย ย่อมไม่ได้รับประโยชน์แห่งธรรมนั้น เหมือนที่กุลบุตรเล่าเรียนธรรมได้รับ ธรรมเหล่านั้นที่พวกเขาเรียนไม่ดี ย่อมเป็นไปเพื่อสิ่งมิใช่ประโยชน์ เพื่อความทุกข์สิ้นกาลนาน”^{๒๒}

การเล่าเรียนของโมฆบุรุษตามที่พระพุทธองค์ได้ทรงแสดงไว้นี้ แสดงให้เห็นว่าการที่ผู้เรียนได้ศึกษาเล่าเรียน มีความรู้ความสามารถแล้ว ไม่ใช้ปัญญาพิจารณาไตร่ตรองสิ่งที่ได้เล่าเรียน จึงนำความรู้ไปใช้ในทางที่ผิด หรือผิดวัตถุประสงค์ของการเรียน การเรียนโดยไม่ใช้ปัญญาไตร่ตรองนี้เอง เป็นเหตุให้ผู้เรียนได้รับโทษตามมาภายหลัง คือยอมทำตนให้ได้รับความลำบากเดือดร้อน เพราะความรู้ที่เรียนมาไม่ถูกวิธีนั้น อาจทำให้ผู้เรียนได้รับทุกข์ถึงตาย หรือทุกข์ปางตายได้ในที่สุด

ในอรรถกถาปฐมสูตรนี้เอง พระพุทธองค์ได้เปรียบเทียบโมฆบุรุษเหมือนคนจับงูพิษไว้อย่างน่าพิงว่า

“โมฆบุรุษ เรียนธรรมแล้วไม่ได้ไตร่ตรองด้วยปัญญา ก็เหมือนกับบุรุษผู้ต้องการงูพิษเที่ยวเสาะแสวงหางูพิษ เขาพบงูพิษตัวใหญ่ จึงจับมันที่ขนดหางหรือที่หางงูพิษนั้นจะพึงแว้งกัดเขาที่มือ ที่แขน หรือที่อวัยวะน้อยใหญ่ แห่งใดแห่งหนึ่ง เพราะการถูกกัดนั้นเขาก็ตาย หรือได้รับทุกข์ปางตาย”^{๒๓}

จากการที่พระพุทธองค์ทรงเปรียบเทียบโมฆบุรุษเหมือนคนจับงูพิษเช่นนี้ ก็เพื่อจะให้ผู้เรียนได้รู้และเข้าใจว่า การที่ได้ศึกษาเล่าเรียนธรรมแล้ว ต้องใช้ปัญญาพิจารณาเนื้อหาของธรรมเหล่านั้นโดยละเอียดรอบคอบ ให้รู้ว่าสิ่งไหนเป็นประโยชน์ไม่เป็นประโยชน์ ควรทำไม่สมควรทำอย่างไร เป็นต้น และการปฏิบัติให้ถูกต้องตามหลักการที่ได้ศึกษาเล่าเรียนมาก็ย่อมจะได้รับประโยชน์จากการศึกษาเล่าเรียน แต่ถ้าเรียนแล้วไม่ใช้ปัญญาพิจารณาไตร่ตรอง

^{๒๒} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๓๘/๒๕๒.

^{๒๓} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๓๘/๒๕๓.

ก็เหมือนกับคนจับงูพิษ ซึ่งจับไม่ถูกวิธี หรือไม่มีวิธีการจับที่ถูกต้อง สุดท้ายก็ต้องตายเพราะงูพิษ หรือได้รับทุกขเวทนาแสนสาหัส ก็เพราะการเรียนรู้ไม่ถูกวิธีนั่นเอง

๒.๑.๗ อุปสรรคการศึกษา

พระพุทธเจ้านอกจากทรงชี้แนะวิธีการเรียนรู้ในลักษณะต่างๆแล้ว ยังได้ทรงแสดงสิ่งที่เป็นอุปสรรคต่อการเรียนรู้ไว้ในปฐมปรีหาสูตร ซึ่งมีทั้งหมด ๗ ประการคือ

๑. ความเป็นผู้ชอบการงาน
๒. ความเป็นผู้ชอบการพูดคุย
๓. ความเป็นผู้ชอบการนอนหลับ
๔. ความเป็นผู้ชอบการคลุกคลีด้วยหมู่
๕. ความเป็นผู้ไม่คุ้มครองทวารในอินทรียทั้งหลาย
๖. ความเป็นผู้ไม่รู้จักประมาณในการบริโภค

๗. กิจที่สงฆ์จะต้องทำมีอยู่ในสงฆ์ ภิกษุผู้เป็นเสขะไม่เห็นประจักษ์ในกิจนั้นอย่างนี้ว่า

“พระเถระผู้รู้เป็นรัตตัญญู บวชมานาน เป็นผู้รับภาระมีอยู่ในสงฆ์ ท่านเหล่านั้นจักปรากฏด้วยกิจนั้นจึงต้องชวนชววยด้วยตนเอง”^{๒๔}

การที่ผู้ศึกษาตกอยู่ในความประมาท กล่าวคือเป็นคนชอบทำงานหรือกิจกรรมโดยไม่ใส่ใจถึงการเรียนเท่าที่ควร ไม่รู้จักแบ่งเวลาให้ถูกต้อง ชอบพูดคุยในเวลาเรียนหรือชวนเพื่อนคุยในขณะที่เรียน ชอบหลับในห้องเรียนบ่อยๆ ชอบคลุกคลีกับเพื่อนๆ ไม่สนใจการเรียน ไม่ใส่ใจตำราเรียน ไม่ชอบอ่านหนังสือ ชอบเหม่อลอยในเวลาเรียน เวลาอ่านหนังสือหรือรับประทานอาหารมากเกินไป ไม่รู้จักประมาณตน ทำใ้หวังในเวลาเรียน และไม่สำรวจตรวจตราตนเองว่าอะไรเรียนแล้วอะไรบ้างที่ยังไม่ได้เรียน ไม่ทบทวนบทเรียนที่เรียนมา เป็นต้น ย่อมทำให้ผู้ศึกษานั้นประสบความล้มเหลว เพราะอุปสรรค ทั้ง ๗ ประการนี้ พระพุทธเจ้าตรัสว่าเป็นทางแห่งความเสื่อมแก่ผู้ศึกษา

๒.๑.๘ พระพุทธเจ้ากับความเป็นครูผู้สอน

ปิ่นมุกุกันต์ พ.อ. ได้อธิบายว่า การสอนนั้นจำเป็นต้องอาศัยเทคนิควิธีการสอน ซึ่งวิชาการสอนนั้นก็มีความคล้ายคลึงกันหลายวิธีผู้สอนควรจะศึกษาเพื่อจะได้เลือกและนำไปใช้ให้เกิดประโยชน์ ต่อการเรียนการสอนในแต่ละครั้ง โดยคำนึงถึงจุดมุ่งหมาย เนื้อหา วุฒิภาวะ ความแตกต่างระหว่างบุคคล และสภาพแวดล้อมต่างๆ การที่จะเลือกใช้วิธีสอนใดๆ นั้นขึ้นอยู่กับพิจารณาญาณของผู้สอนเอง และอาจพิจารณาถึงองค์ประกอบต่างๆ กัน ในการสอนด้วยว่าจะใช้

^{๒๔} อัง.สตตก. (ไทย) ๒๓/๒๘/๔๓.

วิธีการสอนแบบใด หรืออาจจะใช้หลายๆวิธีรวมกันก็ได้ ทั้งนี้ต้องดูความเหมาะสมของเนื้อหาวิชาที่จะสอนนั้นๆ และผู้เรียนด้วย

เมื่อจะกล่าวถึงครูผู้สอนที่มีวิธีการหรือเทคนิคชั้นเยี่ยมแล้วนั้น คงจะไม่มีใครในโลกที่เทียบเท่ากับพระพุทธเจ้าได้ ตามประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาที่เราทั้งหลายทราบกันดีอยู่แล้วนั้น จะเห็นว่าพระพุทธองค์ทรงเป็นบุคคลผู้เลิศในโลก ทรงเป็นสัพพัญญูและโลกวิทูผู้รู้แจ้งโลก นอกจากนี้พระพุทธองค์ยังทรงเป็นบรมครูชั้นยอด กล่าวคือทรงเป็นครูของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายในโลกพร้อมทั้งเทวโลก ทรงสอนเวไนยสัตว์ทั้งหลายตามจริตและอัธยาศัยของแต่ละคน สามารถทำให้ผู้เรียนหรือผู้ฟังได้บรรลุภูมิธรรมในแต่ละระดับที่แตกต่างกันออกไป

พระพุทธเจ้าทรงเป็นพระบรมครูผู้ยิ่งใหญ่ เพราะทรงมีคุณสมบัติของความเป็นครูบริบูรณ์สมบูรณ์ทุกประการ โดยเฉพาะวิธีการสอนหรือการฝึกฝนที่มีปัญญาน้อย พระพุทธองค์ทรงใช้เทคนิควิธีการที่เหมาะสม และประสบความสำเร็จอย่างงดงาม ดังจะเห็นได้จากกรณีสอนพระจูฬปันถกผู้โง่เขลา

ที่วัดเวฬุวันวิหาร เมืองราชคฤห์มีพระสองรูปเป็นพี่น้องกัน องค์พี่ชื่อมหาปันถก บวชก่อนและได้บรรลุอรหัตต์แล้ว องค์น้องชื่อจูฬปันถกเพิ่งจะบวชไม่นาน เมื่อบวชแล้วก็อยู่กับพระพี่ชาย โดยถือเอาเป็นอาจารย์สอนธรรมให้ ฝ่ายท่านมหาปันถกผู้พี่ก็พยายามอบรมสั่งสอนพระพี่น้อง แต่ไม่ได้ผลเพราะปรากฏว่าท่านเป็นคนโง่มาก เพื่อปรับปรุงวิธีสอนให้ดีขึ้น ท่านผู้พี่ถึงกับประพันธ์ธรรมะง่าย ๆ เป็นบทกวีให้น้องชายท่องข้อความในบทประพันธ์นั้น ท่านเทียบพระคุณของพระพุทธเจ้ากับแสงอาทิตย์ จุความคาถาเดียวคือ ๔ บรรทัดสั้น ๆ แต่พระจูฬปันถกก็จำไม่ได้จนแล้วจนรอดแม้ว่าจะท่องอยู่นานถึงสี่เดือน

อยู่มาท่านผู้พี่รู้สึกระอาใจ และเห็นว่า น้องชายไม่มีอุปนิสัยในทางบวชแล้ว จึงแนะนำให้สึกเสีย พระจูฬปันถกพี่ชายไล่สึกก็เสียใจ จึงตกลงจะหนีไปสึก ได้เดินพายุน้ำออกประตูพระวิหารไป พระศาสดาทรงทราบเรื่องนี้ จึงเสด็จไปเดินจงกรมอยู่บริเวณประตูวัด พอพระจูฬปันถกจะออกประตูวัดก็เลื้อบไปเห็นพระศาสดา จึงแหวะเข้าไปกราบทูลลาตามธรรมเนียม พระศาสดาตรัสถามว่า “เธอกำลังจะไปไหน จูฬปันถก” พระจูฬปันถกกราบทูลว่า “ข้าพระองค์กราบทูลลาพะย่ะค่ะ จะไปสึกตามสมณเพศ” พระศาสดาตรัสถามว่า “ทำไมเธอคิดอย่างนั้นละจูฬปันถก” ท่านทูลตอบว่า “ข้าพระองค์เป็นคนโง่พะย่ะค่ะเรียนอะไรไม่ได้ ท่านมหาปันถกจึงแนะนำให้สึกเสีย”

พระศาสดาทรงเห็นพระจูฬปันถกมีความโทมนัสจึงเอื้อมพระหัตถ์ไปลูบศีรษะท่าน พลังตรัสว่า “จูฬปันถกก็เธอบวชในสำนักของเรา เมื่อมีเหตุอะไรขึ้นทำไมจึงไม่บอกเรา เธอจะสึกทำไมมานี่แหละ” เสร็จแล้วก็ทรงนำพระจูฬปันถกไปยังพระคันธกุฎี ที่ประทับของพระองค์ ณ ที่นั่นเองวิธีสอนคนโง่ก็เริ่มขึ้น

พระศาสดารับสั่งให้ท่านจูฬปันถกนั่งที่ระเบียงทางตะวันออก ขณะนั้นเป็นเวลาสายพอสมควร แสงพระอาทิตย์ยามเช้ายังสาดเข้าไปถึงในพระระเบียง “นั่งหันหน้าไปทางทิศ

ตะวันออกสิจุพบันถก” รับสั่งโดยไม่ได้ทรงอธิบายเหตุผล “ลืมตามองดูพระอาทิตย์นั้น แล้วนี่ผ้าขาว เอามือข้างหนึ่งจับไว้ แล้วเอามือข้างหนึ่งชูไปดูมา ขณะเดียวกันเธอต้องบิกรกรรมว่า “เซ็ดธุลี ๆ” (โรโหธรณัง ๆ) ทำนาน ๆ” ทรงปล่อยให้ท่านจุพบันถกนั่งบิกรกรรมมองพระอาทิตย์อยู่ในความเงิบตามลำพังต่อไป

ท่านจุพบันถกไม่ได้คิดอะไรมาก นอกจากกระทำตามรับสั่ง เหมือนคนที่ถูกสะกดจิต หรือคนที่รับการปลุกเสกด้วยเวทมนต์เท่านั้น กาลเวลาผ่านไปชั่วครู่ใหญ่ ดวงตะวันก็ส่งรังสีกล้าแผดเผาดวงหน้าของท่านแรงขึ้นตามลำดับ พระจุพบันถกซึ่งขณะนั้นยังไม่ได้ฉันอาหารรองท้องเลยรู้สึกต้องทรมารจากความหิวและความร้อนมากยิ่งขึ้น ท่านก้มลงมองผ้าขาวในมือ ทันใดนั้นก็เกิดความรู้สึกประหลาดใจเป็นอันมาก ผ้าขาวสะอาดที่พระศาสดาประทานไว้นั้นได้กลายเป็นผ้าสีสกปรกน่าเกลียดทั้ง ๆ ที่ท่านถือมันไว้ตลอดเวลา จากสิ่งเล็กน้อยนี้ทำให้ท่านฉุกคิดขึ้นมาว่าความสกปรกนี้ไม่ได้มาจากที่อื่น แต่มันออกมาจากในร่างกายของท่านเอง “โอ! ร่างกายของคนเรานี้มีธุลีหนอ” ท่านคำนึง

พระศาสดาทรงทราบว่า ดวงปัญญาได้ฉายแวบขึ้นในใจของพระจุพบันถกแล้ว จึงทรงรีบเติมเชื้อด้วยพระดำรัสว่า “ถูกแล้วเธอ ร่างกายของคนเรามีธุลี” และตรัสต่อไปว่า “แต่ธุลีทางร่างกายนั้นไม่เท่าไร ธุลีทางใจสิเธอสำคัญมาก ธุลีทางกายเขาเรียกว่า เรณู แต่ธุลีทางใจเรียกว่า รากะ สองอย่างนี้ต่างกัน”

พระจุพบันถกตรองตามพระพุทธรูปโอวาท ในที่สุดได้สำเร็จพระอรหันต์^{๒๕}

จากตัวอย่างการสอนของพระพุทธเจ้า ที่ได้นำมาแสดงไว้นี้ แสดงให้เห็นว่า พระพุทธเจ้าทรงเป็นบรมครูชั้นยอด สามารถสอนคนโง่เขลาดังเช่นพระจุพบันถกให้เป็นผู้พบทางสว่างด้วยปัญญาได้ ซึ่งยากที่จะหาผู้เสมอเหมือนพระองค์ได้

อย่างไรก็ตาม **แสง จันทรงาม** ได้อธิบายว่า การสอนที่จะมีผลดีนั้น ย่อมขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายอย่างเช่น สติปัญญาและความเอาใจใส่ของนักเรียน ความรู้ความสามารถและความเอาใจใส่ของครู และวิธีการสอนที่ดี คุณสมบัติในความเป็นครูของพระพุทธเจ้านั้น จะเห็นได้ว่า พระพุทธเจ้าทรงเป็นบรมครูชั้นยอดพระองค์หนึ่ง ในบรรดาคุณสมบัติของพระองค์นั้น มีอยู่ ๒ ประการที่บอกถึงความเป็นครูโดยตรงคือ อนุตตโร ปุริสทมมสารถิ ทรงเป็นสารถิผู้ฝึกคนที่ไม่มีผู้เทียมเท่า สตถา เทวมนุสสานัน เป็นครูของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย

พระพุทธเจ้าสามารถสอนให้คนเกิดความรู้ถึงขั้นวิชชญาณและสัมมญาณได้ด้วยการพูดธรรมดา และสามารถให้ผู้ฟัง รู้ถึงขั้นอริยสัจจะ และเกิดการเปลี่ยนแปลงถึงขั้นจากปุถุชนเป็นอริยบุคคลได้ ซึ่งปัจจุบันนี้หาไม่ได้เสียแล้ว

^{๒๕} ปิ่นมุกกันต์ พ.อ., **บทบาทพระบรมครู**, (กรุงเทพมหานคร : เจริญรัตน์การพิมพ์, ๒๕๐๖),

ด้วยเหตุผลที่พระองค์ทรงเป็นครูชั้นยอดนี้เอง จึงทรงทำงานประกาศคำสอนใหม่ อย่างไม่ได้ผล ในช่วงระยะเวลาเพียง ๘ เดือน ที่พระองค์ใช้ในการเผยแพร่พระศาสนา สามารถทำให้คนเกิดความรู้ถึงขั้นโพธิญาณ กลายเป็นพระอรหันต์ถึง ๑๒๕๐ องค์ และในช่วงพระชนม์ของพระองค์นั่นเอง พระพุทธศาสนาก็ตั้งเป็นหลักแหล่งลงอย่างมั่นคง ในดินแดนแถบลุ่มแม่น้ำคงคาและต่อมากลายเป็นศาสนาของโลกไป

การศึกษาคุณสมบัตินี้ และวิธีการสอนของพระพุทธเจ้าจึงเท่ากับเป็นการศึกษาวิธีสอนตามหลักพุทธศาสตร์ และเราอาจจะได้หลักการบางอย่าง เพื่อนำมาประยุกต์ใช้ในหลักการศึกษของเราในปัจจุบันก็ได้^{๒๖}

๒.๑.๙ คุณสมบัติของครูผู้สอน

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) ได้อธิบายว่า ครูหรือผู้สอนที่ดีนั้นจะต้องมีคุณสมบัติตามแบบอย่างพระพุทธเจ้า จึงเรียกได้ว่าเป็นครูผู้สอนโดยสมบูรณ์ และครูที่ดีตามหลักพุทธศาสตร์ควรจะมีคุณสมบัติดังต่อไปนี้

๑. **มีความกรุณาเป็นพื้นฐานจิตใจ** สงสารศิษย์เพราะศิษย์อยู่ในสภาวะมืดไม่รู้อะไร อยู่ในฐานะต่ำเพราะยังไม่มี การเปลี่ยนแปลงในทางที่ดี การสอนนั้นมุ่งช่วยศิษย์ให้พ้นจากความทุกข์ ไม่หวังผลสิ่งใดตอบแทนไม่ต้อง การความร่ำรวย ไม่หวังเกียรติยศ ชื่อเสียง ครูที่หวังผลประโยชน์ตอบแทนจากศิษย์หรือหวังความร่ำรวยจากศิษย์ จะเป็นครูที่ดีไม่ได้

๒. **ไม่ถือตัวไม่หยิ่งยโส** ถ้าเพื่อความรู้อันแล้วไปไหนก็ได้ นั่งที่ไหนก็ได้ พบกับใครสนทนากับใครก็ได้ เพื่อที่จะช่วยโจรร้าย พระพุทธองค์ต้องเสด็จเข้าไปไปเผชิญหน้ากับโจรร้ายที่ฆ่าคนมานับร้อย บางทีพระองค์ก็พากิษุเข้าไปฆ่าผีดิบ เพื่อไปดูซากศพของสาวงาม บางทีเมื่อถึงคราวจำเป็นก็ทรงลงมือล้างเลือดล้างหนอง อัจฉริยะปัสสาวะของภิกษุที่กำลังป่วยด้วยโรคฝีดาษด้วยพระองค์เอง คนที่หยิ่งยโส ไว้ตัวถือยศถือศักดิ์ จะเป็นครูที่ดีไม่ได้

๓. **มีความอดทน ใจเย็น** แม้จะถูกกรูกรานด้วยคำหยาบคายก็ตาม คราวหนึ่งพระองค์เสด็จไปบิณฑบาตในนิคมแห่งชาวนถูล มีพระภิกษุโอรสเจ้าลิจฉวีชื่อสุนักขัตตะเป็นผู้ติดตาม พอเสด็จไปถึงสถานที่แห่งหนึ่ง ได้พบเจลกะตนหนึ่งชื่อโกรักขัตติยะ ซึ่งประพฤติวัตรอย่างสุนัข เดินด้วยข้อศอกและเขากินอาหารที่กองบนพื้นด้วยปาก เมื่อสุนักขัตตะเห็นเข้าก็คิดในใจว่าเขาเป็นพระอรหันต์ที่ต้องค์หนึ่ง เมื่อพระพุทธเจ้าทรงทราบความคิดของเขา จึงตรัสปรามว่า ดูก่อนโมฆบุรุษ คนอย่างเขายังจะปฏิบัติญาณตนว่าเป็นศากยบุตรอยู่อีกหรือ? พระสุนักขัตตะจึงทูลถามว่าเหตุใดพระพุทธองค์จึงตรัสอย่างนั้น พระพุทธองค์ก็ตรัสตอบว่า เพราะเธอเชื่อว่า อเจลกะผู้ประพฤติเหมือนสุนัขเป็นอรหันต์ที่ดี เมื่อได้ยินเช่นนั้น สุนักขัตตะได้

^{๒๖} แสง จันทร์งาม, **วิธีสอนของพระพุทธเจ้า**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๒๖), หน้า ๒๑-๒๒.

กล่าวย้อนว่า พระผู้มีพระภาคยังทรงหวังความเป็นพระอรหันต์ไว้อีกหรือ ซึ่งค่อนข้างจะเป็นการย้อนที่เจ็บแสบ แต่พระพุทธองค์ก็ทรงได้ตรัสตอบต่อไปอย่างปกติ

๔. **มีความยุติธรรมไม่เห็นแก่หน้า** คราวหนึ่งพระพุทธเจ้าทรงรับนิมนต์เพื่อจะไปฉันที่บ้านของหญิงนครโสภณีนชื่อ อัมพปาลี ไปได้แล้ว หลังจากนั้นไม่นาน เจ้าลิจฉวีผู้มีศักดิ์ใหญ่กว่าก็มาทูลนิมนต์บ้าง แต่พระพุทธองค์หาได้ทรงรับไม่ ตรัสบอกเจ้าลิจฉวีว่า พระองค์ได้รับนิมนต์นางอัมพปาลีไว้เสียแล้ว ครูที่ขาดความยุติธรรมในใจ โปรดศิษย์บางคน เข้าข้างศิษย์บางคน ไม่อาจจะเป็นครูที่ดีได้

๕. **มีความรอบคอบ** พิจารณาอย่างถี่ถ้วน ไม่ตัดสินใจอย่างหุนหันพลันแล่น ความรอบคอบของพระพุทธองค์แสดงมาในดำรัสต่อไปนี้

“ดูก่อนจุนทะ แมหากว่า สิ่งที่เป็นอดีต ไม่เป็นจริง ไม่แท้ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ตถาคตก็ไม่พยากรณ์สิ่งนั้น

แมหากว่า สิ่งที่เป็นอดีต เป็นจริงเป็นของแท้ แต่ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ตถาคตก็ไม่พยากรณ์สิ่งนั้น

แมหากว่า เป็นสิ่งที่เป็นของจริง เป็นของแท้ ประกอบด้วยประโยชน์ ตถาคตย่อมรู้กาลเพื่อจะพูดสิ่งนั้น”

จากพระพุทธพจน์นี้ เราจะเห็นได้ทันทีว่า แม้แต่สิ่งที่เป็นความจริงพูดไปแล้วมีประโยชน์ พระพุทธองค์ก็ยังทรงดูกาละเทศะที่พึงตรัสออกมา นับว่าทรงมีความรอบคอบอย่างยิ่ง

๖. **มีความประพฤติหน้าเคารพบูชา** ครูไม่ใช่ผู้ให้ความรู้แก่ศิษย์อย่างเดียวแต่เป็นแบบอย่างทางความประพฤติแก่ศิษย์ด้วย ฉะนั้น ครูจะต้องเป็นทั้งผู้แนะและผู้นำ จะต้องปฏิบัติในสิ่งที่ตนสอน พระพุทธเจ้าตรัสเกี่ยวกับพระองค์เองไว้ว่า

“ดูก่อนจุนทะ ตถาคตเป็นผู้กล่าวอย่างใดอย่างนั้น เป็นผู้ทำอย่างใดกล่าวอย่างนั้น ด้วยเหตุนี้ ตถาคต จึงชื่อว่า ยถาการี หรือ ยถาการี ตถาวาที”

๗. **รู้จักภูมิปัญญาของนักเรียน** ครูที่ดีต้องรู้จักระดับสติปัญญาของนักเรียนว่าสูงต่ำแค่ไหน แล้วปรับปรุงวิธีการสอนของตนให้เหมาะสมกับแต่ละคนหรือแต่ละกลุ่ม^{๒๗}

อีกอย่างหนึ่ง ผู้สอนที่ดีตามหลักพระพุทธศาสนานั้น จะต้องมีความประพฤติตามแบบอย่างพระพุทธเจ้า ซึ่งได้ประมวลไว้ ๒ ด้าน คือด้านบุคลิกภาพ และด้านคุณธรรม ดังนี้

๑) บุคลิกภาพ

พระพุทธเจ้าทรงมีพระลักษณะ

๑. ทรงมีพระมหาบุรุษลักษณะ ๓๒ ประการ และอนุพยัญชนะ ๘๐ ประการ

๒. ทรงมีพระสุรเสียงไพเราะ และตรัสพระวาจาสุภาพสละสลวย

^{๒๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒-๒๓.

๓. ทรงมีพระอภัยปรีชาสามารถทุกอย่างทั้งดงามน่าเลื่อมใส

๒) คุณธรรม

พระพุทธคุณในแง่คุณธรรมมีมาก ไม่อาจแสดงได้ครบทุกนัย จึงขอเลือกแสดงตามแนวพระคุณ ๓ คือ

๑. พระปัญญาคุณ พระปัญญาคุณที่เกี่ยวกับงานสอน ๒ อย่างคือ ทศพลญาณ และปฏิสัมภิทา

๒. พระวิสุทธิคุณ ความบริสุทธิ์

ก. พระพุทธองค์เป็นผู้บริสุทธิ์หลุดพ้นจากอาสวกิเลสทั้งปวง

ข. ทรงทำได้อย่างที่สอน

ค. ทรงมีความบริสุทธิ์พระทัยในการสอน

๓. พระกรุณาคุณ อาศัยพระมหากรุณาธิคุณ พระพุทธเจ้าจึงได้เสด็จออกประกาศพระศาสนา โปรดสรรพสัตว์ ทำให้พระคุณ ๒ อย่างแรก คือ พระปัญญาคุณ และพระวิสุทธิคุณ เป็นที่ปรากฏและเป็นประโยชน์แก่ชาวโลกอย่างแท้จริง เสด็จไปช่วยเหลือแนะนำสั่งสอนมนุษย์ ทั้งที่เป็นกลุ่มชนและที่เป็นรายบุคคล โดยไม่เห็นแก่ความเหนื่อยยากลำบากของพระองค์เอง

พระพุทธศาสนาถือว่า ความสัมพันธ์ของผู้สอนที่มีต่อผู้เรียนนั้น อยู่ในฐานะเป็น กัลยาณมิตร คือ เป็นผู้ช่วยเหลือแนะนำผู้เรียนให้ดำเนินก้าวหน้าไปในมรรคาแห่งการฝึกอบรม ขอสรุปพระคุณสมบัติที่ควรสังเกตไว้ดังนี้

๑. ทรงสอนสิ่งที่จริง และเป็นประโยชน์แก่ผู้ฟัง

๒. ทรงรู้เข้าใจสิ่งที่สอนอย่างถ่องแท้สมบูรณ์

๓. ทรงสอนด้วยเมตตา มุ่งประโยชน์แก่ผู้รับคำสอนเป็นที่ตั้ง ไม่หวัง

ผลตอบแทน

๔. ทรงทำได้จริงอย่างที่สอน เป็นตัวอย่างที่ดี

๕. ทรงมีบุคลิกภาพโน้มน้าวจิตใจให้เข้าใจใกล้ชิดสนิทสนมและพึงพอใจได้ความสุข

๖. ทรงมีหลักการสอนและวิธีสอนยอดเยี่ยม^{๒๔}

อีกอย่างหนึ่ง สุรวณ เพชรนิล ได้อธิบายว่า คุณสมบัติสำคัญของผู้สอนที่จะกล่าวต่อไปนี้ ประมวลมาจากลักษณะที่จำเป็นอย่างยิ่ง บางประการของพระพุทธเจ้า ตามที่คิดผู้ทำการสอนไม่ควรจะขาดไป คุณสมบัติเหล่านั้น คือ

๑. การเข้าถึงความรู้ ข้อนี้กำหนดจากคุณสมบัติของพระพุทธเจ้าในข้อว่า “ทรงเป็นสัพพัญญู” ที่แปลว่า ทรงรู้ธรรมทั้งปวง ตามที่ปฏิญาณพระองค์แก่อุปกาชีวกใน

^{๒๔}พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), ทศวรรษธรรมทัศน์พระธรรมปิฎก หมวดพุทธศาสตร์, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๒), หน้า ๒๐๖-๒๐๘.

ระหว่างทางเสด็จไปแสดงปฐมเทศนา การเข้าถึงความรู้ สมควรกำหนดเป็นคุณสมบัติประการแรกของผู้ทำการสอน เพราะเป็นความจำเป็นอย่างยิ่ง ผู้สอนต้องเข้าถึงความรู้มาก่อนที่จะทำการสอน แม้ในวิชาที่เคยเรียนมาแล้ว ก็ยังมีความจำเป็นที่จะต้องศึกษาเพิ่มเติมอยู่เสมอ เพื่อให้เป็นผู้ทันกับความก้าวหน้าทางวิชาการ

๒. การมีเมตตากรุณาประจำวิญญาณ ข้อนี้มาจากเรื่องที่ว่า พระพรหมได้อารธนาพระพุทธเจ้า เพื่อได้โปรดแสดงธรรมแก่สรรพสัตว์ เมื่อพิจารณาตามเนื้อหาต่างๆ คือ การมีความปรารถนาดี มีความสงสาร มีความเอ็นดูอย่างแรงกล้า ในการช่วยปลดปล่อยผู้อื่นจากความไม่รู้ เสกสร้างเขาให้กลายเป็นผู้รู้ การมีเมตตากรุณาประจำใจ จัดว่าเป็นหัวใจของครู หรือเรียกว่า “วิญญาณครู” คุณสมบัติข้อนี้เป็นเหตุให้ทำการสอนด้วยมีน้ำใจ เป็นเหตุทำการสอนได้ไม่รู้สึกเหน็ดเหนื่อย ดูตัวอย่างการประกาศศาสนาของพระพุทธเจ้า ตั้งแต่หลังการตรัสรู้ จนถึงวันปรินิพพาน พระองค์ทรงสอนไม่หยุดหย่อน และดูเหมือนจะทรงสอนมากยิ่งขึ้น เมื่อทรงหยุดสอน ก็เป็นเวลาปิดพระโอษฐ์ และเข้าสู่กระบวนการปรินิพพาน ทั้งนี้เพราะพระมหากรุณา

๓. การเป็นตัวอย่างของบทสอน ข้อนี้กำหนดจากปฏิปทาของพระ พุทธเจ้าที่ว่า “สอนอย่างไร ทำได้อย่างนั้น หรือทำอย่างไร สอนได้อย่างนั้น” เป็นหลักความกลมกลืน หลักความไม่ขัดแย้งระหว่างพฤติกรรมของผู้สอน การสอนอย่างหนึ่ง และทำเสียอีกอย่างหนึ่ง หรือตนเข้าถึงความรู้อย่างหนึ่ง แต่สอนไปเสียอีกอย่างหนึ่ง ไม่มีความซื่อสัตย์ในศิษย์ เหล่านี้คือ ความขัดแย้งในผู้สอน พระพุทธเจ้าตรัสเรียกว่า เป็นผู้สอนที่เศร้าหมอง การสอนอย่างไร และทำได้อย่างนั้น ด้านวิชาการหมายความว่า ผู้สอนเข้าถึงทั้งภาคทฤษฎีและภาคปฏิบัติทางด้านศาสตร์หมายความว่า บทสอนนั้นได้ทำการพิสูจน์ทดสอบมาแล้ว เป็นบทสอนที่ฟังศึกษาได้ด้วย ความมั่นใจ อีกประการหนึ่ง หมายความว่า การที่ผู้สอนจะถือว่าตนประพฤติดีแล้วเท่านั้น ย่อมเป็นการยังไม่เพียงพอ ควรพยายามด้วยวิธีการต่างๆ เพื่อให้ศิษย์ของตนประพฤติอย่างตนด้วย ข้อที่น่าสังเกตอย่างยิ่งในเรื่องนี้ คือ การที่ผู้สอนไม่ทำตนอย่างที่สอนก็ตาม การที่ผู้สอนไม่ใฝ่ดีว่าเขาจะดีหรือไม่ดีก็ตาม ยังจัดว่าเป็นการเรียนการสอนที่มีอันตรายทั้งสิ้น

๔. การเข้าถึงความแตกต่างทางอินทรีย์ของผู้เรียนรู้ ข้อนี้กำหนดจากการที่พระพุทธเจ้าทรงพิจารณาพบความจริงว่า สรรพสัตว์ในโลกนี้มีอินทรีย์ต่างกัน ที่มีอินทรีย์แก่กล้าสามารถเรียนรู้ได้เร็ว เหมือนดอกบัวพันท้า เมื่อได้รับแสงอาทิตย์ก็คลี่บาน บางคนมีอินทรีย์อ่อนลงมาและอ่อนลงโดยลำดับ จำเป็นต้องใช้เวลาในระยะยาวและยาวออกไปโดยลำดับเช่นเดียวกับดอกบัวรุ่นน้อง และรุ่นน้องต่อไปอีก จำต้องใช้เวลาเพิ่มขึ้นเพื่อรอความแก่กล้า

การหยั่งรู้ความสูงต่ำทางอินทรีย์ของผู้ศึกษา เป็นสิ่งที่มีความจำเป็นอย่างยิ่งในการจัดชั้นเรียน และการบรรจุเข้าชั้นเรียน ในการจัดทำตารางให้ยากง่ายอย่างเหมาะสม ตลอดถึงในการช่วยให้สามารถก้าวหน้าทันกลุ่มในชั้นเรียน การสอบคัดเลือกบุคคลเข้าศึกษาในสาขาวิชาต่างๆอย่างเหมาะสม ก็มาจากหลักความจริงในเรื่องนี้เป็นพื้นฐาน การศึกษาที่มีประสิทธิภาพจะ

ละทิ้งข้อนี้เสียไม่ได้ ในกรณีที่ทำการสอนเป็นกลุ่มหรือเป็นรายบุคคล หลักการข้อนี้ก็มีความจำเป็นมากขึ้น

๕. การสร้างความพร้อมและคอยความพร้อม ความพร้อมเป็นฤกษ์อย่างสำคัญที่สุดของความสำเร็จในกิจการทั้งปวง เพราะความพร้อมหมายถึงความสมบูรณ์ของเหตุความพร้อมมูลของเงื่อนไขทุกประการ และผลสำเร็จย่อมติดตามมา โดยไม่มีทางหลีกเลี่ยงเป็นอย่างอื่นไปได้ ดังนั้นเมื่อความพร้อมยังไม่เกิดขึ้น จึงไม่ควรใจร้อนรีบด่วนตัดสินใจทำอะไรลงไปควรคิดหาวิธีการต่างๆ เพื่อสร้างความพร้อมขึ้น การอบรมสั่งสอนไปที่ละเล็กละน้อย เพื่อสร้างความสามารถให้แก่กล้าขึ้นโดยลำดับ เป็นวิธีการสร้างความพร้อมประการหนึ่งทางพระพุทธศาสนา เรียกว่า การสั่งสอนด้วยปกิณกกรรม^{๒๙}

นอกจากนี้ พระพุทธเจ้ายังตรัสคุณสมบัติของนักการทูตไว้ในทุเตยยสูตร ซึ่งสามารถนำมาประยุกต์ใช้

เป็นคุณสมบัติของครูผู้สอน ได้ คุณสมบัติดังกล่าวมี ๘ ประการคือ

๑. รู้จักฟัง
๒. สามารถพูดให้ผู้อื่นฟังได้
๓. ใฝ่ศึกษา
๔. ทรงจำได้ดี
๕. เป็นผู้รู้ได้เข้าใจชัด
๖. สามารถพูดให้ผู้อื่นเข้าใจได้
๗. ฉลาดในสิ่งที่เป็นประโยชน์และสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์
๘. ไม่ก่อความทะเลาะวิวาท^{๓๐}

รู้จักฟัง หมายถึง รับฟังข้อคิดเห็นและข้อเสนอแนะของผู้อื่น เพื่อปรับปรุงการสอนสามารถพูดให้ผู้อื่นฟังได้ หมายถึง พูดเสียงดังฟังชัด สุกภาพนมนวล ฟังได้เข้าใจง่าย ไม่สับสนวกวน ใฝ่การศึกษา หมายถึง ค้นคว้าเอกสารทางวิชาการ ตำราเรียน คู่มือครูอย่างสม่ำเสมอ ทรงจำได้ดี หมายถึง จำเนื้อหาหารายวิชาที่จะสอนได้อย่างแม่นยำ เป็นผู้รู้ได้เข้าใจชัด หมายถึง เข้าใจเนื้อหาวิชาที่จะสอนอย่างแจ่มแจ้ง สามารถพูดให้ผู้อื่นเข้าใจได้ หมายถึง พูดให้ผู้อื่นฟังหรือผู้เรียนเข้าใจในเนื้อหาที่สอนได้โดยง่าย หรือสื่อความหมายได้อย่างชัดเจน ฉลาดในสิ่งที่เป็นประโยชน์และสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ หมายถึง รอบรู้ในการเขียน แผนการสอน รู้จักแยกแยะประเด็นเนื้อหาของบทเรียนที่สอน ไม่ก่อความทะเลาะวิวาท หมายถึง ไม่เคียด รู้จักควบคุมอารมณ์ในการสอนควบคุมสถานการณ์ในการเรียนการสอนได้ดีด้วย

^{๒๙} สุรวณ เพชรนิล, **พุทธปรัชญาเบื้องต้น**, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๙). หน้า ๑๓๙-๑๔๐.

^{๓๐} อ.อรรถก. (ไทย) ๒๓/๑๖/๒๔๒.

ผู้สอนที่ประกอบด้วยคุณสมบัติทั้ง ๘ ประการดังกล่าวนี้ สามารถเป็นครูที่ดีมีมาตรฐานถูกต้องตามหลักพุทธศาสตร์ทุกประการ

๒.๑.๑๐ หลักทั่วไปในการสอน

พระพุทธเจ้าทรงเป็นครูที่มีหลักการสอนที่แน่นอน และมีวิธีการสอน เทคนิคการสอนที่หลากหลาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระองค์ทรงเป็นครูที่มีความชำนาญและปฏิภาณในการใช้สื่อการสอน ประกอบการสอนจากนามธรรมให้มองเห็นเป็นรูปธรรม ทำให้ผู้เรียนเข้าใจเนื้อหาที่สอนได้อย่างรวดเร็วและแจ่มแจ้งชัดเจน จนสามารถบรรลุจุดประสงค์ตามที่พระองค์ทรงสอนได้ในแต่ละระดับ ตามระดับสติปัญญาของผู้เรียนหรือผู้ฟังนั้น ๆ

หลักทั่วไปในการสอนของพระพุทธเจ้า แบ่งออกเป็น ๓ หมวด ดังนี้

ก. เกี่ยวกับเนื้อหาหรือเรื่องที่สอน

๑. สอนจากสิ่งที่รู้เห็นเข้าใจง่ายหรือรู้เห็นเข้าใจอยู่แล้ว ไปหาสิ่งที่เห็นเข้าใจได้ยาก หรือยังไม่รู้ไม่เห็นไม่เข้าใจ

๒. สอนเนื้อเรื่องที่ค่อยลุ่มลึกยากลงไปตามลำดับขั้น และความต่อเนื่องกันเป็นสายลงไปอย่างที่เรียกว่า สอนเป็นอนุรูปพิภพ

๓. ถ้าสิ่งที่สอนเป็นสิ่งที่แสดงว่า ก็สอนด้วยของจริงให้ผู้เรียนได้ดู ได้เห็น ได้ฟังเอง อย่างที่เรียกว่าประสบการณ์ตรง

๔. สอนตรงเนื้อหา ตรงเรื่อง คมอยู่ในเรื่อง มีจุด ไม่วกวน ไม่ไขว่ไขว ไม่ออกนอกเรื่องโดย ไม่มีอะไรเกี่ยวข้องในเนื้อหา

๕. สอนมีเหตุผล ตรองตามเห็นจริงได้อย่างที่เรียกว่า สนิทาน

๖. สอนเท่าที่จำเป็นพอดีสำหรับให้เกิดความเข้าใจ ให้การเรียนรู้ได้ผล ไม่ใช่สอนเท่าที่ตนรู้ หรือสอนแสดงภูมิว่าผู้สอนมีความรู้มาก

๗. สอนสิ่งที่มีความหมาย ควรที่เขาจะเรียนรู้และเข้าใจ เป็นประโยชน์แก่ตัวเขาเอง อย่างพุทธพจน์ที่ว่า พระองค์ทรงมีพระเมตตา หวังประโยชน์แก่สัตว์ทั้งหลาย จึงตรัสพระวาจาตามหลัก ๖ ประการ คือ

- ๑) คำพูดที่ไม่จริง ไม่ถูกต้อง, ไม่เป็นประโยชน์, ไม่เป็นที่รักที่ชอบใจของผู้อื่นไม่ตรัส
- ๒) คำพูดที่จริง ถูกต้อง, แต่ไม่เป็นประโยชน์, ไม่เป็นที่รักที่ชอบใจของผู้อื่นไม่ตรัส
- ๓) คำพูดที่จริง ถูกต้อง, เป็นประโยชน์, ไม่เป็นที่รักที่ชอบใจของผู้อื่นเลือกกาลตรัส
- ๔) คำพูดที่ไม่จริง ไม่ถูกต้อง, ไม่เป็นประโยชน์, ถึงเป็นที่รักที่ชอบใจของผู้อื่นไม่ตรัส
- ๕) คำพูดที่จริง ถูกต้อง, แต่ไม่เป็นประโยชน์, ถึงเป็นที่รักที่ชอบใจของผู้อื่นไม่ตรัส
- ๓) คำพูดที่จริง ถูกต้อง, เป็นประโยชน์, เป็นที่รักที่ชอบใจของผู้อื่นเลือกกาลตรัส

ลักษณะของพระพุทธรเจ้าในเรื่องนี้ คือ ทรงเป็นกาลวาที สัจจวาที ภูตวาที
อัทธวาที ธรรมวาที วินัยวาที

ข. เกี่ยวกับตัวผู้เรียน

๑. รู้ คำหนึ่ง และสอนให้เหมาะตามความแตกต่างระหว่างบุคคล
๒. ปรับวิธีสอนผ่อนให้เหมาะกับบุคคล แม้สอนเรื่องเดียวกันแต่แตกต่างบุคคล
อาจใช้ต่างวิธี
๓. นอกจากคำหนึ่งถึงความแตกต่างระหว่างบุคคลแล้ว ผู้สอนยังจะต้องคำนึงถึง
ความพร้อม ความสุกงอม ความแก่รอบแห่งอินทรีย์ หรือญาณ ที่บาลีเรียกว่า ปริปาเกะ ของ
ผู้เรียนแต่ละบุคคลเป็นรายๆ ไปด้วย
๔. สอนโดยให้ผู้เรียนลงมือทำด้วยตนเอง ซึ่งจะช่วยให้เกิดความรู้ความเข้าใจ
ชัดเจนแม่นยำและได้ผลจริง เช่น ทรงสอนพระจูฬปันถกผู้โง่เขลาด้วยการให้นำผ้าขาวไปลูบคลำ
๕. การสอนดำเนินไปในรูปที่ให้ผู้รู้สึกว่าผู้เรียนกับผู้สอนมีบทบาทร่วมกัน ใน
การแสดงความจริง ให้มีการแสดงความคิดเห็นโต้ตอบเสรี หลักนี้เป็นข้อสำคัญในวิธีการแห่ง
ปัญญา ซึ่งต้องการอิสรภาพในทางความคิด และโดยวิธีนี้เมื่อเข้าถึงความจริง ผู้เรียนก็จะรู้สึกว่า
ตนได้มองเห็นความจริงด้วยตนเอง และมีความชัดเจนมั่นใจ หลักนี้เป็นหลักที่พระพุทธเจ้าทรง
ใช้เป็นประจำ และมักมาในรูปการถามตอบ
๖. เอาใจใส่บุคคลที่ควรได้รับความสนใจพิเศษเป็นรายๆ ไปตามควรแก่
กาลเทศะและเหตุการณ์
๗. ช่วยเหลือเอาใจใส่คนที่ด้อย ที่มีปัญหา

ค. เกี่ยวกับตัวการสอน

๑. ในการสอนนั้น การเริ่มต้นเป็นจุดสำคัญมากอย่างหนึ่ง การเริ่มต้นที่ดีมีส่วนช่วย
ให้การสอนสำเร็จผลดีเป็นอย่างมาก อย่างน้อยก็เป็นเครื่องดึงความสนใจ และนำเข้าสู่เนื้อหาได้
พระพุทธเจ้าทรงมีวิธีเริ่มต้นที่น่าสนใจมาก โดยปกติพระองค์จะไม่ทรงเริ่มสอนด้วยการเข้าสู่เนื้อหา
ธรรมทีเดียว แต่จะทรงเริ่มสนทนากับผู้ทรงพบหรือผู้มาเฝ้าด้วยเรื่องที่เขาู้เข้าใจดี หรือสนใจอยู่
๒. สร้างบรรยากาศในการสอนให้ปลอดโปร่ง เพลิดเพลิน ไม่ให้ตึงเครียด
ไม่ให้เกิดความอึดอัดใจ และให้เกียรติแก่ผู้เรียน ให้เขามีความภูมิใจในตัว
๓. สอนมุ่งเนื้อหา มุ่งให้เกิดความรู้ความเข้าใจในสิ่งที่สอนเป็นสำคัญ ไม่กระทบตน
และผู้อื่น ไม่มุ่งยกตน ไม่มุ่งเสียดสีใครๆ
๔. สอนโดยเคารพ คือตั้งใจสอน ทำจริง ด้วยความรู้สึกรู้ว่าเป็นสิ่งมีค่า มองเห็น
ความสำคัญของผู้เรียน และงานสั่งสอนนั้นไม่ใช่สักว่าทำ หรือเห็นผู้เรียนโง่เขลา หรือเห็นเป็นชั้นต่ำๆ

๕. ใช้ภาษาสุภาพ นุ่มนวล ไม่หยาบคาย ชวนให้สบายใจ สละสลวย เข้าใจง่าย
 ขอนำพุทธพจน์แห่งหนึ่ง ที่ตรัสสอนภิกษุผู้แสดงธรรมเรียกกันว่า องค์แห่งพระ
 ธรรมกถึกมาแสดงไว้ดังนี้

“อานนท์ การแสดงธรรมให้คนอื่นฟัง มิใช่สิ่งที่กระทำได้ง่าย ผู้แสดงธรรมแก่คน
 อื่น ฟังตั้งธรรม ๕ อย่างไว้ในใจ คือ

๑. เราจักกล่าวชี้แจงไปตามลำดับ
๒. เราจักกล่าวชี้แจงยกเหตุผลมาแสดงให้เข้าใจ
๓. เราจักแสดงด้วยอาศัยเมตตา
๔. เราจักไม่แสดงด้วยเห็นแก่อามิส
๕. เราจักแสดงไปโดยไม่กระทบตนและผู้อื่น”^{๓๑}

๒.๑.๑๑ ลีลาการสอน

ครูที่ดีและสามารถสอนได้อย่างมีคุณภาพและประสิทธิภาพนั้น นอกจากต้องมี
 คุณสมบัติดังกล่าวมาแล้ว ยังต้องมีศิลปะหรือเทคนิคหรือลีลาในการสอนอยู่ในตัวด้วย เพราะ
 ลำพังการสอนตามเนื้อหาเพียงอย่างเดียวโดยไม่มีเทคนิคหรือลีลาประกอบการสอน ย่อมทำให้
 ผู้เรียนเกิดความเบื่อหน่ายในการสอนได้ และทำให้การสอนไม่ประสบความสำเร็จเท่าที่ควร
 ดังนั้นเทคนิคหรือลีลาในการสอนจึงเป็นสิ่งสำคัญ ครูผู้สอนต้องคำนึงถึงส่วนนี้ด้วย

พระพุทธเจ้า ทรงสอนหรือประกาศพระศาสนาประสบความสำเร็จอย่างงดงามได้
 นั้นนอกจากพระองค์ทรงมีคุณสมบัติของครูผู้สอนครบบริบูรณ์แล้ว ยังต้องใช้เทคนิคหรือลีลา
 ประกอบในการสอน แต่พระองค์จะต้องดูก่อนว่าเนื้อหานี้เหมาะสมแก่ผู้เรียนประเภทไหนบ้าง
 ควรใช้เทคนิคหรือลีลาประกอบมากน้อยแค่ไหน เพื่อจะให้การสอนเป็นไปอย่างสบายๆไม่เครียด
 เพื่อให้ผู้เรียน เรียนแล้วเกิดความสบายใจ และบรรลุวัตถุประสงค์ของการเรียน

การแสดงธรรมหรือการสอนของพระพุทธเจ้าในแต่ละครั้งหรือการสนทนาทั่วๆไป
 นั้นก็จะประสบความสำเร็จด้วยดี ทั้งนี้ เพราะในการแสดงธรรมหรือการสอน พระพุทธองค์จะใช้
 ลีลาประกอบในการสอนด้วยเสมอ พุทธลีลาในการสอนมีองค์ประกอบ ๔ ประการ ซึ่งพระพุทธ
 องค์ได้แสดงแก่โสณทัณฑพราหมณ์ ปรากฏในโสณทัณฑสูตร ว่า

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคได้ทรงชี้แจงให้พราหมณ์โสณทัณฑะ เห็นชัด ชักชวนให้อยาก
 รับเอาไปปฏิบัติเร้าใจให้อาจหาญแกลัวกล้ำ ปลอดชโลมใจให้สดชื่นร่าเริงด้วยธรรมีกถาแล้วทรงลุกจาก
 อาสนะเสด็จหลีกไป^{๓๒}

^{๓๑}พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), ทศวรรษธรรมทัศน์พระธรรมปิฎก หมวดพุทธศาสตร์,
 หน้า ๒๐๘-๒๑๑.

^{๓๒}ที.สี. (ไทย) ๗/๓๒๒/๑๒๔.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้อธิบายว่า การสอนของพระพุทธเจ้าแต่ละครั้ง แม้ที่เป็นเพียงธรรมมีกถา หรือการสนทนาทั่วไป ซึ่งไม่ใช่คราวที่มีความมุ่งหมายพิเศษ ก็จะมีดำเนินที่ไปอย่างสำเร็จผลดี โดยมีองค์ประกอบที่เป็นคุณลักษณะ ซึ่งเรียกได้ว่าเป็นลีลาการสอน หรือเป็นพุทธลีลาในการสอน ๔ ประการ คือ

๑. สันทสนา ซี่แจงให้ คือ จะสอนอะไร ก็ชี้แจงจำแนกแยกแยะอธิบาย และแสดง เหตุผลให้ชัดเจน จนผู้ฟังเข้าใจแจ่มแจ้งเห็นจริงเห็นจัง เหมือนจูงมือไปดูเห็นกับตา

๒. สมาทปา ชวนใจให้อยากรับเอาไปปฏิบัติ คือ สิ่งใดควรปฏิบัติหรือหัดทำก็ แนะนำหรือบรรยายให้ทราบซึ่งในคุณค่า มองเห็นความสำคัญที่จะต้องฝึกฝนบำเพ็ญจนใจ ยอมรับอยากลงมือทำ หรือนำไปปฏิบัติ

๓. สมุตเตชชา ระวังให้อาจหาญแกลัวกล้า คือ ปลุกเร้าใจให้กระตือรือร้น เกิดความ อุตสาหะ มีกำลังใจแข็งขัน มั่นใจที่จะทำให้สำเร็จได้ สู้งานไม่หวั่นระย่อต่อความเหนื่อยยาก

๔. สัมปหังสนา ปลอดภัยใจให้สดชื่นร่าเริง คือ บำรุงจิตใจให้ชุ่มชื่นเบิกบาน โดยชี้ให้เห็นผลดีหรือคุณประโยชน์ที่จะได้รับและทางที่ก้าวหน้าบรรลุผลสำเร็จยิ่งขึ้นไป ทำให้ ผู้ฟังมีความหวังและร่าเริงเบิกบานใจ^{๓๓}

ในฐานะที่เป็นครูสามารถปฏิบัติตามอย่างพระพุทธเจ้า โดยใช้ลีลาประกอบการ สอนเพราะวิธีสอนคนซึ่งเรียกว่าลีลาการสอนของพระพุทธเจ้ามีทั้งนุ่มนวลและรุนแรง

ครั้งหนึ่งสารถิฝีกม้าชื่อนายเกสียเข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้าแล้วสนทนาธรรม เกสียถาม พระพุทธเจ้าว่า “พระองค์มีวิธีฝึกคนอย่างไรจึงได้ชื่อว่าปฐิสัทมมสารถิ คือเป็นสารถิผู้ฝึกบุรุษที่ ควรฝึก” เขาถามพระพุทธเจ้าอย่างนี้เพื่อนำคำตอบไปประยุกต์การฝึกม้าของเขา

พระพุทธเจ้าถามเกสียว่า “เธอเป็นสารถิฝึกม้า มีวิธีฝึกม้าอย่างไร”

เกสียตอบว่า “ข้าพระองค์ใช้ ๔ วิธี คือ ๑. นุ่มนวล ๒. รุนแรง ๓. ทั้งนุ่มนวลและรุนแรง ๔. ฆ่าทิ้ง หมายความว่าวิธีที่นุ่มนวลใช้กับม้าฉลาด ใจคิสูง พุดกันดี ๆ ถ้าตัวไหนเป็นม้าเปรี้ยว พยศต้องลงสักบ้าง นี่คือใช้วิธีรุนแรง ม้าบางตัวอารมณ์ดีก็เชื่อง อารมณ์ร้ายก็พยศ อย่างนี้ ต้องใช้วิธีผสมผสานกันทั้งนุ่มนวลและรุนแรง แต่ถ้าม้าตัวไหนฝึกไม่ได้จริง ๆ ใจคิต่ำมากปล่อยให้จบการศึกษา ก็เสียชื่อสถาบันเกสียวิทยา ประเภทนี้ต้องฆ่าทิ้ง ข้าพระองค์ใช้ ๔ วิธีนี้ ไม่ทราบ ว่าพระองค์ใช้วิธีอะไรฝึกคน”

พระพุทธเจ้าทรงตอบว่า “เหมือนกันเลยเราใช้ ๔ วิธีเหมือนกันคือ ๑. นุ่มนวล ๒. รุนแรง ๓. ทั้งนุ่มนวลและรุนแรง ๔. ฆ่าทิ้ง” เกสียสะดุ้งถามว่า “พระวัดนี้ถึงขนาดที่ว่าถ้าใคร ไม่ฟังเทศน์แล้ว ซ้อมกันหลังวิหารหรือ ฆ่าทิ้งเชียวหรือ”

^{๓๓}พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์, ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๕๘.

พระพุทธเจ้าอธิบายว่า “นุมนวลหมายถึงชี้คุณหรืออานิสงส์ คนไหนที่บารมีสูงอยู่แล้ว เราชี้ทางสวรรค์ มรรคผล นิพพาน แต่บางคนเราต้องดูว่ากล่าวตำหนิโทษกันบ้างหรือปรับอาบัติกันบ้าง นี่เป็นวิธีรุนแรง บางคนเราใช้วิธีผสมผสาน ทั้งชี้คุณและโทษ ผู้ฟังจึงจะบรรลุธรรม แต่ผู้ใดสอนไม่ได้ผล ยังชักชวนให้คนอื่นออกนอกทางหรือทำลายสงฆ์ให้แตกกัน เราสั่งให้สีกหรือขับไล่ให้ออกจากหมู่คณะและเลิกสอนเขาไปเลย อย่างนี้เรียกว่าฆ่าทิ้งในภาษาของเรา”

ในทางธรรมนั้นถ้าพระพุทธเจ้าทรงเลิกสอนใคร คนนั้นแย่งยิ่งกว่าถูกฆ่าทิ้งเสียอีก เพราะฉะนั้นครูอาจจะต้องใช้วิธีรุนแรงคือลงโทษเด็กบ้างถ้าจำเป็น อย่าให้หย่อนหรือตึงเกินไป คือตั้งเป้าหมายไว้ว่าเราต้องการอบรมเด็กให้เป็นอะไร เป้าหมายจึงเป็นเกณฑ์ในการตัดสินใจว่าเราจะจัดการกับเด็กแต่ละคนอย่างไร คนไหนที่สอนไม่ได้ก็ไม่ควรเอาไว้เป็นแบบอย่างที่ไม่ดีแก่เด็กคนอื่น ครูจะทำอย่างนี้ได้ก็ต่อเมื่อครูเองมีคุณธรรม^{๓๔}

นอกจากนั้น พระพุทธเจ้ายังทรงใช้เทคนิคหรือลีลาการสอนอีกหลายวิธี สรุปจากวิธีสอนของพระพุทธเจ้า เช่น

๑. ทรงใช้อารมณ์ขัน
๒. ทรงเร้าให้เกิดความกลัว
๓. ทรงเร้าให้ริบแรงปฏิบัติ
๔. ทรงใช้วิธีการรุนแรงในการสอน เช่น ขับไล่
๕. ทรงใช้ปฏิภาณไหวพริบในการตอบโต้
๖. ไม่ทรงก้าวร้าวใคร

นอกจากบุคลิกลักษณะและวิธีการสอนดังกล่าวแล้ว เสียงของผู้สอนก็เป็นอีกลีลาหนึ่งที่เป็นแรงเสริมหรือแรงจูงใจ ที่สามารถทำให้ผู้เรียนหรือผู้ฟังเกิดความประทับใจในตัวผู้สอน ถ้าผู้สอนเสียงเบาหรือเสียงไม่ชัดเจนในการสอน ก็อาจทำให้ผู้เรียนหรือผู้ฟังเกิดความเบื่อหน่ายในตัวผู้สอนได้ และอาจไม่สนใจเนื้อหาของวิชาที่กำลังเรียน เมื่อเป็นเช่นนี้การเรียนก็จะไม่บรรลุวัตถุประสงค์

เสียงเป็นปัจจัยที่สำคัญอย่างหนึ่งที่ช่วยทำให้การสอนประสบผลสำเร็จได้ พระพุทธเจ้าทรงใช้พระสุรเสียงที่จูงใจให้ผู้ฟังเกิดความเลื่อมใสติดตาม พระสุรเสียงของพระองค์ที่เปล่งออกมาถึงพร้อมด้วยองค์ ๘ ประการคือ

๑. สละสลวย นุมนวล	๒. ฟังรู้ได้ชัดเจน
๓. ไพเราะ	๔. ฟังง่าย
๕. กลมกล่อม	๖. ไม่พร่า

^{๓๔} พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), ครูที่ดีต้องมีธรรมะ, พิมพ์ครั้งที่ ๓. (กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก, ๒๕๕๑), หน้า ๓๐-๓๒.

๗. พระสุรเสียงลุ่มลึก

๘. กังวาน แจ่มใส^{๓๔}

คุณสมบัติของการพูด การอธิบายที่ดีจึงเป็นสิ่งที่น่าสนใจ ให้ผู้เรียนเกิดความตั้งใจที่จะฝึกหัดอบรมตนตามวัตถุประสงค์ของการศึกษา

เสียงเป็นคุณสมบัติเฉพาะตน ครูผู้สอนไม่สามารถที่จะหาคุณสมบัติเฉพาะอย่าง พระพุทธเจ้าได้ทั้งหมด แต่สามารถฝึกหัดได้บางประการ เช่น การใช้คำพูดที่สละสลวย ไพเราะ ฟังง่าย อย่างนี้ถือว่าลีลาด้านเสียงนั้นสามารถฝึกหัดพัฒนาได้

๒.๑.๑๒ วิธีสอนแบบต่าง ๆ

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้กล่าวว่า พระพุทธเจ้าทรงเป็นบรมครูที่มีวิธีการสอนที่หลากหลาย และสามารถใช่วิธีการสอนในสถานการณ์แตกต่างกัน เช่น สอนคนประเภทมีปัญญามาก จะทรงใช้วิธีการสอนอีกอย่างหนึ่ง สอนคนที่มีปัญญาน้อยก็ทรงใช้วิธีการสอนอีกอย่างหนึ่ง โดยคำนึงถึงความแตกต่างระหว่างบุคคลเป็นสำคัญ ดังนั้น วิธีการสอนของพระพุทธเจ้า จึงมีหลายแบบหลายอย่าง ที่น่าสังเกตหรือพบบ่อยคงจะได้แก่วิธีต่อไปนี้

๑. แบบสากัจฉา หรือสนทนา วิธีนี้น่าจะเป็นวิธีที่ทรงใช้บ่อยไม่น้อยกว่าวิธีใด ๆ โดยเฉพาะ ในเมื่อผู้มาเฝ้าหรือทรงพบนั้น ยังไม่ได้เลื่อมใสศรัทธาในพระศาสนา ยังไม่รู้ ไม่เข้าใจหลักธรรมในการสนทนา พระพุทธเจ้ามักจะทรงเป็นฝ่ายถามนำคู่สนทนาเข้าสู่ความเข้าใจ ธรรมและความเลื่อมใสศรัทธาในที่สุด แม้ในหมู่พระสาวก พระองค์ก็ทรงใช้วิธีนี้ไม่น้อย และทรงส่งเสริมให้สาวกสนทนาธรรมกัน

๒. แบบบรรยาย วิธีสอนแบบนี้ น่าจะทรงใช้ในที่ประชุมใหญ่ในการแสดงธรรมประจำวันซึ่งมีประชาชน หรือพระสงฆ์จำนวนมากและส่วนมากเป็นผู้มีพื้นความรู้ความเข้าใจ กับมีความเลื่อมใสศรัทธาอยู่แล้ว มาฟังเพื่อหาความรู้ความเข้าใจเพิ่มเติม และหาความสงบสุขทางจิตใจ นับได้ว่าเป็นคนประเภทและระดับใกล้เคียงกันพอจะใช้วิธีสอนแบบนี้ที่พบในคัมภีร์บอกว่า ทุกคนที่ฟังพระองค์แสดงธรรมอยู่ในที่ประชุมนั้น แต่ละคนรู้สึกว่พระพุทธเจ้าตรัสอยู่กับตัวเองโดยเฉพาะ ซึ่งนับว่าเป็นความสามารถอัศจรรย์อีกอย่างหนึ่งของพระพุทธเจ้า

๓. แบบตอบปัญหา ผู้ที่มาถามปัญหานั้น นอกจากผู้ที่มีความสงสัยข้องใจในข้อธรรมต่าง ๆ แล้ว โดยมากเป็นผู้นับถือลัทธิศาสนาอื่น บ้างก็มาถามเพื่อต้องการรู้คำสอนทางฝ่ายพระพุทธศาสนาหรือเทียบเคียงกับคำสอนในลัทธิของตน บ้างก็มาถามเพื่อลองภูมิ บ้างก็เตรียมมาถามเพื่อข่มปราบให้จน หรือให้ได้รับความอับอาย ในการตอบพระพุทธรองค์ทรงสอนให้พิจารณาคุณลักษณะของปัญหาและใช้วิธีตอบให้เหมาะสมกัน

๔. แบบวางกฎข้อบังคับ เมื่อเกิดเรื่องมีภิกษุกระทำความผิดอย่างใดอย่างหนึ่งขึ้นเป็นครั้งแรก พระสงฆ์หรือประชาชนเล่าลือโพนทนาตีเตือนกันอยู่ มีผู้นำความมารายทูล

^{๓๔}ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๘๗/๔๘๑.

พระพุทธเจ้าพระองค์ก็จะทรงเรียกประชุมสงฆ์ สอบถามพระภิกษุผู้กระทำความผิด เมื่อเจ้าตัวรับได้ความสัตย์จริงแล้ว ก็จะทรงตำหนิ ชี้แจงผลเสียหายที่เกิดแก่ส่วนรวม พรรณนาผลร้ายของความประพฤติไม่ดี และคุณประโยชน์ของความประพฤติที่ดีงาม แล้วทรงแสดงธรรมกถาที่สมควรเหมาะสมกับเรื่องนั้น จากนั้นจะตรัสให้สงฆ์ทราบว่าจะทรงบัญญัติสิกขาบท โดยทรงแถลงวัตถุประสงค์ในการบัญญัติให้ทราบ แล้วทรงบัญญัติสิกขาบทข้อนั้นๆ ไว้โดยความเห็นชอบพร้อมกันของสงฆ์ในท่ามกลางสงฆ์ และโดยความรับทราบร่วมกันของสงฆ์^{๓๖}

นอกจากนี้ พระพุทธเจ้าใช้วิธีสอนคนให้เกิดผลสำเร็จอย่างน่าอัศจรรย์ ซึ่งเรียกว่า “ปาฏิหาริย์” ดังปรากฏในแก้วกฐินสูตรว่า

“แก้วกฐิน เราทำให้แจ้งปาฏิหาริย์ ๓ อย่างนี้ ด้วยปัญญา ปัญญาอันยิ่งเองแล้ว ได้ประกาศให้รู้กัน ปาฏิหาริย์ ๓ อย่างคืออะไรบ้าง คือ อิทธิปาฏิหาริย์ อาเทศนา ปาฏิหาริย์ และอนุสาสนีปาฏิหาริย์”^{๓๗}

พระพุทธเจ้าทรงใช้วิธีสอน ๓ แบบ ได้แก่ อิทธิปาฏิหาริย์ คือ การสอนด้วยการใช้ความสามารถพิเศษ ทรงใช้เมื่อจำเป็นต้องปราบบุคคลที่สอนยากให้สิ้นพยศ อาเทศนา ปาฏิหาริย์ คือ การสอนด้วยวิธีตั้งใจ วิธีนี้ทรงใช้กับบุคคลประเภทผู้รู้เข้าใจได้โดยไม่ต้องอธิบาย เพียงยกหัวข้อธรรมขึ้นแสดงก็รู้และเข้าใจได้ และประเภทผู้รู้ได้เมื่อฟังอธิบายขยายความ อนุสาสนีปาฏิหาริย์ คือ การสอนด้วยวิธีบรรยายและสนทนา พระองค์ทรงใช้วิธีกับบุคคลประเภทผู้ที่พอจะแนะนำได้ด้วยวิธีการฝึกฝนอบรม

ในปาฏิหาริย์ทั้ง ๓ แบบนั้น พระพุทธเจ้าโปรดการใช้ อนุสาสนีปาฏิหาริย์ โดยจัดวิธีสอน ซึ่งสรุปจากวิธีการสอนของพระพุทธเจ้า ดังนี้

๑. ทรงพิจารณาผู้จักจริด ภูมิปัญญา และภูมิหลังของผู้ฟัง
๒. ทรงระมัดระวังในการใช้ภาษาให้ผู้ฟังเข้าใจง่าย
๓. ทรงจัดลำดับขั้นตอนของการสอน ๓ ขั้นตอน คือ
 - ๓.๑ ชั้นเสนอหลักการ
 - ๓.๒ ชั้นชักใช้ไล่เลียงให้เห็นประจักษ์
 - ๓.๓ ชั้นสรุปใจความสำคัญ
๔. ทรงทำนามธรรมให้เป็นรูปธรรม ด้วยวิธีการต่อไปนี้
 - ๔.๑ ทรงใช้อุปมาอุปไมย
 - ๔.๒ ทรงใช้นิทานต่างๆ เช่น นิทานธรรมดา นิทานชาดกประกอบ
 - ๔.๓ ทรงใช้เหตุการณ์ปัจจุบัน

^{๓๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), วิธีคิดตามหลักพุทธวิธีในการสอน, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๑), หน้า ๔๖-๕๐.

^{๓๗} ที.สี. (ไทย) ๗/๔๘๓/๒๑๔.

๔.๔ ทรงใช้อุปกรณ์ของจริงประกอบการสอน

นอกจากจะมีวิธีการสอนที่ดีแล้ว จำเป็นอย่างยิ่งที่ครูผู้สอนจะต้องมีวิธีการตอบปัญหาของผู้เรียนหรือผู้ถาม เพราะถ้าครูผู้สอนตอบปัญหาของผู้เรียนหรือผู้ถามไม่ได้ หรือไม่มีวิธีการตอบที่ดีหรือเป็นที่พอใจของผู้เรียนแล้ว อาจทำให้ขาดความเชื่อถือหรืออาจขาดความเลื่อมใสศรัทธาจากผู้เรียนได้ ดังนั้นครูผู้สอนต้องการความสำเร็จในการสอน ต้องศึกษาพุทธวิธีตอบปัญหาหรือเทคนิคการตอบปัญหาของพระพุทธเจ้า เพื่อจะได้เป็นแนวทางตอบปัญหาในกิจกรรมการเรียนการสอน

วิธีตอบปัญหาของพระพุทธเจ้าที่ทรงใช้ตอบผู้ที่มาซักถาม โดยพระพุทธเจ้าได้ชี้แจงถึงลักษณะของปัญหาและวิธีตอบไว้ ๔ ประการ คือ

๑. เอกังสพยากรณ์ยปัญหา (ปัญหาที่ควรตอบโดยนัยเดียว)
๒. วิภัสซพยากรณ์ยปัญหา (ปัญหาที่ควรแยกตอบ)
๓. ปฏิปุจฉापยากรณ์ยปัญหา (ปัญหาที่ควรตอบโดยย้อนถาม)
๔. ฐปนียปัญหา (ปัญหาที่ควรงดตอบ)^{๓๘}

วิธีตอบปัญหาของพระพุทธเจ้าทั้ง ๔ ประการนี้ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้อธิบายไว้ว่า

ปัญหาแบบที่ ๑ ได้แก่ปัญหาซึ่งไม่มีแง่ที่จะต้องชี้แจงหรือไม่มีเงื่อนไข จึงตอบแน่นอนลงไปอย่างใดอย่างหนึ่งได้ทันที เช่น อีกตัวอย่างหนึ่งว่า คนทุกคนต้องตายใช่ไหม? ก็ตอบได้ทันทีว่าใช่

ปัญหาแบบที่ ๒ ได้แก่เรื่องซึ่งมีแง่ที่จะต้องชี้แจง โดยใช้วิธีวิภาษวาท (คือแยกประเด็นปัญหา ไม่มองปัญหาด้านเดียว) ต่างๆ

ปัญหาแบบที่ ๓ พึงย้อนถามทำความเข้าใจกันก่อนจึงตอบ หรือตอบด้วยการย้อนถาม หรือสอบถามไปตอบไป อาจใช้ประกอบไปกับการตอบแบบที่ ๒ คือควบกับวิภัสซพยากรณ์ ในบาลีพระพุทธเจ้าทรงใช้วิธีย้อนถามบ่อยๆ และด้วยการทรงย้อนถามนั้นผู้ถามจะค่อยๆ เข้าใจสิ่งที่เขาถามไปเอง หรือช่วยให้เขาตอบปัญหาของเขาเองโดยพระองค์เพียงทรงชี้แนะแ่งคิดต่อให้ ไม่ต้องทรงตอบ

ส่วนปัญหาแบบที่ ๔ ซึ่งควรยับยั้งไม่ตอบ ได้แก่คำถามเหลวไหลไร้สาระจำพวกหมวดเต่า เขากระต่ายบ้าง ปัญหาที่เขายังไม่พร้อมที่จะเข้าใจจึงยับยั้งไว้ก่อน หันไปทำความเข้าใจเรื่องอื่นที่เป็นการเตรียมพื้นของเขา ก่อน แล้วจึงค่อยมาพูดกันใหม่ หรือให้เขาเข้าใจได้เองบ้าง ปัญหาที่ตั้งขึ้นมาไม่ถูก โดยคิดขึ้นจากความเข้าใจผิด ไม่ตรงตามสภาวะหรือไม่มีตัวสภาวะอย่างนั้นจริงบ้าง^{๓๙}

^{๓๘} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๒/๒๙๑.

^{๓๙} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), วิธีคิดตามหลักพุทธธรรม, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๕๑), หน้า ๑๐๗.

๒.๑.๑๓ กลวิธีและอุบายประกอบการสอน

ครูผู้สอนจะประสบความสำเร็จในการสอนได้นั้น จำเป็นที่จะต้องอาศัยเทคนิควิธีการหรืออุบายประกอบการสอนในแต่ละวิชาแต่ระดับ ขณะเดียวกันสื่อก็เป็นปัจจัยสำคัญที่ช่วยให้การเรียนการสอนประสบความสำเร็จได้เช่นกัน ดังจะเห็นตัวอย่างจากบรมครูผู้ยิ่งใหญ่คือพระพุทธเจ้าซึ่งพระองค์ทรงมียุทธศาสตร์ในการสอนที่หลากหลาย กลวิธีและอุบายประกอบการสอนของพระพุทธเจ้า มีหลายประการ ดังนี้

๑. การยกอุทาหรณ์ และการเล่านิทานประกอบ การยกตัวอย่างประกอบคำอธิบาย และการเล่านิทานประกอบการสอนช่วยให้เข้าใจความได้ง่ายและชัดเจน ช่วยให้จำแม่นยำ เห็นจริงและเกิดความเพลิดเพลิน ทำให้การเรียนการสอนมีรสยิ่งขึ้น

๒. การเปรียบเทียบด้วยข้ออุปมา คำอุปมาช่วยให้เรื่องที่ลึกซึ้งเข้าใจยากปรากฏความหมายเด่นชัดออกมาและเข้าใจง่ายขึ้น โดยเฉพาะมักใช้ในการอธิบายสิ่งที่เป็นนามธรรมเปรียบเทียบให้เห็นชัดด้วยสิ่งที่เป็นรูปธรรม หรือแม้เปรียบเรื่องที่เป็นรูปธรรมด้วยข้ออุปมาแบบรูปธรรม ก็ช่วยให้ความหนักแน่นเข้า เช่น

“ภูเขาศิลาล้วน เป็นแท่งทึบ ย่อมไม่หวั่นไหวด้วยแรงลม ฉันทิด บัณฑิตทั้งหลาย ย่อมไม่หวั่นไหวเพราะคำนิทานและสรรเสริญ ฉันทัน”

“คนผู้เร่ร่อนน้อย ย่อมแกล้งเหมือนโคถึก เนื้อของเขาเจริญขึ้น แต่ปัญญาหาเจริญไม่”

“เมื่อพระอาทิตย์จะอุทัย ย่อมมีแสงเงินแสงทองปรากฏขึ้น เป็นนิมิตมาก่อน ฉันทิด ความมีกัลยาณมิตร ย่อมเป็นเบื้องต้น เป็นนิมิตหมายแห่งการบังเกิดขึ้นของโพชฌงค์ ๗ ฉันทัน” ฯลฯ

การใช้อุปมานี้ น่าจะเป็นกลวิธีประกอบการสอนที่พระพุทธองค์ทรงใช้มากที่สุด มากกว่ากลวิธีอื่นใด

๓. การใช้อุปกรณ์การสอน ในสมัยพุทธกาล ย่อมไม่มีอุปกรณ์การสอนชนิดต่างๆที่จัดทำขึ้นไว้เพื่อการสอนโดยเฉพาะเหมือนสมัยปัจจุบัน เพราะยังไม่มีการจัดการศึกษาเป็นระบบขึ้นมาอย่างกว้างขวาง หากจะใช้อุปกรณ์บ้าง ก็คงต้องอาศัยวัตถุสิ่งของที่มีในธรรมชาติ หรือเครื่องใช้ต่างๆที่ผู้คนใช้กันอยู่

อย่างไรก็ดี มีตัวอย่างการที่พระพุทธเจ้าทรงใช้อุปกรณ์การสอนเหมือนกัน โดยทรงใช้เครื่องใช้ที่มีอยู่ ในกรณีสอนผู้เรียนที่มีอายุน้อยๆ ซึ่งเข้าใจจากวัตถุได้ง่ายกว่านามธรรม จึงปรากฏเรื่องที่พระองค์ทรงสอนสามเณรรักษาเมื่ออายุ ๗ ขวบ

๔. การทำตัวเป็นตัวอย่าง วิธีสอนที่ดีที่สุดอย่างหนึ่ง โดยเฉพาะในทางจริยธรรม คือการทำเป็นตัวอย่าง ซึ่งเป็นการสอนแบบไม่ต้องกล่าวสอน เป็นทำนองการสาธิตให้ดู แต่ที่พระพุทธเจ้าทรงกระทำนั้นเป็นไปในรูปทรงเป็นผู้นำที่ดี การสอนโดยทำเป็นตัวอย่างก็คือพระจริยาวัตรอันดีงามที่เป็นอยู่โดยปกตินั่นเอง แต่ที่ทรงปฏิบัติเป็นเรื่องราวเฉพาะก็มี

๕. การเล่นเกม เล่นคำ และใช้คำในความหมายใหม่ การเล่นเกมและเล่นคำ เป็นเรื่องของความสามารถในการใช้ภาษาผสมกับปฏิภาณ ข้อนี้ก็เป็นการเล่นให้พระปรีชาสามารถของพระพุทธเจ้าที่มีรอบไปทุกด้าน

แม้ในด้านการสอนหลักธรรมทั่วไป พระองค์ก็ทรงรับเอาคำศัพท์ที่มีใช้อยู่แต่เดิมในลัทธิศาสนาเก่ามาใช้ แต่ทรงกำหนดความหมายให้ใหม่ ซึ่งเป็นวิธีการช่วยให้ผู้ฟังผู้เรียนหันมาสนใจและกำหนดคำสอนได้ง่าย เพียงแต่มาทำความเข้าใจเสียใหม่เท่านั้น และเป็นการช่วยให้มีการพิจารณาเปรียบเทียบไปในตัวด้วยว่าอย่างไรหนูก อ่างไรหนิดอย่างไร จึงเห็นได้ว่า คำว่าพรหม พราหมณ์ อริยะ ยัญ ตบะ ไฟบุชาญ ฯลฯ ซึ่งเป็นคำในลัทธิศาสนาเดิม ก็มีใช้ในพระพุทธศาสนาทั้งสิ้น แต่มีความหมายต่างออกไปเป็นอย่างใหม่

๖. อุบายเลือกคน และการปฏิบัติรายบุคคล การเลือกคนเป็นอุบายสำคัญในการเผยแผ่พระศาสนา ในการประกาศธรรมของพระพุทธเจ้า เริ่มแต่ระยะแรกประดิษฐานพระพุทธศาสนา จะเห็นได้ว่าพระพุทธเจ้าทรงดำเนินพุทธกิจด้วยพระพุทโธบายอย่างที่เรียกว่า การวางแผนที่ได้ผลถึงทรงพิจารณาว่าเมื่อจะเข้าไปประกาศพระศาสนาในถิ่นใดถิ่นหนึ่งควรไปโปรดใครก่อน

๗. การรู้จักจังหวะและโอกาส ผู้สอนต้องรู้จักใช้จังหวะและโอกาสให้เป็นประโยชน์ เมื่อยังไม่ถึงจังหวะ ไม่เป็นโอกาส เช่น ผู้เรียนยังไม่พร้อม ยังไม่เกิดปริปากะแห่งญาณหรืออินทรีย์ ก็ต้องมีความอดทน ไม่ชิงหักหาญหรือตั้งต้นทำ แต่ก็ต้องตื่นตัวอยู่เสมอเมื่อถึงจังหวะหรือโอกาส ก็ต้องมีความจับไวที่จะจับมาใช้เป็นประโยชน์ ไม่ปล่อยให้ผ่านไปเสียเปล่า แม้ในการเผยแผ่ศาสนาแก่คนส่วนใหญ่ พระพุทธเจ้าก็ทรงปฏิบัติตามจังหวะและโอกาสด้วย

๘. ความยืดหยุ่นในการใช้วิธีการ ถ้าผู้สอนอย่างไม่มีอึดตาย ตัดต้นหา มานะ ทิฏฐิเสียให้น้อยที่สุด ก็จะมุ่งไปยังผลสำเร็จในการเรียนรู้เป็นสำคัญ สุดแต่จะใช้กลไกวิธีใดให้การสอนได้ผลดีที่สุด ก็จะทำในทางนั้น ไม่กลัวว่าจะเสียเกียรติ ไม่กลัวจะถูกรู้สีกว่าแพ้ บางคราวเมื่อสมควรก็ต้องยอมให้ผู้เรียนรู้สึกตัวว่าเขาเก่ง บางคราวสมควรข่มก็ข่ม บางคราวสมควรอ่อนอ่อนผ่อนตามก็ยอมตาม สมควรขัดก็ขัด สมควรคล้อยก็คล้อย สมควรปลอมก็ปลอม มีพุทธพจน์ว่า

“เรายอมฝึกคนด้วยวิธีละมุนละไมบ้าง ด้วยวิธีรุนแรงบ้าง ด้วยวิธีที่ทั้งอ่อนละมุนละไม และทั้งรุนแรงปนกันไปบ้าง”

คนบางคนจะให้เขายอมได้ด้วยการที่ยอมให้เขารู้สึกว่าตัวเขามีเกียรติหรือเก่ง หรือได้สมใจก่อน ผู้สอนจับจุดได้ก็ใช้วิธีสนองความต้องการและดึงเข้าสู่ที่หมายได้ตามประสงค์

๙. การลงโทษและการให้รางวัล มีคำสรรเสริญพระพุทธคุณที่ว่า

“พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงฝึกอบรมชุมชนได้ดีถึงเพียงนี้ โดยไม่ต้องใช้อาชญา”

ซึ่งแสดงว่าการใช้อำนาจลงโทษ ไม่ใช่วิธีการฝึกคนของพระพุทธเจ้า แม้ในการแสดงธรรม ตามปกติพระองค์ก็ทรงแสดงไปตามเนื้อหารธรรมไม่กระทบกระทั่งใคร อย่างที่ว่า

“ทรงแสดงธรรมในบริษัท ไม่ทรงยอบบริษัท ไม่ทรงรุกรานบริษัท ทรงชี้แจงให้บริษัทเห็นแจ้ง ให้สมาทาน ให้อาจหาญ ให้รำเริงด้วยธรรมิกถา” และว่า

“พึงรู้จักการยกยอ และการรุกราน ครั้นรู้แล้วไม่พึงยกยอ ไม่พึงรุกราน พึงแสดงแต่ธรรมเท่านั้น”

ข้อนี้ ดีความไปได้ถึงว่า ไม่ใช่ทั้งวิธีลงโทษและให้รางวัล แม้ว่าพระพุทธเจ้าจะทรงใช้การชมเชยยกย่องบ้าง ก็เป็นไปในรูปการยอมรับคุณความดีของผู้นั้น กล่าวชมโดยธรรมให้เขามั่นใจ ในการกระทำความดีของตน แต่ไม่ให้เกิดเป็นการเปรียบเทียบชมคนอื่นลง บางทีทรงชมเพื่อให้ถือเป็นตัวอย่าง หรือเพื่อแก้ความเข้าใจผิด ให้ตั้งทัศนคติถูก

พิจารณาจากพระพุทธคุณตอนต้นของข้อนี้ จะเห็นว่า การสอนไม่ต้องลงโทษเป็นการแสดงความสามารถของผู้สอนด้วย ในระดับสามัญ สำหรับผู้สอนทั่วไป อาจต้องคิดคำนึงว่าการลงโทษ ควรมีหรือไม่ แค่นั้น และอย่างไร แต่ผู้สอนคนใดสำเร็จผลโดยไม่ต้องใช้อาญาลงโทษเลย ย่อมถือว่าเป็นผู้มีความสามารถในการสอนมากที่สุด

๑๐. กลวิธีแก้ปัญหาเฉพาะหน้า ปัญหาเฉพาะหน้าที่เกิดขึ้นต่างครั้งต่างคราว ย่อมมีลักษณะแตกต่างกันไปไม่มีที่สุด การแก้ปัญหาเฉพาะหน้าย่อมอาศัยปฏิภาณ คือ ความสามารถในการประยุกต์หลัก วิธีการ และกลวิธีต่างๆ มาใช้ให้เหมาะสม เป็นเรื่องเฉพาะครั้ง เฉพาะคราวไป^{๔๐}

จากกลวิธีและอุปายการสอนของพระพุทธเจ้า ดังกล่าวมานั้น จะเห็นได้ว่าพระพุทธองค์ทรงเป็นครูผู้มากไปด้วยเทคนิคลีลา ยากที่จะหาผู้เสมอเหมือน พระองค์ทรงใช้สื่อและอุปกรณ์การสอนได้อย่างยอดเยี่ยม กลวิธีและอุปายทั้ง ๑๐ ข้อดังกล่าวมานั้น ล้วนเป็นวิธีการที่นำเสนอใจอย่างยิ่ง เหมาะสำหรับผู้สอนที่จะนำมาประยุกต์ใช้ในการสอน เพื่อเป็นแนวทางแห่งความสำเร็จในการสอน

ในบรรดากลวิธีและอุปายทั้ง ๑๐ ข้อนั้น ข้อที่ ๙ การลงโทษและการให้รางวัล ครูสมัยปัจจุบันมักจะใช้วิธีการลงโทษนักเรียนด้วยการใช้ไม้เรียวบ้าง ด้วยการตุด่าว่ากล่าวบ้าง หรือทำร้ายนักเรียนด้วยวิธีการที่รุนแรงถึงขั้นบาดเจ็บบ้าง นั้นไม่ใช่วิธีการที่ดี วิธีการที่ดีและทำหายนความสามารถของครูผู้สอนต้องทำตามแบบอย่างพระพุทธเจ้า ถ้าทำตามแบบอย่างพระพุทธเจ้าได้ นั้นแสดงว่าเป็นผู้มากด้วยความสามารถในการสอน และอาจกล่าวได้ว่าเป็นครูผู้สอนที่ดีที่สุดไม่ได้

นอกจากนั้น **ชัชยงค์ พรหมวงศ์** ได้กล่าวว่า พระพุทธเจ้ายังทรงเป็นนักจิตวิทยาที่ดี โดยทรงคิดถึงความแตกต่างระหว่างบุคคล และพระองค์ทรงเลือกใช้สื่อการสอนให้เหมาะสมกับผู้เรียน พระองค์ทรงยึดหลักจิตวิทยาว่า ด้วยความแตกต่างระหว่างบุคคล และทรงใช้สื่อการสอนเพื่อให้ผู้เรียนได้อยู่ในสภาวะที่เอื้อต่อการเรียนรู้ ๔ อย่าง คือ

^{๔๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธวิธีในการสอน**, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๕๑), หน้า ๕๑-๖๓.

๑. ได้ลงมือปฏิบัติด้วยตนเอง
๒. ได้รับคำติชมทันที
๓. มีความภาคภูมิใจในความสำเร็จ
๔. ได้ใ้ใคร่ครวญเรียนรู้ไปทีละน้อยตามลำดับขั้น ให้สามารถตรวจสอบความรู้ที่ได้ด้วยตนเอง^{๔๑}

สรุปได้ว่า การจัดการศึกษาตามแนวพุทธวิธีมีลักษณะสมบูรณ์และสมดุล เกิดความไพบูลย์ทั้งในด้านกาย วาจา ปัญญา ความรู้ และจิตใจ ซึ่งมนุษย์จะพึงมีได้ตามการฝึกหัดอบรมของตน

อย่างไรก็ดี ภาษาก็เป็นสื่อที่สำคัญอย่างหนึ่งในการสื่อสารของมนุษย์ ทั้งผู้ส่งสารและผู้รับสารจะเข้าใจกันได้ดีนั้นก็ต้องอาศัยภาษาเป็นสื่อกลาง ในการประกาศพระศาสนาหรือในการสอนธรรมของพระพุทธเจ้าพระองค์ก็ทรงใช้ภาษาเป็นสื่อประกอบในการสอน ทั้งนี้สื่อการสอนที่สำคัญที่พระองค์ทรงใช้ก็คือภาษานั้นเอง พระพุทธเจ้าทรงใช้ภาษาที่ง่ายแก่การเรียนรู้และเข้าใจและทรงใช้ภาษาถิ่นนั้นๆ ในการสอนธรรมหรือประกาศพระศาสนา เพราะครูที่ดีต้องฉลาดในการใช้ภาษาสอนด้วยภาษาง่ายๆ เข้าใจได้ง่ายไม่ต้องอธิบายอีก

ภาษาบาลีก็เป็นภาษาถิ่นอีกภาษาหนึ่งที่พระพุทธเจ้าทรงใช้ในการประกาศพระธรรมของพระองค์ ซึ่งในเวลาต่อมาพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทได้ใช้ภาษาบาลีจารึกพระไตรปิฎก ดังนั้นพระไตรปิฎกฝ่ายเถรวาทจึงจารึกด้วยภาษาบาลี จำเป็นอย่างยิ่งที่ผู้ศึกษาในพระพุทธศาสนาจะต้องเรียนรู้และเข้าใจเรื่องราวเกี่ยวกับภาษาบาลี เพื่อประโยชน์ในการศึกษาค้นคว้าต่อไป

๒.๒ แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับการบริหาร

๒.๒.๑ แนวคิดเกี่ยวกับการบริหาร

การบริหารงานเป็นเรื่องที่สำคัญยิ่งต่อการดำเนินงานของทุก ๆ องค์กร ทั้งนี้เพราะการบริหารงานสามารถบ่งชี้ให้เห็นได้ว่าองค์กรนั้น ๆ มีความเจริญก้าวหน้ามากน้อยเพียงใด การบริหารงานขององค์กรต่าง ๆ ที่ดีนั้น ผู้บริหารองค์กรจะต้องมีความสามารถในการวางแผนให้บุคลากรสามารถทำงานร่วมกันได้อย่างมีประสิทธิภาพและก่อให้เกิดประสิทธิผลสูงสุด ทั้งนี้เพราะผู้บริหารจะต้องคำนึงถึงปัจจัยทางด้านสิ่งแวดล้อมในรูปแบบต่าง ๆ ร่วมด้วย ซึ่งการวินิจฉัยสั่งการเป็นเครื่องมือที่แสดงให้เห็นถึงศักยภาพและความสามารถของตัวผู้บริหารเอง

^{๔๑}ชัยยงค์ พรหมวงศ์, สื่อการศึกษาตามแนวพุทธศาสตร์, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์องค์การรับส่งสินค้าและพัสดุภัณฑ์, ๒๕๔๔), หน้า ๘๐.

มีนักวิชาการ นักการศึกษาและนักบริหารหลายท่านได้ให้ความหมายและแสดงทัศนะที่เกี่ยวกับการบริหารงานไว้หลากหลาย ดังนี้

สุธี สุทธิสมบูรณ์ และ สมาน รังสิโยภษญ์ ได้กล่าวว่า การบริหารงานเป็นการดำเนินงานให้บรรลุเป้าหมายหรือวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ โดยอาศัยปัจจัยต่าง ๆ ได้แก่ คน (Man) เงิน (Money) วัสดุสิ่งของ (Material) และวิธีการปฏิบัติงาน (Method) เป็นอุปกรณ์ในการดำเนินงาน^{๔๒}

ธงชัย สันติวงษ์ ได้กล่าวว่า การบริหารงานเป็นภาระหน้าที่ของผู้ในกลุ่มซึ่งจะต้องจัดการให้ทรัพยากรทั้งที่เป็นตัวคนและวัตถุ สามารถประสานเข้าด้วยกันเพื่อร่วมกันทำงานเป็นองค์กรที่มีประสิทธิภาพได้และในขณะเดียวกันจะต้องจัดการนำองค์กรให้สัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมภายนอกได้อย่างดีที่สุด^{๔๓}

พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) ได้กล่าวว่า การบริหาร หมายถึง ศิลปะแห่งการทำงานให้สำเร็จโดยอาศัยคนอื่น ซึ่งนักบริหารมีหน้าที่ในการวางแผน จัดองค์กร อำนาจการและควบคุมทรัพยากรบุคคลและทรัพยากรอื่นๆ ให้ดำเนินงานไปในทิศทางเดียวกันเพื่อบรรลุเป้าหมายที่วางไว้ หน้าที่ของนักบริหารมีอยู่ ๕ ประการ คือ การวางแผน (Planning) การจัดองค์กร (Organizing) การแต่งตั้งบุคลากร (Staffing) การอำนาจการ (Directing) และการควบคุม (Controlling) แม้ว่าหน้าที่ของนักบริหารทั้ง ๕ ประการ จะถูกกำหนดโดยวิชาการสมัยใหม่ก็ตาม แต่เมื่อก่อนทางปฏิบัติแล้ว คนไทยเราก็บริหารบ้านเมืองแบบนี้มานานแล้ว หน้าที่ของนักบริหารปรากฏชัดเจนในการปฏิบัติขององค์กรตั้งแต่สมัยโบราณ^{๔๔}

พระมหาวุฒิชัย วชิรเมธี ได้กล่าวว่า ผู้บริหารงานที่ดีจะต้องมีวิธีการบริหารงานที่จะทำให้ชนะใจลูกน้อง ธรรมชาติสำหรับผู้บริหารงาน คือ จะต้องมีความหนักแน่นมั่นคงและสามารถเป็นเสาหลักในการสร้างความเชื่อมั่นให้แก่ลูกน้องได้ มีความสามารถในการแบ่งงานให้ลูกน้องทำตามความชำนาญของแต่ละบุคคลและรู้จักกระจายอำนาจให้แก่ลูกน้องได้ช่วยแบ่งเบาภาระของตนเอง ดังนั้นผู้บริหารงานที่ดีจึงเป็นผู้ที่คอยดูแลภาพรวมในการทำงานของบุคคลในองค์กร^{๔๕}

^{๔๒} สุธี สุทธิสมบูรณ์ และสมาน รังสิโยภษญ์, **หลักการบริหารเบื้องต้น**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ ก.พ., ๒๕๓๖), หน้า ๑๒.

^{๔๓} ธงชัย สันติวงษ์, **องค์กรและการบริหาร**, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๓๗), หน้า ๒๖.

^{๔๔} พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), **คุณธรรมสำหรับนักบริหาร**, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๙), หน้า ๒-๓.

^{๔๕} พระมหาวุฒิชัย วชิรเมธี (ว. วชิรเมธี), **คนสำราญงานสำเร็จ**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๕๐), หน้า ๒๕-๓๒.

จากความหมายของการบริหารที่ได้มีผู้ให้ความหมายไว้มากมาย สามารถสรุปได้ดังนี้ การบริหาร คือ ศาสตร์และศิลป์ของการดำเนินงานอย่างมีหลักการ กฎเกณฑ์และทฤษฎีที่เชื่อถือได้ มีประสิทธิภาพและก่อให้เกิดประโยชน์สูงสุด โดยอาศัยบุคคลผู้ร่วมงานที่มีความชำนาญของแต่ละบุคคลพร้อมทั้งกระจายอำนาจอย่างทั่วถึง เพื่อให้บรรลุเป้าหมาย โดยการใช้หลักการวางแผน จัดการองค์การโดยภาพรวม

๒.๒.๒ ทฤษฎีเกี่ยวกับการบริหาร

พระพุทธเจ้าทรงเปลี่ยนแนวความคิด เกี่ยวกับมนุษย์และจุดมุ่งหมายของมนุษย์ จากแนวเดิม ซึ่งเป็นความคิดตามหลักศาสนาพราหมณ์และลัทธิอื่น ๆ พระพุทธองค์ทรงสอนว่าการยึดมั่นในตัวตน (อัตตา) ทำให้เกิดความทุกข์ขึ้นในสังคัม ทำให้คนเราคิดถึงตัวเองมากกว่าสังคัม ส่วนการละตัวตน จะทำให้คนเรามีความสำนึกต่อสังคัมได้มากขึ้น การละตัวตนจะต้องอาศัยการจัดระบบสังคัมเสียใหม่ แต่การเสนอให้เปลี่ยนแปลงสังคัมย่อมติดขัดที่ผู้ปกครองซึ่งรักษาอำนาจของตนเนื่องจากตนมีฐานะที่ดีอยู่แล้ว ดังนั้น จึงได้เสนอหลักการบริหารทางพระพุทธศาสนา ที่ถือว่าเป็นต้นแบบของการบริหารที่มาตั้งแต่สมัยพุทธกาล^{๔๖} ดังนี้

๑. ในการบัญญัติพระวินัย มีการบัญญัติพระวินัยเพื่อใช้ปกครองสงฆ์ หรือใช้เป็นหลักปฏิบัติของพระภิกษุ แต่พระวินัยนั้นเป็นพุทธบัญญัติทั้งหมด หาใช่สงฆ์หรือผู้แทนสงฆ์เป็นผู้บัญญัติอย่างที่รัฐสภาเป็นผู้บัญญัติกฎหมายในระบอบประชาธิปไตยไม่ จุดประสงค์ในการบัญญัติพระวินัยก็เพื่อให้สงฆ์อยู่ร่วมกันด้วยดี พ้นจากมลทินและกิเลสต่าง ๆ ทำให้ประชาชนเกิดความเลื่อมใสและเป็นเครื่องส่งเสริมการปฏิบัติธรรม ดังข้อความว่า

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุนี้แล เราจักบัญญัติสิกขาบทแก่ภิกษุทั้งหลาย อาศัยอำนาจประโยชน์ ๑๐ ประการ คือเพื่อความดีแห่งสงฆ์ ๑ เพื่อความสำราญแห่งสงฆ์ ๑ เพื่อข่มผู้เกียติยาก ๑ เพื่ออยู่สำราญแห่งภิกษุผู้มีศีลเป็นที่รัก ๑ เพื่อป้องกันอาสวะอันจักบังเกิดในปัจจุบัน ๑ เพื่อกำจัดอาสวะอันจักบังเกิดในอนาคต ๑ เพื่อความเลื่อมใสของชุมชนที่ยังไม่เลื่อมใส ๑ เพื่อความเลื่อมใสยิ่งของชุมชนที่เลื่อมใสแล้ว ๑ เพื่อความตั้งมั่นแห่งพระสังฆกรรม ๑ เพื่อถือตามพระวินัย ๑”^{๔๗}

๒. ในด้านการบริหารพระวินัย ในสมัยมีพระสาวกไม่มากนัก พระพุทธองค์ทรงบริหารพระศาสนาด้วยพระองค์เอง โดยมีพระสาวกที่สำคัญ เช่น พระสารีบุตร และพระมหาโมคคัลลานะ ช่วยแบ่งเบาภาระบ้างตามความจำเป็น ต่อมาเมื่อมีพระสาวกเพิ่มขึ้น และมีผู้ขอเข้าอุปสมบทในพุทธศาสนามากขึ้น ก็ได้ทรงอนุญาตให้พระสาวกให้อุปสมบทแก่ผู้เข้ามาขอบวชได้ โดยให้ผู้ขอบวชเปล่งวาจาถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะ ครั้นต่อมาเมื่อภิกษุเพิ่มขึ้นอีก

^{๔๖} ปรีชา ช่างขวัญยืน, *ความคิดทางการเมืองในพระไตรปิฎก*, พิมพ์ครั้งที่ ๒. (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๔๒-๔๓.

^{๔๗} อ.จ.ทก. (ไทย) ๒๐/๔๓๖/๑๑๐.

ทรงมอบความเป็นใหญ่ให้แก่สงฆ์ในการทำกิจกรรมทั้งปวงของพุทธศาสนา เช่น การให้บรรพชาอุปสมบท การกรานกฐิน การกำหนดเขตสีมา การระงับอธิกรณ์ เป็นต้น ซึ่งเท่ากับมอบให้สงฆ์เป็นผู้บริหารงานพระศาสนาตามระเบียบที่ได้ทรงกำหนดไว้นั่นเอง

๓. ด้านอธิกรณ์ของสงฆ์ สถาบันตุลาการทางพระพุทธศาสนามีลักษณะบางอย่างคล้ายกับสถาบันตุลาการทางอาณาจักร มีกฎหรือระเบียบที่สังคมาวางไว้เป็นบรรทัดฐานแห่งการกระทำของบุคคลในสังคม ป้องกันไม่ให้มีการกระทำหรือความประพฤติที่เป็นปฏิปักษ์ต่อความสงบสุขของสังคม ฝ่ายอาณาจักรมีกฎหมายเป็นหลักในการปกครอง ส่วนฝ่ายพุทธจักรมีวินัยเป็นหลัก ทั้งฝ่ายอาณาจักร และพุทธจักรมีกระบวนการพิจารณาคดีหรืออธิกรณ์ และมีวิธีลงโทษตามโทษานุโทษ แต่ลักษณะการลงโทษตามพระวินัยกับโทษของกฎหมายบ้านเมืองมีข้อแตกต่างกัน

การวางแผนการบริหารเกิดขึ้น เมื่อมีสมาชิกรใหม่เข้ามาในพระพุทธศาสนา เหตุการณ์นี้เกิดขึ้นหลังจากพระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้ได้ ๒ เดือน นั่นคือ เมื่อพระพุทธเจ้าทรงแสดงปฐมเทศนา แก่พระปัญจวัคคีย์ในวันอาสาฬหบูชา ท่านอัญญาโกณฑัญญะได้ดวงตาเห็นธรรม แล้วขอบวชเป็นพระภิกษุรูปแรกในพระพุทธศาสนา โดยพระพุทธเจ้าทรงประทานการอุปสมบทให้ด้วยพุทธดำรัสว่า “เธอจงเป็นภิกษุมาเถิด ธรรมอันเรากล่าวดีแล้ว เธอจงประพฤติพรหมจรรย์เพื่อทำที่สุดแห่งทุกข์โดยชอบเถิด” เราจะเห็นได้ว่าในพุทธดำรัสนี้ มีการกล่าวถึงวัตถุประสงค์ของการอุปสมบทไว้ชัดเจนว่า “เธอจงประพฤติพรหมจรรย์เพื่อทำที่สุดแห่งทุกข์โดยชอบเถิด” นั่นหมายถึงว่า มีการกำหนดวัตถุประสงค์ไปในทิศทางเดียวกัน พระพุทธเจ้าทรงประสงค์ให้ผู้เข้ามาบวชในพระพุทธศาสนามีเป้าหมายเดียวกัน ในพุทธวิธีเกี่ยวกับวางแผนนี้ สิ่งที่สำคัญมากคือผู้บริหารต้องมีวิสัยทัศน์ พระพุทธเจ้าตรัสว่าผู้บริหารต้องมีจักขุมมา แปลว่า มีสายตาวัดไกล คือมองการณ์ไกล วิสัยทัศน์ช่วยให้ผู้บริหารสามารถวาดภาพจุดหมายปลายทางได้ชัดเจน และใช้สื่อสารให้สมาชิกภายในองค์กรยอมรับและดำเนินไปสู่จุดหมายปลายทางนั้นองค์กรทั้งหมดก็จะถูกขับเคลื่อนไปด้วยวิสัยทัศน์นี้ พระพุทธเจ้าทรงกำหนดจุดหมายปลายทางในพระพุทธศาสนาไว้ว่า การประพฤติปฏิบัติธรรมทุกอย่างมีเป้าหมายสูงสุดที่จุดเดียวคือวิมุตติ (ความหลุด พันทุกข์) ในการวางแผนนั้น พระพุทธเจ้าทรงกำหนดวัตถุประสงค์สำหรับให้สมาชิกในองค์กรทุกคนถือปฏิบัติเป็นแบบเดียวกัน นั่นคือให้สมาชิกยึดความหลุดพันทุกข์ส่วนตัวหรือความหลุดพันทุกข์ของคนอื่นเป็นเป้าหมายของการดำเนินชีวิต

การจัดองค์กรในการรับสมาชิกใหม่เข้ามาบวชเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนาจะมีการกำหนดให้สมาชิกทุกคนเริ่มต้นจากศูนย์นั่นคือไม่มีการอนุญาตให้หน้าชาติชั้นวรรณะหรือตำแหน่งหน้าที่ในเพศฆราวาสเข้ามาในองค์กรคณะสงฆ์ ทุกคนที่เข้ามาบวชในพระพุทธศาสนาเป็นพระภิกษุเสมอเหมือนกันหมด การอยู่ร่วมกันของคนที่เกี่ยวข้องกันนี้อาจก่อให้เกิดปัญหาในการบังคับบัญชาภายในองค์กร พระพุทธเจ้าจึงทรงกำหนดให้พระภิกษุต้องเคารพกันตามลำดับพรรษา ผู้บวชที่หลังต้องแสดงความเคารพต่อผู้บวชก่อน เมื่อสาวกมีจำนวนมากขึ้น พระพุทธเจ้า

ทรงจัดองค์การในพระพุทธศาสนาออกเป็นพุทธบริษัท ๔ คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ในส่วนของภิกษุบริษัทและภิกษุณีบริษัท พระพุทธเจ้าทรงมอบความเป็นใหญ่ให้แก่คณะสงฆ์ ดังจะเห็นได้จากการที่ทรงกระจายอำนาจให้คณะสงฆ์ดำเนินการอุปสมบท เมื่อมีกิจจาริกรรมหรือกิจการที่จะต้องทำร่วมกัน คณะสงฆ์สามารถบริหารจัดการเอง หรือเมื่อมีกรณีความขัดแย้งเกิดขึ้นในคณะสงฆ์ พระพุทธเจ้าก็ทรงมอบอำนาจให้คณะสงฆ์เป็นผู้จัดการแก้ปัญหา

พระพุทธเจ้าคือผู้บริหารสูงสุดในองค์กรพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าทรงแต่งตั้งพระสารีบุตรให้เป็นพระธรรมเสนาบดี มีฐานะเป็นรองประธานบริหาร อยู่ในลำดับถัดมาจากพระพุทธเจ้า และเป็นอัครสาวกฝ่ายขวารับผิดชอบ งานด้านวิชาการ พระโมคคัลลานะเป็นพระอัครสาวกฝ่ายซ้ายรับผิดชอบ งานด้านบริหาร พระอานนท์เป็นเลขานุการส่วนพระองค์ และทรงแต่งตั้งสาวกทั้งฝ่ายบรรพชิตและคฤหัสถ์เป็นเอตทัคคะ คือ ผู้ชำนาญการที่รับภาระงานด้านต่าง ๆ เช่น พระมหากัสสปะเป็นผู้ชำนาญด้านธุดงค์ พระปุลณณะมันตานีบุตรเป็นผู้ชำนาญด้านการแสดงธรรม ภิกษุณีปฎาจาราเป็นผู้อำนวยการด้านวินัย จิตตคหบดีเป็นผู้ชำนาญด้านการแสดงธรรม การแต่งตั้งเอตทัคคะนี้เป็นตัวอย่างของกระจายอำนาจ และการใช้คนให้เหมาะกับงานในพระพุทธศาสนา ประเพณีปฏิบัติในสมัยปัจจุบันที่พระมหากษัตริย์ทรงพระราชทานสมณศักดิ์แก่พระสงฆ์ผู้มีความชำนาญในด้านต่าง ๆ ก็สอดคล้องกับการแต่งตั้งเอตทัคคะในครั้งพุทธกาลนั่นเอง

การบริหารงานบุคคลในพระพุทธศาสนาเริ่มตั้งแต่การรับคนเข้ามาบวชที่ต้องกลั่นกรองโดยคณะสงฆ์ พระพุทธเจ้าทรงมอบความเป็นใหญ่ให้คณะสงฆ์ในการให้การอุปสมบทแก่กุลบุตร การรับคนเข้ามาอุปสมบทต้องได้รับความเห็นชอบเป็นเอกฉันท์จากคณะสงฆ์ที่ประชุมพร้อมกันในอุโบสถที่ประกอบพิธีอุปสมบท เมื่อบวชเข้ามาในพระพุทธศาสนาแล้ว พระบวชใหม่จะต้องได้รับการฝึกหัดอบรมและการศึกษาเล่าเรียนจากพระอุปัชฌาย์โดยอยู่ภายใต้การปกครองดูแลของท่านจนกว่าจะมีพรรษาครบ ๕ ดังนั้นกระบวนการฝึกอบรมพระบวชใหม่จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งกระบวนการนี้ก่อให้เกิดระบบโรงเรียนในวัดซึ่งต่อมาได้พัฒนาเป็นมหาวิทยาลัยพระพุทธศาสนาที่สำคัญในอดีต เช่น มหาวิทยาลัยนาถนันทา ระบบการศึกษาในพระพุทธศาสนาเป็นเครื่องมือที่สำคัญในการพัฒนาบุคลากร トラบไต่ที่บุคลากรนั้นยังไม่บรรลुเป็นพระอรหันต์เขาผู้นั้นต้องได้รับการศึกษาอบรมตลอดไปเรียกว่าเป็นเสขะคือผู้ยังต้องศึกษาต่อเมื่อสำเร็จการศึกษาเป็นพระอรหันต์แล้วจึงเรียกว่าเป็นอเสขะคือผู้ไม่ต้องศึกษา

กระบวนการจัดการศึกษาในพระพุทธศาสนายึดหลักไตรสิกขาคือศีล สมาธิ ปัญญา ซึ่งเป็นการฝึกอบรม(Training) ที่เน้นภาคปฏิบัติมากกว่าจะเป็นการเรียนการสอนในทางทฤษฎี (Teaching) เมื่อกล่าวในเชิงบริหารเราต้องยอมรับว่า พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญแก่การจัดการศึกษาอบรมเพื่อพัฒนาบุคลากรเป็นอย่างยิ่งด้วยเหตุนี้พระพุทธศาสนาจึงชื่อว่าเป็นศาสนาแห่งการศึกษา การศึกษาอบรมในพระพุทธศาสนายึดผู้เรียนเป็นศูนย์กลางดังจะเห็นได้จากการจัดการเรียนการสอนให้สอดคล้องกับพัฒนาการและวุฒิภาวะของผู้เรียน โดยที่พระพุทธเจ้าทรงเทียบความพร้อมในการศึกษาเล่าเรียนของบุคคลเข้ากับบัวสี่เหล่าและทรงจำแนกประเภทของ

บุคคลที่จะเข้ารับการศึกษาอบรมไปตามจาริต ๖ และที่สำคัญมากก็คือ พระพุทธเจ้าทรงมุ่งให้ ผู้เรียนลงมือปฏิบัติด้วยตนเองดังพุทธพจน์ที่ว่า “ตุมเหติ กิจจํ อาตปปี อุกขาตาโร ตถาคตา เชนทั้งหลายต้องทำความเพียรเผากิเลสเองพระตถาคตเจ้าเป็นแต่ผู้บอกทาง”^{๔๘}

บุคลากรที่ได้รับการพัฒนาแล้วก็จะได้รับการจัดสรรภาระหน้าที่ให้ปฏิบัติงาน ภายในองค์กรตามความรู้ความสามารถ ดังที่พระพุทธเจ้าทรงแต่งตั้งเป็นเอตทัคคะในด้านต่าง ๆ ดังกล่าวมาแล้วการบริหารงานบุคคลในพระพุทธศาสนามีระบบการให้รางวัลและการลงโทษ ซึ่งเทียบได้กับการใช้พระเดชพระคุณในสมัยปัจจุบันนั่นคือ ใครทำดีก็ควรได้รับการยกย่อง ใครทำผิดก็ควรได้รับการลงโทษดังพระบาลีที่ว่า “นิคฺคณฺเห นิคฺคหารหํ ปคฺคณฺเห ปคฺคหารหํ ขมฺคนทํควรขมฺ ยกฺยงฺคนทํควรยกฺยงฺ”^{๔๙} เราจะเข้าใจระบบการให้รางวัลและการลงโทษได้ดี จากเรื่องต่อไปนี้ในเกสียสูตร

วันหนึ่ง สารถิผู้ฝึกม้าชื่อนายเกสียเข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้าแล้วทูลถามว่า พระพุทธเจ้า ทรงมีวิธีฝึกคนอย่างไร พระพุทธเจ้าทรงย้อนถามว่า นายเกสียมีวิธีฝึกม้าอย่างไร นายเกสียกราบทูลว่า เขาใช้ ๓ วิธี คือ วิธีนุ่มนวล วิธีรุนแรง วิธีผสมผสาน คือ มีทั้งความนุ่มนวลและรุนแรง

พระพุทธเจ้าตรัสถามว่า ถ้าใช้ ๓ วิธีแล้วไม่ได้ผลจะทำอย่างไร

นายเกสียกราบทูลว่า ถ้าฝึกไม่ได้ผลก็ฆ่าม้าทิ้งเสีย เพราะปล่อยให้เสียชื่อเสียงสถาบันเกสียวิทยา

พระพุทธเจ้าตรัสว่า พระองค์ทรงใช้ทั้ง ๓ วิธีฝึกคนเหมือนกันคือ ใช้วิธีนุ่มนวลกับ คนที่ควรให้กำลังใจ ใช้วิธีรุนแรงกับคนที่ควรตำหนิห้ามปราม และใช้วิธีผสมผสานกับคนที่ควร ยกย่องเมื่อถึงคราวต้องยกย่องและตำหนิเมื่อถึงคราวต้องตำหนิ

นายเกสียทูลถามว่า ถ้าใช้ ๓ วิธีแล้วไม่ได้ผลจะทำอย่างไร

พระพุทธเจ้าตรัสว่า ก็มีการฆ่าทิ้งเหมือนกัน

นายเกสียทูลถามว่า การฆ่าไม่สมควรสำหรับสมณะมิใช่หรือ

พระพุทธเจ้าทรงอธิบายว่า ในวินัยของพระอริยเจ้า การฆ่าหมายถึงการเลิกว่า กล่าวสั่งสอน คนที่พระพุทธเจ้าเลิกว่ากล่าวสั่งสอนย่อมหมดโอกาสเจริญเติบโตในทางธรรม^{๕๐}

การอำนวยความสะดวกให้เกิดการดำเนินงานในพระพุทธศาสนาต้องอาศัยภาวะผู้นำเป็น สำคัญ ทั้งนี้เพราะไม่มีระบบการใช้กำลังบังคับให้ปฏิบัติตามผู้นำในพระพุทธศาสนา การที่ สมาชิกจะทำตามคำสั่งของผู้บริหารหรือไม่จึงขึ้นอยู่กับภาวะผู้นำในผู้บริหารเป็นสำคัญ

อะไรคือความแตกต่างระหว่างผู้บริหารกับผู้นำ

ผู้บริหาร คือ ผู้ที่ทำให้คนอื่นทำงานตามที่ผู้บริหารต้องการ

^{๔๘} พ.ร. (ไทย) ๒๕/๓๐/๕๑.

^{๔๙} พ.ร. (ไทย) ๒๗/๒๔๔๒/๕๓๑.

^{๕๐} อ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๑๑/๑๕๐.

ผู้นำ คือ ผู้ที่ทำให้คนอื่นต้องการทำงานตามที่ผู้นำต้องการ

ดังนั้น ผู้บริหารเชิงพุทธต้องมีภาวะผู้นำ คือ มีความสามารถในการจูงใจให้คนเกิดความต้องการอยากปฏิบัติงานตามคำสั่งของผู้บริหารบุคคลที่จะเป็นผู้บริหารต้องมีคุณสมบัติสำคัญ ๒ ประการดังกล่าวมาแล้ว คือ อุตตहितสมบัติ หมายถึงความเพียบพร้อมด้วยคุณสมบัติส่วนตัวที่เหมาะสมกับการเป็นผู้นำ และปรหิตปฏิบัติ หมายถึงความมีน้ำใจในการปฏิบัติงานเพื่อส่วนรวมและองค์กรของตน

พระพุทธเจ้าทรงเพียบพร้อมด้วยอิตตहितสมบัติและปรหิตสมบัติจึงสามารถใช้ภาวะผู้นำบริหารกิจการพระพุทธศาสนาให้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี อิตตहितสมบัติที่สำคัญในการบริหารของพระพุทธเจ้าก็คือความสามารถในการสื่อสารกับคนทั่วไป ในการสื่อสารเพื่อการบริหารแต่ละครั้งพระพุทธเจ้าทรงใช้หลัก ๔ ส^{๕๑} ซึ่งคำอธิบายเชิงประยุกต์เข้ากับการบริหารดังต่อไปนี้

๑. สันทิสสนา (แจ่มแจ้ง) หมายถึง อธิบายขั้นตอนของการดำเนินงานได้อย่างชัดเจนแจ่มแจ้งช่วยให้สมาชิกปฏิบัติตามได้ง่าย

๒. สมาทปทา (จูงใจ) หมายถึง อธิบายให้เข้าใจและเห็นชอบกับวิสัยทัศน์จนเกิดศรัทธาและความรู้สึกว่าต้องฝ่าฟันให้ไกลและไปให้ถึง

๓. สมุตเตชนา (แก้กลัวกลัว) หมายถึงปลุกใจให้เกิดความเชื่อมั่นในตนเองและมีความกระตือรือร้นในการดำเนินการไปสู่เป้าหมาย

๔. สัมปหังสนา (ร่าเริง) หมายถึง สร้างบรรยากาศในการทำงานร่วมกันแบบกัลยาณมิตรซึ่งจะส่งเสริมให้สมาชิกมีความสุขในการทำงาน

ความสามารถในการจูงใจของพระพุทธเจ้า ตรงกับพระสมัญญาว่า ตถาคต หมายถึงคนที่พูอย่างใดแล้วทำอย่างนั้น^{๕๒} พระพุทธเจ้าทรงมีภาวะผู้นำสูงมากเพราะทรงสอนให้รู้(ยถาวาที) ทำให้ดู (ตถาการี) และอยู่ให้เห็น (ยถาวาที ตถาการี) ยิ่งไปกว่านั้น การสั่งการแต่ละครั้งของพระพุทธเจ้าเป็นที่ยอมรับได้ง่ายเพราะไม่ทรงใช้วิธีเผด็จการ แต่ทรงใช้วิธีการแบบธรรมาธิปไตย ดังที่พระพุทธเจ้าทรงจำแนกแรงจูงใจในการทำมาดี ซึ่งเรียกว่า อธิปไตย ๓ ประการ^{๕๓}

๑. อิตตธิปไตย การทำความดีเพราะยึดผลประโยชน์หรือความพอใจของตนเป็นที่ตั้ง

๒. โลกาธิปไตย การทำความดีเพราะต้องการให้ชาวโลกยกย่อง นั่นคือ ยึดทัศนะหรือคะแนนนิยมจากคนอื่นเป็นที่ตั้ง

๓. ธรรมาธิปไตย การทำความดีเพื่อความดี ทำหน้าที่เพื่อหน้าที่ นั่นคือยึดธรรมคือหน้าที่เป็นสำคัญ

^{๕๑}ที.สี. (ไทย)๑๔๙/๑๖๑.

^{๕๒}ที.ม. (ไทย)๑๐/๒๑๑/๒๕๕.

^{๕๓}อง.ติก. (ไทย)๒๐/๔๗๙/๑๔๖.

แม้พระพุทธเจ้าจะประกาศว่า พระองค์เป็นธรรมราชา แต่ก็ไม่ทรงใช้อำนาจเบ็ดเสร็จ โดยลำพังพระองค์เองตามแบบราชาธิปไตย ในสมัยนั้นพระพุทธเจ้าทรงกระจายอำนาจในการบริหาร ให้กับคณะสงฆ์ดังกล่าวมาแล้ว ทั้งนี้เพราะแรงจูงใจในการบริหารของพระพุทธเจ้าผู้หมดกิเลสแล้ว ย่อมไม่ใช่เพื่อความยิ่งใหญ่ส่วนพระองค์ การบริหารของพระพุทธเจ้าจึงไม่ใช่อัตตาธิปไตย นอกจากนี้ พระพุทธเจ้าก็ไม่ได้ทรงบริหารกิจการพระศาสนาไปตามค่านิยม และสรรเสริญของ ชาวโลก การบริหารของพระองค์จึงไม่ใช่โลกาธิปไตย พุทธวิธีบริหารเป็นธรรมาธิปไตย เพราะพระพุทธเจ้าทรงยึดธรรมคือ หลักการสร้างประโยชน์สุขเพื่อประโยชน์ส่วนรวมเป็นสำคัญ ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสถึงหลักการบริหารของพระองค์ไว้ว่า “ พระตถาคตอรหันต์สัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นผู้ทรงธรรม เป็นธรรมราชา ทรงอาศัยธรรมสักการธรรม เคารพธรรม ยำเกรงธรรม มีธรรมเป็นธง มีธรรมเป็นตรา เป็นธรรมาธิปไตย ทรงจัดการรักษาป้องกันและคุ้มครองที่เป็นธรรม”^{๕๔}

เพราะเหตุที่พระพุทธเจ้าทรงยึดหลักธรรมาธิปไตยนี้เองจึงไม่มีการตั้งใครเป็น ศาสดาสืบต่อจากพระพุทธองค์ ก่อนที่พระพุทธเจ้าจะเสด็จดับขันธปรินิพพาน พระอรหันต์ผู้ล อกถามว่า จะทรงตั้งใครเป็นศาสดาสืบต่อจากพระองค์หรือไม่ พระพุทธเจ้าตรัสว่าจะไม่ทรงตั้งใคร เป็นศาสดาสืบต่อจากพระองค์ทั้งนี้ เพราะทรงประสงค์จะให้คณะสงฆ์ปกครองกันเองโดยยึดพระ ธรรมวินัยเป็นหลักในการปกครองดังที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า “ธรรมและวินัยที่เราแสดงแล้วบัญญัติ แล้วจะเป็นศาสดาของพวกเธอเมื่อเราล่วงลับไป”

ภายหลังจากพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้วไม่นาน พระมหากัสสปะได้ปฏิบัติตามพุทธ พจน์นี้โดยเรียกประชุมพระอรหันต์ ๕๐๐ รูป เพื่อสังคายนาพระธรรมวินัยให้เป็นหมวดหมู่สำหรับใช้ เป็นหลักอ้างอิงในการบริหารกิจการพระศาสนา นับแต่นั้นมาการบริหารกิจการพระศาสนาก็ยึดพระ ธรรมวินัยในพระไตรปิฎกเป็นหลัก โดยมีคณะสงฆ์เป็นองค์กรบริหารสูงสุดสืบต่อมาจนทุกวันนี้

การกำกับดูแลเป็นการควบคุมสมาชิกภายในองค์กรให้ปฏิบัติหน้าที่เพื่อบรรลุผล ตามวัตถุประสงค์ที่วางไว้ พระพุทธเจ้าทรงให้ความสำคัญแก่การกำกับดูแลคณะสงฆ์เป็นอย่าง ยิ่ง ดังที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติพระวินัยเพื่อให้พระสงฆ์ใช้เป็นมาตรฐานควบคุมความประพฤติ ให้เป็นแบบเดียวกัน พระพุทธเจ้าทรงให้เหตุผลในการบัญญัติพระวินัยไว้๑๐ประการ เช่น เพื่อ ความผาสุกแห่งคณะสงฆ์ เพื่อข่มมุกคณผู้ร้ายางอายุ เพื่อป้องกันไม่ให้เกิดความเสื่อมเสียทั้งใน ปัจจุบันและอนาคต เพื่อความมั่นคงแห่งพระพุทธศาสนา

การบัญญัติพระวินัยเป็นเครื่องช่วยให้พระสงฆ์มีวินัยในตนเองและมีเกณฑ์ในการ ประเมินตนเอง เมื่อเห็นว่าตนทำผิดพลาดไปจาก มาตรฐานความประพฤติที่พระพุทธเจ้าทรง บัญญัติไว้ และความผิดพลาดนั้นไม่ร้ายแรงถึงขนาดต้องถูกขับออกจากหมู่คณะ หรือขาดจากความ เป็นภิกษุพระสงฆ์แต่ละรูปจะสารภาพความผิดพลาดต่อเพื่อนพระสงฆ์ด้วยกัน พิศุสสารภาพเรียกว่า การแสดงอาบัติซึ่งลงท้ายด้วยคำมั่นสัญญาว่า จะไม่ทำผิดอย่างนั้นอีก (น ปุเนวฺ กิริสฺสามิ) เพื่อเป็น

^{๕๔} วจ.ติก. (ไทย)๒๐/๔๕๓/๑๓๗.

เครื่องเตือนใจให้พระสงฆ์ปฏิบัติตามพระวินัยที่ทรงบัญญัติไว้แล้ว พระพุทธเจ้าทรงกำหนดให้พระภิกษุนำศีลสิกขาบทที่ทรงบัญญัติไว้เหล่านั้นมาสวดให้กันและกันฟังทุกกึ่งเดือนในวันพระ ๑๕ คำ ประเพณีปฏิบัตินี้เรียกว่าการสวดปาฏิโมกข์ ในตอนจบของศีลสิกขาบทแต่ละข้อ ผู้สวดก็จะถามที่ประชุมสงฆ์ว่า “กัจจิตถุ ปริสุทธา ทานทั้งหลายบริสุทธีในศีลสิกขาบทนี้แล้วหรือ”^{๕๕}

ยิ่งกว่านั้น พระพุทธเจ้ายังได้ทรงบัญญัติให้พระภิกษุทำการปวารณาต่อคณะสงฆ์ในวันออกพรรษา การปวารณาหมายถึง การอนุญาตให้พระสงฆ์ว่ากล่าวตักเตือนซึ่งกันและกันด้วยคำว่า “ท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้าขอปวารณาต่อสงฆ์ เพราะเห็นกัฏฐิ เพราะได้ยินกัฏฐิ เพราะสงสัยกัฏฐิ ขอท่านทั้งหลายจงอาศัยความกรุณาว่ากล่าวข้าพเจ้า เมื่อข้าพเจ้าเห็นว่าผิดพลาด ก็จักแก้ไขปรับปรุงตัวเอง”^{๕๖}

ทั้งหมดนี้แสดงว่า พระพุทธเจ้าทรงกำหนดวิธีการในการกำกับดูแลเพื่อให้พระสงฆ์มีวินัยในตนเอง มีการประเมินตนเองและมีการกระจายอำนาจให้คณะสงฆ์กำกับดูแลกันเองในกรณีที่เกิดข้อพิพาทขัดแย้ง ซึ่งเรียกว่าอธิกรณ์ขึ้นในองค์กรสงฆ์ อันเนื่องมาจากพระสงฆ์บางรูปไม่ยอมรับการกำกับดูแลนั้น พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติวิธีระงับอธิกรณ์ซึ่งเรียกว่า อธิกรณ์สมณะ ๗ ประการ^{๕๗}

สัมมุขาวินัย คือ วิธีระงับข้อพิพาทด้วยการที่คณะสงฆ์ประชุมพร้อมกันพิจารณาข้อกล่าวหาของฝ่ายโจทก์และคำแก้ต่างของฝ่ายจำเลยแล้วตัดสินโดยยึดหลักพระธรรมวินัย

เยภุยยสิกา คือ วิธีระงับข้อพิพาทโดยให้ที่ประชุมสงฆ์ออกเสียงชี้ขาด ฝ่ายที่ได้รับเสียงสนับสนุนข้างมากเป็นฝ่ายชนะ

ติณวัตถารกะ คือ วิธีระงับข้อพิพาทด้วยการประนีประนอมยอมความ โดยที่คู่กรณีตกลงเลิกกรากันไปไม่ต้องมีการชำระสะสางให้มากเรื่องเหมือนเอาหญ้ามากลบทับปัญหาไว้

กระบวนการกำกับดูแลความประพฤติที่พระพุทธเจ้าบัญญัติไว้นั้น เป็นหลักประกันความมั่นคงและความบริสุทธิ์ของคณะสงฆ์ ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า “เปรียบเหมือนมหาสมุทรไม่ร่วมกับซากศพที่ตายแล้ว ซากศพที่ตายแล้วใดมีอยู่ในมหาสมุทร มหาสมุทรย่อมนำซากศพที่ตายแล้วนั้นไปสู่น้ำ ชัดขึ้นบกโดยพลัน บุคคลใดเป็นผู้ทุศีล มีธรรมลามก มีความประพฤติไม่สะอาด น่ารังเกียจ สงฆ์ย่อมไม่ร่วมกับบุคคลนั้น ย่อมประชุมกันยกเธอออกไปเสียโดยพลัน ถึงแม้เธอนั้นในท่ามกลางภิกษุสงฆ์ก็จริง ถึงอย่างนั้นเธอชื่อว่าไกลจากสงฆ์และสงฆ์ก็ไกลจากเธอ”

หลักการบริหารดังกล่าวมาแล้วนั้น เป็นสิ่งที่มีประโยชน์และจำเป็นต่อการบริหารงานกิจการคณะสงฆ์ เพราะคณะสงฆ์มีภาระหน้าที่ความรับผิดชอบที่ต้องกระทำร่วมกันเพื่อประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา ดังนั้นเพื่อให้การปฏิบัติงานมีคุณภาพและเป็นไปตามวัตถุประสงค์ที่คณะสงฆ์ตั้งเอาไว้อาจต้องอาศัยหลักการบริหารงานสมัยใหม่มาประยุกต์ใช้เพื่อ

^{๕๕}วิ.มหา. (ไทย) ๑/๓๐๐/๒๒๐.

^{๕๖}วิ.มหา. (ไทย) ๔/๒๒๖/๓๑๔.

^{๕๗}วิ.มหา. (ไทย)๒/๔๗๗/๕๗๑.

ความเหมาะสมและถูกต้องตามหลักพระธรรมวินัยขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าและให้ทันยุคสมัยปัจจุบัน

ทฤษฎีการบริหารของเฮนรี ฟาโย ได้เสนอทฤษฎีการบริหารโดย มีความเชื่อว่าเป็นไปได้ที่จะหาทางศึกษาถึงศาสตร์ที่เกี่ยวกับการบริหาร (Administrative) ซึ่งสามารถใช้ได้กับการบริหารทุกชนิด ไม่ว่าจะเป็นการบริหารอุตสาหกรรมหรืองานรัฐบาล โดยมีสาระสำคัญเกี่ยวกับการบริหาร (Management Functions) ซึ่งประกอบด้วยหน้าที่ทาง การบริหาร ๕ ประการ คือ^{๕๔}

๑. การวางแผน (Planning) หมายถึง ภาระหน้าที่ของผู้บริหารที่จะต้องทำการคาดการณ์ล่วงหน้าถึงเหตุการณ์ต่างๆ ที่จะมีผลกระทบต่อธุรกิจ และกำหนดขึ้นเป็นแผนปฏิบัติงาน หรือวิถีทางที่จะปฏิบัติเอาไว้เพื่อเป็นแนวทางของการทำงานในอนาคต

๒. การจัดองค์การ (Organizing) หมายถึง ภาระหน้าที่ที่ผู้บริหารจะต้องจัดให้มีโครงการของงานต่างๆ และอำนาจหน้าที่ ทั้งนี้เพื่อให้เครื่องจักร สิ่งของ และตัวคน อยู่ในส่วนประกอบที่เหมาะสมในอันที่จะช่วยให้งานขององค์การบรรลุผลสำเร็จได้

๓. การบังคับบัญชาสั่งการ (Commanding) หมายถึง หน้าที่ในการสั่งการงานต่างๆ ของผู้อยู่ใต้บังคับบัญชา โดยที่ผู้บริหารจะต้องทำตนเป็นตัวอย่างที่ดี จะต้องเข้าใจคนงาน และองค์การ รวมถึงจะต้องมีการติดต่อสื่อสารกับผู้ใต้บังคับบัญชาอย่างใกล้ชิด นอกจากนี้ยังต้องทำการประเมินโครงสร้างขององค์การและผู้อยู่ใต้บังคับบัญชาเป็นประจำอีกด้วย หากโครงสร้างขององค์การที่เป็นอยู่ไม่เหมาะสมก็จำเป็นต้องปรับปรุง ถ้าผู้อยู่ใต้บังคับบัญชาคนใดหย่อนประสิทธิภาพ การไล่ออกเพื่อปรับปรุงกำลังคนที่มีอยู่ให้เหมาะสมยิ่งขึ้นก็เป็นสิ่งจำเป็นต้องทำ

๔. การประสานงาน (Coordinating) หมายถึง ภาระหน้าที่ที่จะต้องเชื่อมโยงงานของทุกคนให้เข้ากันได้ และกำกับให้ไปสู่จุดมุ่งหมายเดียวกัน

๕. การควบคุม (Controlling) หมายถึง ภาระหน้าที่ในการที่จะต้องกำกับให้สามารถประกันได้ว่ากิจกรรมต่างๆ ที่ทำไปนั้นสามารถเข้ากันได้กับแผนที่ได้วางไว้แล้ว

กูลิค และ เออร์วิค (Luther H. Gulick และ Lyndall Urwick) นำเสนอกระบวนการบริหารงาน ๗ ประการ เรียกโดยย่อว่า “ POSDCORB ” เป็นกระบวนการบริหารงานที่นำเสนอไว้ในหนังสือ “ Papers on the Science of Administration ” ในปี พ.ศ.๒๔๗๙ โดยมีกระบวนการบริหารงาน ดังนี้

๑. การวางแผน (Planning) หมายถึง การวางแผนงานในการปฏิบัติงาน ตลอดจนวิธีการปฏิบัติงานที่มีประสิทธิภาพ เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์และเป้าหมายที่วางไว้

๒. การจัดหน่วยงาน (Organizing) หมายถึง การจัดโครงสร้าง อำนาจหน้าที่และการแบ่งส่วนของงานให้เหมาะสมและลงตัว

^{๕๔}Price, Alan, **Human Resource Management**, (London : Thomson Learning, 2004),

๓. การจัดสายงานและการจัดตัวบุคคล (Staffing) หมายถึง การบริหารงานด้านบุคลากรอันได้แก่ การจัดอัตรากำลัง การสรรหา การรักษาสภาพการทำงานและการควบคุมการปฏิบัติงานของบุคลากร

๔. การอำนวยการ (Direction) หมายถึง การดำเนินการตัดสินใจและสั่งการในการปฏิบัติงานของส่วนต่าง ๆ ให้ดำเนินไปอย่างมีระเบียบแบบแผน ทั้งในลักษณะงานทั่วไป และในลักษณะงานเฉพาะ ตลอดจนการให้คำแนะนำและควบคุมการปฏิบัติงานในทุกภาคส่วน

๕. การประสานงาน (Coordinating) หมายถึง การร่วมมือกันของบุคลากรในการปฏิบัติงานตามส่วนต่าง ๆ ให้ประสานสอดคล้องกันอย่างกลมกลืน

๖. การรายงาน (Reporting) หมายถึง การรายงานผลการปฏิบัติงานของหน่วยงานให้ผู้บริหารงานและสมาชิกของหน่วยงานได้ทราบถึงความเคลื่อนไหวและความก้าวหน้าของกิจการต่าง ๆ ภายในหน่วยงาน

๗. งบประมาณ (Budgeting) หมายถึง การควบคุมการใช้จ่ายให้รอบคอบและรัดกุมรวมถึงการจัดสรรงบประมาณและการจัดทำบัญชี^{๕๙}

เทลเลอร์ (Frederick W Taylor) บิดาแห่งการบริหารที่มีหลักเกณฑ์ได้พัฒนาการบริหารที่มีหลักเกณฑ์ซึ่งมีพื้นฐานอยู่ในหลักการ (Principles) ที่สำคัญ ๔ ประการ คือ^{๖๐}

๑. ต้องมีการคิดค้นและกำหนดวิธีที่ดีที่สุด (One Best Way) สำหรับงานแต่ละอย่างคือ ต้องมีการกำหนดวิธีการทำงานที่ดีที่สุดที่ช่วยให้สามารถทำงานเสร็จลุล่วงไปด้วยดีตามวัตถุประสงค์มาตรฐานของงานจะต้องมีการจัดวางเอาไว้ โดยมีหลักเกณฑ์ที่ได้พิสูจน์มาแล้วว่าเป็นวิธีที่ดีที่สุดจริง และในเวลาเดียวกันการจ่ายผลตอบแทนแบบจูงใจต่าง ๆ ก็จ่ายให้ตามผลผลิตทั้งหมด

๒. ต้องมีการคัดเลือกและพัฒนาคนงาน โดยตระหนักถึงความสำคัญและคุณค่าของการรู้จักงานให้เหมาะสมสอดคล้องกับคนงาน นอกจากนี้ต้องมีการอบรมคนงานให้รู้จักวิธีการทำงานที่ถูกวิธีด้วย และในการคัดเลือกคนงานจะต้องมีการพิจารณาเป็นพิเศษที่จะให้得人ที่มีคุณสมบัติที่ดีที่สุดตรงตามงานที่จะให้ทำ

๓. ด้วยวิธีการพิจารณาอย่างรอบคอบเกี่ยวกับวิธีการทำงาน ควบคู่กับการพิจารณาคงงานนี้ คนงานจะไม่คัดค้านต่อวิธีทำงานใหม่ที่ได้กำหนดขึ้น เพราะโดยหลักเหตุผลคนงานทุกคนจะเห็นจริงถึงโอกาสที่เขาจะได้รับรายได้สูงขึ้นจากการทำงานถูกวิธีที่จะช่วยให้ได้ผลผลิตสูงขึ้น

^{๕๙} Luther Gulick and Lyndall Urwick, **Papers on the Science of Administration**, (New York : Institute of Public Administration, 1937), pp. 37-38.

^{๖๐} เทลเลอร์, อ่างในธงชัย สันติวงษ์, **องค์การและการบริหาร**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๕๓), หน้า ๔๗ - ๔๘.

๔. การประสานร่วมมือกันอย่างใกล้ชิดระหว่างผู้บริหารและคนงาน ฝ่ายบริหารควรจะได้ประสานอย่างใกล้ชิดเป็นประจำกับคนงานที่เป็นผู้ปฏิบัติงาน แต่ต้องไม่ใช่โดยการลงมือปฏิบัติงานที่ควรจะเป็นงานของคนงานเท่านั้น

จากแนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการบริหารของนักวิชาการหลายท่าน พอที่จะสรุปได้ว่า เครื่องมือที่จะนำมาซึ่งความสำเร็จหรือล้มเหลว ความมีประสิทธิภาพหรือไร้ประสิทธิภาพขององค์กร เรียกว่า “ การบริหารงาน ” ซึ่งเป็นกรวางแนวทางในการทำงานร่วมกันของบุคลากรในด้านต่างๆ และการใช้ทรัพยากรต่าง ๆ ได้อย่างเหมาะสม โดยทั่วไปการบริหารงานมักจะมีลักษณะที่เป็นขั้นเป็นตอนในการปฏิบัติงานซึ่งเป็นวิธีการทางวิทยาศาสตร์อีกรูปแบบหนึ่ง ในการบริหารงานที่มีประสิทธิภาพนั้น จำเป็นต้องกำหนดลำดับขั้นตอนและกำหนดขอบเขตอำนาจหน้าที่เอาไว้อย่างชัดเจนเพื่อให้ได้มาซึ่งประสิทธิผลสูงสุด

๒.๓ แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับความพึงพอใจ

แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับความพึงพอใจ เป็นทฤษฎีลำดับขั้นของความต้องการของมนุษย์ โดยตั้งสมมติฐานว่า มนุษย์มีความต้องการอยู่เสมอไม่มีสิ้นสุด เมื่อความต้องการได้รับการตอบสนอง หรือพึงพอใจอย่างหนึ่งอย่างใดแล้ว ความต้องการสิ่งอื่น ๆ ก็จะเกิดขึ้นมาอีก ความต้องการของมนุษย์มีลักษณะเป็นลำดับขั้นจากต่ำสุดไปหาสูงสุด

๒.๓.๑ ความหมายของคำว่า “ความพึงพอใจ”

ความพึงพอใจ ซึ่งตรงกับคำในภาษาอังกฤษว่า “Satisfaction” ซึ่งมีผู้ให้ความหมายของคำว่า “ความพึงพอใจ” ไว้มากมายหลายท่าน ดังต่อไปนี้

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒ กล่าวไว้ว่า “พึง” เป็นคำช่วยกริยาอื่น หมายความว่า “ควร” พึงใจ หมายความว่า พอใจ ชอบใจ และคำว่า “พอ” หมายความว่า เท่าที่ ต้องการ เต็มความต้องการ เมื่อนำคำสองคำมาผสมกัน “พึงพอใจ” จะหมายถึง ชอบใจ ถูกใจ ตามที่ต้องการ^{๖๑}

จิตตินันท์ เตชะคุปต์ ให้ความหมายไว้ว่า ความพึงพอใจตรงกับภาษาอังกฤษ Satisfaction หมายถึง ระดับความรู้สึกในทางบวกของบุคคลต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่ง^{๖๒}

^{๖๑}ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท นานมีบุ๊คพับลิชชั่น จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๓๙๓.

^{๖๒}จิตตินันท์ เตชะคุปต์, เจตคติและความพึงพอใจในการบริการ, (นนทบุรี : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๓๙), หน้า ๓๒.

ทรงศรี สนธิทรัพย์ ให้ความหมายไว้ว่า การให้ความหมายของความพึงพอใจมีความหลากหลายมาก ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับว่าการพิจารณาความพึงพอใจในประเด็นหลักใดหรือตามแนวทฤษฎีด้านใด ซึ่งความพึงพอใจจะมีความหมาย ๓ นัย คือ

๑. ความพึงพอใจ หมายถึง สถานการณ์ที่ผลการปฏิบัติจริงได้เป็นไปตามที่บุคคลได้คาดหวังไว้ ซึ่งอยู่ในกลุ่มทฤษฎีความคาดหวัง (Expectancy Theories)

๒. ความพึงพอใจ หมายถึง ระดับของความสำเร็จที่เป็นไปตามความต้องการซึ่งอยู่ในกลุ่มทฤษฎีความต้องการ (Need Theories)

๓. ความพึงพอใจ หมายถึง การทำงาน หรือ การกระทำได้เป็นไปตาม หรือ ตอบสนองความต้องการ ซึ่งอยู่ในกลุ่มทฤษฎีคุณค่า (Value Theories)^{๖๓}

กิติมา ปรีดีติลล ได้ให้ความหมายความพึงพอใจว่า ความพึงพอใจ หมายถึง ความรู้ชอบหรือพอใจที่มีต่อองค์ประกอบหรือสิ่งจูงใจในด้านต่างๆ ของงานและเขาได้รับการตอบสนองความต้องการของเขาได้^{๖๔}

ศักดิ์ชัย สุรกิจบวร ได้กล่าวว่า ความพึงพอใจ หมายถึง สภาวะแวดล้อมทางจิตที่เกี่ยวข้องกับความคิด ความรู้สึก และแนวโน้มพฤติกรรมของบุคคลที่มีต่อบุคคล สิ่งของ และสถานการณ์ต่างๆ ไปในทิศทางใดทิศทางหนึ่ง และสภาวะความพร้อมทางจิตใจนี้จะต้องอยู่นานพอสมควร หรือทำทางของบุคคลที่มีต่อวัตถุ สิ่งของ หรือ สถานการณ์ต่างๆ ไปในทำนองที่พึงพอใจเห็นด้วย หรือไม่เห็นด้วย^{๖๕}

สันติสุข ไชยมงคล ได้กล่าวว่า ความพึงพอใจเป็นระดับความมากน้อยของความรู้สึกในด้านบวกและลบที่มีต่อสิ่งหนึ่ง ซึ่งอาจเป็นอะไรก็ได้หลายอย่าง เป็นต้นว่า สิ่งของ บุคคล บทความ องค์การ ความคิด ฯลฯ ความรู้สึกเหล่านี้ผู้รู้สามารถบอกความแตกต่างได้ว่าเห็นด้วยหรือไม่เห็นด้วย^{๖๖}

สรุปว่า ความต้องการของคนเราในสิ่งที่พึงพอใจ ความรู้ชอบหรือพอใจที่มีต่อองค์ประกอบหรือสิ่งจูงใจในด้านต่างๆ ของงาน สภาวะแวดล้อมทางจิตที่เกี่ยวข้องกับความคิด ความรู้สึก

^{๖๓}ทรงศรี สนธิทรัพย์, การพัฒนาโมเดลความสัมพันธ์เชิงโครงสร้างของความพึงพอใจในคุณภาพผลิตภัณฑ์และบริการ, (กรุงเทพมหานคร : ม.ป.ท., ๒๕๔๓), หน้า ๘๘.

^{๖๔}กิติมา ปรีดีติลล, ทฤษฎีบริหารองค์การ, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร, ๒๕๒๔), หน้า ๓๒๑-๓๒๒.

^{๖๕}ศักดิ์ชัย สุรกิจบวร, ทฤษฎีและปฏิบัติการทางจิตวิทยาสังคม, (สกลนคร : สถาบันราชภัฏสกลนคร, ๒๕๓๕), หน้า ๓๒๐.

^{๖๖}สันติสุข ไชยมงคล, การวัดทัศนคติและบุคลิกภาพ, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร, ๒๕๔๓), หน้า ๓๔๕.

และแนวโน้มพฤติกรรมของบุคคลที่มีต่อบุคคล สิ่งเหล่านี้ เมื่อเขาได้รับการตอบสนองความต้องการของเขาโดยสมความปรารถนาที่ตั้งใจไว้ก็ได้ชื่อว่าความพึงพอใจที่สมบูรณ์

๒.๓.๒ แนวคิดที่เกี่ยวข้องกับความพึงพอใจ

แนวคิดที่เกี่ยวข้องกับความพึงพอใจนั้น

ชาญชัย ราชโคตร ได้เสนอแนวคิดที่ว่า ความพึงพอใจของประชาชนที่มีต่อการบริหารของหน่วยงานรัฐ (Satisfactory) คือความรู้สึกของประชาชนที่ประเมินจากสิ่งต่างๆ เหล่านี้ คือ

๑. การให้บริการอย่างเสมอภาค (Equitable Service)
๒. การให้บริการอย่างทันเวลา (Timely Service)
๓. การให้บริการอย่างเพียงพอ (Ample Service)
๔. การให้บริการอย่างต่อเนื่อง (Continuous Service)
๕. การให้บริการอย่างก้าวหน้า (Progressive Service)

สมยศ นาวิการ ได้กล่าวถึง ปัจจัยที่ทำให้บุคคลเกิดความพึงพอใจในการปฏิบัติงาน ตัวอย่างเช่น โอกาสของความก้าวหน้า เงิน ความท้าทาย การมีส่วนร่วมในการวางแผน ความยกย่อง และสถานภาพ ความรับผิดชอบ และอำนาจ ความมั่นคง ความเป็นอิสระ โอกาสของความเจริญเติบโตส่วนบุคคลและสภาพแวดล้อมของการทำงานที่ดี^{๖๗}

โซลิแมน (Soliman) ได้ให้ทรรศนะเกี่ยวกับความพึงพอใจ ไว้ดังนี้

๑. ตัวแปรปัจจัยภายใน หรือปัจจัยจูงใจ ทั้งหมดรวมกันทำให้เกิดความพึงพอใจในงานมากกว่าความไม่พอใจในงานและตัวแปรปัจจัยภายนอก ปัจจัยค้ำจุน ทั้งหมดรวมกันทำให้เกิดความไม่พอใจมากกว่าความพอใจในงาน

๒. ตัวแปรปัจจัยภายในทั้งหมดรวมกันทำให้เกิดความพอใจในงานมากกว่าตัวแปรปัจจัยภายนอกรวมกัน และตัวแปรภายนอกทั้งหมดรวมกัน ทำให้เกิดความพอใจในงานมากกว่าตัวแปรปัจจัยภายนอกทั้งหมดรวมกัน

๓. ตัวแปรปัจจัยภายในแต่ละตัวทำให้เกิดความพอใจในงานมากกว่าความไม่พอใจในงานและในทางตรงข้ามตัวแปรปัจจัยภายนอก แต่ละตัวทำให้เกิดความพอใจในงานมากกว่าความพอใจ

๔. ตัวแปรปัจจัยภายในทุกตัวรวมกัน ทำให้เกิดความพอใจในงานมากกว่าตัวแปรปัจจัยภายนอกบางตัว และในทางตรงข้าม ตัวแปรปัจจัยภายนอกทุกตัวรวมกันย่อมทำให้เกิดความไม่พอใจมากกว่าตัวแปรปัจจัยภายในบางตัว^{๖๘}

^{๖๗} สมยศ นาวิการ, การบริหารงานบุคคล, (กรุงเทพมหานคร : ดอกหญ้า, ๒๕๔๐), หน้า ๓๙๔.

^{๖๘} ดิเรก ปลั่งดี, “ความพึงพอใจของประชาชนต่อการให้บริการของสถานีตำรวจภูธรอำเภอเมืองนครปฐม”, วิทยานิพนธ์สังคมศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, ๒๕๔๐), หน้า ๕.

เดวิส (Davis) มีความเห็นว่า พฤติกรรมเกี่ยวกับความพึงพอใจของมนุษย์ คือ ความพยายามที่จะขจัดความตึงเครียด หรือความกระวนกระวาย หรือ ภาวะไม่ได้ดุษฎีภาค ในร่างกาย เมื่อมนุษย์สามารถจัดสิ่งต่างๆ ดังกล่าวได้แล้ว มนุษย์ย่อมได้รับความพึงพอใจในสิ่งที่ตนต้องการ^{๖๙}

ทิฟฟิน และแมคคอร์มิก (Tiffin and McCormick) กล่าวว่า ความพึงพอใจเป็น แรงจูงใจของมนุษย์ที่ตั้งอยู่บนความต้องการพื้นฐาน (Basic need) มีความเกี่ยวข้องกันอย่าง ใกล้ชิดกับผลสัมฤทธิ์ และแรงจูงใจ (Incentive) และความพยายามหลีกเลี่ยงสิ่งที่ไม่ต้องการ^{๗๐}

เชลลี่ (Shally) ได้ศึกษาแนวความคิดเกี่ยวกับความพึงพอใจ สรุปได้ว่า ความพึงพอใจเป็นความรู้สึกสองแบบของมนุษย์ คือ ความรู้สึกทางบวก และความรู้สึกทางลบ ความรู้สึกทางบวก เป็นความรู้สึกที่เกิดขึ้นแล้วจะทำให้มีความสุข ความสุขนี้เป็นความรู้สึกที่แตกต่าง จากความรู้สึกทางบวกอื่นๆ กล่าวคือ เป็นความรู้สึกที่มีระบบย้อนกลับ ความสุขสามารถทำให้เกิดความสุขทางบวกเพิ่มขึ้นได้อีก ดังนั้น จะเห็นได้ว่าความสุขเป็นความรู้สึกที่ซับซ้อน และความสุขนี้จะมีผลต่อบุคคลมากกว่าความรู้สึกทางบวกอื่นๆ ความรู้สึกทางลบ ความรู้สึกทางบวก และความรู้สึกมีความสัมพันธ์ของความรู้สึกทั้งสามนี้ เรียกว่า ระบบความพึงพอใจ โดยความพึงพอใจจะเกิดขึ้นเมื่อระบบความพึงพอใจมีความรู้สึกทางบวกมากกว่าทางลบ^{๗๑}

สรุปว่า ความพึงพอใจเป็นความรู้สึกสองแบบของมนุษย์ คือ ความรู้สึกทางบวก และความรู้สึกทางลบ ความรู้สึกทางบวก เป็นความรู้สึกที่เกิดขึ้นแล้วจะทำให้มีความสุข ความสุขนี้เป็นความรู้สึกที่แตกต่างจากความรู้สึกทางบวกอื่นๆ กล่าวคือ เป็นความรู้สึกที่มีระบบย้อนกลับ ความสุขสามารถทำให้เกิดความสุขทางบวกเพิ่มขึ้นได้อีก ทั้งนี้ทั้งนั้นเกิดจากการปฏิบัติงาน ตัวอย่างเช่น โอกาสของความก้าวหน้า เงิน การมีส่วนร่วมในการวางแผน ความยกย่อง ความรับผิดชอบ และอำนาจ ความมั่นคง ความเป็นอิสระ โอกาสของความเจริญเติบโตส่วนบุคคลและสภาพแวดล้อมของการทำงานที่ดีที่สุดของชีวิต

^{๖๙} Davis, Management in the Public Service, อ่างใน, สมพร อิทธิเดช, “ปัจจัยที่มีผลต่อการปฏิบัติงานของผู้บริหารโรงพยาบาลชุมชน”, วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๐), หน้า ๒๑.

^{๗๐} Lovelock, C.H. Services Marketing. (Englewood Cliffs. H.J. : prentice-Hall International, 1984), p. 150., อ่างใน, สุธาดา สนธิเวช, “ความพึงพอใจของพระสงฆ์ต่อการบริหารจัดการโรงพยาบาลสงฆ์”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๗.

^{๗๑} Shally, Responding to social Change. (Pnnsylvania : Hutchison and Press, 1975), p. 252., อ่างใน, หน้า ๗.

๒.๓.๓ ทฤษฎีเกี่ยวข้องกับความพึงพอใจ

นักวิชาการได้พัฒนาทฤษฎีที่อธิบายองค์ประกอบของความพึงพอใจและอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างความพึงพอใจกับปัจจัยอื่นๆไว้หลายทฤษฎี โคร์แมน (Korman, A.K.,1977) ได้จำแนกทฤษฎี ความพึงพอใจในงานออกเป็น ๒ กลุ่มคือ

๑. ทฤษฎีการสนองความต้องการ กลุ่มนี้ถือว่าความพึงพอใจ ในงานเกิดจากความ ต้องการส่วนบุคคลที่มีความสัมพันธ์ต่อผลที่ได้รับจากงานกับการประสบความสำเร็จตาม เป้าหมายส่วนบุคคล

๒. ทฤษฎีการอ้างอิงกลุ่ม ความพึงพอใจในงานมีความสัมพันธ์ในทางบวกกับ คุณลักษณะของงานตามความปรารถนาของกลุ่ม ซึ่งสมาชิกให้กลุ่มเป็นแนวทางในการประเมินผล การทำงาน

ส่วนมัมฟอร์ด (Manford, E., 1972) ได้จำแนกความคิดเกี่ยวกับความพึงพอใจงาน จากผลการวิจัยออกเป็น ๕ กลุ่มดังนี้

๑. กลุ่มความต้องการทางด้านจิตวิทยา กลุ่มนี้ได้แก่ Maslow, A.H. , Herzberg. F และ Likert R.โดยมองความพึงพอใจงานเกิดจากความ ต้องการของบุคคลที่ต้องการความสำเร็จ ของงานและความต้องการการยอมรับจากบุคคลอื่น

๒. กลุ่มภาวะผู้นำมองความพึงพอใจงานจากรูปแบบและการปฏิบัติของผู้นำที่มีต่อ ผู้ใต้บังคับบัญชา กลุ่มนี้ได้แก่ Blake R.R., Mouton J.S. และ Fiedler R.R.

๓. กลุ่มความพยายามต่อรางวัล เป็นกลุ่มที่มองความพึงพอใจจากรายได้ เงินเดือน และผลตอบแทนอื่น ๆ กลุ่มนี้ ได้แก่ กลุ่มบริหารธุรกิจของมหาวิทยาลัยแมนเชสเตอร์ (Manchester Business School)

๔. กลุ่มอุดมการณ์ทางการจัดการมองความพึงพอใจจากพฤติกรรมการบริหารงาน ขององค์กร ได้แก่ Crogier M. และ Coulter G.M.

๕. กลุ่มเนื้อหาของงานและการออกแบบงาน ความพึงพอใจงานเกิดจากเนื้อหาของตัว งาน กลุ่มแนวคิดนี้มาจากสถาบันทวิสตอค (Tavistock Institute) มหาวิทยาลัยลอนดอน

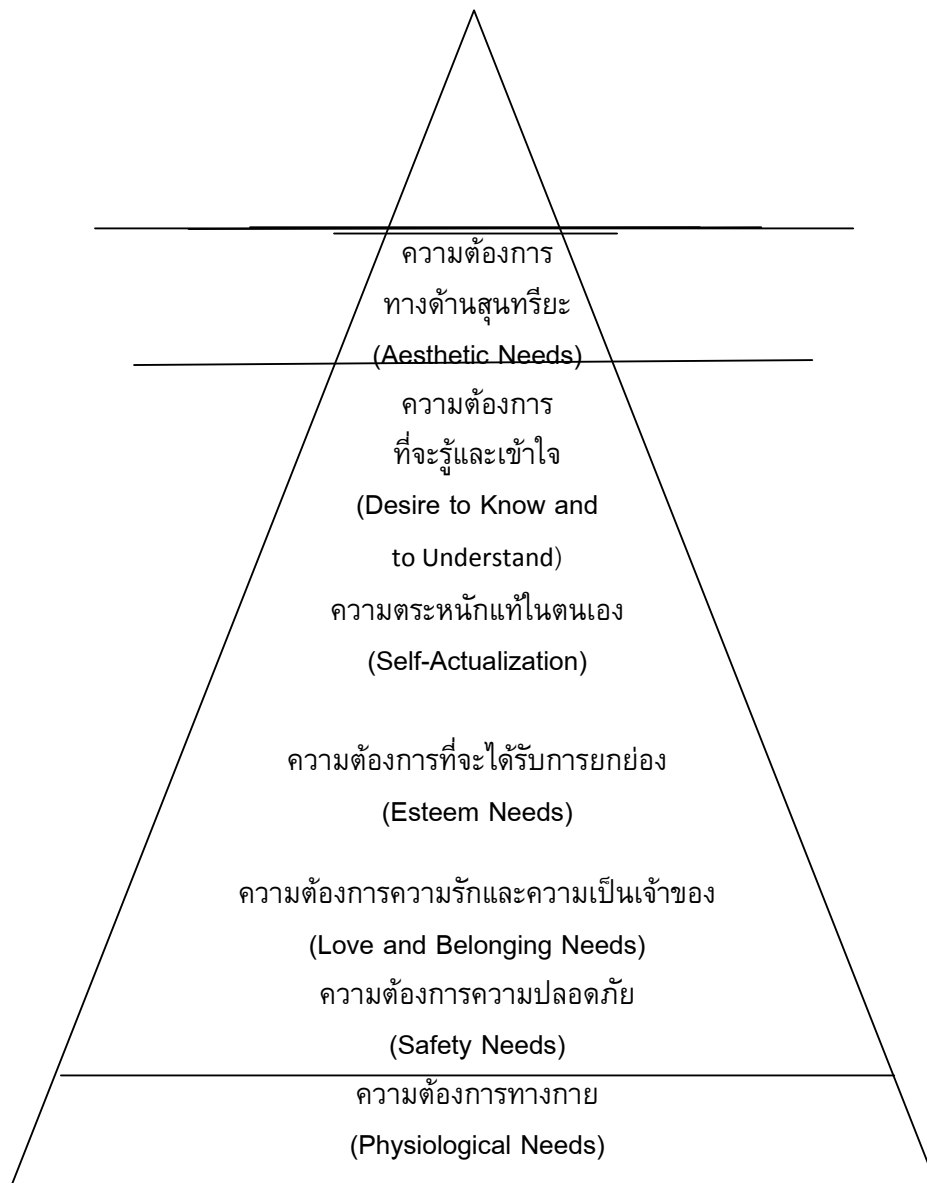
สรุปว่า ความพึงพอใจเกิดจากความ ต้องการส่วนบุคคล การงานมีความสัมพันธ์ใน ทางบวกกับคุณลักษณะของงานตามความปรารถนาของกลุ่ม และการมีพฤติกรรมบริหาร งานขององค์กร ที่มีความสัมพันธ์ต่อผลที่ได้รับจากงานกับการประสบความสำเร็จตามเป้าหมาย ส่วนบุคคล

๒.๓.๔ ทฤษฎีความต้องการของมาสโลว์

ความพึงพอใจเกิดจากการที่บุคคลบรรลุผลตามความต้องการของตนเอง ความต้องการ (Need) ให้บรรลุเป้าหมาย พฤติกรรมที่แสดงออกมาก็จะมีความสุข สังเกตได้จาก สายตา คำพูด และการแสดงออก^{๗๒} ดังนั้น จึงต้องกล่าวถึงทฤษฎีความต้องการ ซึ่งมาสโลว์ ได้กล่าวไว้ ดังต่อไปนี้

มาสโลว์ (Maslow) ได้จัดลำดับชั้นความต้องการของมนุษย์ที่เรียกว่า Hierarchy of Needs ตามทฤษฎีนี้ มาสโลว์ ได้กล่าวไว้ว่า ความต้องการของคนเรานั้นสามารถจะเรียงลำดับชั้นตอนได้ตามความสำคัญ และขั้นตอนของความต้องการเหล่านี้ สามารถยืดหยุ่นได้เมื่อความต้องการเบื้องต้นได้รับการตอบสนองแล้ว คนเราก็จะให้ความสนใจกับความต้องการในลำดับชั้นที่สูงขึ้นต่อไป โดยมาสโลว์ เริ่มต้นจากความต้องการขั้นมูลฐาน ได้แก่ ความต้องการทางกาย (Physiological Needs) เรื่อยไปจนถึงความตระหนักรู้ในตนเอง (Self-Actualization) ไปจนถึงความต้องการที่จะรู้และเข้าใจ (Desire to Know and Understand) และชั้นสูงสุด คือ ความต้องการทางด้านสุนทรีย์ (Aesthetic Needs)

^{๗๒} หลุยส์ จัปาเทศ, จิตวิทยาการจูงใจ, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทสามัคคีสาร, ๒๕๓๓), หน้า ๑๒.

แผนภาพที่ ๒.๑ ความต้องการของคนเราตามลำดับขั้นของ Maslow^{๗๓}

มาสโลว์ได้อธิบายไว้ว่า ความต้องการทางกาย (Physiological Needs) เป็นความต้องการเบื้องต้นของชีวิตคนเราทุกคน เช่น ต้องการอาหาร น้ำ เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรคถ้าคนเราขาดสิ่งเหล่านี้แล้วก็อาจรู้สึกทรมานทรมาย หรือ เอาชีวิตไม่รอด จำเป็นต้องพยายามดิ้นรนทุกวิถีทางเพื่อให้ได้มาซึ่งสิ่งเหล่านี้ไม่ว่าจะโดยวิธีใดก็ตาม

^{๗๓}พงษ์พันธ์ พงษ์โสภา, พฤติกรรมกลุ่ม, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์พัฒนาศึกษา, ๒๕๔๒), หน้า ๑๑๘.

ความต้องการความปลอดภัย (Safely Needs) เป็นความต้องการของคนเราที่จะพยายามหลีกเลี่ยงภัยอันตรายทั้งปวง ความเจ็บปวดทรมาน ความผิดหวังต่างๆ ดังนั้น องค์กรทั้งหลายไม่ว่าจะเป็นหน่วยงานทั้งของภาครัฐบาล หรือ เอกชน จึงได้จัดตั้งงานสวัสดิการต่างๆ ขึ้น เพื่อให้พนักงานมีความมั่นใจว่าในยามที่ตนเอง หรือ ครอบครัวเจ็บป่วย ก็ยังมีผู้คอยให้ความช่วยเหลือในเรื่องการรักษาพยาบาล มีการประกันชีวิต มีการประกันสุขภาพ ประกันอุบัติเหตุ ในขณะที่ทำงาน ซึ่งสิ่งเหล่านี้จะช่วยให้คนเราทำงานด้วยความสบายใจขึ้น

ความต้องการความรักและความเป็นเจ้าของ (Love and Belonging Needs) เป็นความปรารถนาของคนเราที่ต้องการจะมีความผูกพันกับบุคคลอื่น ปรารถนาที่จะได้รับความรัก ความเอาใจใส่ เอื้ออาทรจากผู้อื่น สำหรับบุคคลที่รู้สึกตนว่าขาดความรักมาตั้งแต่เด็กนั้น เมื่อโตขึ้นก็อาจกลายเป็นคนที่รักตนเอง สำหรับพฤติกรรมของคนพวกนี้ที่แสดงออกจึงค่อนข้างจะไม่สมดุล บางครั้งอาจเห็นแก่ตัวมากเกินไป แต่บางครั้งก็อาจพยายามเอาใจผู้อื่นมากเกินไป เพื่อทำให้ผู้อื่นมารักเรา ซึ่งเป็นการสนองความต้องการของตนตามที่ตนเองรู้สึกว่าจะขาดแคลน บางครั้งก็อาจแสดงความก้าวร้าวออกมา หรือ เห็นผู้อื่นเป็นศัตรูไปหมด และพยายามจะแสดงออกเพื่อเป็นการเรียกร้องความสนใจ ดังนั้น คนเราจึงควรหัดที่จะเป็นฝ่ายให้ความรักแก่ผู้อื่นบ้าง และในเวลาเดียวกันก็ยอมตนเป็นที่รักของผู้อื่นไปด้วย หรือ รู้จักรับความรักที่ผู้อื่นมอบให้ด้วยไมตรีจิตมิตรภาพ

ความต้องการที่จะได้รับการยกย่อง (Esteem Needs) เป็นความต้องการที่จะให้สังคมยอมรับ และยกย่องว่าตนเองเป็นผู้ที่มีความเก่งกล้าสามารถ มีคุณค่า เป็นคนสำคัญ หรือ ต้องการที่จะแสดงออกว่าเหนือกว่าผู้อื่นเสมอ ถ้าบุคคลใดมีความต้องการดังกล่าวสูงเกินไป บุคคลนั้นก็มักจะเป็นคนที่ชอบพูดจาโอ้อวด ยกย่องตนเอง ดังที่คนทั่วไปเรียกว่า “ซีไม่” หรือ “ซีเบ่ง” สำหรับคนที่มีความมั่นคงในตนเอง เชื่อว่าตนเองมีคุณค่า และมีความสามารถ พฤติกรรมของคนพวกนี้จะเป็นไปตามธรรมชาติ กล่าวคือ มีความสุภาพ นุ่มนวล บางครั้งก็มีการถ่อมตนบ้าง ไม่มีการคุยโว หรือ พูดจาโอ้อวดต่างๆ

ความตระหนักแท้ในตนเอง (Self-Actualization) เป็นความต้องการขั้นสูงสุดของคนเรา เป็นขั้นความต้องการของคนที่ตนเองปรารถนาจะเป็นอันหมายถึง ความต้องการที่จะพยายามสร้างสรรค์ประโยชน์แก่ตนเอง และสังคมอย่างพร้อมมูล และเต็มความสามารถ หรือ ทำงานตามที่ใจตนชอบ หรือ ประกอบอาชีพตามที่ตนเองรัก บุคคลที่ขึ้นมาถึงระดับนี้จะเป็นผู้ที่มีความเอิบอิ่มในตนเอง และเป็นผู้ที่มีความสุข ความสบายใจมากที่สุด

ความต้องการที่จะรู้และเข้าใจ (Desire to Know and to Understand) เป็นความต้องการที่จะศึกษาหาความรู้เพื่อเข้าใจสิ่งต่างๆ ของชีวิต ซึ่งเป็นความพึงพอใจของตนตลอดจนความปรารถนาที่จะแสวงหาสิ่งที่มีคุณค่าให้แก่ชีวิต

ความต้องการด้านสุนทรียะ (Aesthetic Needs) เป็นความต้องการของมนุษย์ทางด้านความรู้สึกซาบซึ้งในงานเกี่ยวกับศิลปะ ความงาม ซึ่งถือเป็นสิ่งจรรโลงใจของคนเรา ความต้องการทั้ง ๗ ชั้นนี้ มาสโลว์ ได้จำแนกออกเป็น ๒ กลุ่ม

กลุ่มแรก เรียกว่า “Lower Deficiency Needs หรือ D Needs” ได้แก่ ความต้องการขั้นที่ ๑ ถึง ๔ คือ ความต้องการทางกาย ความต้องการความปลอดภัย ความต้องการความรักและความเป็นเจ้าของ และความต้องการที่จะได้รับการยกย่อง

กลุ่มที่ ๒ เรียกว่า “Higher Needs หรือ B Needs” ได้แก่ ความต้องการในขั้นที่ ๕ ถึง ๗ คือ ความตระหนักแท้ในตนเอง ความต้องการที่จะรู้และเข้าใจ และความต้องการทางด้านสุนทรียะ

ความต้องการของมนุษย์ทั้ง ๒ กลุ่ม คือ D Needs และ B Needs มาสโลว์ อธิบายไว้ว่า D Needs นั้นเป็นความต้องการขั้นพื้นฐานที่มนุษย์จะขาดไม่ได้ ถ้าขาดสิ่งใดสิ่งหนึ่ง มนุษย์จะต้อง ดิ้นรนหามาตอบสนองให้ได้ และเมื่อ D Needs ได้รับการตอบสนองแล้ว มนุษย์ก็จะแสวงหา B Needs ต่อไป ซึ่งในขั้นนี้ถือว่าเป็นแรงจูงใจที่จะกระตุ้นความต้องการของมนุษย์ให้ไต่หา โดยมีได้มาจากความขาดแคลน^{๗๔}

สรุปว่า ความต้องการทางกาย เป็นความต้องการเบื้องต้นของชีวิตคนเราทุกคน เช่น ต้องการอาหาร น้ำ เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค และความต้องการความปลอดภัยของชีวิต รวมทั้งความปรารถนาของคนเราที่ต้องการจะมีความผูกพันกับบุคคลอื่น ปรารถนาที่จะได้รับความรัก ความเอาใจใส่ เอื้ออาทรจากผู้อื่น เป็นความพึงพอใจที่ทุกคนย่อมปรารถนา

๒.๓.๕ ทฤษฎีสองปัจจัยของเฮร์ซเบิร์ก (Frederick Herzberg)

ทฤษฎีสองปัจจัยของเฮร์ซเบิร์ก (Frederick Herzberg) ได้กล่าวไว้ ดังต่อไปนี้
เฮร์ซเบิร์ก (Frederick Herzberg) ศาสตราจารย์ และหัวหน้าภาควิชาจิตวิทยาแห่งมหาวิทยาลัยเวสเทิร์น (Western Reserve University) ประเทศสหรัฐอเมริกา และคณะ ได้ทำการวิจัยเรื่อง “การจูงใจในการทำงาน (The Motivation to Work)” ในปี ค.ศ. ๑๙๕๙ ทฤษฎีสองปัจจัย (Herzberg's Two Factor Theory) หรือ บางที่เรียกว่า ทฤษฎีจูงใจค้ำจุน (The Motivation Hygiene Theory)

เฮร์ซเบิร์ก และคณะได้สรุปว่า มีปัจจัย ๒ ประการที่สัมพันธ์กับความชอบหรือไม่ชอบงานของแต่ละบุคคล ซึ่งปัจจัยดังกล่าวเรียกว่า ปัจจัยจูงใจ (Motivated Factor) และปัจจัยค้ำจุน เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ปัจจัยสุขอนามัย (Hygiene Factor)

^{๗๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๗-๑๒๐.

ปัจจัยการจูงใจ (Motivated Factor) มีลักษณะสัมพันธ์โดยตรงกับเรื่องของการงาน ถ้ามีปัจจัยพวกนี้จะทำให้ผู้ปฏิบัติงานเกิดความพอใจในการทำงาน และเป็นสิ่งจูงใจบุคคลให้มีความตั้งใจในการทำงาน ปัจจัยเหล่านี้ ได้แก่

๑. ความสำเร็จในการทำงานของบุคคล (Achievement)
๒. การได้รับการยอมรับนับถือ (Recognition)
๓. ลักษณะของงานที่ปฏิบัติ (Work Itself)
๔. ความรับผิดชอบ (Responsibility)
๕. ความก้าวหน้า (Advancement)

ปัจจัยค่าจูง หรือ ปัจจัยสุขอนามัย (Hygiene Factor) เป็นปัจจัยที่สัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมของการทำงาน ปัจจัยเหล่านี้จะทำหน้าที่ค่าจูงไม่ให้บุคคลเกิดความท้อถอย ไม่อยากทำงาน และป้องกันมิให้เกิดความไม่พึงพอใจในการทำงาน แม้ว่าปัจจัยเหล่านี้จะมีอยู่หรือพยายามที่จะตอบสนองปัจจัยค่าจูงให้มากเพียงไรก็ตาม ก็เป็นเพียงแต่การทำให้เกิดความไม่พอใจขึ้นเท่านั้น ไม่สามารถเป็นสิ่งจูงใจของผู้ปฏิบัติงาน หรือ นำไปสู่ความพึงพอใจในงานได้ ปัจจัยเหล่านี้ ได้แก่

๑. นโยบาย และการบริหารงานขององค์กร (Policy and Administration)
๒. การนิเทศงาน (Supervision)
๓. ความสัมพันธ์กับผู้บังคับบัญชา (Relationship with Supervisors)
๔. สภาพการทำงาน (Work Condition)
๕. เงินเดือน และผลประโยชน์เกื้อกูล (Salary and Benefits)
๖. ความสัมพันธ์กับเพื่อนร่วมงาน (Relationship with Peers)
๗. ชีวิตส่วนตัว (Personal Life)
๘. ความสัมพันธ์กับผู้ใต้บังคับบัญชา (Relationship with Sub-ordinates)
๙. สถานภาพของตำแหน่งงาน (Status)
๑๐. ความมั่นคงในงาน (Security)

เฮิร์ซเบิร์ก ได้ให้ข้อสรุปเกี่ยวกับปัจจัยจูงใจกับปัจจัยค่าจูง หรือ ปัจจัยสุขภาพอนามัยว่าไม่ใช่ปัจจัยที่ตรงกันข้าม แต่เป็นปัจจัยที่มีความแตกต่างกัน นอกจากนี้เฮิร์ซเบิร์ก ยังเสนอว่าปัจจัยค่าจูง ไม่ใช่ตัวกำหนดความพึงพอใจในการทำงาน เป็นเพียงช่วยป้องกันไม่ให้เกิดความไม่พึงพอใจในการทำงาน แต่องค์ประกอบของปัจจัยค่าจูงมีความ

เกี่ยวข้องกับความพึงพอใจเป็นลักษณะเฉพาะองค์กร กลุ่มองค์กรประกอบ และปัจจัยที่มีส่วนทำให้เกิดแรงจูงใจในการทำงานมีความแตกต่างกัน^{๗๕}

^{๗๕} Herzberg, F., B. and Syndermam, G.E., The Motivation to Work, (New York : John Wiley & Sons, 1959), p. ๒๔.

สรุปว่า ความพึงพอใจที่มีปัจจัย ๒ ประการที่สัมพันธ์กับความชอบหรือไม่ชอบงานของแต่ละบุคคล ซึ่งปัจจัยดังกล่าวเรียกว่า ปัจจัยจูงใจ และปัจจัยค้ำจุน เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ปัจจัยสุขอนามัย ปัจจัยเหล่านี้จะทำให้บุคคลไม่เกิดความท้อถอย

แม็คคอม และ เบคเกอร์^{๗๖} ได้อธิบายความพึงพอใจไว้ว่า คนเรามีเหตุผลในการเลือกใช้สื่อหรือเปิดรับสื่อมวลชนแตกต่างกันไป และเหตุผลนั้นทำให้คนเลือกที่จะใช้สื่อมวลชนต่างประเภทกัน คำว่า เหตุผลนั้น หมายถึง อะไรบางอย่างที่สื่อมวลชนนั้น ๆ สามารถตอบสนองและสร้างความพอใจให้แก่บุคคลนั้นได้ ซึ่งเป็นเรื่องเฉพาะบุคคลและนี่คือสิ่งที่เรียกว่า ความพึงพอใจ

การวิจัยเกี่ยวกับการใช้สื่อเพื่อประโยชน์และความพึงพอใจที่น่าสนใจของเวนเนอร์ ซึ่งเกี่ยวกับความพึงพอใจในการบริโภคข่าวสาร (News Gratifications) ได้รวบรวมผลงานเกี่ยวกับการวิจัย และสร้างออกมาเป็นแผนที่แสดงถึงความพึงพอใจในการบริโภคสื่อข่าว (Media News Gratification Map) เวนเนอร์ ได้แบ่งกลุ่มความพึงพอใจไว้ดังนี้

๑. การใช้ข่าวสารเพื่อประโยชน์เป็นข้อมูลเพื่อการอ้างอิง และเพื่อเป็นแรงเสริมย้ำในความสัมพันธ์ระหว่างปัจเจกบุคคลกับสังคม (Orientation Gratifications) รูปแบบของความต้องการที่แสดงออกมา ได้แก่ การติดตามข่าวสาร (Surveillance) การได้มาซึ่งข่าวสารข้อมูลเพื่อช่วยให้เกิดการตัดสินใจ (Decisional Utility)

๒. การใช้ข่าวสารเพื่อเชื่อมโยงระหว่างข้อมูลเกี่ยวกับสังคม (Social Gratifications) ซึ่งรับรู้จากข่าวสารเข้ากับเครือข่ายส่วนบุคคลของปัจเจกชน เช่น การนำข้อมูลไปใช้ในการสนทนากับผู้อื่นเพื่อการชักจูงใจ เป็นต้น

๓. การใช้ประโยชน์ข่าวสารเพื่อดำรงเอกลักษณ์ของบุคคล (Para-Social Gratifications) หรือการอ้างอิงผ่านตัวบุคคลที่เกี่ยวข้องกับสื่อหรือปรากฏในเนื้อหาสื่อ เช่น การยึดถือผู้อ่านข่าวที่เราชื่นชมเป็นแบบอย่างในทางพฤติกรรม

๔. การใช้ข่าวสารเพื่อประโยชน์ในการลด หรือผ่อนคลายความตึงเครียดทางอารมณ์หรือเพื่อปกป้องตนเอง (Para-Orientation Gratifications) เช่น เป็นการใช้เวลาให้หมดไปเพื่อความเพลิดเพลินสนุกสนาน เพื่อหลีกเลี่ยงสิ่งที่ไม่พึงพอใจอย่างอื่น

ในการวิเคราะห์องค์ประกอบความพึงพอใจ เบคเกอร์ ได้แยกออกเป็น ๓ องค์ประกอบด้วยกัน คือ^{๗๗}

^{๗๖} สวานิต ยมาภัย, ระวีวรรณ, ประกอบผล, แปลโดย, แบบจำลองการสื่อสาร: สำหรับการสื่อสารมวลชน, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๗), หน้า ๑๒๕-๑๒๖.

^{๗๗} ยุกา สุภากุล, ทฤษฎีการสื่อสาร, (เชียงใหม่ : โรงพิมพ์คณะมนุษยศาสตร์ศาสตร์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๔), หน้า ๑๔.

๑. การติดตามข่าวสารและการแนะนำพฤติกรรม (Surveillancy Guidance) ซึ่งสะท้อนให้เห็นขอบเขตที่ปัจเจกชนใช้สื่อมวลชน เพื่อจะได้รับข้อมูลข่าวสารที่เป็นประโยชน์ต่อการตัดสินใจ และเพื่อให้รู้เท่าทันเหตุการณ์

๒. การใช้ประโยชน์ทางการติดต่อสื่อสาร ความตื่นตัวและเสริมย้ำความเชื่อ (Communicatory Unity/Excitement/Reinforcement) ซึ่งครอบคลุมถึงการหลบหนีจากงานประจำ การพูดคุย แลกเปลี่ยนความคิดเห็นเกี่ยวกับข่าวสารกับผู้อื่น และการซึมซับข่าวเข้าสู่ชีวิตประจำวัน

๓. การหลีกเลี่ยงไม่ใช้สื่อ (Media Avoidance) สะท้อนให้เห็นแนวโน้มที่คนไม่ใช้สื่อและได้รับข่าวสารจากสื่อ เป็นต้น

นอกจากนี้ ยังสามารถสรุปถึงการปรับตัวแปรการคาดหวังผลตอบแทนความพึงพอใจจากเปิดร้านรับสื่อของแคชชัวร์และเวเนเนอร์ ไว้ดังนี้

๑. ความต้องการหรือความคาดหวังที่จะติดตามข่าวสาร

๒. ความต้องการหรือความคาดหวัง ในเรื่องความเพลิดเพลินในแง่ของการลดความตึงเครียดหรือเพื่อการผ่อนคลายทางอารมณ์

๓. ความต้องการ หรือ ความคาดหวังที่จะได้รับการสนับสนุนทางความคิดหรือเสริมย้ำความเชื่อ

๔. ความต้องการหรือความคาดหวังที่จะได้รับข้อมูลเพื่อประโยชน์ในการแนะนำพฤติกรรมและเพื่อช่วยการตัดสินใจ

๕. ความต้องการหรือความคาดหวังที่จะได้มาซึ่งข้อมูล เพื่อใช้ในการพบปะติดต่อกับผู้อื่น

โรเซนเกรน ได้กล่าวถึงความสัมพันธ์ของคำว่าประโยชน์ (Uses) กับความพึงพอใจ (Gratification) ในแง่ที่ว่า ประโยชน์สามารถนำไปสู่ความพึงพอใจได้และความพึงพอใจก็อาจได้รับจากประโยชน์ก็เป็นได้^{๗๘}

แคทซ์ และคณะ (Eilhu Katz, Michael Gurevitch, and Hadassah Hass) ได้ศึกษาเรื่องการใช้ประโยชน์สื่อมวลชนเพื่อสิ่งสำคัญ (On the use of the Mass Media for important Things) ได้สรุปว่า การใช้ประโยชน์สื่อมวลชนและเหตุผลในการใช้ (Use and Gratifications Theory) นั้นเป็นแบบจำลองซึ่งมาจากความคิดที่ต้องการศึกษา ทำไมประชาชนจึงใช้สื่อมวลชนและประชาชนใช้สื่อมวลชนอย่างไร (why and how people use the mass media) ซึ่งแตกต่างไปจากเดิมที่เคยเน้นนักศึกษาถึงอิทธิพลของสื่อมวลชนต่อผู้รับสาร (Media-effects studies)^{๗๙}

^{๗๘} สานิต ยมาภักย์, ระวีวรรณ ประกอบผล, แบบจำลองการสื่อสาร: สำหรับศึกษาการสื่อสารมวลชน, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๘), หน้า ๑๒๗-๑๓๐.

^{๗๙} ยูพา สุภากุล, ทฤษฎีการสื่อสาร, หน้า ๕๕.

แบบจำลองนี้แสดงให้เห็นว่า การเลือกบริโภคสื่อมวลชนนั้นขึ้นอยู่กับความต้องการหรือแรงจูงใจของผู้รับสารเอง บุคคลแต่ละคนมีความต้องการ มีความตั้งใจเลือกใช้สื่อมวลชนตามความพึงพอใจของตนเองด้วยเหตุผลต่าง ๆ กัน

จากการสัมภาษณ์และทำแบบสอบถามของนักวิจัย ได้พบเหตุการณ์จูงใจในการใช้สื่อมวลชนของประชาชน ได้แก่ เพื่อทดแทนการได้รับการศึกษาน้อย เพราะสถานะในสังคมต่ำ เพื่อเข้าใจเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในสังคมและสื่อมวลชนสามารถจัดสนองความต้องการคือ

๑) ต้องการปลีกตัว (Diversion) คือ ปลีกไปจากปัญหาที่จำเจ หนีไปจากปัญหาที่เป็นอุปสรรคหาความเพลิดเพลิน ปลดปล่อยอารมณ์

๒) ต้องการสร้างความสัมพันธ์ของตน (Personal relationships) ได้แก่ ต้องการมีเพื่อน ต้องการใช้ประโยชน์ในการเข้าสังคม

๓) ต้องการมีชื่อเสียง (Personal identity) ได้แก่ การเป็นคนมีชื่อเสียงถูกอ้างอิง ต้องการหาสิ่งกระตุ้นความมีคุณค่าของตน

๔) ต้องการติดตามเข้าใจสิ่งแวดล้อมเพื่อคงอยู่ (Surveillance) ได้แก่ ต้องการข่าวสารเพื่อติดตามความเป็นไปในโลกที่มีความสลับซับซ้อน เช่น ชมข่าวโทรทัศน์เพื่อสนับสนุนการตัดสินใจในเรื่องต่าง ๆ

พลุมเลอร์ และแคทซ์ ได้กล่าวเน้นว่า เหตุผลในการใช้สื่อมวลชนนั้น คือความต้องการ ดังนั้น เมื่อไรที่สังคมมีเหตุการณ์ที่เกิดความตึงเครียดและขัดแย้งกัน สถานการณ์ในสังคมมีคำถามเกี่ยวกับค่านิยม เมื่อนั้นสื่อมวลชนจะช่วยสนองความต้องการให้ได้ และสื่อมวลชนจะถูกใช้เพื่อเป็นการกระตุ้น (Reinforcement)

ทฤษฎีการใช้ประโยชน์และเหตุผลในการใช้สื่อมวลชน จึงเป็นกระบวนการที่ใช้วิเคราะห์แรงจูงใจของมนุษย์ และเป็นที่น่าสนใจศึกษาของนักทฤษฎีองค์การ นักจิตวิทยา และนักการศึกษา ซึ่งแรงจูงใจนี้มีผลต่อปัญญา อารมณ์ และพฤติกรรมการปฏิบัติ เมื่อมีกิจกรรมเกิดขึ้นแล้วคนเราจะตอบสนอง ทั้งภายในตนเองและต่อบุคคลอื่นอย่างไรบ้าง

ในพระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงเรื่องประโยชน์ว่า^{๘๐} คนที่มีความมั่นใจในชีวิตของตนจนไม่หวาดหวั่นพรึ่พรึงแม้ต่อความตาย ก็เพราะได้ดำเนินชีวิตของตนอยู่อย่างดีที่สุด และได้ใช้ชีวิตนั้นให้เกิดคุณประโยชน์ค้ำค้ำกับการที่ได้เกิดมาแล้วชาติหนึ่ง เรียกได้ว่าเป็นอยู่อย่างผู้มีชัยประสบความสำเร็จในการดำเนินชีวิต คนเช่นนั้นคือผู้ที่ได้เข้าถึงจุดหมายแห่งการมีชีวิตและดำเนินชีวิตของตนตามหลักการต่อไปนี้

ก. นำชีวิตสู่จุดหมาย คือ ดำเนินชีวิตให้บรรลุประโยชน์ที่เป็นจุดหมายของการมีชีวิต ที่เรียกว่า อตถะ หรือ อรรถ ๓ คือ

^{๘๐} พุ. จุฬ. (ไทย) ๓๐/๗๕๕/๓๘๕.

๑. ทิฏฐธรรมมิกัตถะ จุดหมายชั้นตาเห็น หรือประโยชน์ปัจจุบันที่สำคัญคือ

- ก) มีสุขภาพดี ร่างกายแข็งแรง ไร้โรค งามสง่า อายุยืนยาว
- ข) มีเงินมีงาน มีทรัพย์จากอาชีพสุจริต
- ค) มีสถานภาพดี ทรงยศ เกียรติ ไฉย เป็นที่ยอมรับในสังคม
- ง) มีครอบครัวผาสุก ทำวงศ์ตระกูลให้เป็นที่น่าพอใจ

ทั้งหมดนี้ จึงให้เกิดมีโดยธรรม และใช้หรือปฏิบัติให้เกิดประโยชน์สุขโดยชอบทั้งแก่ตนและผู้อื่น

๒. สัมปรายิกัตถะ จุดหมายชั้นเลียดตาเห็น หรือประโยชน์เบื้องหน้า ที่เป็นคุณค่าของชีวิต ซึ่งให้เกิดความสุขล้าลึกภายใน โดยเฉพาะ

- ก) ความอบอุ่น ซาบซึ้ง สุขใจ ด้วยศรัทธามีหลักใจ
- ข) ความภูมิใจ ในชีวิตสะอาด ที่ได้ประพฤติแต่การดีงามสุจริต
- ค) ความอึดใจ ในชีวิตมีคุณค่าที่ได้เสียสละบำเพ็ญประโยชน์
- ง) ความแก้แค้นมั่นใจ ว่าได้ทำกรรมดี มีหลักประกันวิถีสุภาพใหม่
- จ) ความโปร่งโล่งมั่นใจ ว่าได้ทำกรรมดี มีหลักประกันวิถีสุภาพใหม่

๓. ปรมัตถะ จุดหมายสูงสุด หรือประโยชน์อย่างยิ่ง คือ การมีปัญญารู้เท่าทันความจริง เข้าถึงธรรมชาติของโลกและชีวิต อันทำให้จิตใจเป็นอิสระ

- ก) ไม่หวั่นไหวหรือถูกรบกวนด้วยความผันผวนปรวนแปรต่าง ๆ
- ข) ไม่ผิดหวังโศกเศร้าบีบคั้นจิตเพราะความยึดติดถือมั่นในสิ่งใด
- ค) ปลอดโปร่ง สงบ ผ่องใส สดชื่น เลิกบานใจตลอดเวลา
- ง) เป็นอยู่และทำการด้วยปัญญาซึ่งมองที่เหตุปัจจัย

อรรถ ๓ นี้ จัดแบ่งใหม่เป็น ๓ ด้านดังนี้

๑. อัตตัตถะ จุดหมายเพื่อตนหรือประโยชน์ตน คือประโยชน์ ๓ ชั้นข้างต้นซึ่งพึงทำให้เกิดขึ้นแต่ตนเองหรือพัฒนาชีวิตของตนให้ลุดถึง

๒. ปรัตถะ จุดหมายเพื่อผู้อื่น หรือประโยชน์ผู้อื่น คือ ประโยชน์ ๓ ชั้นข้างต้นซึ่งพึงช่วยเหลือให้ผู้อื่น หรือเพื่อนมนุษย์ได้บรรลุถึง ด้วยการชักนำสนับสนุนให้เขาพัฒนาชีวิตของเขาเองขึ้นไปจนถึงตามลำดับ

๓. อุภยัตถะ จุดหมายร่วมกัน หรือประโยชน์ทั้งสองฝ่าย คือ ประโยชน์สุขและความดีงามร่วมกันของชุมชนหรือสังคม รวมทั้งภาวะและปัจจัยแวดล้อมต่าง ๆ ทั้งทางวัตถุ เช่น ป่า แม่น้ำ ถนนหนทาง และทางนามธรรม เช่น ศีลธรรม วัฒนธรรม ซึ่งพึงช่วยกันสร้างสรรค์บำรุงรักษา เพื่อเกื้อหนุนให้ทั้งตนและผู้อื่นก้าวไปสู่จุดหมาย ๓ ชั้นข้างต้น อย่างน้อยไม่ให้การแสวงประโยชน์ตนส่งผลกระทบเสียหายต่อประโยชน์สุขของส่วนรวมดังตัวอย่างพระภิกษุเมื่อปฏิบัติตามพระวินัย ย่อมช่วยรักษาสามัคคีแห่งสงฆ์อันเป็นบรรยากาศที่เกื้อหนุนให้ภิกษุที่อยู่ร่วมกันทุกรูปอยู่ผาสุก และเจริญงอกงามในการปฏิบัติ จนอาจบรรลุถึงปรมัตถ์ คือประโยชน์สูงสุด

สรุปว่า การวิจัยเกี่ยวกับการใช้สื่อเพื่อประโยชน์และความพึงพอใจที่น่าสนใจในการบริโภคข่าวสารเป็นเหตุผลในการใช้สื่อมวลชน คือความต้องการ ดังนั้น เมื่อไรที่สังคมมีเหตุการณ์ที่เกิดความตึงเครียดและขัดแย้งกัน สถานการณ์ในสังคมมีคำถามเกี่ยวกับค่านิยม เมื่อนั้นสื่อมวลชนจะช่วยสนองความต้องการให้ได้ และสื่อมวลชนจะถูกใช้เพื่อเป็นการกระตุ้น พระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงเรื่องประโยชน์ว่าคนที่มีความมั่นใจในชีวิตของตนจนไม่หวาดหวั่นพรันพรึงแม้ต่อความตาย ก็เพราะได้ดำเนินชีวิตของตนอยู่อย่างดีที่สุดไม่ประมาทในการดำเนินชีวิตอยู่อย่างความพึงพอใจ

๒.๔ แนวคิดเกี่ยวกับประวัติบาลีและการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีในประเทศไทย

ภาษานี้ คือ ปาลี (อักษรโรมัน : Pāli) นั้น ไม่ปรากฏที่มาที่ชัดเจน และเป็นที่ยกเถียงเรื่อยมาโดยไม่มีข้อสรุป สำหรับชาวพุทธโดยทั่วไปเชื่อว่า ภาษาบาลีมีกำเนิดจากแคว้นมคธ ในชมพูทวีป และเรียกว่าภาษามคธ หรือภาษามาคธี หรือมาคธิกโวหาร ซึ่ง "มาคธิกโวหาร" พระพุทธโฆษาจารย์พระอรธกถาจารย์นามอุโฆษมีชีวิตอยู่ในพุทธศตวรรษที่ 10 อธิบายว่าเป็น "สภานิรุตติ" คือภาษาที่พระพุทธเจ้าตรัส

๒.๔.๑ ประวัติบาลี

ภาษาบาลีเป็นภาษาปรากฏที่วิวัฒนาการมาจากภาษาพระเวท ในยุคกลางของอินเดีย ภาษาปรากฏนี้แบ่งออกเป็น ๓ สมัย คือ

๑. ภาษาปรากฏสมัยเก่า หรือภาษาบาลี (Old Prakrt or Pali) ซึ่งประกอบด้วย

- ก. ภาษาถิ่นในจารึกพระเจ้าอโศก ประมาณพุทธศตวรรษที่๒
- ข. ภาษาบาลีในพระไตรปิฎกของหินยาน คัมภีร์มหาวงศ์ และคถาในชาดก
- ค. ภาษาในคัมภีร์ทางศาสนาไชนะ
- ง. ภาษาบทละครของอศวโฆษะ

๒. ภาษาปรากฏสมัยกลาง ซึ่งประกอบด้วย

- ก. ภาษามหาราษฎร์ ที่ปรากฏในลำนำท่องถิ่นแถบที่ราบสูงเดคคาน
- ข. ภาษาปรากฏในบทละครของกาลิทาส เช่น ภาษามาคธี ภาษาเศารเสนี ฯลฯ

รวมทั้งภาษาปรากฏในตำราไวยากรณ์

- ค. ภาษาถิ่นของศาสนาไชนะในยุคหลัง
- ง. ภาษาไปศาลี

๓. ภาษาอปภรมุศ (Apabhramsa) พบในตำราประมาณคริสต์ศตวรรษที่ ๑๐ เป็นระยะสุดท้ายของภาษาในยุคกลางของอินเดีย

ภาษาปรากฏตสมัยเก่านี้เองได้ถูกนักไวยากรณ์นำมาวางกฎเกณฑ์ ซึ่งได้รับอิทธิพลจากกฎเกณฑ์ทางไวยากรณ์ของสันสกฤต และใช้บันทึกพุทธวจนะ ภาษาบาลีจึงเป็นภาษาลักษณะเดียวกับภาษาสันสกฤต คือเป็นภาษาสังเคราะห์(Synthetic Language) ได้แก่ภาษาที่สร้างขึ้น ไม่ใช่ภาษาที่เกิดเองตามธรรมชาติ นักภาษาต่างก็ยังไม่สามารถลงความเห็นได้แน่นอนว่า ภาษาบาลีถูกสร้างขึ้นมาจากภาษาปรากฏตภาษาใด ทราบแต่เพียงว่าโครงสร้างของภาษาบาลีใกล้เคียงกับภาษาอรรหมาคี ซึ่งเป็นภาษาปรากฏตประจำศาสนาไซนะ^๑

อย่างไรก็ตาม ยังมีความเห็นของนักปราชญ์ที่แสดงไว้เกี่ยวกับบาลีซึ่งเป็นภาษาสังเคราะห์ที่มีมานานแล้ว ว่า บาลีเป็นภาษาปรากฏตยุคต้นของอินโดอารยันสมัยกลาง อาจจะกล่าวได้ว่า ภาษาของพระไตรปิฎกฝ่ายเถรวาท และวรรณคดีที่เป็นปริวารได้แก่ พระสูตรของศาสนาเซนยุคต้นๆ งานละครภาษาปรากฏตยุคแรกๆ และจารึกยุคต้นๆ เช่น จารึกของพระเจ้าอโศกเป็นตัวแทนยุคนี้ แม่บันทึกที่มีอยู่จะระบุว่า ยุคอินโด-อารยันสมัยกลางต้นๆนี้เริ่มจากศตวรรษที่ ๕ ถึง ศตวรรษที่ ๑ ก่อนคริสต์ศักราชแต่ก็ไม่มีใครๆ สามารถระบุได้อย่างแน่นอนว่าเวลาที่สุตเป็นเมื่อใด

พระพุทธเจ้าทรงอุบัติขึ้นเมื่อประมาณ ๒,๖๐๐ ปีที่แล้วมา^๒ หรืออีกนัยหนึ่งคือหลังจากที่พวกอารยันได้เข้าไปตั้งรกรากอยู่ในอินเดียแล้วประมาณ ๑,๕๐๐ปี สมัยนั้นเป็นระยะเวลาที่พวกอารยันกำลังจัดระเบียบวางกฎเกณฑ์ให้ภาษาของตนเสียใหม่ ทั้งนี้เพราะปรากฏว่าความสับสนกำลังเกิดขึ้นในภาษาของตน อันเนื่องจากการผสมผสานกันระหว่างเชื้อชาติและวัฒนธรรมของพวกอารยันเองกับของชาวพื้นเมือง พวกอารยันกล่าวว่า ภาษาของตนจะเสื่อม จึงจัดให้มี สังสการ ภาษาขึ้น และภาษาที่ได้รับสังสการแล้วนี้ จึงมีชื่อเรียกกันว่า “สังสกฤต” หรือ “สันสกฤต” แปลว่าสิ่งที่ได้รับการชำระสะสางจัดเป็นระเบียบเรียบร้อยดีแล้ว

ตามพุทธประวัตินั้น หลังจากทีตรัสรู้ตรัสสมาธิโพธิญาณแล้ว พระพุทธองค์ก็เสด็จจาริกไปยังสถานที่ต่าง ๆ เพื่อประกาศธรรมที่พระองค์ได้ทรงค้นพบมา และได้ทรงท่องเที่ยวประกาศพระธรรมอยู่ในมัชฌิมประเทศ ซึ่งนักโบราณคดีอินเดียลงความเห็นได้ว่า ได้แก่ อาณาบริเวณตั้งแต่ทุ่งกุรุเกษตร (ใกล้ๆกรุงเดลี ในปัจจุบัน) ทางทิศตะวันออก และตั้งแต่นครสาวัตถี (ปัจจุบัน ตำบลสะเห็ดมะเห็ด Sahet Mahet ใกล้เมืองพลรามปุระ = Balrampur) ทางทิศเหนือ จนถึงเมืองอวันตี (ปัจจุบัน Ujjain ในแคว้น Gwalior) ทางทิศใต้

ในสมัยที่พระพุทธองค์ทรงประกาศพระธรรมอยู่นั้น แคว้นมคธซึ่งมีพระเจ้าพิมพิสารปกครองอยู่ กำลังเรืองอำนาจ และกำลังแผ่อิทธิพลครอบคลุมมัชฌิมประเทศโดยทั่วไป

^๑สุภาพร มากแจ้ง, ภาษาบาลี-สันสกฤต ในภาษาไทย, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๕), หน้า ๓-๔.

^๒กรรณา-เรื่องอุไร กุศลาศัย, อโศกมหาราช และข้อเขียนคนละเรื่องเดียวกัน, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์-ศยาม, ๒๕๓๙), หน้า ๑๐๐.

เป็นธรรมดาที่เมื่อแคว้นมคธเรืองอำนาจ ภาษาของแคว้นมคธก็ต้องรุ่งโรจน์มีอิทธิพลตามไปด้วย เพราะฉะนั้นภาษาของแคว้นมคธ ซึ่งในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเรียกว่า ภาษามาคธีบ้าง มคธภาษาบ้าง มาคธานิรุกติบ้าง และมาคธิกภาษาบ้าง จึงเป็นภาษาทางการและเป็นภาษากลางที่ประชาชนใช้กันอยู่ทั่วไปในมัชฌิมประเทศ พระพุทธองค์ทรงมีพระประสงค์ที่จะให้คำสอนของพระองค์แพร่หลายไปในท่ามกลางมวลชนให้กว้างขวางมากที่สุดที่จะทำได้ เพราะฉะนั้น พระองค์จึงทรงเลือกใช้ภาษาที่คนเข้าใจมากที่สุด ในมัชฌิมประเทศ ซึ่งพระองค์กำลังทรงจารึกประกาศพระธรรมอยู่ นั่นก็คือพระองค์ได้ทรงเลือกใช้ภาษามาคธี หรือมคธภาษา หรือมาคธานิรุกติ หรือมาคธิกภาษาดังกล่าวแล้ว

อย่างไรก็ตาม เกี่ยวกับภาษามาคธีหรือมคธภาษาที่พระพุทธเจ้าทรงเลือกใช้ในการประกาศพระศาสนาในมัชฌิมประเทศนั้น ท่านพุทธโฆษาจารย์ อรรถกถาจารย์ผู้ยอดเยี่ยมเองก็ได้กล่าวไว้ในคัมภีร์ “สมนุตปาสาทิกา” ของท่านว่า “สมมาสมพุทฺเฐน วุตฺตปฺปกาโร มาคธโกโวหารโ” แปลว่า “โวหารภาษามคธซึ่งพระพุทธองค์ได้ทรงใช้” นักปราชญ์ทางภารตวิทยาได้แสดงความเห็นว่า โดยเหตุที่ทรงถือกำเนิดในราชตระกูล ได้ทรงศึกษาศิลปวิทยานานาประการอย่างครบถ้วน พระพุทธองค์ ย่อมจะทรงมีความเชี่ยวชาญในภาษา “สันสกฤต” อันเป็นภาษาของผู้รู้หลักนักปราชญ์และชนชั้นสูง ในสมัยนั้นด้วยอย่างไม่มีปัญหา แต่ที่พระองค์ทรงเลือกใช้ภาษามาคธีแทนที่จะใช้ภาษาสันสกฤต ก็เพราะทรงมีพระประสงค์ที่จะให้พระธรรมคำสอนของพระองค์ได้แผ่ออกไปอย่างกว้างขวางในท่ามกลางมวลประชาชนดังกล่าวแล้ว^{๕๓}

๒.๔.๒ พระพุทธเจ้าตรัสภาษาอะไร

พระพุทธเจ้าคงจะตรัสได้หลายภาษา เพราะทรงเป็นนิรุติปฏิสัมภิตา คือทรงแตกฉานในภาษา พระพุทธองค์ได้เสด็จไปในรัฐต่าง ๆ ถึง ๗ รัฐ ประชาชนในรัฐนั้นก็พูดภาษาไม่เหมือนกัน พระพุทธองค์ได้เสด็จไปถึงรัฐไหนก็ตรัสด้วยภาษาของคนในรัฐนั้น เพราะภาษาเหล่านั้นแม้จะไม่เหมือนกันทีเดียวแต่ก็ไม่ต่างกันมากนัก ดังจะเห็นได้จากภาษาในอินเดียทุกวันนี้ มีอยู่ประมาณกว่า ๔๐๐ ภาษา ประชาชนในรัฐเดียวกันก็พูดภาษาไม่เหมือนกัน แต่ภาษาเหล่านั้นก็ใกล้เคียงกันมาก เมื่อรู้ภาษาหนึ่งแล้วก็พอจะฟังหรือพูดอีกภาษาหนึ่งได้ คนอินเดียทุกวันนี้ พูดและฟังภาษาอินเดียที่ใช้พูดกันในรัฐต่าง ๆ นั้น ได้หลากหลายภาษา บางคนพูดได้ถึง ๑๐ กว่าภาษา^{๕๔}

อย่างไรในประเทศไทยของเรา ภาษาของไทย ภาคกลาง ภาคอีสาน ภาคเหนือ และภาคใต้ ไม่เหมือนกัน แต่คนไทยภาคกลางก็อาจฟังภาษาไทยภาคอีสาน ภาคเหนือ หรือภาคใต้ และชาวไทยภาคอีสานก็อาจฟังภาษาไทยภาคอื่น ๆ ได้เช่นกัน ฉะนั้น ในฐานะที่

^{๕๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๐-๑๐๓.

^{๕๔} พระอรรถกถาธิการ (ชวินทร์ สระคำ), ประวัติศาสตร์พุทธศาสนาในอินเดีย, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔), หน้า ๔๓๖.

๑. พระพุทธองค์ทรงอุบัติที่เมืองกบิลพัสดุ์ แคว้นสักกะ ซึ่งขึ้นอยู่กับแคว้นโกศล พระพุทธองค์ก็อาจตรัสภาษาของชาวโกศล

๒. พระพุทธองค์ทรงแสวงหาโมกขธรรม และทรงประกาศพระพุทธศาสนาอยู่ในแคว้นมคธ พระพุทธองค์ก็อาจตรัสภาษาของชาวมคธ

๓. พระพุทธองค์ทรงเป็นนิรุติปฏิสัมภิทา พระพุทธองค์ก็อาจตรัสได้หลายภาษา^{๔๕} พระธรรมปิฎก กล่าวไว้ว่า “ภาษามคธ เป็นภาษาที่ใช้พูดในแคว้นมคธ, ภาษาของชาวแคว้นมคธ หมายถึงภาษาบาลี”^{๔๖}

นอกจากนี้ ยังมีความคิดเห็นของนักปราชญ์เกี่ยวกับเรื่องนี้ในหนังสือคำบรรยายพระไตรปิฎก ของ เสฐียรพงษ์ วรรณปก ดังมีข้อความว่า เสถียร โพธิ์นันทะ นักการศาสนาของไทยยืนยันด้วยความเชื่อมั่นว่า “ข้าพเจ้าเชื่อมั่นว่า ภาษามคธหรือภาษาบาลีที่พุทธบริษัทฝ่ายเถรวาทใช้จารึกพระไตรปิฎกนั้น เป็นภาษาที่พระพุทธองค์ตรัสอย่างแน่นอน ไม่มีข้อกังขาใดๆ”^{๔๗}

พระพุทธองค์คงจะตรัสด้วยภาษามคธแน่ เพราะภาษามคธนั้นเป็นภาษาประจำท้องถิ่นเป็นภาษาพูดของคนในถิ่นนั้นๆ คงจะไม่ตรัสภาษาพระเวท เพราะพระเวทเป็นภาษาสงวนของพวกพราหมณ์ วรรณคดีของพราหมณ์ก็เขียนด้วยภาษาพระเวท ประชาชนทั่วไปไม่มีโอกาสจะศึกษาคัมภีร์พระเวทและรู้ภาษาพระเวท ได้ดี เพราะเป็นภาษาวรรณคดี มิใช่ภาษาพูด ฉะนั้นพระพุทธองค์จึงคงตรัสด้วยภาษามคธ เพื่อทรงมุ่งหวังให้ประชาชนเข้าใจและได้ประโยชน์ โดยไม่ต้องเสียเวลาไปศึกษาพระเวท

๒.๔.๓ บาลีคืออะไร มีกำเนิดมาอย่างไร

บาลีเป็นภาษาที่ใช้บันทึกพระพุทธวจนะในพระไตรปิฎกหรือเป็นภาษาที่พระพุทธเจ้าใช้ประกาศพระศาสนาตามที่พุทธศาสนิกฝ่ายพระพุทธศาสนาเถรวาทเข้าใจ ในฐานะที่พระไตรปิฎกอันเป็นคัมภีร์สำคัญของฝ่ายเถรวาท จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องเรียนรู้และทราบว่บาลีแท้ที่จริงคืออะไร เกิดขึ้นได้อย่างไร จากประเด็นอันสำคัญนี้นักปราชญ์ท่านได้อธิบายไว้ว่า

บาลีคืออะไร? ในฐานะเป็นชื่อของภาษา ในบาลี คำว่า ปาลีภาษา เป็นคำย่อ หมายถึง “ภาษาของคัมภีร์” คำแปลเต็มรูปของคำว่าบาลี คงเป็น “คัมภีร์สำหรับสาธยาย” คัมภีร์ที่กำลังกล่าวถึงอยู่นี้ คือคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนายุคแรกๆ ซึ่งได้รับการรักษาสืบๆ กันมาเป็น

^{๔๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๓๗.

^{๔๖} พระธรรมปิฎก (ปอ ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๒๐๔.

^{๔๗} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, คำบรรยายพระไตรปิฎก, (กรุงเทพมหานคร : หอรัตนชัยการพิมพ์, ๒๕๕๐), หน้า ๑๘๗.

พิเศษโดยชาวพุทธฝ่ายเถรวาท ในรูปแบบการสืบทอดต่อกันมานั่นเอง คัมภีร์เหล่านั้นได้อ้างกันว่าเป็นพระไตรปิฎก ซึ่งตามพยานุชนะแปลว่า “สิ่งที่มีอยู่ในตะกร้า ๓ ใบ” และได้รับการยอมรับว่าเป็น “พระพุทธรวณะ” โดยปกติคำว่า พระไตรปิฎก เรียกกันในภาษาอังกฤษว่า “The Pali Canon”

เพราะฉะนั้น คำตอบอันดับแรกที่ยังมีเงื่อนไขอยู่สำหรับคำถามในเบื้องต้นก็คือ บาลีนั้นเป็นคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาในยุคแรก ๆ ตามที่รักษาสืบทอดต่อกันมาแบบชาวพุทธ(ที่รักษาไว้ตามต้นฉบับเดิม,แต่มีใช้คงที่) อย่างหนึ่ง เราจะพยายามให้คำตอบนั้น อันดับแรกจะให้คำตอบให้เป็นแหล่งความรู้แล้วขยายให้กว้างขวางขึ้น ขอให้เรารูปทันทันที่ว่าเราจะขยายคำตอบอย่างไร บาลีไม่ใช่ภาษาที่มีขอบเขตจำกัดอยู่เพียงภาษาที่ใช้คัมภีร์พระบาลีเลย ชาวพุทธฝ่ายเถรวาทใช้บาลีสืบต่อกันมา ทั้งในอรรถกถาทั้งหลาย งานวรรณกรรมอื่นๆ พงศาวดารทั้งหลาย และงานทางวรรณกรรมอื่นๆ ในโอกาสที่เหมาะสม งานทั้งหมดไม่ได้สัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดกับคัมภีร์ในยุคต้นๆ บาลีได้ใช้เป็นภาษาพูด และเป็นอุปกรณ์ของการสื่อสารระหว่างนักปราชญ์ชาวพุทธเหมือนกัน จะอย่างไรก็ตาม ใครๆสามารถจะกล่าวได้อย่างปลอดภัยว่า ด้วยข้อยกเว้นที่ไม่สำคัญและบางที่ไม่ใช่ของแท้ ชาวพุทธฝ่ายเถรวาทเท่านั้นใช้ภาษาบาลี และคัมภีร์ส่วนมากที่เขียนเป็นภาษาบาลี มีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับรูปแบบการสืบทอดต่อกันมาทางศาสนาที่กล่าวมาแล้วนั้น^{๕๔}

ปัจจุบัน เมื่อเราพูดถึงภาษาบาลี เราก็เข้าใจกันว่าเป็นภาษาที่บันทึกพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ซึ่งรวมอยู่ในคัมภีร์พระไตรปิฎกทั้งสามหมวด และเป็นภาษาที่พระพุทธองค์ทรงใช้ประกาศคำสั่งสอนของพระองค์ในระหว่างที่ยังดำรงพระชนมชีพอยู่ อันที่จริงแล้วคำว่า ปาลี หรือ บาลี^{๕๕} ในภาษาไทยนี้เพิ่งจะปรากฏว่าบูรพาจารย์ท่านนำมาใช้ในฐานะเป็นชื่อของภาษาเมื่อประมาณ ๕๐๐-๖๐๐ปีที่แล้วมานี้เอง คำว่า ปาลี มีปรากฏให้เห็นเป็นครั้งแรกในอรรถกถา และในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ของท่านพุทธโฆษาจารย์ ผู้มีชีวิตอยู่ในพุทธศตวรรษที่ ๑๐ หรือ ๑๑ แต่นั่นก็ในความหมายว่า เป็นพุทธรวณะหรือเป็นเนื้อความเดิมในพระไตรปิฎกหาใช่ในความหมายที่เป็นชื่อของภาษาไม่ เช่น “อิมานิ ตาว ปาลีย อฏฐกถาย ปน” แปลว่า “ที่ว่ามานี้ในพระบาลี (คือในพุทธรวณะ) แต่ในอรรถกถานั้น”(จากคัมภีร์วิสุทธิมรรค) และในสามัญญผลสูตรตัวฉันทนา แห่งคัมภีร์สุมังคลวิลาสินี อันเป็นอรรถกถาของคัมภีร์ที่ฉนิกาย ตอนที่วิเคราะห์คำว่า “มหัจจา-ราชานุภาเวน” นั้นท่านพุทธโฆษาจารย์ได้ชี้ให้เห็นว่า คำว่า มหัจจา นี้ บางแห่งในพระไตรปิฎก เขียนว่า “มหัจจา”ก็มี โดยท่านเขียนไว้ว่า “มหัจจา อิติปิ ปาลี”

^{๕๔}พระมหาเถียบ สิริญาโณ, “บาลีคืออะไร”, ใน เก็บเพชรจากคัมภีร์พระไตรปิฎก, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๒๓๕-๒๓๖.

^{๕๕}กรุณา-เรื่องอุไร กุศลาคัย, อโศกมหาราช และข้อเขียนคนละเรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๑-๑๐๓.

ซึ่งแปลว่า คำนี้เขียนว่า มหัจจา ก็มี ในพระบาลี”(บาลีในที่นี้หมายถึง เนื้อความเดิมในพระไตรปิฎก) และนับตั้งแต่ยุคของท่านพุทธโฆษาจารย์เรื่อยมาจนถึงพุทธศตวรรษที่ ๑๙-๒๐ ก็มีผู้ใช้คำว่า บาลี ในความหมายสองประการดังกล่าวมานี้ ในงานวรรณกรรมต่างๆซึ่งรจนาขึ้นเป็นภาษาบาลีในประเทศลังกา เช่นคัมภีร์-ปรมัตถทีปนี คัมภีร์จุลวงศ์ มหาวงศ์ และคัมภีร์สังฆมสังคหะ เป็นต้น ครั้นหลังพุทธศตวรรษที่ ๑๙-๒๐ คำว่า บาลี นี้ จึงนำมาใช้ในฐานะที่เป็นชื่อของภาษาที่ใช้บันทึกคำสอนของพระพุทธเจ้า หรืออีกนัยหนึ่งคือพระไตรปิฎกของพระพุทธศาสนาฝ่ายหินยานหรือเถรวาท จนแพร่หลายเป็นประเพณีสืบมาจนถึงปัจจุบัน

มติดีเกี่ยวกับบาลี หรือ ปาฬิ (ไทย-บาลี) แบ่งออกเป็นสองฝ่าย ฝ่ายหนึ่งว่าบาลีไม่ใช่ภาษาใดภาษาหนึ่งโดยเฉพาะ อีกฝ่ายหนึ่งว่า บาลีเป็นภาษาที่มีชีวิตอยู่ และใช้พูดกันก่อนหรือในพุทธกาลมติดีหลังนี้ คงไม่มีปัญหาอะไร เพราะเป็นที่ยอมรับกันโดยมากอยู่แล้ว ว่าบาลีเป็นภาษาแน่นอน พระไตรปิฎกที่จารึกด้วยภาษาดังกล่าว ก็มีเป็นหลักฐานอยู่ ฝ่ายหลังนี้จะขัดแย้งกันอยู่บ้าง ก็เกี่ยวกับถิ่นกำเนิดของภาษาบาลีเท่านั้น

แต่กลุ่มที่เห็นว่า บาลีไม่ใช่ภาษาได้ให้เหตุผลไว้ดังนี้

คำว่า บาลี หรือ ปาฬิ แปลว่า รักษา ปา ฐาคู ฬิ ปัจจัย ศัพท์ว่า ปาฬิ แปลได้หลายนัย เช่น

๑. แปลว่า ปาฬิธรรม (ปริยัติธรรม)
๒. แปลว่า ขอบสระ
๓. แปลว่า แถว แถว

ที่แปลว่า ปาฬิธรรม หรือปริยัติธรรม เช่นตัวอย่างว่า ปาฬิยา อตุถิ อุปปริกขนุติ = พิจารณาอรรถแห่งปาฬิ (ปริยัติธรรม)

ที่แปลว่า ขอบสระ เช่นตัวอย่างว่า มหโต ตพากสุส ปาฬิ = ขอบสระใหญ่

ที่แปลว่า แถว แถว เช่นตัวอย่างว่า ปาฬิยา นิสีทีสุ = นั่งเรียงแถว หรือนั่งตามลำดับ

ที่แปล (ว่าขอบ แถว แถว) นี้ ไม่จำเป็นต้องยกธาตุอธิบาย เพราะศัพท์ว่า ปาฬิ ก็แปลกันว่า ขอบ แถว แถว อยู่แล้ว แต่ศัพท์ว่า ปาฬิ ที่แปลว่า ปริยัติธรรม พึงทราบอธิบายโดย ๓ นัย คือ

๑. ชื่อว่า ปาฬิ เพราะรักษาอรรถไว้
๒. ชื่อว่า ปาฬิ เพราะเปรียบได้กับขอบสระใหญ่ ที่กั้นน้ำไว้ภายหลัง
๓. ชื่อว่า ปาฬิ เพราะเป็นทำนบกั้นวจนประพันธ์อันยอดเยี่ยม โดยชี้แจงอรรถ

แห่งศีลเป็นต้นอันสูงสุด และเป็นคำรัสที่ตรัสไว้ โดยสภาวะนิรุกติ

เป็นได้ใจความว่า คำว่า ปาฬิ หรือ บาลี ตามความหมายธรรมดา ก็ได้แก่ ขอบ แถว แถว นั่นเอง ครั้นต่อมามีผู้นำเอามาเรียกพระพุทธวจนะ ได้เปรียบเทียบกับสิ่งเหล่านั้น ว่าที่เรียกชื่ออย่างนั้น ก็เพราะเป็นวจนประพันธ์ที่มีระเบียบแบบแผน ถูกต้องโดยนิรุกติรักษาอรรถไว้ไม่ตกหล่น เหมือนขอบสระใหญ่ที่มันคงกั้นน้ำไว้จะนั้น ในชั้นต้นนี้คำว่า บาลี

คงหมายถึงเพียงตำราหลัก หรือพระพุทธรูจนะในพระไตรปิฎก ซึ่งต่างจากอรรถกถา ที่แต่งขึ้นมาภายหลังโดยใช้ภาษาเดียวกันนั่นเอง^{๓๐}

คำว่า บาลี เป็นที่วิพากษ์วิจารณ์ของนักศึกษาอย่างกว้างขวาง และได้ถกเถียงกันมาเป็นเวลาช้านาน เมื่อสรุปแล้ว ก็แยกออกได้เป็น ๒ กลุ่ม คือ

กลุ่มที่หนึ่ง เห็นว่า บาลีคือภาษา ภาษาหนึ่งที่ใช้พูดกันอยู่ในอินเดียสมัยพุทธกาล
กลุ่มที่สอง เห็นว่า บาลีมิใช่ภาษาดังที่เข้าใจกันแต่เป็นคัมภีร์ของพระพุทธรศาสนาที่เขียนด้วยภาษาใดภาษาหนึ่ง

กลุ่มที่เห็นว่าบาลีคือภาษานั้น เห็นจะไม่ใช่ที่สงสัยอะไร เพราะหนังสือตำราของพระพุทธรศาสนาฝ่ายหินยาน เช่น พระไตรปิฎก เป็นต้น เขียนด้วยภาษาบาลี ดังที่เราเข้าใจกันอยู่ทุกวันนี้ และว่าภาษาบาลีก็คือภาษามคธนั่นเอง

ส่วนกลุ่มที่เห็นว่า บาลีมิใช่ภาษานั้น ก็มีเหตุผลเช่นกัน ดังที่ท่านได้ให้ความหมายไว้โดยนัยต่างๆกันดังนี้

๑. บาลี หมายถึง ธรรมะ เช่น ในประโยคว่า “ปาลิยา อตุถุ อูปปริกขนุติ” แปลว่า ภิกษุทั้งหลายย่อมเล่าเรียนซึ่งอรรถแห่งพระธรรม” คำว่า “ปาลิยา” ในที่นี้แปลว่า ธรรมะ หรือ พุทธพจน์ ซึ่งได้แก่ ปาพจน์ หรือ ปรียัติ

๒. บาลี หมายถึง ระเบียบ แถว แนว ดังในประโยคว่า “ปาลิยา นิสีทิสุ” แปลว่า ภิกษุทั้งหลายได้นั่งเข้าแถวกัน (เป็นระเบียบ)

๓. บาลี หมายถึง ขอบสระ ดังในประโยคว่า “มหโต ตาพกสส ปาลี”แปลว่า “ขอบแห่งสระใหญ่”

๔. บาลี หมายถึง พระไตรปิฎก ดังที่พระเวรตเถระกล่าวกับพระพุทธรโฆษาจารย์ ว่า

“ปาลิมตุตฺถํ อิธานีตํ	นตุถิ อฏฐกถา อิธ
ตถาจริยาวาทา จ	ภินนรูปา นวิชฺชเร
สีหลกฏฐกถา สุทฺธช	มหินฺเทน มตีมตา
สงคีติตตฺตยมารุพฺหิ	สมมาสมพุทฺธเทสิตํ
กตา สีหลภาสาย	สีหลเสสุ ปวตฺตติ
ตํ ตตุถ คนฺตฺวา สุตฺวา	ตุวิ มาคธานิ นิสฺสุตฺติยิ
ปรีวตฺเตหิ सा โหติ	สพฺพโลกहितาวาหา”

แปลว่า....

“หนังสือที่นำจากลังกามาที่นี่ มีเฉพาะไตรปิฎกเท่านั้น

ส่วนอรรถกถา และอาจริยวาทต่างๆเรายังไม่มี แต่ในลังกา

^{๓๐} เสนาะ ผดุงฉัตร, ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับวรรณคดีบาลี, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒), หน้า ๕๑-๕๓.

มีอรรถกถาซึ่งพระมหินทเถระผู้มีปัญญาจนาขึ้น โดยอาศัย
พระพุทฺธพจน์ อันพระสัมมาสัมพุทฺธเจ้าทรงแสดงแล้ว และนำเข้า
สู่การทำสังคายนาแล้ว ๓ ครั้ง อรรถกถานั้น ภายหลัง ได้มีผู้แปลเป็น
ภาษาของชาวเกาะนั้น เธอจงไปที่นั่น สดับศึกษาแล้ว จงแปลอรรถกถา
นั้นเป็นภาษามคธ ให้อรรถกถานั้นมีประโยชน์แก่ชาวโลกทั้งปวงเถิด”

คำว่า “ปาลีทตฺ” ในที่นี้ หมายถึง พระไตรปิฎก มิใช่หมายถึงภาษา ส่วนที่เป็น
อรรถกถาเราเรียกว่า “ปาลีวณฺณนา”^{๙๑}

บาลี หรือปาลี นั้น หมายถึงภาษาท้องถิ่นของชาวมคธ (Magadhi dialect) ภาษา
บาลีหรือภาษามคธนั้น มีลักษณะที่ควรทราบ ๒ ประการ คือ

๑. ปาลีภาษา อุตตมภาษา แปลว่า ภาษาบาลีเป็นอุตตมภาษา หรือภาษาชั้นสูง
๒. มคธี มูลภาษา แปลว่า ภาษามคธเป็นมูลภาษา คือภาษาดั้งเดิมสมัยแรกตั้ง
ปฐมกัป^{๙๒}

อย่างไรก็ตาม คำว่าบาลีหรือปาลี นอกจากมีความหมายตามที่กล่าวมาแล้ว
แต่ก็ยังมีนักปราชญ์ได้อธิบายถึงคำว่าปาลีไว้เพื่อความชัดเจนและเป็นข้อสังเกต ดังต่อไปนี้

คำว่า ปาลี ชาวเถรวาทสมัยโบราณ ให้ความหมายเริ่มแรกว่า พุทฺธวจนะ คือดำรัส
ของพระพุทฺธเจ้า ซึ่งพระองค์ตรัสเอง อย่างไรก็ตาม พระไตรปิฎกฝ่ายเถรวาทมิใช่ประกอบด้วย
พระดำรัสที่เป็นของพระพุทฺธเจ้าเองเท่านั้น แต่ก็เป็นคำของพระสาวกยุคต้นๆ บางรูปของ
พระองค์ซึ่งท่านกล่าวไว้เหมือนกัน เพราะฉะนั้น ในที่สุด คำว่า ปาลี จึงหมายความว่า คัมภีร์
คือ คัมภีร์สำคัญอย่างที่เราเห็นกันอยู่ ซึ่งประกอบด้วยพระไตรปิฎกฝ่ายเถรวาท แม้ในศตวรรษ
ที่ ๕ ก่อนคริสต์ศักราช เมื่อคัมภีร์อรรถกถาในพระไตรปิฎก ได้รับการบันทึกไว้ คำว่า ปาลี ใช้ใน
ความหมายหลังเท่านั้น (คืออรรถกถา) ถ้อยคำในอรรถกถาได้รับรองข้อนี้อย่างชัดเจน เช่น อิติปิ
ปาลี (นี่คือ พระบาลี), เตน อิทํ วุจฺจติ ปาลียํ (เพราะฉะนั้น ข้อนี้ท่านกล่าวไว้ในพระบาลี)
และ ตํ เนว อฏฺฐกฺกาสฺ อตฺถิ น ปาลียา สเมติ (ข้อนี้ไม่มีในอรรถกถาทั้งหลาย ไม่เหมือนกับ
พระบาลี) ตัวอย่างสุดท้าย ย่อมแสดงถึงความแตกต่างที่ชัดเจนซึ่งได้รับการรักษาไว้ระหว่าง
คัมภีร์สำคัญ (พระบาลี) และรูปแบบของอรรถกถา

เพราะเป็นคัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์ คำว่า ปาลี จึงไม่ห่างไกลจากความหมายจาก
ภาษาศาสตร์ในปัจจุบัน คำว่า ปาลี หมายถึงสื่อกลาง หรืออุปกรณ์ของถ้อยคำของ “คัมภีร์” หรือ
“พระพุทฺธวจนะ” และกล่าวได้ว่า ข้อนี้เกิดขึ้นมากหลังจากยุคอรรถกถา ยิ่งไปกว่านั้น คำว่า ปาลี

^{๙๑} พระอุตรคณาธิการ (ชวินทร์ สระคำ), ประวัติศาสตร์พุทธศาสนาในอินเดีย,
หน้า ๔๒๙-๔๓๑.

^{๙๒} พระเทพเมธาจารย์ (เข้า วิฑฺฒโน ป.ธ. ๙), แบบเรียนวรรณคดีบาลีประเภทคัมภีร์
บาลีไวยากรณ์, (กรุงเทพมหานคร : ๒๕๐๕), หน้า ๑๙.

ในฐานะเป็นภาษา เป็นคำย่อของคำว่า ปาลีภาษา ซึ่งในทางกลับกัน เหมือนกับคำว่า ตนุติภาษา คือ “ภาษาของคัมภีร์” พวกเถรวาทก็อ้างถึงภาษาบาลีว่าเป็นภาษามาตริ หรือมาตริภาษา ด้วยเช่นกัน เพราะความเห็นว่าพระพุทธเจ้าทรงแสดงพระธรรมเทศนาด้วยโวหารของชาวมคธ (มาตริโก โวหาโร) ได้พัฒนาขึ้นระหว่างพวกเขา ซึ่งเป็นความเห็นที่เกิดจากความจริงที่ว่าแคว้น มคธครอบครองพื้นที่สำคัญในประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในยุคต้น ๆ ดังนั้น เมื่อคำว่า ปาลี หมายถึงภาษา คำนี้จึงถูกใช้เพื่อแสดงสื่อกลางมิใช่ของคัมภีร์หลักเท่านั้น แต่รวมถึงวรรณคดี ทั้งหมดด้วย ทั้งศาสนาและทางโลกซึ่งกลายเป็นอุปกรณ์ของถ้อยคำของศาสนาและทางโลกนั้น ขณะที่พระไตรปิฎกมีแหล่งกำเนิดในประเทศอินเดียนั้น วรรณคดียุคหลังๆเกือบทั้งหมดเจริญ ขึ้นในประเทศทั้งหลาย เช่น ศรีลังกา พม่า และไทย ซึ่งพระพุทธศาสนาแผ่ขยายไปถึงและตั้ง รากฐานมั่นคง^{๕๓}

๒.๔.๔ บาลีในทัศนะของฝ่ายอื่น

คำว่า ปาฬี หรือ บาลี ในหลักวิชาและวัฒนธรรมของฝ่ายบาลีเองมีความหมายและ ขอบเขตดังกล่าวแล้ว แต่ทัศนะของฝ่ายอื่นที่มีใช้บาลีได้ให้ความหมายและขอบเขตไว้เท่าที่ควร นามากกว่าศึกษาเปรียบเทียบ คือ ในทัศนะของฝ่ายสันสกฤต ปทานุกรมสันสกฤต-อังกฤษ ของ เซอร์มอเนียร์ วิลเลียมส์ ไม่มีรูป ปาฬี มีแต่รูป ปาลี อย่างเดียว และได้ให้ความหมายของ คำนี้ไว้พอสรุปได้ดังนี้ คือ

๑. ขอบหู, ใบหู (ศัพท์แพทย์ของอาจารย์สุครุตะ)
๒. ริม, ขอบ (ตรงกับนัยที่สองของบาลี)
๓. แถว, แนว, สาย เช่น รตนาวลี (ตรงกับนัยที่สามของบาลี)
๔. กุ, สะพาน, หม้อหุงข้าว
๕. มาตรฐาน เท่ากับ ๑ ปรัสตะ (บาลีเป็นปัตตะ)

นอกจากนี้ยังมีที่ใช้ในปทานุกรมท้องถิ่นอีก เช่น หมายถึง หน้าตัก, ตัวหา, หญิงมี หนวด, ฐชนิดหนึ่งที่เรียกว่า ปาลีหิระ เป็นต้น

ในทัศนะของชาวตะวันตก Webster's Dictionary กล่าวว่า “เป็นภาษาผสมที่ใช้ เขียนปกรณ์ที่เคารพนับถือในพระพุทธศาสนา เช่น ในลังกา อินเดีย และประเทศที่ห่างไกล คือ พม่า ไทย ลาว เขมร”

ในปทานุกรมบาลี-อังกฤษ ของสมาคมบาลีปกรณ์ แสดงศัพท์ไว้ทั้งสองรูป คือ ปาลี และปาฬี ได้ให้ความหมายไว้ ๒ นัย คือ

๑. แถว, แนว เช่น ทนุตปาลี แถวแห่งพื้น

^{๕๓}พระมหาเทียบ สิริญาโณ, “บาลีคืออะไร”, ใน เก็บเพชรจากคัมภีร์พระไตรปิฎก, หน้า ๔๒-๔๓.

๒. ธรรม ปริยัติธรรม ตำราธรรมของพระพุทธศาสนาที่เป็นหลักดั้งเดิม ซึ่งมีสายอธิบายขยายความ คือ อรรถกถา, ฎีกา, อนุฎีกา, และโยชนา ตามลำดับ ได้กลายเป็นภาษาหนังสือของพุทธศาสนิกชนในปัจจุบัน และมีส่วนสัมพันธ์ใกล้ชิดกับภาษามาครี^{๕๔}

จะเห็นได้ว่า บาลีในทัศนะฝ่ายอื่นนั้น จะมีความหมายที่แตกต่างจากทัศนะของฝ่ายไทยบาลีในทัศนะฝ่ายอื่นแสดงความหมายของบาลีแตกต่างกันไปตามรูปศัพท์ ส่วนทัศนะฝ่ายไทยจะมุ่งประเด็นความหมายเป็นสำคัญ โดยให้ความหมายของคำว่า ปาลีหรือบาลี คือภาษาที่ใช้เป็นหลักในพระศาสนาแต่เดิมมา หรือภาษาที่รักษาพระพุทธพจน์ ใช้บันทึกพระไตรปิฎกของฝ่ายเถรวาท อาจกล่าวได้ว่า บาลีในทัศนะฝ่ายไทยนั้น ยึดตามหลักการของพระพุทธโฆษาจารย์ก็ได้

๒.๔.๕ ความหมายของบาลี

ความหมายที่แท้จริงของคำว่า บาลี นั้น ยังเป็นเรื่องที่ถกเถียงกันอยู่ในหมู่นักภาษาบาลีทั้งหลาย ยังหาข้อยุติไม่ได้ สำหรับชาวพุทธในประเทศไทย มีความเชื่อตามแนวมติของพระพุทธโฆษาจารย์ พระธรรมปาละ พระอรรถกถาจารย์ผู้ยิ่งใหญ่แห่งพระพุทธศาสนาเถรวาท พระอรรถกถาจารย์ทั้งสอง ได้ให้คำจำกัดความของคำว่า บาลี ไว้ ๓ อย่าง คือ

๑. บาลี หมายถึง พระพุทธวจนะ คือคำสั่งสอนพระพุทธเจ้าทั้งหมดที่รวบรวมไว้ในพระไตรปิฎก

๒. บาลี หมายถึง ภาษาของพระไตรปิฎก

๓. บาลี หมายถึง แถว แถว แห่งพระไตรปิฎก

คำว่า บาลี ในความหมายทั้ง ๓ อย่างนั้น มาจากรากศัพท์ (ธาตุ-Root) เดียวกัน คือ ปาล ธาตุ ในความหมายว่า “รักษา” โดยตั้งวิเคราะห์ได้ว่า อตุถ์ ปาเลตีติ ปาลี แปลว่า ภาษาโต ย่อมรักษาซึ่งเนื้อความ ภาษานั้น ชื่อว่าบาลี^{๕๕}

ความหมายของภาษาบาลีตามมติของพระพุทธโฆษาจารย์ และพระธรรมปาละทั้งสองท่านดังกล่าวมานั้น สรุปได้ว่า บาลีก็คือพระพุทธวจนะหรือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าที่ถูกรวบรวมไว้ในพระไตรปิฎกนั่นเอง

๒.๔.๖ ทำไมบาลีจึงกลายมาเป็นภาษา

เมื่อบาลีมิใช่ภาษาแล้ว ทำไมเราจึงเรียกว่า ภาษาบาลี ดังที่เข้าใจกันอยู่ทุกวันนี้ ก่อนที่จะอธิบายถึงเรื่องนี้ ใครที่จะสืบสาวหาต้นตระกูลของภาษาบาลีเสียก่อนว่า ภาษาบาลีนี้มาจากตระกูลอะไร ซึ่งเป็นสิ่งจำเป็นที่จะต้องทำความเข้าใจไว้ในเบื้องต้นเสียก่อน

^{๕๔} เสนาะ ผดุงฉัตร, ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับวรรณคดีบาลี, (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๑๕), หน้า ๕๖.

^{๕๕} เสนาะ ผดุงฉัตร, ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับวรรณคดีบาลี, หน้า ๕๘.

ตระกูลของภาษาใหญ่ๆในโลกนี้มีอยู่ ๕ ตระกูลด้วยกัน คือ

- ๑.ตระกูลโคเคเซีย
- ๒.ตระกูลมองโกเลีย
- ๓.ตระกูลไนไกร
- ๔.ตระกูลมาเลย์
- ๕.ตระกูลอเมริกันอินเดีย

ตระกูลโคเคเซีย ยังแบ่งออกไปเป็นสาขาใหญ่ๆอีก คือ ยูโรเปียน และ เอเชียติก
ภาษาบาลี จัดอยู่ในสาขาเอเชียติก ซึ่งมาจากต้นตระกูล โคเคเซีย สาขาอารยัน
ภาษาสาขาอารยัน หรืออินโดอารยันแบ่งออกไปอีกเป็น ๓ ยุค คือ

๑. ยุคเก่าแก่ (Old Indo Aryan = O.I.A.)
๒. ยุคกลาง (Middle Indo Aryan = M.I.A.)
๓. ยุคใหม่ (New Indo Aryan = N.I.A.)

ภาษาบาลีจัดอยู่ในยุคกลาง แต่สมัยนั้นยังมีได้เรียกกันว่าเป็นภาษาบาลี อาจเป็น
ภาษามครหรือภาษาใดภาษาหนึ่งที่ใช้พูดกันอยู่ในสมัยนั้น และภาษาเหล่านั้นไม่ว่าจะเป็นภาษา
ใด ๆหรือเขียนด้วยอักษรใดก็ตาม ถ้าหารพระคันถรจนจารย์ ได้นำมารวบรวมเรียบเรียงไว้
ในพระไตรปิฎกก็รวมเรียกว่า บาลี ฉะนั้น เมื่อพูดว่า ภาษาบาลี ก็หมายถึงภาษาที่เขียนไว้ใน
พระไตรปิฎกนั่นเอง เพราะบาลี คือตัวปิฎก มิใช่ภาษา ต่อมาเราเข้าใจว่าบาลีเป็นภาษา และได้
ใช้เรียกกันมาจนทุกวันนี้^{๙๖}

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าบาลีจะไม่ใช้ภาษา แต่เราก็ได้เรียกและเข้าใจว่าเป็นภาษาไป
แล้ว ก็ขอให้สมมติเรียกกันไปตามนั้น ภาษาบาลีนี้เป็น เทลียภาษา คือเป็นภาษาท้องถิ่น
เป็นมูลภาษา คือเป็นภาษาดั้งเดิม และเป็นต้นตอภาษา คือเป็นภาษาที่มีระเบียบแบบแผน
ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นภาษามคร หรือมาครี เป็นภาษาที่ใช้พูดกันในแคว้นมคธ สมัยพุทธกาล

ภาษาบาลี ได้ใช้พูดกันมาตั้งแต่สมัยก่อนพุทธกาลเล็กน้อย แต่ก็ยังไม่เจริญนัก
เพิ่งมาเจริญในสมัยพุทธกาลนี้เอง ที่เจริญเพราะเข้าใจว่า พระพุทธองค์ตรัสด้วยภาษาบาลี พุทธ
ศาสนิกเชื่อว่าภาษาบาลีเป็นภาษาศักดิ์สิทธิ์ เป็นภาษาวรรณคดีของพุทธศาสนา ภาษาบาลีจึง
ได้รับการส่งเสริมจนกลายเป็นภาษาที่สำคัญขึ้นมาในหมู่พุทธศาสนิก^{๙๗}

ภาษาบาลีมีปรากฏเป็นครั้งแรกในคัมภีร์อรรถกถาของพระพุทธโฆษาจารย์ ซึ่งมี
ชีวิตอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๐ ก่อนหน้านั้นไม่เคยปรากฏชื่อนี้ว่าเป็นภาษาใดภาษาหนึ่งแต่
ประการใด พระพุทธโฆษาจารย์นำคำว่า “บาลี” มาใช้เป็นชื่อภาษาหนึ่งโดยเห็นว่าเป็นภาษาที่

^{๙๖} พระอุตรคณาธิการ (ชวินทร์ สระคำ), ประวัติศาสตร์พุทธศาสนาในอินเดีย,
(กรุงเทพมหานคร : มหจุฑาบรรณาการ, ๒๕๓๔), หน้า ๔๓๓-๔๓๔.

^{๙๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๓๕.

รักษาพระพุทธพจน์ ปัจจุบันเมื่อใช้คำว่า “บาลี” จะหมายถึงตัวพระพุทธพจน์ นักปราชญ์ทางภาษาบาลีจะใช้คำว่า “ปาลีภาษา” เมื่อต้องการเน้นในตัวภาษา และคำว่าภาษาบาลีในที่นี้รวมทั้งที่ใช้ศึกษากันอยู่ในบัดนี้ก็เพียงภาษาถิ่น (Dialect) ภาษาหนึ่งของอินเดียในสมัยโบราณจัดอยู่ในสายภาษาปรากฤต

บาลีซึ่งหมายถึงภาษาที่เขียนไว้ในพระไตรปิฎก ในเวลาต่อมาได้วิวัฒนาการจนกระทั่งถูกเรียกเป็นภาษาบาลีไปโดยปริยาย สมกับท่านพระพุทธโฆษาจารย์ยืนยันไว้ในคัมภีร์สมันตปาสาทิกา เมื่อ พ.ศ. ๙๕๖ ว่า

สกาย นิรุตติยา นาม สมมาสมพุทฺเฐน วุตตปฺปกโร มาคฺธิโก โวหาโร.

ภาษามาคธิ มีประการตามที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสแล้ว ชื่อว่าเป็นภาษาของตน.

ต่อมา ภาษามาคธิ หรือมาคธิกาโวหารนี้เอง คราวพระสังคีติกาจารย์ได้รวบรวมพระพุทธวจนะที่พระสงฆ์นำสืบๆกันมาตั้งแต่ปฐมสังคายนา โดยมุขปาฐะ คือบอกกล่าวเล่าเรียน และทรงจำนำสืบกันมาด้วยปาก ได้นำพระไตรปิฎกพุทธวจนะมาจารึกลงในใบลาน ในลังกาทวีป เมื่อ พ.ศ. ๔๓๓ นับเป็นสังคายนาครั้งที่ ๕ ท่านเปลี่ยนเรียกว่า ปาลี หรือปาลีภาษา ซึ่งถือว่าใช้เป็นภาษาเกิดขึ้น^{๙๙}

เช่นเดียวกับภาษาสันสกฤตในกาลต่อมาภาษาบาลีก็กลายเป็นภาษาที่ไม่เจริญเติบโต ไม่มีการขยายตัว เพราะไม่ได้ใช้พูดหรือใช้เขียนในชีวิตประจำวัน เป็นภาษาที่สร้างขึ้นด้วยวัตถุประสงค์เพียงอย่างเดียว คือ เพื่อใช้บันทึกพระพุทธวจนะเท่านั้น

๒.๔.๗ ความเห็นของนักปราชญ์เกี่ยวกับภาษาบาลี

นักปราชญ์ผู้มีความรู้เกี่ยวกับภาษาบาลีหลายท่านได้ลงความเห็นที่แตกต่างกันออกไป ดังได้นำมาแสดงไว้ต่อไปนี้

๑. วิลเลียม ไกเกอร์ เห็นว่า บาลี เป็น มูลภาษา คือ เป็นภาษาดั้งเดิม เพราะเป็นภาษาที่รักษาพุทธพจน์ไว้ ส่วนภาษาอื่นนั้นเป็นเพียงภาษาท้องถิ่นที่รองลงไป

๒. อี. วินดีสซ์ และ เอส. เลวี ว่าบาลีมีรากฐานมาจากภาษามาคธิ หรือ ภาษามคธ

๓. เยมส์ อัลวิส, ยอร์ช เกรียสัน ก็เห็นด้วยในข้อที่ว่า บาลี คือ ภาษาของชาวมคธ

๔. เอส. เค. ฉัตเตอร์จี ให้ความเห็นว่า บาลี น่าจะมาจากภาษาโสรัสเณี เพราะการออกเสียงและลักษณะของคำใกล้เคียงกันมากยิ่งกว่าภาษาอื่นๆ

^{๙๙} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พระไตรปิฎกวิเคราะห์, (กรุงเทพมหานคร : ช่อมะไฟ, ๒๕๓๐),

๕. เอ็ม. วินเตอร์นิส ให้ความเห็นว่ บาลี มีส่วนคล้ายคลึงกับภาษาอารมมาคี ซึ่งเป็นภาษาที่ใช้เขียนวรรณคดีของ ศาสนาเซน^{๙๙}

นอกจากนี้ ยังมีนักปราชญ์อีกหลายท่านที่ได้แสดงความเห็นเกี่ยวกับภาษาบาลีที่แตกต่างกันออกไปอีก คือ

๑. โกสัมปี (Kosambi) นักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาท่านหนึ่งของอินเดีย ได้กล่าวสนับสนุนมติของท่านพุทธโฆษาจารย์ โดยกล่าวว่า คำว่า บาลี มีรากศัพท์มาจาก ปาล ชาติ ในคำแปลว่า รักษา ความหมายดั้งเดิมของบาลี หมายถึงตำรา หรือวรรณคดีที่รักษาไว้ในพระไตรปิฎก

๒. พระภิกษุสิทธัตถะ แห่งอินเดียกล่าวว่า คำว่า บาลี มาจากคำภาษาสันสกฤตว่า ปาฐ พยัญชนะที่มีฐานเกิดยอดเพดาน (ปุ่มเหงือก) สามารถเปลี่ยนเป็นพยัญชนะตัว ล หรือ พ ในภาษาบาลีและภาษาปรากฤตได้ ดังนั้น เมื่อกาลเวลาผ่านไปนานๆเข้า คำว่า ปาฐ ย่อมเปลี่ยนเป็น ปาล หรือ ปาพ หรือ ปาลี หรือ ปาพิ ได้ตามหลักของการเปลี่ยนแปลงเสียง

๓. พระภิกษุ เจ. กัศยป (J.Kashyap) แห่งอินเดีย กล่าวว่า ปาลี มีรากศัพท์มาจากคำว่า ปริยาย กล่าวคือ พระพุทธทวจนะในพระไตรปิฎก พระเจ้าอโศกได้เคยตรัสไว้เหมือนกันในศิลาจารึกของพระองค์ว่า “อิมานิ ธมฺมปฺลียายานิ” คำว่าอุปสรรค ปริ ของคำว่า ปริยาย กลายเป็นเสียงยาวได้ และต่อมาก็กลายเป็นเสียงสั้น เพราะฉะนั้น จึงมีวิวัฒนาการของคำดังนี้- ปริยาย > ปาริยาย > ปาลิยาย > ปาลี

๔. นักปราชญ์ชาวยุโรปบางคนให้ทัศนะว่า คำว่า ปาลี มาจาก คำว่า ปรกฐะ > ปาขทะ > ปาถล > ปาละ ตามความหมายนี้ หมายถึงภาษาของคนทั่วไป แนวความคิดนี้ถูกคัดค้านพอสมควร

๕. วี. ภัตดาจารย์ (Prof. V. Bhattacharya) กล่าวว่า คำว่า ปาลี มีรากศัพท์มาจากคำสันสกฤตว่า ปมฺติ > ปลฺติ > ปตฺติ > ปฏฺฐิ > ปลิ > ปาลี

๖. นักปราชญ์บางคนมีความเชื่อว่า คำว่า ปาลี มาจากคำว่าปลฺลึ ปลฺลึ เป็นคำสันสกฤต หมายถึงหมู่บ้านเล็กๆหรือเมืองหนึ่ง คำว่า ปาลี จึงเป็นภาษาของคนทั่วไป อันอาจหมายถึงภาษาของชาวชนบท

๗. นักภาษาบาลีบางคนเชื่อว่า คำว่า ปาลี มาจากคำว่า ปมฺกติ โดยผ่านขบวนการวิวัฒนาการทางภาษา คือ ปมฺกติ > ปมฺติ > ปมฺฐิ > ปมฺลึ > ปลฺลึ > ปาลี หรือ ปมฺกติ > ปตฺติ > ปฏฺฐิ > ปลฺลึ > ปาลี

^{๙๙} พระอุตรคณาธิการ (ชวินทร์ สระคำ), ประวัติศาสตร์พุทธศาสนาในอินเดีย, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔), หน้า ๔๓๗-๔๓๘.

คำว่า ปมกติ หมายถึง แนวน หรือ แถว แห่งพระไตรปิฎก หรือบางทีก็หมายถึงตัวพระไตรปิฎกเอง ในเบื้องต้น คำว่า ปาลี ตามรากศัพท์มาจาก ปมกติ หมายถึงแนวแห่งพระไตรปิฎก และงานที่เกี่ยวข้องกันด้วย เมื่อเวลาผ่านไป ภาษาของงานด้านนี้จึงได้นามว่า ปาลี^{๑๑}

๒.๔.๘ ถิ่นฐานของภาษาบาลี

เกี่ยวกับถิ่นฐานหรือที่เกิดของภาษาบาลีนี้ ยังไม่มีใครสามารถทราบได้แน่ชัดว่าแท้จริงแล้วภาษาบาลีมีถิ่นกำเนิดอยู่ในที่ไหน และก็ไม่มีใครอีกเช่นกันที่จะสามารถชี้ชัดลงไปได้ว่า ภาษาบาลีเกิดขึ้นมาได้อย่างไร จะอย่างไรก็ตามเกี่ยวกับเรื่องนี้ ยังมีข้อสันนิษฐานหรือทัศนะของนักปราชญ์ที่ได้แสดงไว้ต่าง ๆ กัน ซึ่งพอจะสรุปได้ดังนี้

๑. แม็กซ์ เวลเลอร์ ให้ความเห็นเห็นว่า บาลี คือ ภาษาของปาฏลีบุตร เพราะการทำสังคายนาครั้งที่ ๓ ได้ทำกันอยู่ที่เมืองนี้ และพระองค์ได้ทรงส่งสมณทูตไปประกาศพระพุทธศาสนาจากเมืองนี้

๒. โอลเดนเบอร์ก ให้ความเห็นเห็นว่า บาลี เป็นภาษาที่ใช้พูดกันในวัน กาลิงคะ เพราะเชื่อว่าพระพุทธศาสนาแผ่เข้าไปสู่ลังกาจากแคว้นกาลิงคะไม่ใช่พระมหินทเถระนำไป

๓. เวสเตอร์การ์ด และ อี.กุน เห็นว่า บาลี เป็นภาษาของชาว อุชเชนี แคว้นอวันตี เพราะภาษาบาลีมีส่วนคล้ายคลึงกับภาษาศิลาจารึกที่ ศรีนา และพระมหินทะ ซึ่งนำพระพุทธศาสนาไปสู่ลังกานั้น ก็เป็นชาว อุชเชนี

๔. สเตน โจนาว์ ให้ความเห็นเห็นว่า ภาษาบาลี เป็นภาษาที่ใช้พูดกันอยู่แถบบริเวณภูเขาวินธะ

๕. เกรียสัน ให้ความเห็นเห็นว่า บาลี เป็นภาษาหนังสือที่ใช้พูดกันอยู่ที่เมือง ตักกสิลา

๖. อาร.ออตโต แปรรงค์ ให้ความเห็นเห็นว่า บาลี เป็นภาษาหนังสือ มิใช่ภาษาพูด และใช้กันอยู่ตอนกลางทางทิศตะวันตกของภูเขาวินธะ

๗. ริตส์ เดวิดส์ ให้ความเห็นเห็นว่า บาลีมีรากฐานมาจากภาษาของชาวโกศล

๘. นักปราชญ์ ในประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท โดยมากลงความเห็นเห็นว่า บาลี คือ ภาษามคธ และใช้พูดกันอยู่ในแคว้นมคธ^{๑๒}

เกี่ยวกับความเป็นมาของภาษาบาลีดังกล่าว มติส่วนใหญ่เห็นว่า ภาษาบาลีมีรากฐานมาจากภาษามคธ มตินี้เป็นที่ยอมรับทั่วไปในกลุ่มชนที่นับถือพระพุทธศาสนา และถือกันว่า ภาษาบาลีเป็นมูลภาษา ภาษาหลักหรือภาษาแรกที่สุดของมวลมนุษย (The primary

^{๑๑} เสนาะ ผดุงฉัตร, ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับวรรณคดีบาลี, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒), หน้า ๕๘-๖๐.

^{๑๒} พระอุตรคณาธิการ (ชวินทร์ สระคำ), ประวัติศาสตร์พุทธศาสนาในอินเดีย, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาบรรณาการ, ๒๕๓๔), หน้า ๔๓๘-๔๓๙.

speech of all men) เป็นสภานิรุตติ คือภาษาที่พระพุทธเจ้าตรัส และใช้เป็นสื่อสั่งสอนพุทธบริษัท มีถิ่นกำเนิดที่แคว้นมคธดินแดนที่พระพุทธองค์ทรงประกาศพระศาสนา^{๑๐๖}

อย่างไรก็ตาม มติเกี่ยวกับกำเนิดของภาษาบาลียังเป็นที่ถกเถียงกันอยู่ จนกระทั่งบัดนี้ไม่ยุติลงได้ นักปราชญ์ทางศาสนาและประวัติศาสตร์ ต่างแสดงหลักฐานข้อขัดแย้งไปคนละทางสองทาง ซึ่งล้วนมีเหตุผลน่าพิจารณาทั้งนั้น ความยุ่งยากประการหนึ่งก็เห็นจะอยู่ที่ชื่อของภาษา นี้ไม่ปรากฏว่าเป็นชื่อของภาษาถิ่น (Dialect) ใดๆ มาก่อนในสมัยพระพุทธเจ้า คำนี้พระอรหันตเถรจารย์ เพิ่งจะนำมาใช้เรียกพระพุทธพจน์ ก็ต่อเมื่อพระพุทธศาสนาได้แผ่มาถึงเกาะลังกาแล้ว ในขณะที่เดียวกัน ท่านใช้คำนี้ในความหมายสองประการ คือ “ตำราหลัก” หรือพระพุทธพจน์ในพระไตรปิฎก (Text) ตรงกันข้ามกับอรรถกถา หรือตำราที่เขียนทีหลัง(ซึ่งเขียนในภาษาเดียวกัน)นี้ประการหนึ่ง อีกประการหนึ่ง หมายถึง ภาษาถิ่น หรือ มาตริกโวหาร ที่เข้าใจว่าเป็นภาษาที่พระพุทธเจ้าตรัส^{๑๐๗}

อย่างไรก็ดี เป็นการเหลือวิสัยที่จะรู้ได้ว่า ภาษาบาลีใช้พูดกันอยู่ส่วนไหนของอินเดียกันแน่ นักปราชญ์ทั้งหลายก็มีความคิดเห็นขัดแย้งกันอยู่เช่นกัน จึงควรจะรับฟังมติของท่านทั้งหลายเหล่านี้ไว้ด้วย

๒.๔.๙ อักษรที่ใช้เขียนบาลี

ภาษาบาลีจริงๆแล้ว ไม่มีตัวอักษรใช้เขียนที่แน่นอนเป็นของตนเอง เมื่อแพร่หลายไปอยู่ถิ่นใดก็ใช้อักษรประจำถิ่นนั้นเป็นเครื่องจารึก

ในประเทศอินเดีย ใช้อักษรเทวนาครี ซึ่งเป็นอักษรของอินเดียฝ่ายเหนือเขียนภาษาสันสกฤตและใช้อักษรพราหมี และอักษรคฤณท์ (ปัลลวะ) ซึ่งพัฒนามาจากอักษรพราหมี เขียนภาษาบาลี

ในประเทศไทย ใช้อักษรที่แตกต่างกันออกไปตามภูมิภาคและท้องถิ่นนั้นๆ ดังนี้

๑) ก่อนประวัติศาสตร์ ไทยใช้อักษรปัลลวะ, อักษรเทวนาครี, อักษรมอญโบราณ และอักษรขอมโบราณ ในการเขียนภาษาบาลี

๒) ประวัติศาสตร์ไทยสมัยสุโขทัย ถึง รัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๕ ความนิยมในการใช้อักษรเขียนภาษาบาลี เป็นดังนี้

ก. ภาคเหนือ ใช้อักษรธรรมล้านนา ซึ่งวิวัฒนาการมาจากอักษรมอญโบราณ

^{๑๐๖} เสนาะ ผดุงฉัตร, ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับวรรณคดีบาลี, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔), หน้า ๖๐.

^{๑๐๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๘.

ข. ภาคอีสาน ใช้อักษรธรรมอีสาน ซึ่งวิวัฒนาการมาจากอักษรมอญโบราณ และอักษรขอม (ใช้ทางแถบอีสานใต้ คือ แถบจังหวัดบุรีรัมย์ จังหวัดสุรินทร์ และจังหวัดศรีสะเกษ)

ค. ภาคกลางและภาคใต้ ใช้อักษรขอมบรรจง (อักษรมูล) ซึ่งวิวัฒนาการมาจาก อักษรขอมโบราณ

๓) ปัจจุบัน ใช้อักษรไทยในการเขียนภาษาบาลี^{๑๐๔}

นักศึกษาวรรณคดีบาลี และผู้ศึกษาพระพุทธศาสนา นอกจากจะต้องมีความรู้หลักภาษาบาลีสามารถแปลได้ดีเป็นเบื้องต้นแล้ว ยังจะต้องเรียนตัวอักษรของชาติต่างๆที่ใช้เขียนภาษาบาลีอีกด้วย เพื่อใช้เป็นกุญแจสำหรับไขคัมภีร์บาลี ซึ่งมีอยู่ในภาษานั้นๆ และเพื่อเปรียบเทียบสอบทานต้นฉบับ ซึ่งอาจมีคลาดเคลื่อนกันบ้าง ตามธรรมชาติของการนำไปเผยแพร่ในท้องถิ่นต่างๆกัน ตัวอักษรที่ใช้ในการเขียนบาลีเท่าที่ควรศึกษาเพื่อวัตถุประสงค์ดังกล่าวคือ พราหมี เทวนาครี สีหล พม่า มอญ ขอมหรือเขมร ไทย ลาว และโรมัน^{๑๐๕}

๒.๔.๑๐ วิวัฒนาการภาษาบาลี

ภาษาบาลีเท่าที่รู้จักกัน เป็นภาษาผสม มีศัพท์และภาษาถิ่นอื่นๆปนอยู่มาก รูปไวยากรณ์ส่วนมากคล้ายกับภาษาสันสกฤต จึงมีผู้เข้าใจว่า ภาษาบาลี วิวัฒนาการมาจากภาษาสันสกฤตก็มี แต่ที่จริงแล้ว กฎไวยากรณ์บางอย่างสืบสาวต้นตอไปถึงภาษาไวทิกะเสียด้วยซ้ำ เช่น เยหิ เตหิ (ย ต สรรพนาม ตติยาวิภัติ พหูพจน์) แจกวิภัติคล้ายกับ เยหิ เตหิ ในภาษาไวทิกะ ไม่มีรูปเป็น ไย: ไต: อย่างสันสกฤต จึงน่าเข้าใจว่า บาลีถือกำเนิดเก่าแก่พอๆกับสันสกฤต ถ้าไม่ก่อนนั้น แต่เพราะสันสกฤตเป็นภาษาที่นักประพันธ์ใช้ร้อยกรองวรรณคดีอย่างแพร่หลาย จึงมีอิทธิพลต่อภาษาบาลีในยุคต่อๆมา ทั้งในด้านคำศัพท์ และกฎเกณฑ์ไวยากรณ์^{๑๐๖}

พูดถึงความเปลี่ยนแปลงของภาษาบาลี อาจสังเกตได้จากการตำรา และวรรณคดีบาลีที่แต่งขึ้นในยุคต่างๆ ถ้าจะกล่าวกว้างๆแบ่งได้ ๔ ยุค ดังนี้

๑. ยุคร้อยกรอง (Gatha Language) ภาษาบาลีที่ใช้ในยุคนี้ ได้แก่ ภาษาที่ท่านประพันธ์เป็นคาถา หรือคำร้อยกรอง ส่วนมากคำศัพท์ก็มีลักษณะเหมือนภาษาอินเดียโบราณทั่วไป โดยเฉพาะภาษาไวทิกะ และภาษาสันสกฤต จะต่างบ้างก็อักษรวินัยและโครงสร้างประโยค ซึ่งแสดงให้เห็นว่าเป็นลักษณะของภาษาบาลีโดยเฉพาะ ทั้งนี้ เพราะภาษาร้อยกรองส่วนมาก

^{๑๐๔}สุภาพร มากแจ้ง, ภาษาบาลี-สันสกฤตในภาษาไทย, (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๗), หน้า ๖.

^{๑๐๕}เสนาะ ผดุงฉัตร, ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับวรรณคดีบาลี, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔), หน้า ๗๑.

^{๑๐๖}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๓.

ต้องมีครุ ลหุ บางขณะจำต้องตัดต่อต่อคำเพื่อความไพเราะและสะดวกในการออกเสียง (ซึ่งสมัยนี้เรียกว่า คณะฉันท) รูปคำต่างๆของภาษาไวทิกะ เช่น สมุหตาเส ปจฺยยาเส ปณฺธุตาเส (นาม) จรามเส ลิกฺขิสามเส(กริยา) ปหาตเว อุณฺนเมตเว สมฺปยาตเว(นามกิตก์) ฯลฯ มักจะพบ ดาษดั้นในภาษาร้อยกรองซึ่งไม่ค่อยจะพบในยุคหลังๆ

๒. ยุคร้อยแก้ว (Prose Language) ได้แก่ ภาษาร้อยแก้ว ที่มีในพระไตรปิฎก ดังที่ทราบกันอยู่แล้วว่า พระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าส่วนมากเป็นประเภทคำร้อยกรองหรือคติพจน์สั้นๆ แม้พระสูตรที่ยาวๆก็เป็นภาษาประเภท “กลอนเปล่า” ที่กะทัดรัดกินความมาก ซึ่งเป็นลักษณะของภาษาร้อยกรอง นักปราชญ์ส่วนมากมีความเห็นว่าบทร้อยแก้วในพระไตรปิฎกนั้นเติมเข้ามาในภายหลัง โดยพระธรรมสังคหาคารย ผู้รวบรวมพระพุทฺธพจน ภาษาร้อยแก้วนี้มีลักษณะคงเส้นคงวา มีโครงสร้างไวยากรณ์แน่นอน คำศัพท์ต่างๆไม่ค่อยจะพบนัก

๓. ยุคร้อยแก้วระยะหลัง (Post-canonical Prose Language) ได้แก่ บทร้อยแก้วที่แต่งขึ้นทีหลังโดยพระอรธกถาจารย์ต่างๆหรือจะเรียก ร้อยแก้วรุ่นอรธกถา ก็เห็นจะได้ เช่น เนติปกรณ์ เปฏโกปเทส มิลินทปัญหา วิมุตติมรรค วิสุทฺธิมรรค ฯลฯ ภาษาที่ใช้ไม่ต่างจากภาษาร้อยแก้วในพระไตรปิฎกเท่าใดนัก เว้นแต่คำศัพท์ต่างๆได้หายไปเกือบหมดสิ้น

๔. ยุคร้อยกรองประดิษฐ์ (Artificial Poetry) ภาษาในยุคนี้มีลักษณะแตกต่างจากยุคแรกๆมาก แม้ในยุคเดียวกัน ก็ยากที่จะตัดสินได้ ด้วยใช้ภาษาทั้งเก่าทั้งใหม่ปนกันยุ่งไปหมด ผู้แต่งบางทีก็ไม่รู้ภาษาบาลีดี อาศัยคำศัพท์ต่างๆจากพจนานุกรม การใช้คำจึงเป็นไปตามใจชอบของผู้แต่ง ไม่เป็นไปตามธรรมชาติ เล่นศัพท์เล่นสำนวน ความหมายคลุมเครือ บางทีผู้ประพันธ์ก็ประดิษฐ์คำขึ้นใหม่ อาศัยแนวจากภาษาสันสกฤต^{๑๐๗}

ความแตกต่างแห่งภาษาระหว่างยุคทั้ง ๔ นั้นจะเห็นได้ชัดก็ยุคแรก กับยุคที่ ๒ ที่ ๓ ส่วนยุคสุดท้ายนั้นเป็นยุคที่ผสมผสาน บางทีก็มีทั้งคำและกฎเกณฑ์ที่เก่าแก่ที่สุด จนทำให้หลงไปว่าเป็นภาษาในยุคต้น แต่ในขณะเดียวกัน ก็ปรากฏคำศัพท์และโครงสร้างประโยคใหม่ๆ เป็นการฟองอยู่ในตัว ถ้าจะเปรียบก็เหมือนคนในยุคปัจจุบันนี้ พยายามแต่งโคลงฉันท โดยยืมคำหรือวลีที่ปรากฏอยู่ในวรรณคดีต่างๆ เช่น ลิลิตยวนพ่าย กำสรวลศรีปราชญ์ มาใช้ ฉะนั้น

๒.๕.๑๑ อิทธิพลภาษาบาลีต่อภาษาไทย

ภาษาบาลีมีอิทธิพลต่อคนไทยโดยเป็นภาษาแม่ของคำภาษาไทยจำนวนมาก ภาษาบาลีในประเทศไทยสมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราชแห่งเมืองสุโขทัย พระองค์ได้นิมนต์พระสังฆราชมาจากเมืองนครศรีธรรมราชและโปรดให้ขึ้นเทศน์ในวันธรรมสวนะบนพระแท่นมนังคศิลา เป็นการยอมรับภาษาบาลีอันเป็นภาษาในคัมภีร์พระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท การเทศน์สมัยนั้นใช้อ่าน

^{๑๐๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๖-๗๗.

ภาษาบาลีในพระไตรปิฎกไปก่อนแล้วจึงแปลเป็นไทย ต่อมาภาษาบาลีจึงแทรกเข้ามาในภาษาไทยมากขึ้น จนเป็นรากฐานคำในภาษาไทยเป็นจำนวนมาก เพราะอิทธิพลแห่งพระพุทธศาสนา

ในภาษาไทยมีคำบาลีปะปนอยู่มากจนคล้ายกับว่าเป็นคำของภาษาไทย โดยเฉพาะภาษาพระสงฆ์ซึ่งเป็นศาสนทายาท ใช้ภาษาบาลีในสังฆกรรมทุกอย่าง ภาษาบาลีเป็นภาษาชั้นสูง เป็นคำศักดิ์สิทธิ์ เป็นคำสุภาพ เพราะเป็นภาษาของพระพุทธเจ้า เรานับถือพระพุทธเจ้า จึงรับเอาภาษาที่พระพุทธองค์ตรัสสอนมาตั้งแต่โบราณ

ความแตกต่างระหว่างคำบาลีกับคำไทย คือภาษาบาลีเป็นภาษาที่ต้องแจกวิภัติติ เพื่อบอกตำแหน่งหน้าที่ของคำในประโยคว่าจะใช้เป็นประธาน กรรม กริยา บทขยาย ซึ่งมักวางกริยาไว้ท้ายสุด วางกรรมไว้หน้ากริยา คำขยายวางหน้ากรรม เรียงย้อนขึ้นมาหาประธานในประโยค ต่างจากภาษาไทยที่เรียงประธานเป็นหลัก คำขยายประธานอยู่ถัดไป แล้ววางกริยาขยายกริยาถึงกรรมแล้วขยายกรรมไปตามลำดับ การเรียนรู้ภาษาบาลีได้ชื่อว่าเรียนหลักภาษาไทย รวมถึงประเพณีวัฒนธรรมไทยที่มีรากฐานมาจากพระพุทธศาสนา ช่วยให้ใช้คำภาษาไทยได้ตรงตามหลักภาษาเดิม^{๑๐๘}

ประเทศไทยนับถือศาสนาเถรวาท มีคัมภีร์จารึกพระพุทธวจนะเป็นภาษาบาลี ทั้งภิกษุสงฆ์ผู้ศาสนทายาท ก็เล่าเรียนภาษาบาลีมีความแตกฉาน แปลพระไตรปิฎกออกเป็นภาษาไทย สั่งสอนประชาชนประเทศนี้มาเป็นเวลานาน ภาษาบาลีจึงนับได้ว่ามีอิทธิพลต่อภาษาไทย และคนไทยมาตั้งแต่ครั้งโบราณกาลแล้ว คำศัพท์ภาษาไทยส่วนมากยืมมาจากภาษาบาลี หรือภาษาไทยมีภาษาบาลีปะปนอยู่จะสังเกตได้จากชื่อ สกุล ของบุคคลต่างๆ เช่น พลเอกเปรม ติณสูลานนท์ ชรินทร์ นันทนาคร วีระ มุสิกพงศ์ เป็นต้น แม้กระทั่งชื่อสถานที่ บริษัทห้างร้าน ห้างสรรพสินค้า เช่น อุดมเกษัช รัตนผลเครื่องเขียน เพ็งโกชนา เป็นต้น จะเห็นว่าเป็นคำศัพท์บาลีล้วน หรือบาลีผสมกับสันสกฤตและผสมกับภาษาไทยแทบทั้งสิ้น

นอกจากนี้ ภาษาบาลียังปรากฏอยู่ในวรรณกรรมท้องถิ่น และแม้ในภาษาพูดประจำวันของท้องถิ่นต่างๆ เพียงแต่นำมาดัดแปลงเสียงให้เหมาะกับท้องถิ่นของตนเท่านั้น ดังตัวอย่างต่อไปนี้

คำบาลีที่ใช้ในท้องถิ่นภาคใต้			
สพฺเพ	ใช้ว่า	เพ เช่น ทังเพ	(ทังปวง)
วิจาร์ณา	ใช้ว่า	พิดหนา	(พิจารณา)
รสา	ใช้ว่า	สา เช่น สาว่า	(รู้สึกว่าเป็น)
คำบาลีที่ใช้ในท้องถิ่นภาคเหนือ			
ปกฺขี	ใช้ว่า	ปะขี	(นก)

^{๑๐๘} พระมหาสังเวย ธมฺมเนตฺติโก, แต่งตามธรรมเนียม, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ประดิพัทธ์, ๒๕๓๕), หน้า ๑.

วยุคโฆ	ใช้ว่า	เบ็ยกโฆ	(เสื่อ)
คำบาลีที่ใช้ในท้องถิ่นภาคตะวันออกเฉียงเหนือ			
จาริตุต	ใช้ว่า	ฮิต	(แบบแผน ประเพณี)
เวสสุนทร	ใช้ว่า	เวส	(พระเวสสันดร) ^{๑๐๙}

จะเห็นได้ว่า แม้ในวรรณกรรมท้องถิ่น ก็ยังปรากฏว่านำเอาภาษาบาลีไปใช้ เพียงแต่นำมาดัดแปลงเสียงให้เหมาะสมเท่านั้น แสดงว่าภาษาบาลีมีอิทธิพลต่อภาษาไทยอยู่ไม่น้อย

๒.๔.๑๒ การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีในประเทศไทย

การศึกษาพระปริยัติธรรม เริ่มต้นมาตั้งแต่ครั้งพุทธกาลแล้ว^{๑๐๐} ซึ่งเป็นการศึกษาจากพระพุทธเจ้าโดยตรงบ้าง จากพระสาวกบ้าง เป็นการเรียนแบบ “มุขปาฐะ” คือท่องจำด้วยปาก^{๑๐๑} หลังจากพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว รูปแบบการศึกษาพระปริยัติธรรมได้เปลี่ยนไปจากเดิมกล่าวคือ ได้มีการศึกษาเล่าเรียนจากครูอาจารย์ในสำนักต่างๆ หลายสำนัก นอกจากนี้จะมีสถานศึกษา คือสำนักเรียนเกิดขึ้นแล้ว ก็ยังมีหลักสูตรสำหรับศึกษาเล่าเรียนอีกด้วย หลักสูตรที่จัดให้ผู้เรียนได้ศึกษาเล่าเรียนคือพระไตรปิฎก ซึ่งจัดเป็นวิชาหลักของการศึกษา

ครั้นพระพุทธศาสนาเข้ามาสู่ดินแดนสุวรรณภูมิ ประมาณ พ.ศ.๓๖๐ ซึ่งนำโดยพระโสณะและพระอุตตระ และหลังจากนั้นตามประวัติการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ยังไม่ทราบความเคลื่อนไหวใดๆ อีกเลย^{๑๐๒} จนกระทั่งถึงสมัยล้านนาเป็นต้นมา ปรากฏว่า พระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทในดินแดนล้านนาได้มีความเจริญรุ่งเรืองเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งด้านการศึกษาพระปริยัติธรรม ได้มีการศึกษากันอย่างจริงจัง

ดังนั้น การศึกษาพระปริยัติธรรมของคณะสงฆ์ในประเทศไทย อาจแบ่งได้ตามยุคสมัยหรือตามประวัติศาสตร์ได้ดังนี้

๑. สมัยล้านนา

การศึกษาในสมัยล้านนาไทยถือว่าสถานที่ศึกษา คือ “วัด” ผู้บริหารและผู้จัดการศึกษาคือพระ พระเป็นครูสอน ครูที่สอนในสมัยนี้มี ๓ รูป คือ เจ้าอาวาสทำหน้าที่เป็นครูใหญ่ พระที่มีพรรษาสูงกว่า ๕ พรรษาขึ้นไปสอนพระภิกษุและพระที่มีพรรษาน้อยสอนเด็กวัด^{๑๐๓}

^{๑๐๐} ปรีชา ทิชนพงศ์, ผศ. บาลี-สันสกฤตที่เกี่ยวกับภาษาไทย, (กรุงเทพมหานคร : โอ.เอส.พริ้นติ้งเฮ้าส์, ๒๕๓๔), หน้า ๗.

^{๑๐๑} กรมการศาสนา. ประวัติการศึกษาของคณะสงฆ์, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๗), หน้า ๑.

^{๑๐๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗.

^{๑๐๓} อ่างแล้ว, หน้า ๘.

^{๑๐๔} อ่างแล้ว, หน้า ๙.

อย่างไรก็ตาม การศึกษาในสมัยโบราณเป็นการศึกษาในวัด ซึ่งไม่มีมาตรฐานแน่นอน และอยู่ในวงจำกัดเฉพาะชายเท่านั้น ความมุ่งหมายเน้นหลักของพุทธศาสนาเป็นสำคัญ การเรียนการสอนจัดขึ้นที่วัด มีพระสงฆ์ทำหน้าที่เป็นครูซึ่งในล้านนาแบ่งพระผู้สอนเป็น ๓ ระดับ

๑. ตู๋หนาน ได้แก่พระสงฆ์ที่บวชเรียนไม่เกิน ๕ พรรษา มีหน้าที่สอนในระดับต้นที่เทียบเท่าระดับประถมศึกษา ผู้เรียนจะเป็นศิษย์วัด (ขโยมวัด)

๒. ตู๋บาลก่า ได้แก่พระสงฆ์ที่บวชเรียนเกินกว่า ๕ พรรษาขึ้นไปสามารถสอนได้ระดับสูงเทียบเท่ามัธยมศึกษา ผู้เรียนส่วนใหญ่เป็นสามเณร

๓. ตู๋หลวง ได้แก่พระสงฆ์ที่มีความรู้สูง สามารถสอนพระภิกษุที่อ่อนพรรษาได้

การเล่าเรียน ผู้ปกครองจะส่งบุตรหลานมาเริ่มเรียนที่วัดเมื่อเด็กอายุประมาณ ๑๐ ขวบ ให้ทำหน้าที่เป็นศิษย์วัด มีตู่หนานสอนให้อ่านอักษรไทยยวน และคิดเลข ตลอดจนจนอักษรวิธี่เบื้องต้น ครั้นอ่านคล่องและมีอายุพอสมควรแล้วก็จะบวชเป็นสามเณร จะเรียนวิชาชั้นสูงกับตู่บาลก่า เช่น หัตถ์จารพระธรรมลงในใบลาน หัตถ์ทองคำสวด คำเวหนาน หัตถ์อ่านพระธรรม พระเทศนา พระสูตรต่างๆ แล้วเรียนอักษรวิธี่ชั้นสูงขึ้น ในช่วงนี้ถ้าสามเณรรูปใดสึกออกเป็นฆราวาสจะเรียกว่าน้อย หรือ ใหม่ ซึ่งเป็นที่น่าสังเกตว่า สามเณรชาวล้านนาจะนิยมสึกออกมามากกว่าจะบวชเป็นพระภิกษุต่อไป เหตุที่เป็นเช่นนี้เข้าใจว่าคงได้รับอิทธิพลมาจากพม่า และในปัจจุบันความนิยมเช่นนี้ยังคงมีอยู่ ผลจากความนิยมนี้ย่อมมีส่วนทำให้ชาวล้านนาไม่มีโอกาสได้รับการศึกษาในชั้นสูงเท่าที่ควร เพราะในการศึกษาชั้นต่อไปเมื่ออุปสมบทเป็นพระภิกษุ (ตู่เจ้า) จะมีตู่หลวงซึ่งเป็นผู้เชี่ยวชาญสอนเกี่ยวกับพระไตรปิฎกอย่างแตกฉาน หัตถ์เทศน์พระอภิธรรมและธรรมชั้นสูง เช่น มหาชาติกัณฑ์ต่างๆ และในขั้นนี้จะมีการสอนวิชาชีพต่างๆเป็นพิเศษด้วย เช่น แพทย์แผนโบราณ การก่อสร้าง โหราศาสตร์ และเวทมนต์คาถา เมื่อภิกษุลาสิกขาจะเรียกว่า หนาน (ทิด) ซึ่งหมายถึงผู้ที่มีความรู้ดี เพราะได้เล่าเรียนมามากเป็นที่นับถือและที่ฟังของราษฎร โดยหนานจะประกอบอาชีพตามที่ได้ศึกษามา และมีชื่อเรียกต่างกัน เช่น โหรทำนายโชคชะตา เรียกว่า หมอหลูวา หมอรักษาคณไขด้วยสมุนไพรและเวทมนต์คาถา เรียกว่า พ่อเลี้ยง ช่างก่อสร้าง เรียกว่า สะหล่า และครูสอนหนังสือแก่คฤหัสถ์ เรียกว่า พ่อครู เป็นต้น^{๑๑๔}

การจัดการเรียนการสอนพระปริยัติธรรมในภาคเหนือมีความเจริญรุ่งเรืองมั่นคงมานานและจากหลักฐานด้านคัมภีร์ใบลานต่างๆ ซึ่งได้มีการจารึกลงในใบลานมีอายุเป็นเวลานานมรจำนวนมาก คัมภีร์เหล่านี้เป็นเรื่องหลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนา

การเรียนการสอนพระปริยัติธรรมเน้นพระไตรปิฎก ซึ่งเป็นคัมภีร์ที่ได้รับการรวบรวมคำสอนของพระพุทธเจ้าไว้ รวมทั้งหมดจำนวน ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ แบ่งเป็น ๓ หมวด

^{๑๑๔} สรัสวดี อ๋องสกุล, วัฒนธรรมและการเมืองล้านนา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : เลิฟแอนด์เพรสจำกัด, ๒๕๔๒), หน้า ๖๘-๖๙.

คือ หมวดพระสูตร เรียกว่า “พระสูตรตันตปิฎก” หมวดพระวินัย เรียกว่า “พระวินัยปิฎก” และหมวดพระอภิธรรม เรียกว่า “พระอภิธรรมปิฎก”^{๑๑๕}

การศึกษาพระปริยัติธรรมในยุคนี้ของล้านนาไทยนับว่าทรงเกียรติคุณเยี่ยม^{๑๑๖} โดยเฉพาะในรัชสมัยของพระเจ้าติโลกปนัดดาธิราช หรือพระเมืองแก้วนั้น เป็นยุคที่พระมหากษัตริย์และทวยราษฎร์ ประกอบกิจกรรมอันเป็นการพัฒนาทางจิตใจ ส่งเสริมและสร้างศิลปวัฒนธรรมอย่างมาก โดยเฉพาะด้านวรรณกรรมทางศาสนา มีการส่งพระภิกษุไปศึกษา ณ ลังกาทวีปและในชมพูทวีปด้วย มีพระสงฆ์หลายรูปที่เก่งกล้าสามารถเชี่ยวชาญพระไตรปิฎก และสามารถทางภาษาจรรยาคุณคัมภีร์สำคัญที่พระสงฆ์ในสมัยต่อมาใช้เป็นเครื่องมือการศึกษา ตัวอย่างพระสงฆ์เหล่านี้ คือ พระสิริมังคลาจารย์เถระ ได้รจนาคัมภีร์ มังคลัตถปิปนี จักกวาพพิปนี ฎีกาสังขยาปกาสะกะ และเวสสันดรที่ปนี พระรัตนปัญญา แต่งประวัติและตำนานพระพุทธรศาสนา ที่แผ่ขยายไปในเอเชียอาคเนย์ เรียกชื่อคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์^{๑๑๗}

อย่างไรก็ตาม การศึกษาพระปริยัติธรรมในสมัยยุคล้านนา ในยุคของพระเจ้าติโลกปนัดดาธิราช ได้รับการส่งเสริมอย่างจริงจัง ทำให้ผู้ศึกษาสามารถอ่านพระไตรปิฎกอันเป็นภาษามคธเข้าใจได้อย่างลึกซึ้งและสามารถนำมาแปลเป็นภาษาไทยด้วย และจัดเป็นยุคทองของการศึกษาแห่งล้านนาอย่างแท้จริง

๒. สมัยสุโขทัย

การเรียนการสอนพระปริยัติธรรมนั้น พระเจ้าแผ่นดินทรงโปรดให้มีการเรียนการสอนขึ้นในสำนักพระราชวัง ปรากฏในศิลาจารึกสมัยพระเจ้าลิไทในประชุมพงศาวดารภาคหนึ่ง ความว่า ทรงเผด็จยง (ขอร้อง) สงฆ์ทั้งหลายให้มาเล่าเรียนปริยัติธรรม^{๑๑๘} และทรงส่งเสริมให้มีการศึกษาคัมภีร์ พระพุทธรศาสนาจากคัมภีร์พระไตรปิฎก แม้พระองค์เองก็ทรงสั่งสอนประชาชนตามหลักธรรมทางพระพุทธรศาสนา

^{๑๑๕} กรมการศาสนา,) การพัฒนารูปแบบการจัดการศึกษา พระปริยัติธรรมแผนกบาลี, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๑), หน้า ๗.

^{๑๑๖} กรมการศาสนา, คู่มือการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรม, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๐), หน้า ๑๑.

^{๑๑๗} มณี พยอมยงค์, “วรรณกรรมพระไตรปิฎกและอรรถกถา”, (กรุงเทพมหานคร : โอเอสพริ้นติ้งเฮ้าส์, ๒๕๕๐), หน้า ๔๕.

^{๑๑๘} กรมการศาสนา, คู่มือการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรม, หน้า ๗.

การศึกษาพระปริยัติธรรมในสมัยนี้ เป็นการศึกษาจากพระไตรปิฎกโดยแยกออกเป็นตอนๆ ไปกล่าวคือ เบื้องต้นให้ศึกษาพระสุตตันตปิฎก เมื่อเรียนจบพระสุตแล้วให้ศึกษาพระวินัยปิฎกต่อไป เมื่อศึกษาพระวินัยปิฎกจบแล้ว ก็ให้ศึกษาพระอภิธรรมปิฎก^{๑๙}

สถานศึกษา การศึกษาในสมัยนี้ มีวัดและวังเป็นศูนย์กลาง กล่าวคือ วัดเป็นสำนักเรียนของบรรดาบุตรหลาน ขุนนาง และราษฎรทั่วไป โดยมรพระภิกษุเป็นครูสอนและจัดการศึกษา และวังเป็นสำนักราชบัณฑิตสอนเฉพาะเจ้านายและบุตรหลานข้าราชการและเป็นที่ยอมรับของพระสงฆ์เท่านั้น^{๒๐} โดยเฉพาะอย่างยิ่งในรัชสมัยของพระเจ้าลิไท พระองค์ได้ทรงเลื่อมใสพระพุทธศาสนาเป็นอย่างมาก ได้ทรงออกผนวช และทรงอนุญาตให้ใช้สถานที่ในพระราชวัง คือ พระราชมณฑล เป็นที่เล่าเรียนพระปริยัติธรรมของพระภิกษุสามเณร นับว่าเป็นครั้งแรกในประเทศไทย ที่มีการสอนพระปริยัติธรรมในพระราชสำนัก^{๒๑}

หลักสูตรการเรียนการสอนพระปริยัติธรรมในสมัยนี้ไม่ปรากฏชัด แต่คงได้แก่ภาษาบาลี พระไตรปิฎก และศิลปศาสตร์ต่างๆ สำหรับครูผู้สอนก็คงเป็นพระมหาเถระ พระมหาคษัตริย์และราชบัณฑิตผู้คงแก่เรียน นั่นเอง

การวัดผลการศึกษา ยังไม่มีระบบหรือระเบียบวิธีการวัดผลที่แน่นอน มักจะวัดผลจากความทรงจำและความสามารถเป็นพื้น

บุคคลผู้ศึกษาเล่าเรียน มีทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์ สมัยนั้นตั้งใจเล่าเรียนกันอย่างจริงจังและแต่งขาดการสอนศีลธรรมแก่ประชาชน ดังเช่นไตรภูมิพระร่วง เป็นต้น เพราะทางราชการให้การส่งเสริมผู้คงแก่เรียนในทางพระพุทธศาสนา และยกย่องให้เป็นบัณฑิตเป็นผู้นำทางวิชาการในหมู่ประชาชน^{๒๒} แสดงให้เห็นว่าการศึกษาพระปริยัติธรรมในสมัยสุโขทัยนั้น ไม่ได้จำกัดเฉพาะบรรพชิตเท่านั้น คฤหัสถ์ เช่น พระมหาคษัตริย์ และประชาชนทั่วไปก็สามารถศึกษาเล่าเรียนได้ เช่นเดียวกัน

๓. สมัยอยุธยา

ในสมัยอยุธยาตอนต้น พระพุทธศาสนาถูกละเลยอย่างมาก จะหาพระสงฆ์ที่ศึกษาพระปริยัติธรรมมีน้อย ทำให้สถาบันสงฆ์พลอยเสื่อมถอยเป็นอันมาก และการจัดการเรียนการสอนพระปริยัติธรรมยังไม่ถือว่าจัดทำกันอย่างจริงจัง เพราะไม่มีการวัดผลประเมินผลการเรียน

^{๑๙} กรมการศาสนา, คู่มือการจัดการศึกษาสงฆ์, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๙), หน้า ๑๑.

^{๒๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑.

^{๒๑} สวัสดิ์ เขมกปสิทธิ, ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในประเทศไทย, (เชียงใหม่ : ลานนาการพิมพ์, ๒๕๓๑), หน้า ๑๖๖.

^{๒๒} กรมการศาสนา, คู่มือการจัดการศึกษาสงฆ์, หน้า ๑๒.

การสอนแต่อย่างใด การเรียนการสอนเป็นไปตามอรรถยาศัยของผู้สอนและผู้เรียน^{๒๓} จนกระทั่งถึงสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช จึงได้ฟื้นฟูพระศาสนาขึ้นอีก พระองค์ทรงโปรดเกล้าฯ ให้คณะสงฆ์เฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทเรียนการสอนอย่างจริงจัง โดยกำหนดหลักสูตรเวลาเรียน การวัดผล และประเมินผลตลอดทั้งกำหนดฐานะของผู้สอบไล่ได้ไว้เป็นการแน่นอน^{๒๔} กล่าวคือใช้พระไตรปิฎกภาษาบาลีจำนวน ๘๔,๐๐๐ พระธรรมชั้นฉกัฏฐกเป็นหลักในการกำหนดชั้นเรียน โดยแยกเป็นปิฎก ดังนี้

พระสุตตันตปิฎก จำนวน	๒๑,๐๐๐	พระธรรมชั้น
พระวินัยปิฎก จำนวน	๒๑,๐๐๐	พระธรรมชั้น
พระอภิธรรมปิฎก จำนวน	๔๒,๐๐๐	พระธรรมชั้น

และแบ่งชั้นเรียนออกเป็น ๓ ชั้นหรือ ๓ ประโยค ตามปิฎกทั้ง ๓ นั้น คือ

- ๑.บาเรียนตรี ต้องแปลจบพระสุตตร
- ๒.บาเรียนโท ต้องแปลจบพระวินัย
- ๓.บาเรียนเอก ต้องแปลจบพระอภิธรรม

ผู้ที่เรียนจบบาเรียนตรี บาเรียนโท บาเรียนเอก เรียกว่ามหาบาเรียนบาลี โดยใช้อักษรย่อว่า บ.บ.

สถานที่ศึกษา ในสมัยอยุธยาได้ทรงโปรดให้จัดการเรียนการสอนพระปริยัติธรรมอยู่ในบริเวณพระมหามบรมราชวังเป็นหลัก ส่วนตามวัดต่างๆ ก็มีการเรียนการสอนบ้างเป็นแห่งย่อย

ครู สำหรับครูผู้สอนนั้นได้แก่องค์พระมหากษัตริย์ผู้เป็นเอกอัครศาสนูปถัมภกเองบ้าง ราชบัณฑิตทั้งหลายบ้าง พระเถระผู้ทรงความรู้พระไตรปิฎกบ้าง เป็นครูผู้สอน

กระบวนการเรียนการสอนนั้น กำหนดเอาพระไตรปิฎกที่จารีกลงในใบลานเป็นหนังสือแบบเรียนและหนังสือชั้นมูลฐานในการเรียนคือมูลกัจจายน์ เพื่อให้รู้เรื่องอักขรวิธีก่อนเรียนพระไตรปิฎก^{๒๕}

สำหรับผู้เรียนนั้นเริ่มแรกจะต้องเรียนหนังสือมูลกัจจายน์ เพื่อให้รู้อักขรวิธีเสียก่อนอย่างน้อยเป็นเวลา ๒ ปี แล้วจึงเรียนแปลพระไตรปิฎกได้ โดยปกติแล้ว ผู้เรียนต้องใช้เวลาในการเรียน ตั้งแต่มูลกัจจายน์จบ แล้วแปลพระไตรปิฎกได้อย่างน้อยต้องใช้เวลา ๓ ปี เมื่อเห็นว่าคุณมีความรู้ความสามารถในการแปลได้ดีแล้ว ก็จะแจ้งให้ครูบาอาจารย์ได้ทราบ และให้เจ้าสำนักเรียนกราบทูลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงทราบ เพื่อจะได้โปรดให้ประกาศการสอบไล่วัดความรู้ของพระภิกษุสามเณรขึ้น เป็นการสอบในพระบรมราชูปถัมภ์ ทรงยกย่องผู้สอบได้ให้มี

^{๒๓} กรมการศาสนา, การพัฒนารูปแบบการจัดการศึกษา พระปริยัติธรรมแผนกบาลี, หน้า ๗.

^{๒๔} สวัสดิ์ เขมกปสิทธิ, ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในประเทศไทย, (เชียงใหม่ : ลานนาการพิมพ์, ๒๕๓๑), หน้า ๑๖๗.

^{๒๕} กรมการศาสนา, ประวัติการศึกษาของคณะสงฆ์, หน้า ๑๖-๑๗.

ศักดิ์เป็น “มหา” นำหน้าชื่อและทรงยกย่องพระราชทานสมณศักดิ์ให้เป็นพระราชอาคันตุกะผู้สอบพระปริยัติธรรมแผนกบาลีได้เป็นผู้มีเกียรติสืบไป

การวัดผลและประเมินผลการเรียนการสอน เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงประกาศให้มีการสอบพระปริยัติธรรมขึ้นแล้ว พระมหาเถระและราชบัณฑิตทั้งหลายก็จะจัดตั้งคณะกรรมการขึ้น โดยมีพระเจ้าแผ่นดินทรงเป็นประธานในการสอบ ในการสอบเปลี่ยนนั้นใช้การแปลปากเปล่าต่อหน้าคณะกรรมการอย่างน้อย ๓ ท่าน

การสอบแต่ละครั้งนั้นจะใช้ระยะเวลาเรียน ๓ ปี และมีการวัดผล ๑ ครั้ง และการเรียนการสอบตลอดถึงการวัดผลในสมัยกรุงศรีอยุธยา ได้ดำเนินมาด้วยวิธีการดังกล่าวจนสิ้นสมัย^{๑๒๖}

๔. สมัยกรุงธนบุรี

ในสมัยกรุงธนบุรีซึ่งมีระยะเวลาอันสั้น เมื่อพระเจ้าตากสินมหาราชทรงกอบกู้เอกราชแล้วก็ทรงทำนุบำรุงพระศาสนาเพื่อให้เจริญรุ่งเรืองเหมือนสมัยอยุธยา ได้ทรงโปรดเกล้าฯ ให้พระสงฆ์ไปปกครองในอารามต่างๆ สอนพระปริยัติธรรมและเทศนาอบรมประชาชน^{๑๒๗}

เนื่องจากระยะเวลาของกรุงธนบุรีมีระยะเวลาอันสั้น เราจึงไม่ทราบว่าจะพระสงฆ์ท่านจัดการศึกษากันอย่างไร ท่านคงจะคงไว้ตามแบบฉบับของกรุงศรีอยุธยา เรื่องที่เราทราบในด้านเกี่ยวกับการศึกษาส่วนมากก็จะเป็นเรื่องเกี่ยวกับการทำนุบำรุงไว้ซึ่งพระไตรปิฎก^{๑๒๘} การศึกษาของคณะสงฆ์ในสมัยนี้ จึงไม่ได้ปรากฏมีการสอบไล่พระปริยัติธรรม เพราะบ้านเมืองยังอยู่ระหว่างศึกสงครามตลอดเวลาพระเจ้าแผ่นดิน บ้างเรียนในสมัยกรุงธนบุรีจึงมิได้ปรากฏในพงศาวดารหรือประวัติศาสตร์ แต่ก็เป็นที่แน่นอนว่า พระสงฆ์สามเณรยังต้องศึกษาพระปริยัติธรรม แสวงหาความรู้ทางพระพุทธศาสนาตามหน้าที่ทั้งหมดเวลาของแผ่นดินนี้^{๑๒๙}

๕. สมัยกรุงรัตนโกสินทร์

รัชกาลที่ ๑

พระองค์ทรงสนพระทัยในปัญหาของพระพุทธศาสนาเป็นอย่างมาก ทรงทำนุบำรุงพระศาสนาและจัดประชุมสังคายนาต้นฉบับพระไตรปิฎกขึ้นใหม่ มีการจัดการเรียนการสอนพระปริยัติธรรมเป็นระบบขึ้นจนมั่นคงต่อไป^{๑๓๐}

^{๑๒๖} กรมการศาสนา, คู่มือการจัดการศึกษาสงฆ์, หน้า ๑๗.

^{๑๒๗} กรมการศาสนา, การพัฒนารูปแบบการจัดการศึกษา พระปริยัติธรรมแผนกบาลี, หน้า ๗.

^{๑๒๘} สวัสดิ์ เขมกปสิทธิ, ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในประเทศไทย, (เชียงใหม่ : ลานนาการพิมพ์, ๒๕๓๑), หน้า ๑๗๐.

^{๑๒๙} กรมการศาสนา, คู่มือการจัดการศึกษา พระปริยัติธรรมแผนกบาลี, หน้า ๑๔.

^{๑๓๐} กรมการศาสนา, การพัฒนารูปแบบการจัดการศึกษา พระปริยัติธรรมแผนกบาลี, หน้า ๘.

การจัดหลักสูตรพระปริยัติธรรม กล่าวคือการเรียนการสอนและการสอบพระปริยัติธรรมนั้น ก็ได้ดำเนินตามแบบกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย คือผู้เรียนพระไตรปิฎกเฉพาะพระสูตรต้นปิฎกครบ ๓ ปีแล้ว จึงมีการสอบ เรียกว่า ๓ ปี ต่อการสอบครั้งหนึ่ง^{๑๓๑} และแบ่งการศึกษาออกเป็น ๓ ชั้น คือ

๑. บาเรียนตรี ใช้พระสูตรเป็นหลักสูตรตามแต่คณะกรรมการจะกำหนดให้ผู้แปลสอบ เมื่อแปลได้ก็เป็นบาเรียนตรี

๒. บาเรียนโท ใช้พระสูตรกับพระวินัยเป็นหลักสูตร เมื่อแปลได้แล้วให้เป็นบาเรียนโท

๓. บาเรียนเอก ใช้พระสูตรพระวินัยและปรมัตถ์เป็นหลักสูตรตามแต่คณะกรรมการจะเลือกให้แปล เมื่อแปลได้หมดก็เป็นบาเรียนเอก^{๑๓๒}

การจัดการเรียนการสอน มีการเรียนการสอนเพื่ออบรมประชาชนให้ปฏิบัติตามหลักคำสอนของพระพุทธเจ้า และพระสงฆ์ก็มีการเรียนการสอนกัน เพื่อนำไปปฏิบัติและจรรโลงพระพุทธศาสนา สถานที่สอน ในรัชกาลที่ ๑ ยังใช้พระราชวังและวัดวาอารามเป็นสถานศึกษา ครูผู้สอนจะเป็นพระเถระผู้ใหญ่และราชบัณฑิตและพระมหากษัตริย์ทรงสอนด้วย วิธีสอนก็สอนคล้ายกับสมัยอยุธยา คือ เริ่มแรกจะต้องสอนหนังสือมูลกัจจายน์เพื่อให้รู้จักขรวิธีก่อนแล้วจึงให้เรียนแปลพระไตรปิฎกด้วยการคัดลอกไปเป็นตอนๆ^{๑๓๓}

การวัดผลประเมินผล เหมือนสมัยกรุงศรีอยุธยา คือ พระมหากษัตริย์จะประกาศให้มีการสอบพระปริยัติธรรม พระมหาเถระและราชบัณฑิตทั้งหลายก็จะจัดตั้งคณะกรรมการขึ้นสอบกัน^{๑๓๔}

รัชกาลที่ ๒

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงโปรดให้สมเด็จพระสังฆราช (มี) เป็นประธานจัดการปฏิรูปการเรียนการสอนพระปริยัติธรรมชั้นใหม่ เพื่อให้ภิกษุสามเณรได้ศึกษาเล่าเรียนมากขึ้น การศึกษาของพระสงฆ์ก็ได้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม โดยกำหนดวิธีการสอบให้เป็นประโยค ตั้งแต่ประโยค ๑ ถึงประโยค ๙ คือ จัดแบ่งหลักสูตรให้กว้างออกไปเป็น ๙ ชั้น โดยอาศัยหลัก ๒ ประการ คือ

^{๑๓๑} กรมการศาสนา, ประวัติการศึกษาของคณะสงฆ์, หน้า ๒๙.

^{๑๓๒} สิริวัฒน์ คำวันสา และ ทองพรรษ์ ราชภักดี, สงฆ์ไทยใน ๒๐๐ ปี, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ศรีอนันต์, ๒๕๒๔), หน้า ๓๒-๓๓.

^{๑๓๓} กรมการศาสนา, การพัฒนารูปแบบการจัดการศึกษา พระปริยัติธรรมแผนกบาลี, หน้า ๘.

^{๑๓๔} กรมการศาสนา, ประวัติการศึกษาของคณะสงฆ์, หน้า ๑๗.

๑. พระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าั้นประกอบด้วยองค์ ๙ ประการ คือ สุตตะ เคยยะ เวยยาकरणะ คาทา อุทาน อิติวุตตะกะ ชาตก อัมภุตธรรม เวทลละ
๒. พระธรรมคำสั่งสอนนั้น มีผลที่จะพึงได้รับ ๙ ประการ คือ มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน^{๑๓๕}

๒.๔.๑๓ หนังสือที่ใช้ประกอบการเรียนการสอนแผนกบาลี

๑. ประโยค ๑-๒-๓ ใช้คัมภีร์อรรถกถาธรรมบทเป็นแบบเรียน และการสอบนั้นต้องแปลคร่าวเดียวให้ผ่านทั้ง ๓ ประโยค จึงจะได้เป็นบาเรียน
 ๒. ประโยค ๔ ใช้คัมภีร์มังคลัตถทีปนีบันตัน ต่อมาเลยใช้ทั้งบันตัน และบันปลาย
 ๓. ประโยค ๕ เดิมใช้บาลีมุตตะกะแล้วเปลี่ยนเป็นคัมภีร์สารัตถสังคหะเป็นปรกรณ์ วิเสส ภายหลังเปลี่ยนมาใช้คัมภีร์บาลีมุตตะกะอีก
 ๔. ประโยค ๖ ใช้มังคลัตถทีปนีบันปลาย
 ๕. ประโยค ๗ ใช้คัมภีร์สมันตปาสาทิกอารกถาวิไนย
 ๖. ประโยค ๘ ใช้คัมภีร์วิสุทธิมรรคปรกรณ์วิเสส
 ๗. ประโยค ๙ ใช้คัมภีร์ฎีกาสารัตถทีปนี ต่อมาเปลี่ยนเป็นฎีกาอภิธรรมมัตถวิภาวินี
- อนึ่ง ผู้ที่สอบได้ประโยค ๗-๘-๙ เรียกว่าเป็นบาเรียนเอก คือ

ประโยค ๗ เรียกเอกสามัญญ (เอก ส.)

ประโยค ๘ เรียกเอกมัธยม (เอก ม.)

ประโยค ๙ เรียกเอกอุดม (เอก อ.)^{๑๓๖}

ข้อสังเกตเกี่ยวกับคำว่าประโยค คำว่าประโยคนี้น่าจะมาจากการแปลบาลีนั่นเอง คือ ผู้แปลต้องรู้จักประโยคกัตตวจจาก กัมมวจาก ประโยคนาม ประโยคอาชยาตเป็นต้น การแปลครั้งหนึ่งๆ จะใช้กี่ประโยคแล้วแต่กรรมการจะกำหนด แต่เดิมนั้นประโยค ๓ ต้องแปล ๓๐ บรรทัด คือ ๓ ไบลาน (ใบละ ๑๐ บรรทัด) ต่อมาก็ตกลงเหลือ ๒ ไบบ้าง เป็นต้น ดังนั้น ผู้แปลได้ผ่าน ๓ ไบ จึงกำหนดให้เป็นบาเรียน ๓ ประโยค แต่ผู้ที่สอบได้ ๙ ประโยค ก็ไม่ได้หมายความว่า จะต้องแปล ๙ ไบเสมอไป บางครั้งก็แปลไบเดียว เมื่อผ่านได้ก็ถือว่าเป็นบาเรียน ๙ ประโยค

อนึ่ง มีเรื่องน่าสนใจอยู่อย่าง คือ ในครั้งนั้นพระมอญที่เข้ามาอยู่ในเมืองไทยก็อนุญาตให้สอบบาเรียนด้วย แต่หลักสูตรใช้พระวินัยปิฎกอย่างเดียว กำหนดไว้ ๓ ประโยค ผู้ที่ผ่านประโยค ๒ แล้ว จึงจะได้เป็นบาเรียน ภายหลังเพิ่มเป็น ๔ ประโยค ผู้ผ่านประโยค ๒ เรียกบาเรียนจัตวา ผู้ผ่านประโยค ๓ เรียกบาเรียนตรี ผู้ผ่านประโยค ๔ เรียกว่าบาเรียนโท และหลักสูตรบาเรียนโทนี้ก็เทียบเท่าประโยค ๕ ของไทยนั่นเอง ต่อมาเมื่อการสอบปากเปล่า

^{๑๓๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๙-๓๐.

^{๑๓๖} สิริวัฒน์ คำวันสา และ ทองพรรษ ราชภัคดี, สงฆ์ไทยใน ๒๐๐ ปี, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ศรีอนันต์, ๒๕๒๔), หน้า ๕๑-๕๓.

สิ้นสุดลง หันมาใช้การสอบเขียนแทน หลักสูตรของมอญก็ยกเลิก ให้มาสอบหลักสูตรเดียวกันกับพระไทยคือ ๓ ถึง ๙ ประโยคดังทุกวันนี้^{๑๓๗}

ในด้านการเรียนการสอนเหมือนกับสมัยรัชกาลที่ ๑ ตลอดจนด้านการวัดผลประเมินผลก็เช่นเดียวกัน คือ แผลปากเปล่า ตามที่พระเถระผู้เป็นกรรมการจะกำหนดให้แปล^{๑๓๘}

รัชกาลที่ ๓

การจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมในสมัยของสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ ได้มีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงขึ้นกว่าเดิม เช่นกำหนดการสอนเป็นระยะเวลาชัดเจนแน่นอนขึ้น แต่ในด้านอื่น ๆ ส่วนใหญ่ก็เหมือนในรัชกาลก่อนๆ^{๑๓๙}

พระองค์ทรงเอาพระทัยใส่ในด้านศาสนามาก ตลอดจนกระทั่งการบริจาคทานในด้านการเรียนการสอนพระปริยัติธรรมนั้น ได้มีการจ้างอาจารย์ไปบอกหนังสือขึ้นหลายอาราม ส่วนในพระบรมมหาราชวังนั้นก็ทรงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างแก่งที่ริมหอพระปริตรในบริเวณพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย โปรดถวายภัตตาหารเพลและให้รางวัลด้วย ครั้นถึง พ.ศ. ๒๓๘๓ แก่งไม่พอจำนวนพระ จึงโปรดเกล้าฯ ให้บอกหนังสือในพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท^{๑๔๐}

การศึกษาของคณะสงฆ์ได้มีการเปลี่ยนแปลงไปอีก ครั้งแรกก็จะมี การเล่าเรียน ไวยากรณ์โดยการเรียนจากคัมภีร์มูลกัจจายน์ ต่อไปก็จะแปลพระธรรมบท การเรียนการสอบก็แบ่งออกเป็น ๓ สูตร คือ

๑. ธรรมบท
๒. มงคลที่ปณี
๓. สวรรตถสังคหะ^{๑๔๑}

วิธีสอบพระปริยัติธรรม แต่เดิมมาเป็นการสอบแผลปากเปล่า ในรัชกาลที่ ๓ ได้โปรดให้พระภิกษุสามเณรผู้เข้าแปลพระปริยัติธรรมมาจับประโยค ส่วนข้อสอบสมเด็จพระสังฆราชจะกำหนดประโยคเองหรือให้พระราชาคณะช่วยออกข้อสอบแล้วใส่ไว้ในซอง เมื่อนักเรียนคนใดจะสอบก็ไปจับสลากเอาเอง ถูกซองไหนก็แปลของนั้น แต่ก่อนแปลกรรมการจะให้เวลาเล็กน้อยตรวจดูข้อสอบก่อน เมื่อหายตื่นตันแล้วจึงเรียกเข้าไปแปลต่อหน้ากรรมการ การแปลต้องแปลครั้งเดียวให้ผ่านถึง ๓ ประโยค จึงจะเป็นบาเรียน ถ้าผ่านแค่ ๒ ประโยค ก็ยังไม่ได้เป็นบาเรียน ถือว่า

^{๑๓๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๒-๕๓.

^{๑๓๘} กรมการศาสนา, การพัฒนารูปแบบการจัดการศึกษา พระปริยัติธรรมแผนกบาลี, หน้า ๙.

^{๑๓๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙.

^{๑๔๐} กรมการศาสนา, คู่มือการจัดการศึกษาสงฆ์, หน้า ๒๔.

^{๑๔๑} สวัสดิ์ เขมกปสิทธิ, ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในประเทศไทย, (เชียงใหม่ : ลานนาการพิมพ์, ๒๕๓๑), หน้า ๑๗๓.

ตกหมด แต่ต่อมา ถ้าสอบได้ ๒ ประโยค ก็จะเป็นบาเรียนวังหน้า ตกลงว่าผู้สอบแต่ละคนจะไม่ได้สอบข้อสอบเดียวกันเลย การสอบแต่ละคราว สมเด็จพระสังฆราชจะทรงเป็นประธานเอง เว้นแต่มีเหตุสุดวิสัยจึงทรงมอบให้พระเถระอาวุโสแทน กรรมการจะมีประมาณ ๒๕-๓๐ รูป ถ้านักเรียนคนใดเก่งก็จะสอบถึงประโยค ๙ ในวันเดียวกันก็ได้ การดำเนินการสอบนั้นจะจัดขึ้นโดยพระราชอาคันตุกะผู้อำนวยความสะดวกหนึ่งเป็นผู้ดำเนินการก็ได้ แต่จะเป็นตำแหน่งใดไม่ปรากฏ^{๑๔๒}

การวัดผลประเมินผล เดิมที่การเรียนการสอนจะมีการสอนไปเรื่อยๆนานๆก็จะมี การประกาศสอบสักครั้ง มาในรัชกาลที่ ๓ พระองค์ทรงเห็นว่าการศึกษาพระปริยัติธรรมมีความเจริญเป็นปึกแผ่นดีแล้ว จึงกำหนดการสอบไว้แน่นอน คือ ๓ ปี ให้มีการสอบหนึ่งครั้ง^{๑๔๓}

รัชกาลที่ ๔

ในรัชกาลที่ ๔ นี้มีการเปลี่ยนแปลงมากนัก แต่ได้มีการกำหนดพิธีกรรมต่างๆขึ้น เป็นทางการ เพื่อให้เกิดการนำเอาพระธรรมคำสั่งสอนมาปฏิบัติ เช่น กำหนดวัน “มาฆบูชา” การทำวัตร วันธรรมสวนะ และการบรรพชา การอุปสมบท เป็นต้น^{๑๔๔}

การศึกษาพระปริยัติธรรม ก็เหมือนรัชกาลที่ ๓ กล่าวคือ ก่อนจะสอบได้จะมีการจับสลาก จับได้ประโยคใดก็สอบประโยคนั้น ผ่านการสอบครั้งแรกในปีที่ ๑ นั้นก็จะเรียกว่าได้บาเรียน ๑ ผ่านปี ๒ ก็ได้บาเรียน ๒ ผ่านปี ๓ ก็เรียกว่าได้บาเรียน ๓ พระภิกษุสามเณรบางรูปที่มีความเชี่ยวชาญในการแปล ในปีเดียวอาจจะแปลได้ตั้งแต่ประโยค ๑-๖ หรือถึง ๙ ก็ได้^{๑๔๕}

รัชกาลที่ ๕

ในรัชกาลที่ ๕ นี้หลักสูตรพระปริยัติธรรม แผนกบาลี ยังคงใช้หลักสูตรเหมือนกับ รัชกาลที่ ๒ แต่ได้ปรับปรุงบ้าง เช่น มูลกัจจายน์ หลักสูตรปรับมาเป็นบาลีไวยากรณ์ โดยแต่งขึ้นใหม่เพื่อให้เรียนง่ายขึ้นกว่าเดิม นอกนั้นจะเหมือนกับหลักสูตรเดิม จัดชั้นเรียนเป็นประโยค ๑-๒-๓ และ ๔ ถึง ๙ เช่นกัน^{๑๔๖}

การวัดผลประเมินผล ใช้วิธีการตามแบบเก่าโดยวิธีแปลด้วยปากเรื่อยมาจนถึงปี พ.ศ. ๒๔๕๕ จึงมีการเปลี่ยนแปลงมาสอบด้วยวิธีเขียนในบางประโยค กล่าวคือกำหนดให้สอบ ความรู้บาลีประโยค ๑ และประโยค ๒ ด้วยวิธีเขียน ส่วนการสอบความรู้บาลีตั้งแต่ประโยค

^{๑๔๒} กรมการศาสนา, คู่มือการจัดการศึกษาสงฆ์, หน้า ๒๔-๒๕.

^{๑๔๓} กรมการศาสนา, การพัฒนารูปแบบการจัดการศึกษา พระปริยัติธรรมแผนกบาลี, หน้า ๙.

^{๑๔๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙.

^{๑๔๕} สวัสดิ์ เขมกปสิทธิ, ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในประเทศไทย, (เชียงใหม่ : ลานนาการพิมพ์, ๒๕๓๑), หน้า ๑๗๔.

^{๑๔๖} กรมการศาสนา, การพัฒนารูปแบบการจัดการศึกษา พระปริยัติธรรมแผนกบาลี, หน้า ๙.

ป.ร. ๓ ขึ้นไป คงสอบแปลด้วยปากตามแบบเดิม จนกระทั่งถึงปี พ.ศ. ๒๔๕๙ จึงให้ยกเลิกการสอบความรู้บาลีด้วยวิธีแปลด้วยปากมาใช้สอบด้วยวิธีเขียนแทนทุกประโยค^{๑๔๗}

เนื่องจากนักเรียนที่เข้าสอบมากขึ้น ก็มีการปรับปรุงเพื่อให้เหมาะสมกับเหตุการณ์ คือ แต่เดิมการสอบจะมีกองการสอบอยู่กองเดียว ทำให้ล่าช้าจึงได้ปรับปรุงเปลี่ยนแปลงใหม่คือ ชั้นประโยค ๑-๒ เดิมมีกองสอบกองเดียว เพิ่มเป็น ๒ กอง กองซ้ายและกองขวา จำนวนนักเรียนเคยสอบวันละ ๓ รูป ก็เปลี่ยนเป็นกองซ้าย ๔ รูป กองขวา ๔ รูป เป็นการเพิ่มวันละ ๔ รูป

ชั้นประโยค ๔ ขึ้นไป ยังรวมเป็นกองเดียวเหมือนเดิม จำนวนผู้เข้าสอบเพิ่มเป็น ๕ รูป การเข้าสอบก็มีการจับสลากเหมือนแต่ก่อนไม่เปลี่ยนแปลง

เนื้อหาของข้อสอบจะลอกตามหลักสูตรที่กำหนดไว้ในแต่ละประโยค จะมีการเปลี่ยนแปลงบ้าง แต่เดิมนั้นกำหนดเนื้อหาวิชาชั้นประโยค ๑-๒-๓ จะให้แปลธรรมบทของหลักสูตรที่กำหนดโดยให้แปล ๓ ไบลาน คือ ๓๐ บรรทัด (ลานหนึ่งจะมี ๑๐ บรรทัด) ชั้นประโยค ๔ ขึ้นไป แปล ๒ ไบลาน คือ ๒๐ บรรทัด เว้นประโยค ๙ ให้แปล ๑ ไบลาน คือ ๑๐ บรรทัด ส่วนประโยค ๕-๗ และประโยค ๘-๙ คงไว้เหมือนเดิม

การกำหนดเวลาสอบไล่แต่เดิมนั้นใช้เวลาอย่างน้อย ๓ ปี ต่อมาสมัยรัชกาลที่ ๓ เป็นต้นมาได้กำหนดเป็นที่แน่นอนว่า ๓ ปี จะมีการสอบไล่พระปริยัติธรรมครั้งหนึ่ง ในรัชกาลที่ ๕ ได้เปลี่ยนแปลงจากกำหนดเดิมมาเป็น ๑ ปี ให้มีการสอบไล่พระปริยัติธรรมครั้งหนึ่ง โดยเริ่มสอบมาตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๓๖ เป็นต้นมา และวิธีการนี้ก็ใช้มาตลอดจนปัจจุบัน

เกณฑ์การวัดผลประเมินผล มีการใช้แบบเดิมทุกอย่าง คือ นักเรียนจะต้องเข้าไปแปลต่อหน้าคณะกรรมการจำนวน ๓ ท่าน การแปลจะถือว่าได้หรือผ่านนั้น กรรมการจะดูว่าแปลผิดหรือไม่ ถ้ามีการแปลผิด กรรมการจะทักท้วงและจะทบทเวลาให้ผู้เข้าสอบแก้ไข จำนวน ๓ ครั้ง ถ้าผู้เข้าสอบหรือนักเรียนเข้าแปลไม่สามารถยกย้ายแก้ไขการแปลให้ถูกต้องถึง ๓ ครั้งแล้ว จึงถือว่าสอบตกหรือไม่ผ่าน และการแปลก็จะแปลด้วยปากเปล่าทุกชั้นประโยค^{๑๔๘}

รัชกาลที่ ๖

รัชกาลที่ ๖ ได้มีการปรับปรุงการศึกษาของพระสงฆ์ให้เจริญขึ้น โดยการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมออกเป็น ๒ แผนก คือ

๑. พระปริยัติธรรม แผนกบาลี
๒. พระปริยัติธรรม แผนกธรรม

^{๑๔๗} กรมการศาสนา, คู่มือการจัดการศึกษาสงฆ์, หน้า ๓๓.

^{๑๔๘} กรมการศาสนา, การพัฒนารูปแบบการจัดการศึกษา พระปริยัติธรรมแผนกบาลี, หน้า ๑๐.

ในที่นี้จะกล่าวถึงเฉพาะพระปริยัติธรรมแผนกบาลีเท่านั้น พระปริยัติธรรมแผนกบาลี คือการศึกษาพระปริยัติธรรมแบบเดิม ในรูปแบบเดิมนั้นการศึกษาพระปริยัติธรรมจะต้องเรียนรู้พระปริยัติธรรมจากการแปล ซึ่งมีหลักสูตรแบบเรียนเป็นภาษาบาลีล้วน การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี เป็นการศึกษาชั้นสูงและยากมาก ผู้ศึกษาจะต้องมีนิสัยรักจริง ๆ จึงจะศึกษาได้และกว่าจะศึกษาสำเร็จได้ต้องใช้เวลานานปี จึงทำให้ผู้ศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี มีจำนวนผู้เรียนที่ค่อนข้างจะจำกัด

การปรับปรุงการศึกษาด้านพระปริยัติธรรม แผนกบาลี หรือการศึกษาปริยัติธรรมแบบเดิมนั้น ได้มีการเปลี่ยนแปลงหลายอย่าง เช่น การสอบ

ระยะแรกการสอบบาลีชั้นประโยค ๑-๒ ให้เปลี่ยนจากการสอบปากเปล่ามาเป็นการเขียน ส่วนประโยค ๓-๙ ยังต้องแปลด้วยปากเปล่าเหมือนเดิม และถ้าสอบไม่ผ่านแต่ละประโยคจะไม่มีสิทธิ์เข้าสอบชั้นต่อไป

ระยะที่ ๒ ได้ยกเลิกการสอบพระปริยัติธรรม แผนกบาลี ชุดชั้นประโยคจากการสอบปากเปล่ามาเป็นวิธีการเขียนแทน และมีการสอบด้วยข้อเขียน (พ.ศ. ๒๔๕๙) มาจนถึงปัจจุบัน^{๑๔๙}

รัชกาลที่ ๗

ในปี พ.ศ. ๒๔๗๒ การศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกบาลีหรือเปรียญนั้น นอกจากหลักสูตรการเรียนการสอนเดิมแล้ว ยังได้มีการเรียนการสอนตามหลักสูตรของมหาวิทยาลัย ซึ่งแบ่งออกเป็น ๒ ฝ่าย คือ

๑. ฝ่ายไทย แบ่งประโยค มี ๙ ชั้น คือ

ชั้น ๑-๒-๓	เรียน	ธัมมปัทฏฐฎกถา
ชั้น ๔	เรียน	มังคลัตถที่ปนีบัณฑิต
ชั้น ๕	เรียน	สารัตถสังคหะ
ชั้น ๖	เรียน	มังคลัตถที่ปนีบัณฑิตปลาย
ชั้น ๗	เรียน	ปฐมสมันตปาสาทิกา
ชั้น ๘	เรียน	วิสุทธิมัคค์
ชั้น ๙	เรียน	สารัตถที่ปนี (ฎีกาวินัย)

๒. ฝ่ายรามัญ แบ่งเป็น ๔ ชั้น คือ

ชั้น ๑	เรียน	อาทิกัมม หรือ ปาจิตตีย์อย่างใดอย่างหนึ่ง
ชั้น ๒	เรียน	มหาวัคค์ หรือจุลวัคค์

^{๑๔๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑.

ชั้น ๓ เรียน บาลีมุตตกวินัยวินิจฉัย
ชั้น ๔ เรียน ปฐมสมันตปาสาทิกา

การศึกษาระยะแรกเหมือนในรัชกาลที่ ๔ ต่อมา มหาธาตุวิทยาลัยย้ายไปตั้งที่วัดสุทัศน์ และทางวัดมหาธาตุตั้งบาลีวิทยาลัยของตนเองขึ้น ตลอดจนจัดให้มีการศึกษาขยายออกไปตามวัดต่างๆมากขึ้น^{๕๐}

รัชกาลที่ ๘

รัชกาลนี้มีเวลาสั้นมาก เรื่องราวต่างๆด้านการศึกษาจึงมีน้อย แต่ก็เป็นเรื่องสำคัญไม่แพ้รัชกาลอื่นๆ เรื่องแรกก็คือได้อนุญาตให้คฤหบดีสอบธรรมศึกษาเอกในปี พ.ศ. ๒๔๗๘ สืบต่อจากธรรมศึกษาโทได้ ซึ่งเปิดให้มีสอบมาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๗๓ แต่จะสอบอย่างไรมีหลักสูตรอะไรบ้างนั้น ยังหาหลักฐานไม่พบ เพราะแถลงการณ์ในปีดังกล่าวนั้นหาย นอกจากนี้ ในปี พ.ศ. ๒๔๘๔ เมื่อประกาศใช้ พ.ร.บ. ๒๔๘๔ แล้ว ทางคณะสงฆ์ก็ได้ออกระเบียบของกรรมการศึกษาว่าด้วยการจัดการศึกษาขึ้น เมื่อก่อนนั้น การศึกษาทั้งด้านบาลีและนักธรรมไม่ได้จัดตั้งเป็นโรงเรียนเลย เพียงแต่จัดสอนกันตามวัด หรือในพระบรมมหาราชวัง ทั้งนี้ถือว่าพระเณรเมื่อบวชเข้ามาแล้วก็ต้องเล่าเรียนธรรมวินัย เพื่อเป็นแนวทางปฏิบัติและสั่งสอนอุบาสกอุบาสิกาต่อไป ดังนั้นทุกวัดจึงเป็นโรงเรียนไปด้วย เพิ่งจะมีประกาศจัดตั้งสำนักศึกษาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๔ นี้เอง^{๕๑}

การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีในรัชสมัยนี้ไม่ปรากฏเด่นชัดนัก เพราะระยะเวลาในการปกครองราชย์สั้นมาก แต่เข้าใจว่าคงจะจัดการเรียนการสอนเหมือนกับสมัยรัชกาลที่ ๗ สืบต่อมา

การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีสสมัยปัจจุบัน

ปัจจุบันการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกบาลี^{๕๒} มีแม่กองบาลีเป็นผู้รับผิดชอบแบ่งเป็น ๙ ชั้น เหมือนอย่างสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ ๒ ต่างกันเฉพาะหนังสือประเภทการเรียนการสอนเท่านั้น กล่าวคือเมื่อจัดแบ่งประโยคออกเป็น ๙ ชั้นแล้ว จะถือว่าเป็นเปรียญได้ตั้งแต่ ๓ ประโยคขึ้นไป คือเปรียญธรรม ๓ ประโยค ถึง ๙ ประโยค และจัดรวมเป็น ๓ ชั้น ได้อย่างเดิมโดยจัดเป็นดังนี้

ประโยค ป.ธ. ๓	เป็นเปรียญตรี
ประโยค ป.ธ. ๔-๕-๖	เป็นเปรียญโท
ประโยค ป.ธ. ๗-๘-๙	เป็นเปรียญเอก

^{๕๐} สวัสดิ์ เขมกปสิทธิ, ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในประเทศไทย, (เชียงใหม่ : ลานนาการพิมพ์, ๒๕๓๑), หน้า ๑๗๕.

^{๕๑} สิริวัฒน์ คำวันสา, ประวัติพระพุทธศาสนาในประเทศไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๑), หน้า ๑๒๕.

^{๕๒} กรมการศาสนา, ประวัติการศึกษาของคณะสงฆ์, หน้า ๖๒-๖๓.

สำหรับหลักสูตร (หนังสือตำราเรียน) ที่ใช้ศึกษา รวมเป็นวิชาใหญ่ได้ ๔ วิชา แยกเป็นวิชาย่อยได้ ๗ วิชา แต่ละชั้นมีไม่เกิน ๔ วิชา ซึ่งพอจะสรุปได้ดังนี้

๑. วิชาบูรพภาค ความรู้เกี่ยวกับการใช้ภาษาไทยเฉพาะ ป.๖. ๓
๒. วิชาบาลีไวยากรณ์ แยกออกเป็น
 - ๒.๑ บาลีไวยากรณ์เฉพาะประโยค ๑-๒ และ ป.๖.๓
 - ๒.๒ วากยสัมพันธ์เฉพาะ ป.๖.๓
๓. วิชาแปลบาลี แยกออกเป็น
 - ๓.๑ แปลมคธเป็นไทย เป็นวิชาหลักมีทุกชั้น ต่างกันโดยคัมภีร์ที่กำหนดให้เรียน
 - ๓.๒ แปลไทยเป็นมคธ ตั้งแต่ ป.๖.๔ ถึง ป.๖.๙ กำหนดคัมภีร์ต่างไปตามชั้น
 - ๓.๓ แต่งฉันทภาษามคธเฉพาะ ป.๖.๘
 - ๓.๔ แต่งไทยเป็นมคธเฉพาะ ป.๖.๙

การศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกบาลี ในเวลาต่อมา ทางการคณะสงฆ์จึงได้ยกเลิก การสอบประโยค ๑-๒ ไปชั่วคราวระยะเวลาหนึ่ง เป็นเพราะเหตุใดไม่สามารถทราบได้^{๑๕๓} คงเหลือ แต่การเรียนการสอนและการสอบเฉพาะประโยค ป.๖.๓ ถึง ป.๖.๙ โดยเฉพาะ ป.๖.๓ นั้น เรียนแปลและสัมพันธ์พระธรรมบทภาคที่ ๑ ถึง ภาคที่ ๘ รวม ๘ ภาค

แต่ภายหลังต่อมา คือ เมื่อ พ.ศ.๒๕๑๐ ทางการคณะสงฆ์ โดยสมเด็จพระพุทธ โฆษาจารย์ (ฟื้น ชุตินฺธรมหาเถระ ป.๖.๙) วัดสามพระยา ครั้นดำรงสมณศักดิ์ที่พระธรรมปัญญา บดีแม่กองบาลีสนามหลวง จึงได้หยิบยกเรื่องนี้ขึ้นมาดำเนินการ โดยจัดให้มีการสอบ ประโยค ๑-๒ อีกครั้งหนึ่ง และคงยังปฏิบัติจนตราប់ทุกวันนี้^{๑๕๔}

จะด้วยเหตุใดก็ หลังจากการที่คณะสงฆ์ได้ประกาศยกเลิกการสอบประโยค ๑-๒ ไปชั่วคราวระยะเวลานั้น ทำให้การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี เริ่มต้นสอบที่ประโยค ป.๖.๓ ซึ่งผู้เรียนต้องเรียนและสอบครั้งเดียว ถ้าสอบได้ก็จะได้เป็นเปรียญ แต่หลักสูตรเพิ่มขึ้นจาก เดิมมาก คือ ต้องเรียนธรรมบททั้ง ๘ ภาค ตั้งแต่ภาคที่ ๑ ถึง ภาคที่ ๘ นับว่าสร้างความหนักใจ แก่ผู้เรียนไม่น้อยเหมือนกัน และเวลาต่อมาคณะสงฆ์ก็ได้จัดให้มีการเรียนการสอนประโยค ๑-๒ ขึ้นมาอีกครั้งหนึ่งนั้น ทำให้สันนิษฐานได้ว่า การเรียนการสอนประโยค ป.๖.๓ โดยใช้ หลักสูตร คือธรรมบททั้ง ๘ ภาค เป็นการยากและลำบากแก่ผู้เรียน ทำให้ผู้เรียนเกิดความท้อแท้ และทำให้ผู้เรียนลดน้อยลงไปตามลำดับ ผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนต่ำ ด้วยเหตุนี้ จึงทำให้คณะ สงฆ์ต้องพิจารณาทบทวนระบบการเรียนการสอนใหม่อีกครั้ง โดยจัดการเรียนการสอนเข้าสู่

^{๑๕๓} ธนาคารกรุงเทพ จำกัด (มหาชน), ทำเนียบพระเปรียญธรรม ๙ ประโยค สมัยกรุง รัตนโกสินทร์ ๒๕๓๙, หน้า ๑๔.

^{๑๕๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔.

ระบบเดิม คือแยกเป็นระดับประโยค ๑-๒ และประโยค ป.ธ.๓ โดยจัดหลักสูตรธรรมดาที่ภาคที่ ๑-๔ สำหรับประโยค ๑-๒ และธรรมดาที่ ๕-๘ สำหรับประโยค ป.ธ.๓ มาจนกระทั่งทุกวันนี้

๒.๕ แนวคิดเกี่ยวกับหลักสูตรประโยคบาลีสนามหลวงที่ใช้อยู่ในปัจจุบัน

๒.๕.๑ ประโยค ๑-๒ ถึงประโยค ป.ธ. ๙ คือ

๑. วิชาแปลมคธเป็นไทย โดยพยัญชนะและโดยอรรถ หลักสูตรใช้หนังสือ ธรรมปทฎฐกถา ภาค ๑-๔
๒. วิชาบาลีไวยากรณ์ หลักสูตรใช้หนังสือบาลีไวยากรณ์ ประเภทสอบถามความจำ

ประโยค ป.ธ.๓

๑. วิชาแปลมคธเป็นไทย โดยพยัญชนะและโดยอรรถ หลักสูตรใช้หนังสือ ธรรมปทฎฐกถา ภาค ๕ ถึง ภาค ๘
๒. วิชาสัมพันธ์ไทย หลักสูตรใช้หนังสือ ธรรมปทฎฐกถา ภาค ๕ ถึง ภาค ๘
๓. วิชาบาลีไวยากรณ์ หลักสูตรใช้หนังสือบาลีไวยากรณ์ ประเภทสอบถามความจำและความเข้าใจประกอบกัน
๔. วิชาบูรพภาค ข้อเขียนภาษาไทย โดยแก้ไขให้ถูกต้องตามระเบียบลักษณะวรรคตอนตัวอักษรตามสมัยนิยม หลักสูตรใช้หนังสือที่ควรรู้ เช่น จดหมายทางราชการ

ประโยค ป.ธ.๔

๑. วิชาแปลไทยเป็นมคธ หลักสูตรใช้หนังสือ ธรรมปทฎฐกถา ภาค ๑
๒. วิชาแปลมคธเป็นไทย หลักสูตรใช้หนังสือ มงคลตฤททีปนี ภาค ๑

ประโยค ป.ธ.๕

๑. วิชาแปลไทยเป็นมคธ หลักสูตรใช้หนังสือ ธรรมปทฎฐกถา ภาค ๒ ถึง ภาค ๔
๒. วิชาแปลมคธเป็นไทย หลักสูตรใช้หนังสือ มงคลตฤททีปนี ภาค ๒

ประโยค ป.ธ.๖

๑. วิชาแปลไทยเป็นมคธ หลักสูตรใช้หนังสือ ธรรมปทฎฐกถา ภาค ๕ ถึง ภาค ๘ แต่ในการสอบกรรมการจะแปลประโยคที่ออกสอบเป็นภาษาไทยโดยสันทัด หรืออาจดัดแปลงสำนวนและท้องเรื่อง หรือตัดตอนที่ต่างๆมาเรียงติดต่อกันเป็นประโยคสอบไล่ก็ได้
๒. วิชาแปลมคธเป็นไทย หลักสูตรใช้หนังสือ ตติย-จตุตถ-ปณจ-สมนุตปาสาทิกา

ประโยค ป.ธ.๗

๑. วิชาแปลไทยเป็นมคธ หลักสูตรใช้หนังสือ มงคลตฤททีปนี ภาค ๑
๒. วิชาแปลมคธเป็นไทย หลักสูตรใช้หนังสือ ปฐม-ทศย-สมนุตปาสาทิกา

ประโยค ป.ธ.๘

๑. วิชาแต่งฉันทม์คธ แต่งฉันทม์เป็นภาษามคธ ๓ ฉันทม์ ในจำนวน ๖ ฉันทม์ คือ

(๑) ปัฐยาวัตร	(๒) อินทรวีเชียร
(๓) อุเปนทรวีเชียร	(๔) อินทรวงศ์
(๕) วังส์ฎฐะ	(๖) วสันตติลล

 ข้อความแล้วแต่กรรมการจะกำหนดให้
๒. วิชาแปลไทยเป็นมคธ หลักสูตรใช้หนังสือ ปฐมสมนุตปาสาทิกา
๓. วิชาแปลมคธเป็นไทย หลักสูตรใช้ วิสุทฺธิมคค

ประโยค ป.ธ.๙

๑. วิชาแต่งไทยเป็นมคธ แต่งมคธจากภาษาไทยล้วน ข้อความแล้วแต่กรรมการจะกำหนดให้
๒. วิชาแปลไทยเป็นมคธ หลักสูตรใช้หนังสือ วิสุทฺธิมคค
๓. วิชาแปลมคธเป็นไทย หลักสูตรใช้หนังสือ อภิธรรมมุตถวิภาวินี^{๕๕}

แม้หลักสูตรนี้จะเป็นการเรียนอรรถกถา^{๕๖} แต่เมื่อเทียบกับสมัยเรียนพระไตรปิฎก โดยตรงที่เป็นบาเรียนแล้ว จะเห็นว่าเป็นการศึกษาตามแนวและลำดับเดียวกัน คือ เรียนพระสูตร พระวินัย และพระอภิธรรมตามลำดับ กล่าวคือ

ประโยค ๑-๒ ถึง ประโยค ป.ธ.๕ เรียนอรรถกถา พระสูตร
 ประโยค ป.ธ.๖-๗ เรียนอรรถกถา พระวินัย
 ประโยค ป.ธ.๘-๙ เรียนปกรณ์พิเศษเกี่ยวกับอภิธรรมและฎีกาพระอภิธรรม

๒.๕.๒ การเรียนการสอน

การเรียนการสอนได้ใช้วิธีท่องจำจากตำรา หนังสือเรียนในระดับชั้นไวยากรณ์ ประโยค ๑-๒ และประโยค ๓ และใช้วิธีแปลจากภาษาบาลีเป็นภาษาไทยหรือจากภาษาไทยเป็นบาลี เนื้อหาที่เรียนนั้นเป็นความรู้ในพระไตรปิฎก คือ พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระ

^{๕๕} สนามหลวงแผนกบาลี, เรื่องสอบบาลี, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๕๓), หน้า ๘๐-๘๑.

^{๕๖} กรมการศาสนา, ประวัติการศึกษาของคณะสงฆ์, หน้า ๖๓.

อภิธรรมปิฎก ให้ความหมายของคำ ฐัไวยากรณ์ของภาษา โดยใช้ชอรรถกถาของพระไตรปิฎก นั้นๆมาเป็นแบบเรียนและทดสอบในการแปล^{๑๕๗}

๒.๕.๓ การวัดผลและประเมินผลกาทดสอบบาลีสนามหลวง

การสอบบาลีสนามหลวง แบ่งการสอบออกเป็น ๘ ชั้น คือ บาลีประโยค ๑-๒ (ป.๑-๒) เปรียญธรรม ๓,๔,๕,๖,๗,๘ และ ๙ (ป.ธ.๓,ป.ธ.๔,ป.ธ.๕,ป.ธ.๖,ป.ธ.๗,ป.ธ.๘,ป.ธ.๙) ดำเนินการสอบ เป็น ๒ ครั้งๆ ละตอน คือ

ครั้งที่ ๑ สำหรับเปรียญธรรม ๖,๗,๘,๙ ประโยค ในกรุงเทพมหานคร สอบในวันขึ้น ๒,๓,๔,๕,๖ ค่ำ เดือน ๓ ของทุกๆปี

ครั้งที่ ๒ สำหรับบาลีประโยค ๑-๒ ประโยค และเปรียญธรรม ๓,๔,๕ สอบในวัน แรม ๑๐,๑๑,๑๒, ค่ำ เดือน ๓ ของทุกๆปี^{๑๕๘}

สถานที่สอบ ปัจจุบันสนามหลวงแผนกบาลี ได้จัดสถานที่สอบบาลีออกเป็น ๒ แห่ง คือ

๑) สนามสอบส่วนกลาง

๒) สนามสอบส่วนภูมิภาค

โดยกำหนดสถานที่สอบ ดังนี้

๑. สถานที่สอบครั้งที่ ๑ ส่วนกลาง (กรุงเทพมหานคร)^{๑๕๙}

๑.๑ ประโยค ป.ธ.๗, ป.ธ.๘ และ ป.ธ.๙ สอบที่วัดสามพระยา

๑.๒ ประโยค ป.ธ.๖ ทุกสำนักเรียนส่วนกลาง สอบที่วัดเบญจมบพิตรฯ

๑.๓ ประโยค ป.ธ.๖ ส่วนภูมิภาคส่วนที่ ๑ สอบที่วัดพระเชตุพนฯ

๑.๔ ประโยค ป.ธ. ๖ ส่วนภูมิภาคส่วนที่ ๒ สอบที่วัดสระเกศ จำนวน ๔๔ คณะจังหวัด

๒. สถานที่สอบครั้งที่ ๒ มี ๒ สถานที่สอบ คือ ส่วนกลาง และส่วนภูมิภาค

๒.๑ สถานที่สอบส่วนกลาง (กรุงเทพมหานคร)

(๑) ประโยค ๑-๒ สอบที่วัดมกุฏกษัตริยาราม จำนวน ๑๐ สำนักเรียน

(๒) ประโยค ๑-๒ สอบที่วัดไตรมิตรวิทยาราม จำนวน ๒๘ สำนักเรียน

(๓) ประโยค ๑-๒ สอบที่วัดสุวรรณาราม จำนวน ๑๗ สำนักเรียน

(๔) ประโยค ๑-๒ สอบที่วัดทองนพคุณ จำนวน ๑๙ สำนักเรียน

(๕) ประโยค ป.ธ.๓ สอบที่วัดสระเกศ จำนวน ๑๓ สำนักเรียน

^{๑๕๗} กรมการศาสนา, การพัฒนารูปแบบการจัดการศึกษา พระปริยัติธรรมแผนกบาลี, หน้า ๑๙.

^{๑๕๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐.

^{๑๕๙} สนามหลวงแผนกบาลี, เรื่องสอบบาลี, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๒),

- (๖) ประโยค ป.ธ.๓ สอบที่วัดสุทัศนเทพวราราม จำนวน ๒๔ สำนักเรียน
 (๗) ประโยค ป.ธ.๓ สอบที่วัดอนงคาราม จำนวน ๓๔ สำนักเรียน
 (๘) ประโยค ป.ธ.๔ สอบที่วัดบวรนิเวศวิหาร จำนวน ๑๖ สำนักเรียน
 (๙) ประโยค ป.ธ.๔ สอบที่วัดเทพธิดาราม จำนวน ๒๓ สำนักเรียน
 (๑๐) ประโยค ป.ธ.๔ สอบที่วัดบพิตรพิมุข จำนวน ๓๕ สำนักเรียน
 (๑๑) ประโยค ป.ธ.๕ สอบที่วัดสามพระยา จำนวน ๑๘ สำนักเรียน
 (๑๒) ประโยค ป.ธ.๕ สอบที่วัดชนะสงคราม จำนวน ๒๐ สำนักเรียน
 (๑๓) ประโยค ป.ธ.๕ สอบที่วัดจักรวรรดิราชาวาส จำนวน ๓๔ สำนักเรียน
 (๑๔) ประโยค ป.ธ.๕ สอบที่วัดมหาธาตุ จำนวน ๓๐ คณะจังหวัด

(สำนักเรียนส่วนภูมิภาค)

- (๑๕) ประโยค ป.ธ.๕ สอบที่วัดพระเชตุพนฯ จำนวน ๔ คณะจังหวัด

(สำนักเรียนส่วนภูมิภาค)

- (๑๖) ประโยค ป.ธ.๕ สอบที่วัดปากน้ำ จำนวน ๑๘ คณะจังหวัด

(สำนักเรียนส่วนภูมิภาค)

- (๑๗) ประโยค ป.ธ.๕ สอบที่วัดราชโอรสาราม จำนวน ๑๘ คณะจังหวัด

(สำนักเรียนส่วนภูมิภาค)

๒.๒ สถานที่สอบส่วนภูมิภาค

ตั้งแต่ประโยค ๑-๒ ถึง ประโยค ป.ธ.๔ สำนักเรียนคณะจังหวัด โดยมีเจ้าคณะจังหวัดนั้นๆเป็นผู้ดำเนินการจัดสนามสอบในเขตจังหวัดที่รับผิดชอบ

การวัดผลหรือการสอบบาลีสนามหลวงมีแม่กองบาลี ปัจจุบัน (สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า อาจารย์ เจ้าอาวาสวัดปากน้ำ) เป็นผู้รับผิดชอบเกี่ยวกับการออกปัญหา ส่วนการดำเนินการในการสอบในต่างจังหวัด แม่กองบาลีได้มอบให้เจ้าคณะภาคต่างๆแต่งตั้งกรรมการนำข้อสอบจากส่วนกลางไปยังสนามสอบทุกแห่ง โดยเปิดสอบในชั้นประโยค ๑-๒ และ ป.ธ.๓-๔ แล้วนำไปคำตอบมาส่งแม่กองบาลี เพื่อดำเนินการตรวจ ส่วนประโยค ป.ธ. ๕,๖,๗,๘ และ ๙ ดำเนินการในส่วนกลางตามที่แม่กองบาลีกำหนดให้เป็นสถานที่สอบ

อนึ่ง การวัดผลและประเมินผลการเรียนการสอนเฉพาะวิชาบาลีไวยากรณ์ได้ให้เกณฑ์คะแนนเป็นตัวเลขในการตรวจประโยคของบาลีสนามหลวง ตามประกาศของกรมหลวงชินวรสิริวัฒน์ ลงวันที่ ๑๒ ธันวาคม พ.ศ.๒๕๑๗ ซึ่งมีข้อปฏิบัติดังนี้

ประกาศให้ใช้เกณฑ์คะแนนเป็นตัวเลขในการตรวจประโยคของสนามหลวง ซึ่งตั้งปัญหาให้นักเรียนตอบ ได้วางหลักเกณฑ์ในการหักคะแนนไว้ว่า ข้อหนึ่งแบ่งเป็น ๔ เสี้ยว ให้หักคะแนนตามส่วนที่ผิด คือผิดทั้งข้อ หักหมดทั้ง ๔ เสี้ยว ผิด ๓ ส่วน หัก ๓ เสี้ยว ผิด ๒ ส่วน หัก ๒ เสี้ยว ผิด ๑ ส่วน หัก ๑ เสี้ยว นั้น ไม่สะดวกในการตรวจและไม่ให้ความสม่ำเสมอทั่วไป เพราะบางครั้งผิดไม่ถึง ๑ เสี้ยว ก็เก็บเต็ม ๑ เสี้ยว นั้น ดึงเกินไปไม่เก็บเลยก็หย่อน

เกินไป จะเก็บน้อยกว่า ๑ เสี้ยว ให้พอควรกัน ก็ไม่มีเกณฑ์จะเก็บนับว่าเกณฑ์คะแนนนี้ยังไม่สมบูรณ์พอ ไม่ให้ความเสมอภาคไม่มีความสะดวกในการตรวจ เพราะฉะนั้น เพื่อให้เกณฑ์คะแนนในการตรวจสมบูรณ์ ให้ความสะดวก และความเสมอภาคทั่วไป จึงให้เลิกเกณฑ์หักส่วนคะแนนเป็นเสี้ยวเสีย ให้ใช้เกณฑ์คะแนนเป็นเลขแทนดังต่อไปนี้ เกณฑ์คะแนนเลข

ให้คะแนนข้อละ ๑๐

ผิด ๑ ถึง ๑๕ ให้ ๓ ได้

ผิด ๑๖ ถึง ๒๐ ให้ ๒ ได้

ผิด ๒๑ ถึง ๒๕ ให้ ๑ ได้

ผิดเกิน ๒๕ ลงศูนย์ คือตก

ตอบสับข้อ แม้ข้อเดียวหรือทั้งหมด ให้หัก ๒ คะแนนทุกวิชา ให้ใช้เกณฑ์คะแนนตั้งแต่นี้เป็นต้นไป

ตามประกาศข้างบนนี้ ในการตรวจประโยคบาลี ให้เฉพาะการตรวจเฉลยปัญหาบาลีไวยากรณ์

สำหรับวิธีตรวจบุรพภาคประโยค ป.๓ ซึ่งประกาศเมื่อวันที่ ๘ มีนาคม ๒๔๙๐ ความว่า การสอบวิชาบุรพภาคประโยค ป.๓ อย่างที่ใช้อยู่นี้ ก็เพื่อให้นักเรียนวางรูปแบบหนังสือราชการหรือวางรูปหนังสืออื่น เช่น โคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน เป็นต้น รู้จักวางย่อหน้า ระยะเวลาวรรคตอน และใช้ตัวอักษรให้ถูกต้องตามสมัยนิยม ฉะนั้น จึงวางหลักเกณฑ์การตรวจได้ดังนี้

การปรับและการเก็บคะแนน

วางรูปจดหมายราชการผิดหมด ปรับเป็นตก

ผิดย่อหน้า ๑ แห่ง เก็บ ๒ คะแนน

ผิดวรรคตอนถึงเสียรูปหรือเสียความ ๑ แห่ง เก็บ ๑ คะแนน

ผิดอักษร ๑ ตัว เก็บ ๑ คะแนน

เมื่อรวมคะแนนเข้าด้วยกัน ถ้ามีคะแนนหักรวมเกินกว่า ๑๒ คะแนน ถือว่าปรับเป็นตก

วิธีตรวจประโยคบาลีสนามหลวง การตรวจประโยคบาลีสนามหลวง แปลมคธเป็นไทย แปลไทยเป็นมคธ และวิธีสัมพันธ์มีวิธีหักคะแนน ดังนี้

๑. แปลผิดศัพท์ หรือเรียกชื่อสัมพันธ์ผิดในวิภัติเดียวกัน เช่น สัตตมีวิภัติ มีชื่อเรียกอาหาร หลายอย่าง ศัพท์ที่สัมพันธ์ที่ถูกเป็นอุปสรรคเสนาธิการ แต่เรียกผิดเป็นวิสาขาธาร ดังนี้เป็นต้น ชื่อว่าผิดศัพท์

๒. แปลเสียสัมพันธ์ หรือเรียกชื่อว่าสัมพันธ์ผิดต่างวิภัติกัน เช่น อาหาร เป็น อปาทาน หรือ สัมพันธ์เข้าที่ผิดในประโยคเดียวกัน ชื่อว่าผิดสัมพันธ์

๓. แพลสับประโยค หรือสัมพันธ์ทับประโยค เช่น เอาประโยคเลขนอกกับประโยคเลขในปนกันก็ดี ให้ประธานกับกิริยาติดบุรุษกันก็ดี แพลหรือสัมพันธ์ผิดจนไม่เป็นรูปก็ดี เหล่านี้ชื่อว่าผิดประโยค

การเก็บคะแนน

ผิด ๑ ศัพท์ เก็บ ๑ คะแนน
ผิดสัมพันธ์ ๑ แห่ง เก็บ ๒ คะแนน
ผิดประโยค ๑ ประโยค เก็บ ๖ คะแนน

การปรับ

นับคะแนนที่เก็บไว้แล้วรวมกันเข้าได้
ผิด ๑ ถึง ๖ ให้ ๓ ให้
ผิด ๗ ถึง ๑๒ ให้ ๒ ให้
ผิด ๑๓ ถึง ๑๘ ให้ ๑ ให้
ผิดเกิน ๑๘ ลงศูนย์ (๐) ทั้งหมด
แต่ชื่อว่า “แพลหรือสัมพันธ์ผิดจนเสียรูป” นั้น
ถ้าประโยคยาวกว่า ๓ บรรทัด นับเป็นผิดเกิน ๑๘
ถ้าประโยคยาวไม่เกิน ๓ บรรทัด นับเป็นผิด ๑๘
ถ้าประโยคยาวไม่เกิน ๒ บรรทัด นับเป็นผิด ๑๒
ถ้าประโยคยาวไม่เกิน ๒ บรรทัด นับเป็นผิด ๖

แต่ข้อสำคัญต้องสันนิษฐานว่าผู้แปลมีความรู้สมกับชั้นประโยคนั้นหรือไม่ เช่น ป..๖ ถึง ป..๘ จัดเป็นประโยคสูง ถ้าจะต้องเก็บคะแนนหุยมหิมจนเกินไป ถึง ๑๘ จึงเป็นตก ก็จะเป็นการตรวจภูมิความรู้ของนักเรียนแรกศึกษาไปไม่สมภูมิ ฉะนั้น แม้จะผิดยังไม่เต็มเกณฑ์กำหนด แต่เห็นว่ามีภูมิไม่สมชั้นก็เอาเป็นตกได้^{๑๐๐}

กำหนดชั้นและวิชาที่สอบได้

ประโยค ป.๖.๓ จำนวน ๓ วิชา

ก. ๓,๓,๓ ได้ชั้นเอก
ข. ๓,๓,๒ ได้ชั้นโท
ค. ๓,๒,๒ ได้ชั้นตรี

^{๑๐๐}กรมการศาสนา, การพัฒนารูปแบบการจัดการศึกษา พระปริยัติธรรมแผนกบาลี, หน้า ๒๐-๒๒.

ข. ๒,๒,๒ ได้ชั้นตรี
 ง. ๓,๓,๑ ได้ชั้นเอกชั้น
 จ. ๓,๒,๑ ได้ชั้นเอกชั้น
 (เฉพาะวิชาแปลมครเป็นไทย ต้องได้ ๒ หรือ ๓ ให้)

ประโยค ๑-๒ และ ป.ธ. ๔,๕,๖,๗ จำนวน ๒ วิชา

ก. ๓,๓ ได้ชั้นเอก
 ข. ๓,๒ ได้ชั้นโท
 ค. ๒,๒ ได้ชั้นตรี

ประโยค ป.ธ. ๘,๙ จำนวน ๓ วิชา

ก. ๓,๓,๓ ได้ชั้นเอก
 ข. ๓,๓,๒ ได้ชั้นโท
 ค. ๓,๒,๒ ได้ชั้นตรี
 ข. ๒,๒,๒ ได้ชั้นตรี

นอกนี้ตก

มติมหาเถรสมาคมที่ ๔๔๘/๒๕๔๐ ลงวันที่ ๑๐ ตุลาคม ๒๕๔๐ ให้มีการเก็บวิชาที่สอบผ่านแล้วเป็นเวลา ๒ ปี ในชั้นประโยค ๑-๒ ซึ่งเริ่มใช้ในปี พ.ศ. ๒๕๔๑ เป็นต้นไป^{๑๖๑}

เรื่องการเก็บวิชาที่สอบผ่านแล้วเป็นเวลา ๒ ปี

นำร่องชั้นประโยค ๑-๒ ก่อน

สนามหลวงแผนกบาลี โดยความเห็นชอบของมหาเถรสมาคมได้อนุมัติให้มีการเก็บในวิชาที่สอบผ่านแล้วเป็นเวลา ๒ ปี นำร่องชั้นประโยค ๑-๒ ก่อน โดยอาศัยเค้าโครงรูปแบบ หลักสูตร และวิชาการเช่นเดิม เปลี่ยนแต่การเก็บวิชาที่สอบได้เท่านั้น เมื่อสอบผ่านวิชาใดแล้ว สนามหลวงแผนกบาลีจะเก็บวิชานั้นไว้ ในปีต่อไป (ภายใน ๒ ปี) ไม่ต้องสอบในวิชานั้นอีก คงสอบเฉพาะในวิชาที่ยังสอบไม่ผ่านเท่านั้น

ข้อกำหนดในการเก็บวิชาที่สอบผ่าน

๑. ในเบื้องต้น ผู้สอบต้องสอบให้ครบทั้ง ๒ วิชา ทำปัญหาข้อสอบครบถ้วนตั้งแต่ต้น จนจบในทุกวิชา

^{๑๖๑} สนามหลวงแผนกบาลี, เรื่องสอบบาลี, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๑), หน้า ๗๖.

๒. ต้องสอบได้ผ่านเกณฑ์ที่กองบาลีสนามหลวงกำหนดไว้ จึงจะเก็บวิชานั้น
๓. ในวิชาที่สอบได้นั้น จะเก็บไว้ ๒ ปี เมื่อพ้นกำหนดนี้แล้วให้เป็นอันยกเลิกทั้งหมด
๔. เมื่อสอบได้ผ่านเกณฑ์ที่กองบาลีสนามหลวงกำหนดครบทั้ง ๒ วิชา ภายในเวลาที่กำหนดเท่านั้น จึงจะถือว่าสอบผ่านชั้นประโยค ๑-๒

เกณฑ์ในการเก็บวิชา

๑. นักเรียนต้องสอบทั้ง ๒ วิชา
๒. ในทั้ง ๒ วิชานั้น ถ้าสอบได้ตามเกณฑ์ที่กองบาลีสนามหลวงกำหนดไว้ในวิชาใด จะเก็บวิชานั้นไว้ ในปีต่อไป สอบเฉพาะวิชาที่ยังสอบไม่ผ่าน ต้องลงบัญชีตามแบบฟอร์มของกองบาลีสนามหลวง โดยให้พิมพ์สำนักศาสนศึกษาอำเภอเมืองไว้ก่อนตามลำดับเขตปกครองในคณะจังหวัดนั้น ทั้งนี้ เพื่อต้องการทราบสถิติสำนักศาสนศึกษาที่เปิดสอนในคณะจังหวัดนั้นๆ
๓. ในวิชาที่สอบผ่านแล้ว จะเก็บไว้เป็นเวลา ๒ ปี นับจากปีที่มีสิทธิ์สำหรับ “เก็บ” เมื่อพ้นกำหนด ๒ ปีแล้ว ให้เป็นอันยกเลิกทั้งหมด กล่าวคือ จะต้องเริ่มต้นใหม่ เช่น ในชั้นประโยค ๑-๒ นักเรียนสอบผ่านวิชาแปลมคธเป็นไทย ในปี พ.ศ.๒๕๔๑ สนามหลวงแผนกบาลี จะเก็บวิชาแปลมคธเป็นไทยนั้นไว้เป็นเวลา ๒ ปี ในปีถัดไป คือปี พ.ศ.๒๕๔๒-๒๕๔๓ คงสอบเฉพาะวิชาบาลีไวยากรณ์เท่านั้น ถ้าสอบวิชาบาลีไวยากรณ์ผ่านภายใน ๒ ปีนี้ ถือว่าเป็นอันสอบได้ประโยค ๑-๒ แต่ถ้าเมื่อพ้นจากกำหนด ๒ ปีนี้แล้ว ยังสอบไม่ผ่านวิชาบาลีไวยากรณ์ ให้ถือเป็นอันยกเลิกทั้งหมด กล่าวคือ ในปี พ.ศ.๒๕๔๔ ต้องเริ่มต้นสอบใหม่ทั้ง ๒ วิชา^{๑๖๖}
- และในปัจจุบันมหาเถรสมาคมได้มีการเปลี่ยนมาใช้วิธีการสอบซ่อมในวิชาที่สอบไม่ผ่านภายในระยะเวลา ๑ เดือน หลังจากที่ทราบผลสอบแล้ว เฉพาะประโยค ๑-๒ ถึงประโยค ป.ธ. ๔ เท่านั้น

ข้อควรสังเกต คำว่า “บาเรียน” และ “เปรียญธรรม”

คำว่า “บาเรียน” แปลกันว่า ครูผู้สอน ครูผู้บอกให้รู้ “บา” แปลว่า ครูหรืออาจารย์ เพราะมี คำว่า “บาธรรม” ปรากฏอยู่ในพงศาวดารเหนือโดยมาก ซึ่งแปลว่า “ครูผู้รู้ธรรม” ส่วนคำว่า “เรียน” ก็คือการเรียนรู้ การรับความรู้ การบอกให้รู้ เมื่อเอาคำ ๒ คำมาต่อกันจึงได้ความว่าครูผู้บอกให้รู้ อาจจะตีความว่าเมื่อสอบผ่าน ๓ ประโยคแล้วก็ไปเป็นครูสอนคนอื่นได้ แต่คำว่า “บา” นี้ยังมีความหมายหลายแง่ อาจแปลว่าครูก็ได้ เช่นคำว่า ครูบาอาจารย์ อาจหมายถึงพระก็ได้ เช่น ครูบาศรีวิชัย ผู้สร้างทางขึ้นดอยสุเทพ และทางอีสานเรียกพระว่าครูบา หรือคำว่า ซี บา นา สงฆ์ ก็หมายถึง พระ ดังนั้นคำว่า “บา” จึงมีหลายความหมาย ถ้าหากเราจะแปลบา ว่าพระ คำว่า “บาเรียน” ก็น่าจะแปลว่า “พระที่ได้เรียน” หรือ “พระนักเรียน” เป็นต้น

^{๑๖๖} สนามหลวงแผนกบาลี, เรื่องสอบบาลี, (๒๕๔๓), หน้า ๗๒-๗๓.

อย่างไรก็ตาม นี่ก็เป็นเพียงทัศนะหนึ่งเท่านั้น แต่ความหมายที่ว่า ครูของนักเรียน หรือครูผู้สอนนักเรียนนั้นก็น่าฟังอยู่

อนึ่ง ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๔๙๓ ได้ให้ความหมายไว้ว่า บา (น.) ครู อาจารย์ ชายหนุ่ม บาธรรม (น.)ผู้เชี่ยวชาญในทางธรรม อาจารย์ธรรม จึงสรุปได้ว่า บาเรียนคือ ครูผู้สอนนักเรียนนั่นเอง^{๑๖๓}

คำว่า “เปรียญ” นี้เปลี่ยนมาจากคำว่าบาเรียนแต่จะเปลี่ยนเมื่อไรยังไม่พบหลักฐาน เชื่อกันว่าใช้คำนี้เมื่อปลายรัชกาลที่ ๕ แต่ว่าแม้ในรัชกาลที่ ๖ เมื่อ พ.ศ.๒๔๕๕ ก็ยังใช้คำว่า “บาเรียน” อยู่จึงไม่แน่ว่าเป็นปีใด และยิ่งกว่านั้น คำว่า เปรียญ ก็มีมาตั้งแต่รัชกาลที่ ๓ แล้ว ด้วยซ้ำ คือสมัยที่สมเด็จพระสังฆราช (สา) เป็นสามเณรอายุ ๑๔ ปี เมื่อ พ.ศ.๒๓๗๐ สามเณรสา สอบปริยัติธรรมสนามหลวงได้ ๒ ประโยค ยังไม่ได้เป็นเปรียญทางราชการ แต่ได้เป็น “เปรียญ วังหน้า” เหตุที่เรียกอย่างนี้ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ และสมเด็จพระยาตำราฯทรงอธิบายว่า

“ด้วยประเพณีแปลพระปริยัติธรรมในสมัยนั้น ผู้เข้าแปลต้องแปลให้ครบ ๓ ประโยค ในคราวเดียวจึงนับว่าเป็นเปรียญ ถ้าไม่ครบเข้ามาแปลคราวหน้าต้องแปลตั้งแต่ ประโยค ๑ ไปใหม่และครั้งเดียว กรมพระราชวังบวรมหาดิศัยพลเสเพล มีพระประสงค์จะทรงอุปการะแก่ภิกษุสามเณรที่เล่าเรียน มิให้ทอดทิ้งจากความเพียรไปเสีย ถ้ารูปใดแปลได้ ๒ ประโยค ทรงรับอุปการะไปกว่าจะเข้าแปลใหม่ได้เป็นเปรียญ จึงพากันเรียกภิกษุสามเณร เหล่านี้ว่า “เปรียญวังหน้า” (แต่ไม่ถือเป็นสมณศักดิ์)

ครั้นมาในรัชกาลที่ ๕ ต่อที่ ๖ เมื่อตั้งมหามกุฏราชวิทยาลัยขึ้นได้แบ่งการสอบจาก สนามหลวง (วัดพระศรีรัตนศาสดาราม) ไปสอบอีกสนามหนึ่งนั้น คำ ๒ คำนี้ก็มาพัวพันกันขึ้น อีก คือผู้สอบเปรียญของมหามกุฏได้สูงสุดก็เรียกกันว่าบาเรียนเอก แต่บาเรียนเอกนั้น เทียบเท่าเปรียญ ๗ ประโยค ตัวอย่างเช่น สมเด็จพระวชิรญาณวงศ์ (ม.ร.ว.ชื่น) วัดบวรนิเวศวิหารก็ว่าเป็นบาเรียนเอก แต่ตามทำเนียบว่าได้เป็นเปรียญ ๗ ประโยค ก็เลยทำให้สับสนยิ่งขึ้น ว่า คำ ๒ คำนี้ จะแยกจากกันเมื่อไรแน่ และการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนี้ก็สันนิษฐานกันอีกว่า เดิมที่บาเรียนคงจะหมายถึงไปถึงวุฒิ และความสามารถในการปฏิบัติงานด้วย ส่วนเปรียญนั้นคง หมายถึงเอาวุฒิอย่างเดียว เพราะคำว่า “เปรียญ” น่าจะมาจากบาลีว่า “ปริญญา” แปลว่า “รอบรู้ หรือรู้ทั่วถึง” คือคนที่สอบบาลีได้ในครั้งนั้นก็นับถือยกย่องกันว่ามีความรู้มากกว่าคนทั้งหลาย เนื่องจากสภาพบ้านเมืองเรานั้น การศึกษายังไม่เจริญพอศาสตร์ด้านอื่น ๆ ก็ไม่ค่อยมีส่วนมากก็ไปจากวัด พระที่คงแก่เรียนจึงเป็นทั้งครู หมอยา หมอความ หมอดู นักปกครอง นักสังคมสงเคราะห์ไปด้วย ที่ถวายเป็นเกียรติให้ท่านเป็นเปรียญจึงเหมาะสมอย่างยิ่ง^{๑๖๔}

^{๑๖๓} สิริวัฒน์ คำวันสา และ ทองพรรษ์ ราชภัฏดี, **สงฆ์ไทยใน ๒๐๐ ปี**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ศรีอนันต์, ๒๕๒๔), หน้า ๕๘-๕๙.

^{๑๖๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๐-๖๒.

คำว่า “เปรียญธรรม” หมายถึง ผู้ที่สอบได้ทั้งบาลีและนักธรรม เป็นคำที่ใช้ภายหลังเมื่อมีการสอนนักธรรมแล้ว คือผู้ที่สอบบาลีได้เป็นเปรียญบาลีและสอบนักธรรมได้อีก เรียกว่า “เปรียญธรรม” ครั้นต่อมา ได้มีระเบียบบังคับไว้เลยว่า ผู้ที่จะสอบบาลีนั้น จะต้องสอบนักธรรมได้ก่อน ถ้าสอบนักธรรมตก บาลีก็เป็นโมฆะ คือนักธรรมตรีมีสิทธิสอบได้แค่ประโยค ๑-๒ และ ประโยค ๓ นักธรรมโทมีสิทธิสอบประโยค ๔-๕-๖ ส่วนนักธรรมเอกมีสิทธิสอบประโยค ๗-๘-๙^{๑๖๕}

สรุปได้ว่า การจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมสำหรับพระภิกษุสามเณรพบว่าด้อยกว่าภิกษุ ในสมัยพุทธกาล การแก้ปัญหาข้อต่อทางสถานภาพของสามเณร ได้แก้ไขโดยพุทธบัญญัติ พระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้นำของเหล่าพุทธบริษัทในการยกย่องเชิดชูเกียรติของสามเณร ทรงประทานการอุปสมบทแก่สามเณรที่อายุยังน้อยแต่สามารถบรรลุคุณธรรมได้ ในปัจจุบันสถาบันพระมหากษัตริย์ได้เข้ามามีส่วนในการยกย่องสถานภาพของสามเณร ตัวอย่างเช่น ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระราชโอรสผนวชเป็นสามเณร ทรงถวายการอุปถัมภ์แก่สามเณรที่มีความรู้ในพระปริยัติธรรมเป็นกรณีพิเศษ เมื่อประชาชนชาวไทย นิยมให้บุตรหลานบวชเรียนเป็นสามเณรในวัด จนกลายเป็นประเพณีในที่สุด การจัดการศึกษานั้นมีจุดมุ่งหมายคือเผยแผ่พระพุทธศาสนา หลักสูตรที่ใช้ในอดีตคือพระไตรปิฎก ส่วนในปัจจุบันมีงานวิจัยชี้ให้เห็นถึง ปัญหาและรูปแบบการบริหารงานวิชาการ โดยเฉพาะโครงสร้างการบริหารงานวิชาการที่เกี่ยวกับสภาพการจัดการศึกษา การบริหาร การเรียนการสอน หลักสูตร และผลการเรียนพระปริยัติธรรมแผนกบาลีหรือความคิดเห็นที่ต้องการให้มีการปรับปรุงการเรียนการสอนพระปริยัติธรรมแผนกบาลีของพระภิกษุสามเณร ต่อไป

๒.๖ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

จากการศึกษาค้นคว้าทางเอกสารและผลงานการวิจัยต่าง ๆ ผู้วิจัยพบว่ามีเอกสารงานวิจัย และวิทยานิพนธ์ ที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับดังนี้

บุรทิน ขำภีรัฐ^{๑๖๖} ได้ศึกษาวิจัย เรื่อง สภาพและปัญหาของการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีในสำนักเรียนส่วนกลาง พบว่า ด้านที่นักเรียนเห็นว่าเป็นปัญหามากที่สุด คือ เนื้อหาวิชาทางบาลีเรียนเข้าใจยาก ด้านที่ครู-อาจารย์ เห็นว่าเป็นปัญหามาก คือ งบประมาณมีไม่เพียงพอและหน่วยงานราชการไม่ให้การสนับสนุนงบประมาณอย่างจริงจัง ด้านที่ทั้งครู-อาจารย์ และนักเรียนเห็นว่าเป็นปัญหามากคือ การเรียนการสอนที่ใช้วิธีท่องจำ และด้านที่ผู้บริหารและครู-อาจารย์เห็นว่าเป็นปัญหามากคือ ประชาชนทั่วไปมองไม่เห็นความสำคัญและ

^{๑๖๕} อ่างแล้ว, หน้า ๖๘-๖๙.

^{๑๖๖} บุรทิน ขำภีรัฐ, “สภาพและปัญหาของการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีในสำนักเรียนส่วนกลาง” วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๑๐๕.

ประโยชน์ของการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี ส่วนด้านที่ทั้งผู้บริหาร ครู-อาจารย์และนักเรียน เห็นว่าเป็นปัญหามากคือ มีนักเรียนสอบตก ความต้องการทางการศึกษาของนักเรียนพบว่า ส่วนใหญ่มีความต้องการต่อในระดับอุดมศึกษาในมหาวิทยาลัยทั่วๆ ไป รองลงมาคือศึกษาความรู้เฉพาะด้าน เช่น ภาษา คอมพิวเตอร์ ฯลฯ และต้องการศึกษาต่อในมหาวิทยาลัยสงฆ์ ด้านข้อเสนอแนะเพิ่มเติม ผู้เรียนส่วนใหญ่มีความเห็นว่าควรเพิ่มงบประมาณการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีให้เพียงพอกับความจำเป็น ครู-อาจารย์ส่วนใหญ่มีความเห็นว่า การเรียนการสอนควรเน้นความเข้าใจมากกว่าความจำ และนักเรียนส่วนใหญ่มีความเห็นว่าควรวัดและการประเมินผลควรมีการสอบซ่อม

พระนิมิตร กลิ่นดอกแก้ว^{๖๖๗} ได้ทำการวิจัย “สภาพและปัญหาการจัดการเรียนการสอนพระปริยัติธรรมแผนกบาลี ของสำนักศาสนศึกษาในจังหวัดนครสวรรค์” พบว่า ๑.สภาพการจัดการเรียนการสอนพระปริยัติธรรมแผนกบาลีของสำนักศาสนศึกษาในจังหวัดนครสวรรค์ อยู่ในระดับมาก ส่วนปัญหาการจัดการเรียนการสอนพระปริยัติธรรมแผนกบาลีของสำนักศาสนศึกษาในจังหวัดนครสวรรค์ อยู่ในระดับปานกลาง ๒.การเปรียบเทียบสภาพและปัญหาการจัดการเรียนการสอนพระปริยัติธรรม แผนกบาลี ของสำนักศาสนศึกษา ในจังหวัดนครสวรรค์ พบว่า) สภาพการจัดการเรียนการสอนพระปริยัติธรรม แผนกบาลี ของสำนักศาสนศึกษา ในจังหวัดนครสวรรค์ ๑) จำแนกตามสถานภาพในการปฏิบัติงาน ไม่แตกต่างกัน ๒) จำแนกตามวุฒิทางการศึกษาสูงสุดแผนกบาลี ในภาพรวมไม่แตกต่างกัน ส่วนด้านกิจกรรมการเรียนการสอนแตกต่างกัน อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ที่ระดับ.๐๕ ๓) จำแนกตาม จำนวนปี/พรรษาที่บรรพชา/อุปสมบท แตกต่างกัน อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .๐๕ ในภาพรวมและด้านกิจกรรมการเรียนการสอน ด้านปัจจัยที่สนับสนุนต่อการเรียนการสอน ๔) จำแนกตามสังกัดสำนักศาสนศึกษา แตกต่างกัน อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ที่ระดับ.๐๕ ในภาพรวมและ ทุกรายด้าน ๕) จำแนกตามระยะเวลาที่ศึกษาในแต่ละชั้น แตกต่างกัน อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ที่ระดับ .๐๕ ในภาพรวมและด้านหลักสูตร ด้านผู้สอน ด้านกิจกรรมการเรียนการสอน และด้านปัจจัยที่สนับสนุนต่อการเรียนการสอน และ ๖) จำแนกตาม การสนับสนุนของเจ้าสำนักศาสนศึกษา เกี่ยวกับการจัดการเรียนการสอน แตกต่างกัน อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ที่ระดับ .๐๕ ในภาพรวมและทุกรายด้าน ๒.๒) ปัญหาการจัดการเรียนการสอนพระปริยัติธรรมแผนกบาลีของสำนักศาสนศึกษา ในจังหวัดนครสวรรค์ ๑) จำแนกตามสถานภาพในการปฏิบัติงานไม่แตกต่างกัน ๒) จำแนกตามวุฒิทางการศึกษาสูงสุดแผนกบาลี ไม่แตกต่างกัน ๓) จำแนกตาม

^{๖๖๗} พระนิมิตร กลิ่นดอกแก้ว “สภาพและปัญหาการจัดการเรียนการสอนพระปริยัติธรรมแผนกบาลีของสำนักศาสนศึกษาในจังหวัดนครสวรรค์”, วิทยานิพนธ์สังคมศาสตร์มหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยราชภัฏเทพสตรี, ๒๕๔๙), หน้า ๑๕๑.

จำนวนปี/พรรษาที่บรรพชา/อุปสมบท ในภาพรวม ไม่แตกต่างกัน ส่วนด้านการประเมินผลแตกต่างกัน อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ที่ระดับ .๐๕ ๔) จำแนกตาม สังกัดสำนักศาสนศึกษาแตกต่างกัน อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ที่ระดับ .๐๕ ในภาพรวมและด้านกิจกรรมการเรียนการสอน ด้านปัจจัยที่สนับสนุนต่อการเรียนการสอน และด้านการประเมินผล ๕) จำแนกตามระยะเวลาที่ศึกษาในแต่ละชั้น แตกต่างกัน อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ที่ระดับ .๐๕ ในภาพรวมและด้านหลักสูตร ด้านกิจกรรมการเรียนการสอน ด้านปัจจัยที่สนับสนุนต่อการเรียนการสอน และด้านการประเมินผล และ ๖) จำแนกตาม การสนับสนุนของเจ้าสำนักศาสนศึกษาเกี่ยวกับการจัดการเรียนการสอน แตกต่างกัน อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ที่ระดับ .๐๕ ในภาพรวมและด้านกิจกรรมการเรียนการสอน ด้านปัจจัย ที่สนับสนุนต่อการเรียนการสอน และด้านการประเมินผล

พระมหาจิววัฒน์ กัญญา^{๑๖๔} ทำการวิจัย “ทัศนคติของพระภิกษุ-สามเณรต่อการศึกษาระดับอาชีวศึกษา : ศึกษาเฉพาะกรณีนักเรียนในเขตดุสิต กรุงเทพมหานคร” พบว่า

๑. พระภิกษุราวครึ่งหนึ่ง อายุระหว่าง ๒๐-๓๐ ปี บวชตั้งแต่ ๕-๑๐ ปี ระดับการศึกษาทางธรรมส่วนใหญ่จบนักธรรมชั้นเอก และจบเปรียญตรี หนึ่งในสามสำเร็จการศึกษาทางโลกในระดับอนุปริญญาขึ้นไป ส่วนใหญ่เคยสอบตกในการสอบภาษาบาลี และอยู่ในสำนักเรียน วัดเบญจมบพิตร
๒. พระภิกษุ-สามเณร มีทัศนคติที่ดีต่อการศึกษาระดับอาชีวศึกษา ในภาพรวมทั้ง ๓ ด้าน อยู่ในระดับค่อนข้างสูง โดยด้านที่มีระดับทัศนคติดีค่อนข้างสูง คือ ด้านการนำไปใช้ประกอบการเทศน์และสอน รองลงมาคือด้านการเห็นประโยชน์ของภาษาบาลี แต่ด้านความรู้ในภาษาบาลีนั้น พระภิกษุ-สามเณรมีทัศนคติระดับปานกลาง
๓. ผลการทดสอบสมมติฐานพบว่า ปัจจัยที่มีผลต่อทัศนคติต่อการศึกษาระดับอาชีวศึกษา คือ สถานภาพการบวช อายุ จำนวนปีที่บวช ระดับการศึกษาทางธรรม ระดับการศึกษาทางเปรียญธรรม ประสบการณ์ในการสอบ ความคาดหวังในการศึกษาภาษาบาลี ส่วนปัจจัยที่ไม่มีผลต่อทัศนคติคือระดับการศึกษาทางโลก สำนักเรียน และการรับรู้ปัญหาและอุปสรรค ด้านครูผู้สอน และนักเรียนไม่มีความสัมพันธ์กับทัศนคติต่อการเรียนภาษาบาลี

ข้อเสนอแนะ ด้านหลักสูตรและการบริหาร

- ๑) แม่งองบาลีสนาทมหลวงผู้รับผิดชอบด้านการศึกษาระดับอาชีวศึกษาของคณะสงฆ์ทั้งหมด ควรมีการปรับปรุงและพัฒนาหลักสูตรการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม
- ๒) ผู้บริหารในแต่ละสำนักเรียน ควรจัดสถานที่เรียนให้มีความพร้อมในการรองรับผู้เรียนทั้งด้านสถานที่และครูผู้สอน

^{๑๖๔} พระมหาจิววัฒน์ กัญญา “ทัศนคติของพระภิกษุ-สามเณรต่อการศึกษาระดับอาชีวศึกษา : ศึกษาเฉพาะกรณีสำนักเรียนในเขตดุสิต กรุงเทพมหานคร,” *วิทยานิพนธ์ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (พัฒนาสังคม)* (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยนินดา ๒๕๕๐), หน้า ๙๘-๑๐๐.

๓) คณะสงฆ์ควรให้ความสำคัญและสนับสนุนให้มีการเรียนการสอนภาษาบาลีอย่างกว้างขวางทั้งในประเทศและต่างประเทศ เพื่อเป็นส่วนหนึ่งในการสืบต่ออายุพระพุทธศาสนา **ด้านนโยบาย** ๑.รัฐบาลควรให้ความสำคัญในการสนับสนุนการจัดการศึกษาและสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ ควรเข้ามามีบทบาทในการช่วยเหลือสนับสนุนการศึกษาของคณะสงฆ์ อย่างจริงจัง เช่น จัดทำนโยบายและแผนพัฒนาหลักสูตรภาษาบาลี ตลอดจนจัดสรรงบประมาณทั้งด้านทุนการศึกษาและสวัสดิการแก่พระภิกษุ-สามเณร ๒. สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ ควรมีการเพิ่มเงินค่านิตยภัต (เงินเดือน) ให้กับพระภิกษุ-สามเณรที่จบเปรียญเอกหรือตั้งแต่เปรียญ ๗ ขึ้นไป ๓. กระทรวงศึกษาธิการ ควรรับรองสถานภาพของพระภิกษุ-สามเณร ที่เรียนจบทาง พระปริยัติธรรมแผนกบาลี รวมทั้งเปิดโอกาสให้พระภิกษุ-สามเณรหาความรู้ทางภาษาบาลีไปเทียบโอนหน่วยกิต เพื่อศึกษาต่อทางโลกในระดับที่สูงขึ้น

กิริติ ศรีวิเชียร^{๑๖๔} ได้ศึกษา “ผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน ทักษะคิดต่อวิชาที่เรียน และผลการเรียนรวมของนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกบาลี” มีความเกี่ยวข้องกับตัวแปรใดบ้าง กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัยเป็นพระภิกษุและสามเณรที่กำลังเรียนตามหลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกบาลี ในระดับประโยค ๑-๒ อีก ๒๖ จากสำนักเรียนในเขตกรุงเทพมหานคร จำนวน ๒๑ แห่ง ผลการศึกษาพบว่า

ก) ตัวแปรที่พบที่มีความเกี่ยวข้องกับผลการเรียนได้แก่

๑) สัดส่วนครูต่อนักเรียนมีค่าสหสัมพันธ์เท่ากับ .๒๒ ค่าเบต้าเท่ากับ .๑๖ และค่าสัมประสิทธิ์ผืนแปรคาดเดาคอลเท่ากับ .๗๑๒๔ ซึ่งหมายความว่า ในชั้นเรียนพระปริยัติธรรมแผนกบาลีนั้น ถ้าครูรูปหนึ่งรับผิดชอบสอนนักเรียนจำนวนมากมากขึ้น ก็มีแนวโน้ม มีค่าว่านักเรียนจะมีผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนสูงขึ้น

๒) ความสนใจในการเรียน มีความเกี่ยวข้องกับทักษะคิดต่อวิชาที่เรียน โดยมีค่าสัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์เท่ากับ .๓๘ ค่าเบต้าเท่ากับ .๒๘ และค่าประสิทธิ์การผืนแปรคาโนคอลเท่ากับ .๕๒๖๘ ซึ่งหมายความว่า นักเรียนที่มีความสนใจในการเรียนวิชาบาลีไวยากรณ์สูง มีแนวโน้มว่าจะมีทักษะคิดในทางที่ดีต่อวิชาบาลีไวยากรณ์

๓) บรรยากาศในชั้นเรียน มีความเกี่ยวข้องกับทักษะคิดต่อวิชาบาลีไวยากรณ์ โดยมีค่าสัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์เท่ากับ .๓๒ ค่าเบต้าเท่ากับ .๑๙ และค่าสัมประสิทธิ์การผืนแปรคาโนคอลเท่ากับ .๔๑๒๖ ซึ่งแสดงให้เห็นว่า ถ้านักเรียนได้รับโอกาสให้มีส่วนร่วมในกระบวนการเรียนการสอนมาก หรือถ้าภายในชั้นเรียนมีการปะทะสังสรรค์กันระหว่างครูกับ

^{๑๖๔}กิริติ ศรีวิเชียร. “ตัวแปรที่เกี่ยวกับผลการเรียนของนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกบาลี”

นักเรียน และระหว่างนักเรียนด้วยกันเองในเรื่องที่เกี่ยวกับการเรียนการสอนมากแล้ว ก็มีแนวโน้มว่านักเรียนจะมีทัศนคติในทางที่ดีต่อวิชาที่เรียนนั้น

๔) ระดับการศึกษาทางบาลีของครู มีความเกี่ยวข้องกับผลการเรียนรวมของนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกบาลี โดยเฉพาะด้านผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน โดยมีค่าสัมประสิทธิ์การผันแปรคาโนนิกอล เท่ากับ .๔๗๓๒ ค่าดังกล่าวแสดงว่า นักเรียนที่เรียนพระปริยัติธรรมแผนกบาลี กับครูที่มีระดับการศึกษาทางบาลีสูง มีแนวโน้มว่า จะมีผลการเรียนโดยเฉพาะด้านผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนต่ำ และในทางตรงกันข้าม นักเรียนที่เรียนกับครูที่มีระดับการศึกษาทางบาลีต่ำ มีแนวโน้มว่า จะมีผลการเรียนโดยเฉพาะทางด้านผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนสูง

ข) ตัวแปรที่ไม่พบว่ามีผลเกี่ยวข้องกับผลการเรียน ได้แก่

- ๑) ระดับการศึกษาสายสามัญของครู
- ๒) ระดับการศึกษาทางวิชาครูของครู
- ๓) ความถนัดในการสอน
- ๔) จำนวนชั่วโมงที่สอนในสัปดาห์
- ๕) คุณภาพการสอน
- ๖) ระดับการศึกษาสายสามัญของนักเรียน
- ๗) เวลาที่ใช้ในการเรียน

ทวิ บุญมี^{๑๑๐} ทำการวิจัย “การจัดการเรียนการสอนและผลการจัดการเรียนการสอนพระปริยัติธรรม แผนกธรรม ของคณะสงฆ์อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่” ผลการวิจัยพบว่า

๑. ครูและนักเรียนพระปริยัติธรรมส่วนใหญ่ยังไม่ทราบวัตถุประสงค์ของหลักสูตรพระปริยัติธรรมอย่างชัดเจน นักเรียนส่วนใหญ่ต้องการให้มีการปรับปรุงหลักสูตรให้สอดคล้องกับสภาพปัจจุบัน

๒. การเรียนการสอนพระปริยัติธรรมแผนกธรรม ครูส่วนมากไม่ได้แจ้งวัตถุประสงค์การเรียนการสอนให้ทราบ ครูมักจะใช้วิธีบรรยายในการสอนเป็นหลักและมักใช้กระดานและซอล์กเป็นอุปกรณ์การสอน นักเรียนขาดความสามารถในการปฏิบัติ

๓. ผลการเรียนการสอนยังไม่เป็นที่น่าพอใจและประกาศนียบัตรยังไม่เป็นที่ยอมรับของสังคมภายนอก

๔. ครูสอนพระปริยัติธรรมยังไม่ได้รับการสนับสนุนจากคณะสงฆ์และทางราชการอย่างเพียงพอ

๕. การร่วมมือระหว่างวัดและโรงเรียนในการจัดหาแหล่งความรู้ เช่น หนังสือ เพื่อการศึกษาค้นคว้ามีน้อยมาก

^{๑๑๐}ทวิ บุญมี, การจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมของคณะสงฆ์อำเภอเมืองจังหวัดเชียงใหม่, วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๕), หน้า (๑).

พระมหาแผน พูนพัฑ^{๑๗๑} ได้ศึกษารูปแบบเชิงระบบการบริหารงานทางวิชาการที่มีประสิทธิผลของโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกบาลี ผลการวิจัยพบว่า

๑. พฤติกรรมทางวิชาการของผู้บริหารโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกบาลี ที่มีระดับสัมฤทธิ์ผลทางการเรียนการสอนแตกต่างกัน มีพฤติกรรมไม่แตกต่างกัน

๒. ความสัมพันธ์ระหว่างพฤติกรรมการบริหารงานวิชาการกับระดับสัมฤทธิ์ผลทางการเรียน มีความสัมพันธ์กันน้อยมาก

๓. รูปแบบเชิงระบบการบริหารงานวิชาการของโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกบาลี ประกอบด้วย

๓.๑ ตัวป้อน ได้แก่ บุคลากร สถานที่เรียน งบประมาณ และหลักสูตร

๓.๒ กระบวนการ ได้แก่ การบริหารสำนักเรียน การเรียนการสอน การบรรจุครู การกำหนดเวลาเรียนและสอน การจัดชั้นเรียน และการวัดผลและประเมินผล

๓.๓ ผลลัพธ์ ได้แก่ สัมฤทธิ์ผลทางการเรียนการสอนและความพึงพอใจของครูสอน

สุรชัย ชัยน^{๑๗๒} “การประเมินการจัดการศึกษาด้านพระปริยัติธรรมของคณะสงฆ์ จังหวัดลำพูน” ผลการวิจัยพบว่า

๑. ความต้องการของหน่วยงานและผู้เกี่ยวข้องกับการศาสนา การจัดการศึกษาด้านพระปริยัติธรรมยังไม่เป็นไปตามความต้องการของหน่วยงาน และผู้เกี่ยวข้องกับการศาสนาเท่าที่ควร

๒. ความเหมาะสมของปัจจัยพื้นฐานในการจัดการศึกษาด้านพระปริยัติธรรม ในด้านปัจจัยพื้นฐานในการจัดการศึกษายังมีความเหมาะสมน้อย โดยเฉพาะด้านอาคารสถานที่ การจัดการวัสดุอุปกรณ์ และงบประมาณ ปรากฏว่ายังไม่สอดคล้องกับเกณฑ์เท่าที่ควร

๓. ความเหมาะสมของกระบวนการจัดการศึกษาด้านพระปริยัติธรรม ในด้านกระบวนการจัดการศึกษาอยู่ในสภาพที่ไม่เหมาะสม ทั้ง ๓ ด้าน คือ การบริหารและบริการ การศึกษา การจัดกิจกรรมการเรียนการสอน การวัดและประเมินผลการศึกษา

๔. ผลการจัดการศึกษาด้านพระปริยัติธรรม

๔.๑ สภาพการจัดการศึกษาด้านพระปริยัติธรรม ในสภาพการจัดการศึกษา ยังมีความเหมาะสมน้อย การจัดการศึกษายังไม่ทั่วถึง คุณภาพการศึกษายังไม่เป็นไปตามเกณฑ์ที่กำหนด

^{๑๗๑}พระมหาแผน พูนพัฑ, ระบบการบริหารงานวิชาการที่มีประสิทธิผลของโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกบาลี, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๓), หน้า ๑๑๒.

^{๑๗๒}สุรชัย ชัยน “การประเมินการจัดการศึกษาด้านพระปริยัติธรรมของคณะสงฆ์ จังหวัดลำพูน”, วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาการวัดและประเมินผลการศึกษา, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๙), หน้า (๑).

๔.๒ สภาพผลข้างเคียง ผลกระทบ ปัญหา อุปสรรคและข้อเสนอแนะ ในการดำเนินงานจัดการศึกษาด้านพระปริยัติธรรม ทำให้เกิดผลข้างเคียงหรือผลกระทบต่อหน่วยงานและผู้เกี่ยวข้องกับการศาสนาเป็นไปในทางที่ดีมากกว่าในทางที่ไม่ดี การดำเนินงานจัดการศึกษามีปัญหาและอุปสรรคทั้งในด้านสภาพแวดล้อม ปัจจัยพื้นฐาน กระบวนการและผลการจัดการศึกษาด้านพระปริยัติธรรมของคณะสงฆ์ จังหวัดลำพูน ควรได้รับการพัฒนา ปรับปรุงเปลี่ยนแปลงหรือแก้ไขแนวทางการดำเนินงานจัดการศึกษาด้านพระปริยัติธรรมต่อไป

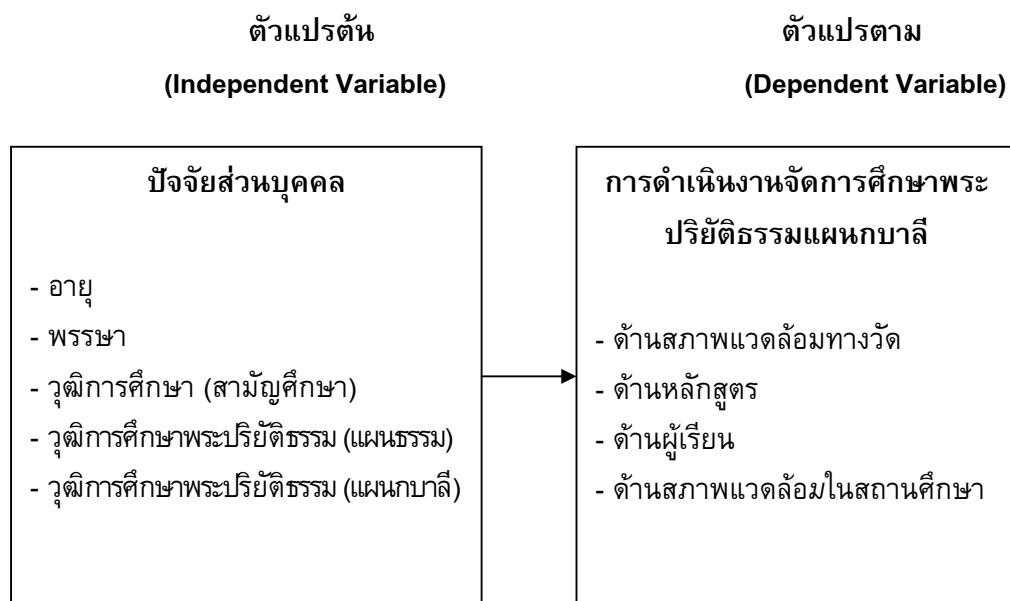
สรุปว่า การจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีสำหรับพระภิกษุสามเณรในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ได้สัมฤทธิ์ผลเป็นที่น่าพอใจระดับหนึ่ง โดยเฉพาะในเรื่องของกระบวนการจัดการศึกษาซึ่งถือได้ว่าการปรับปรุงพัฒนาในด้านที่ดี และมีหลักเกณฑ์ที่ใช้ได้ส่วนด้านอื่นๆ ก็ยังถือได้ว่าบรรลุผลเป็นที่น่าพอใจ

๒.๗ กรอบแนวคิดในการวิจัย

จากการทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ผู้วิจัยนำมากำหนดเป็นกรอบแนวคิดการวิจัย (conceptual Framework) ประกอบด้วย

ตัวแปรต้น (Independent Variables) คือ ปัจจัยส่วนบุคคลของผู้ตอบแบบสอบถามได้แก่ อายุ พรรษา วุฒิการศึกษา (สามัญศึกษา) วุฒิการศึกษา พระปริยัติธรรม (แผนกธรรม) วุฒิการศึกษาพระปริยัติธรรม (แผนกบาลี)

ตัวแปรตาม (Dependent Variables) คือ การดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี ด้านสภาพแวดล้อมทางวัด ด้านหลักสูตร ด้านผู้เรียน และด้านสภาพแวดล้อมในสถานศึกษา

แผนภาพที่ ๒.๑ กรอบแนวคิดในการวิจัย

บทที่ ๓

วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาเรื่อง ปัจจัยที่มีผลต่อการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี สำหรับนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกบาลี ผู้ศึกษาได้ดำเนินการศึกษา โดยมีลำดับขั้นตอนในการดำเนินงาน ดังต่อไปนี้

- ๓.๑ รูปแบบในการวิจัย
- ๓.๒ ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง
- ๓.๓ เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย
- ๓.๔ การเก็บรวบรวมข้อมูล
- ๓.๕ การวิเคราะห์ข้อมูลและสถิติที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูล

๓.๑ รูปแบบการวิจัย

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ ผู้ศึกษาใช้รูปแบบการวิจัยเชิงสำรวจ (Survey research) เกี่ยวกับปัจจัยที่มีผลต่อการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี ในสำนักเรียนของจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ซึ่งเป็นวิธีการวิจัยเชิงปริมาณ (Quantitative Reserch)

๓.๒ ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

๓.๒.๑ ประชากร

ในการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้กำหนดประชากร คือ นักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกบาลี ระดับประโยค ๑ - ๒ (ที่สอบผ่านแล้ว) ถึง ประโยค ป.ธ. ๙ ในแต่ละสำนักเรียนของจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ปีการศึกษา ๒๕๕๓ จำนวน ๑๕๐ รูป

๓.๒.๒ กลุ่มตัวอย่าง

กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัยได้แก่ ผู้วิจัยได้กำหนดขนาดของกลุ่มตัวอย่างโดยการเปิดตารางกำหนดขนาดกลุ่มตัวอย่างของ เครซี่และมอร์แกน (Krejcie & Morgan) ตามสัดส่วนของนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกบาลีใน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา จำนวน ๑๕๐ รูป ได้ขนาดของกลุ่มตัวอย่างจำนวน ๑๐๙ รูป

ตารางที่ ๓.๑ แสดงจำนวนประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

ที่	สำนักเรียนพระพระปริยัติธรรมวัด	ประชากร	กลุ่มตัวอย่าง
๑	วัดพัญญูเชิงวรวิหาร	๔๕	๓๒
๒	วัดกษัตราธิราชวรวิหาร	๔๒	๓๑
๓	วัดศิวาราม	๑๒	๙
๔	วัดสหกรณ์ธรรมนิมิต	๑๐	๗
๕	วัดโตนด๑ (สำนักเรียนคณะอำเภอกุทัย)	๑๓	๙
๖	วัดตองปุ	๑๑	๙
๗	วัดเจ้าเจ็ดนอก (สำนักเรียนคณะอำเภอสมนา)	๙	๗
๘	วัดখনอนใต้	๘	๕
	รวม	๑๕๐	๑๐๙

๓.๓ เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษาครั้งนี้เป็นแบบสอบถาม โดยมีขั้นตอนการสร้างและการตรวจเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ดังนี้

๓.๓.๑ ขั้นตอนการสร้างเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

๑. ศึกษาหลักการและแนวคิดทฤษฎีและวิเคราะห์ข้อมูลที่เกี่ยวข้องจากเอกสารต่างๆรวมทั้งศึกษาหลักการรูปแบบและวิธีการสร้างแบบสอบถามจากเอกสารให้เหมาะสมกับเนื้อหาและประเด็นที่จะศึกษา

๒. กำหนดกรอบแนวคิด ในการสร้างเครื่องมือการวิจัย

๓. กำหนดวัตถุประสงค์ในการสร้างเครื่องมือการวิจัยโดยขอคำปรึกษาจากอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์

๔. สร้างเครื่องมือในการสอบถาม

๕. นำเสนอร่างเครื่องมือการวิจัยต่ออาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์และผู้เชี่ยวชาญเพื่อตรวจสอบแก้ไขและปรับปรุงให้มีความเที่ยงตรงตามเนื้อหาและวัตถุประสงค์

๖. นำเครื่องมือการวิจัยไปทดลองใช้กับประชากรที่มีลักษณะคล้ายกับประชากรกลุ่มตัวอย่างเพื่อหาสัมประสิทธิ์ความเที่ยงตรงของเครื่องมือ

๗. ปรับปรุงแก้ไข

๘. จัดพิมพ์แบบสอบถามฉบับสมบูรณ์ และนำไปใช้จริงเพื่อเก็บรวบรวมข้อมูล กับกลุ่มตัวอย่าง

๓.๓.๒ ลักษณะของเครื่องมือ

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ เป็นแบบสอบถาม (Questionnaire) ที่ผู้ศึกษาพัฒนาขึ้นตามกรอบของสภาพการเรียนรู้ของนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกบาลี ในสำนักเรียนของคณะจังหวัดพระนครศรีอยุธยา เพื่อใช้เก็บข้อมูลจากกลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัย โดยมีปัจจัยที่จะศึกษาของนักเรียน ๓ ตอน คือ

ตอนที่ ๑. เป็นแบบสอบถามเกี่ยวกับข้อมูลทั่วไปของผู้ตอบแบบสอบถาม ได้แก่ อายุ พรรษา วุฒิการศึกษา(สามัญศึกษา) วุฒิการศึกษาพระปริยัติธรรม(แผนกธรรม) วุฒิการศึกษาพระปริยัติธรรม (แผนกบาลี)

ตอนที่ ๒. เป็นแบบสอบถามเกี่ยวกับทัศนคติที่มีผลต่อการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ด้านสภาพแวดล้อมของวัด ด้านหลักสูตร ด้านผู้เรียน ด้านสภาพแวดล้อมในสถานศึกษา ซึ่งมีลักษณะเป็นมาตราส่วนประเมินค่า (Rating Scale)

โดยมีเกณฑ์การให้คะแนน ๕ ระดับ คือ

ระดับ ๕ หมายถึง ปัจจัยที่มีผลต่อการดำเนินงานจัดการศึกษามากที่สุด

ระดับ ๔ หมายถึง ปัจจัยที่มีผลต่อการดำเนินงานจัดการศึกษามาก

ระดับ ๓ หมายถึง ปัจจัยที่มีผลต่อการดำเนินงานจัดการศึกษาปานกลาง

ระดับ ๒ หมายถึง ปัจจัยที่มีผลต่อการดำเนินงานจัดการศึกษาน้อย

ระดับ ๑ หมายถึง ปัจจัยที่มีผลต่อการดำเนินงานจัดการศึกษาน้อยที่สุด

การตรวจสอบความเที่ยงตรงและความน่าเชื่อถือของผู้ศึกษาได้นำแบบสอบถามไปแจกให้กับผู้เรียนพระปริยัติธรรมแผนกบาลีระดับประโยค ๑-๒ (ผู้สอบผ่านแล้ว) ถึง ประโยค ป.๕. ๙ สำนักศาสนศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี วัดดาวดึงษาราม กรุงเทพมหานคร ที่มีคุณสมบัติใกล้เคียงกับประชากร ที่จะทำการศึกษาจำนวน ๓๐ รูป เพื่อทดสอบว่าผู้ตอบแบบสอบถามเข้าใจคำถามในแบบสอบถามอย่างชัดเจนหรือไม่ เมื่อมีข้อบกพร่องก็จะได้ทำการแก้ไขให้ถูกต้อง

ตอนที่ ๓. เป็นแบบสอบถามที่ให้ผู้ตอบแบบสอบถามแสดงความคิดเห็นเพิ่มเติมเกี่ยวกับปัญหาและอุปสรรคต่อปัจจัยที่มีผลต่อการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

๓.๓.๓ การตรวจสอบคุณภาพของเครื่องมือ

ในการหาคุณภาพของเครื่องมือ ผู้ศึกษาได้ดำเนินการตามขั้นตอน ดังนี้

๑) ขอคำแนะนำจากอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์และผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบเครื่องมือที่สร้างไว้

๒) นำแบบสอบถามที่ปรับปรุงแล้วไปให้ผู้ทรงคุณวุฒิจำนวน ๕ ท่าน ตรวจสอบความถูกต้อง ความตรง ของเนื้อหา และการวัดการประเมินผล ได้แก่

๒.๑) ผศ.ดร.ภัทรพล ใจเย็น พม.บ.,M.A.(Econ), M.A.(Pol.se), Ph.D.(Econ), อาจารย์ประจำภาควิชาเศรษฐศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

๒.๒) ผศ.ดร.เต็มศักดิ์ ทองอินทร์ ปก.ศ.,พธ.บ. M.A.,Ph.D. อาจารย์ประจำภาควิชารัฐศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

๒.๓) ผศ.ดร.รัชชพันธ์ อิศรเดช พธ.บ., M.A., Ph.D. อาจารย์ประจำภาควิชารัฐศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

๒.๔) ดร.พิเชฐ ทังโต พ.ม.ช.,พธ.บ., M.A., Ph.D. อาจารย์ประจำภาควิชารัฐศาสตร์ รongหัวหน้าภาควิชารัฐศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

๒.๕) ดร.ทิวาทิพย์ เทียมชัยภูมิ พธ.ม., Ph.D. (soc) อาจารย์พิเศษ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

๓. นำไป ทดลองใช้ (Try out) และหาค่าความเชื่อมั่นโดยคำนวณค่า สัมประสิทธิ์แอลฟา ของคอนบาค(Cronbach)^๑ ของนักเรียนได้เท่ากับ ๐.๙๘๖๗

๔. นำแบบสอบถามที่ผ่านการตรวจสอบถูกต้องแล้วไปจัดทำเป็นแบบสอบถามฉบับสมบูรณ์ และนำไปเก็บรวบรวมข้อมูลจากประชากรเป้าหมายในการวิจัยต่อไป

๓.๔ การเก็บรวบรวมข้อมูล

ผู้ศึกษาได้วางแผนในการเก็บรวบรวมข้อมูลตามขั้นตอน ดังนี้

๑. ทำหนังสือขอความร่วมมือในการวิจัยจาก ผู้อำนวยการหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาการจัดการเชิงพุทธ ภาควิชารัฐศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยแล้วส่งแบบสอบถามถึงเจ้าสำนักศาสนศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีในสำนักเรียนต่าง ๆ ของจังหวัดพระนครศรีอยุธยา เพื่อแจ้งความประสงค์และขอความร่วมมือในการจัดเก็บข้อมูล โดยส่งแบบสอบถามและเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยตนเอง

^๑Cronbach, Lee J. **Essentials of psychological testing**, 4 th ed., Nerw York: Harpe & Row, 1971), p.67.

๒. ผู้ศึกษาส่งแบบสอบถามทั้งสิ้นจำนวน ๑๐๙ ฉบับ โดยตนเอง โดยส่งให้นักเรียน พระปริยัติธรรมแผนกบาลี ระดับประโยค ๑ - ๒ (ที่สอบผ่านแล้วและกำลังเรียนประโยค ๓) ถึงประโยค ป.๕. ๙ ในสำนักเรียนต่างๆ ของจังหวัดพระนครศรีอยุธยาจำนวน ๑๐๙ ฉบับ ได้รับคืน มาครบแล้ว

๓. เมื่อได้แบบสอบถามกลับคืนมาแล้ว นำมาตรวจสอบความสมบูรณ์ จัดระเบียบข้อมูล

๔. นำข้อมูลที่ได้ไปวิเคราะห์และประมวลผลต่อไป

๓.๕ การวิเคราะห์ข้อมูลและสถิติที่ใช้ในการวิจัย

๓.๕.๑ การวิเคราะห์ข้อมูล

เมื่อได้รับแบบสอบถามคืนมาแล้ว ผู้วิจัยได้นำมาตรวจสอบความสมบูรณ์ของแบบสอบถามและนำไปวิเคราะห์ข้อมูลด้วยระบบคอมพิวเตอร์โปรแกรมสำเร็จรูปทางสังคมศาสตร์ดังต่อไปนี้

๑) ข้อมูลทั่วไปของผู้ตอบแบบสอบถาม วิเคราะห์โดยหาค่าร้อยละ

๒) ข้อมูลแบบสอบถามเกี่ยวกับระดับปัจจัยที่มีผลต่อการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ทำการแจกแจงความถี่ของคะแนน คำนวณหาค่าเฉลี่ย (\bar{X}) ค่าส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน (S.D.) และแปลความ โดยใช้แบบอิงเกณฑ์ ดังนี้^๒

ค่าเฉลี่ยตั้งแต่ ๔.๕๐ - ๕.๐๐ หมายความว่า มากที่สุด

ค่าเฉลี่ยตั้งแต่ ๓.๕๐ - ๔.๕๙ หมายความว่า มาก

ค่าเฉลี่ยตั้งแต่ ๒.๕๐ - ๓.๕๙ หมายความว่า ปานกลาง

ค่าเฉลี่ยตั้งแต่ ๑.๕๐ - ๒.๕๙ หมายความว่า น้อย

ค่าเฉลี่ยตั้งแต่ ๑.๐๐ - ๑.๕๙ หมายความว่า น้อยที่สุด

๓) ข้อมูลเกี่ยวกับปัญหา อุปสรรค และข้อเสนอแนะ ในปัจจัยที่มีผลต่อการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

๓.๕.๒ สถิติที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูลนั้น ผู้วิจัยได้เปรียบเทียบระหว่างตัวแปรอิสระและตัวแปรตาม โดยใช้การประมวลผลด้วยระบบคอมพิวเตอร์ เสนอข้อมูลดังนี้

^๒ไชยศ เรื่องสุวรรณ, เทคโนโลยีการศึกษา : ทฤษฎีและการวิจัย, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๓), หน้า ๑๘๓.

๑. สถิติพรรณนา (Descriptive) เพื่อหาค่าสถิติร้อยละ (Percentage)^๓ ใช้สำหรับอธิบายลักษณะข้อมูลทั่วไปของกลุ่มตัวอย่าง ได้แก่ อายุ จำนวนพรรษา วุฒิทางการศึกษาสายสามัญ วุฒิทางการศึกษาทางธรรม และวุฒิทางการศึกษาทางบาลี ค่าเฉลี่ย (Mean) และค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน (Standard Deviation) ใช้อธิบายระดับความคิดเห็นของพระภิกษุสามเณรที่มีต่อการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

๒. สถิติเชิงอนุมาน (Inferential Statistics) ใช้ในการเปรียบเทียบปัจจัยที่มีผลต่อการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา โดยสถิติที่ใช้คือการทดสอบค่าเอฟ (F-test) โดยการวิเคราะห์ความแปรปรวนทางเดียว (one-way analysis of variance) และทำการทดสอบความแตกต่างรายคู่โดยวิธีการผลต่างนัยสำคัญน้อยที่สุด (Least Significant Difference : LSD) สำหรับนัยสำคัญสถิติที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูลครั้งนี้กำหนดไว้ที่ระดับ ๐.๐๕

^๓บุญชม ศรีสะอาด, การวิจัยเบื้องต้น, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ชมรมเด็ก, ๒๕๔๓), หน้า

บทที่ ๔

ผลการศึกษา

การวิจัยเรื่อง ปัจจัยที่มีผลต่อการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ผู้วิจัยได้ดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูลและนำเสนอแบ่งเป็น ๔ ตอน ดังนี้

๔.๑ ข้อมูลเกี่ยวกับสถานภาพส่วนบุคคลของผู้ตอบแบบสอบถาม

๔.๒ ข้อมูลเกี่ยวกับผลการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

๔.๓ ผลการเปรียบเทียบระดับปัจจัยที่มีผลต่อการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

๔.๔ ข้อเสนอแนะเกี่ยวกับการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ตอนที่ ๑ ข้อมูลเกี่ยวกับสถานภาพส่วนบุคคลของผู้ตอบแบบสอบถาม

ผลการวิเคราะห์ข้อมูลสถานภาพส่วนบุคคลของผู้ตอบแบบสอบถาม จำแนกตาม อายุ พรรษา วุฒิการศึกษาสามัญ วุฒิการศึกษาปริยัติธรรม(นักธรรม) วุฒิการศึกษาปริยัติธรรม (เปรียญธรรม)และระยะเวลาที่สังกัดอยู่ภายในวัด รายละเอียดดังแสดงในตารางที่ ๔.๑

ตารางที่ ๔.๑ จำนวน ร้อยละของผู้ตอบแบบสอบถาม จำแนกตามสถานภาพส่วนบุคคล (n = ๑๐๙)

สถานภาพส่วนบุคคล	จำนวน (รูป)	ร้อยละ
อายุ		
ต่ำกว่า ๒๐ ปี	๖๔	๕๘.๗
๒๐ - ๓๐ ปี	๑๙	๑๗.๔
๓๑ - ๔๐ ปี	๑๒	๑๑.๐
๔๑ - ๕๐ ปี	๑๒	๑๑.๐
๕๑ ปีขึ้นไป	๒	๑.๙

ตารางที่ ๔.๑ (ต่อ)

สถานภาพส่วนบุคคล	จำนวน (รูป)	ร้อยละ
พรรรยา		
พรรรยา ๑ - ๕ ปี	๑๕	๑๓.๘
พรรรยา ๖ - ๑๐ ปี	๑๑	๑๐.๑
พรรรยา ๑๑ - ๑๕ ปี	๖	๕.๕
พรรรยา ๑๖ - ๒๐ ปี	๘	๗.๓
พรรรยา ๒๑ ปีขึ้นไป	๔	๓.๗
สามเณร	๖๕	๕๙.๖
วุฒิการศึกษาสามัญ		
ต่ำกว่าปริญญาตรี	๙๒	๘๔.๔
ปริญญาตรี	๑๔	๑๒.๘
สูงกว่าปริญญาตรี	๓	๒.๘
วุฒิการศึกษาปริยัติธรรม (นักธรรม)		
นักธรรมชั้นตรี	๑๘	๑๖.๕
นักธรรมชั้นโท	๓๐	๒๗.๕
นักธรรมชั้นเอก	๖๑	๕๖.๐
วุฒิการศึกษาปริยัติธรรม(เปรียญธรรม)		
ป.ธ. ๑-๒-๓	๗๘	๗๑.๖
ป.ธ. ๔-๕-๖	๒๙	๒๖.๖
ป.ธ. ๗-๘-๙	๒	๑.๘
ระยะเวลาที่สังกัดอยู่ภายในวัด		
จำนวน ๑-๕ ปี	๘๕	๗๘.๙
จำนวน ๖-๑๐ ปี	๑๕	๑๓.๘
จำนวน ๑๑-๑๕ ปี	๔	๓.๗
จำนวน ๑๖-๒๐ ปี	๒	๑.๘
จำนวน ๒๑ ปีขึ้นไป	๒	๑.๘
รวม	๑๐๙	๑๐๐

จากตารางที่ ๔.๑ ซึ่งเป็นการแสดงข้อมูลเกี่ยวกับสถานภาพส่วนบุคคลของผู้ตอบแบบสอบถาม แสดงจำนวนและร้อยละของผู้ตอบแบบสอบถาม ซึ่งสามารถอธิบายได้แต่ละประเด็น ดังต่อไปนี้

อายุ มีอายุต่ำกว่า ๒๐ ปี มากที่สุด คิดเป็นร้อยละ ๕๘.๗ รองลงมาคืออายุ ๒๑-๓๐ ปี คิดเป็นร้อยละ ๑๗.๔ ถัดมาคืออายุ ๓๑-๔๐ ปี และอายุ ๔๑-๕๐ ปี คิดเป็นร้อยละ ๑๑.๐ สุดท้ายอายุ ๕๑ ปีขึ้นไป คิดเป็นร้อยละ ๑.๘ ตามลำดับ

พรรษา ผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่เป็นสามเณรมากที่สุด คิดเป็นร้อยละ ๕๘.๖ รองลงมาคือพระภิกษุ ๑-๕ พรรษา คิดเป็น ร้อยละ ๑๓.๘ ถัดมาคือ ๖-๑๐ พรรษา คิดเป็นร้อยละ ๑๐.๑ ส่วน ๑๑-๑๕ พรรษา คิดเป็นร้อยละ ๕.๕ และ ๑๖-๒๐ พรรษา คิดเป็นร้อยละ ๗.๓ สุดท้าย ๒๑ พรรษาขึ้นไป คิดเป็นร้อยละ ๓.๗ ตามลำดับ

วุฒิการศึกษาสามัญ ต่ำกว่าปริญญาตรีมากที่สุด คิดเป็นร้อยละ ๘๔.๔ รองลงมาคือปริญญาตรี คิดเป็นร้อยละ ๑๒.๘ และสุดท้ายคือ สูงกว่าปริญญาตรี คิดเป็นร้อยละ ๒.๘ ตามลำดับ

วุฒิการศึกษาปริยัติธรรม (นักธรรม) มีนักธรรมเอกมากที่สุด คิดเป็นร้อยละ ๕๖.๐ รองลงมาคือ นักธรรมโท คิดเป็นร้อยละ ๒๗.๕ และสุดท้ายคือ นักธรรมตรี คิดเป็นร้อยละ ๑๖.๕ ตามลำดับ

วุฒิการศึกษาปริยัติธรรม (เปรียญธรรม) มีประโยค ๑-๒ และเปรียญธรรม ๓ มากที่สุด คิดเป็นร้อยละ ๗๑.๖ รองลงมาคือเปรียญธรรม ๔ - ๖ คิดเป็นร้อยละ ๒๖.๖ และสุดท้ายคือเปรียญธรรม ๗-๙ คิดเป็นร้อยละ ๑.๘ ตามลำดับ

ระยะเวลาที่สังกัดอยู่ภายในวัด มี ๑-๕ ปีมากที่สุด คิดเป็นร้อยละ ๗๘.๙ รองลงมาคือ ๖-๑๐ ปี คิดเป็นร้อยละ ๑๓.๘ ถัดมาคือ ๑๑-๑๕ ปี คิดเป็นร้อยละ ๓.๗ สุดท้าย ๑๖-๒๐ ปี และ ๒๑ ปีขึ้นไป คิดเป็นร้อยละ ๑.๘ ตามลำดับ

ตอนที่ ๒ ข้อมูลเกี่ยวกับระดับการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ผลการวิเคราะห์ระดับปัจจัยที่มีผลต่อการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี จังหวัดพระนครศรีอยุธยาโดยภาพรวมและจำแนกตามรายด้าน ได้แก่ ด้านสภาพแวดล้อมของวัด ด้านหลักสูตร ด้านผู้เรียนและด้านสภาพแวดล้อมในสถานศึกษารายละเอียดดังแสดงในตารางที่ ๔.๒ – ๔.๖

ตารางที่ ๔.๒ ค่าเฉลี่ย ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานและระดับการดำเนินงานจัดการศึกษา

พระปริยัติธรรมแผนกบาลี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

โดยภาพรวม

(n = ๑๐๙)

การดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกบาลี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา โดยภาพรวม	ระดับความ คิดเห็น		แปลผล
	\bar{X}	S.D.	
๑. ด้านสภาพแวดล้อมของวัด	๓.๖๔	๐.๕๒๘	มาก
๒. ด้านหลักสูตร	๓.๓๓	๐.๕๔๘	ปานกลาง
๓. ด้านผู้เรียน	๓.๕๕	๐.๖๐๑	มาก
๔. ด้านสภาพแวดล้อมในสถานศึกษา	๓.๔๘	๐.๕๒๔	ปานกลาง
ภาพรวม	๓.๕๐	๐.๔๖๓	มาก

จากตารางที่ ๔.๒ ผลการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ในภาพรวมอยู่ในระดับมาก โดยมีค่าเฉลี่ย ๓.๕๐ และเมื่อพิจารณาเป็นรายด้านแล้วพบว่าด้านหลักสูตรและด้านสภาพแวดล้อมในสถานศึกษาอยู่ในระดับปานกลาง ส่วนด้านสภาพแวดล้อมของวัดและด้านผู้เรียนอยู่ในระดับมาก

ตารางที่ ๔.๓ ค่าเฉลี่ย ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานและผลการดำเนินงานจัดการศึกษา

พระปริยัติธรรมแผนกบาลี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ด้านสภาพแวดล้อมของวัด

(n = ๑๐๙)

การดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกบาลี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ด้านสภาพแวดล้อมของวัด	ระดับความ คิดเห็น		แปลผล
	\bar{X}	S.D.	
๑.จัดตารางเวลาให้อ่านหนังสือหรือทำการบ้าน	๓.๗๔	๐.๘๘๗	มาก
๒.จัดให้มีการสอนพิเศษแก่ผู้เรียน	๓.๒๙	๑.๐๒๑	ปานกลาง
๓.การติดตามความรับผิดชอบในการอ่านหนังสือ	๓.๕๐	๐.๙๐๙	มาก
๔.การควบคุมความรับผิดชอบในการอ่านหนังสือ	๓.๕๙	๐.๘๕๒	มาก
๕.การสนับสนุนค่าพาหนะเพื่อการเดินทางไปเรียน	๓.๕๖	๑.๐๗๕	มาก
๖.การเลี้ยงภัตตาหารเพล	๓.๙๔	๐.๘๓๗	มาก
๗.การสนับสนุนอุปกรณ์การเรียนการสอน	๔.๐๐	๐.๘๖๑	มาก
๘.การให้คำแนะนำปรึกษาเกี่ยวกับเรื่องการเรียนรู้	๓.๗๘	๐.๘๘๖	มาก
๙.การให้กำลังใจในการเรียน	๓.๘๓	๐.๘๕๕	มาก
๑๐.การให้รางวัลเมื่อสอบผ่าน	๓.๘๙	๐.๘๒๐	มาก
๑๑.ความเป็นส่วนตัวของห้องพัก	๓.๕๓	๑.๐๒๔	มาก
๑๒.สิ่งอำนวยความสะดวกของห้องพักพอเพียง	๓.๔๕	๐.๗๘๗	มาก
๑๓.สถานที่อำนวยความสะดวกในการอ่านหนังสือหรือ ทำงานส่วนตัว	๓.๕๖	๐.๗๖๓	มาก
๑๔.บรรยากาศซึ่งเป็นส่วนสนับสนุนต่อการอ่านหนังสือ	๓.๕๕	๐.๘๓๓	มาก
๑๕.มีแหล่งความรู้ที่เอื้อต่อการเรียน	๓.๓๙	๐.๘๗๒	ปานกลาง
ภาพรวม	๓.๖๔	๐.๕๒๘	มาก

จากตารางที่ ๔.๓ ผลการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ด้านสภาพแวดล้อมของวัด ในภาพรวมอยู่ในระดับมาก โดยมีค่าเฉลี่ย ๓.๖๔ และเมื่อพิจารณาเป็นรายข้อแล้วพบว่า ผลการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ด้านสภาพแวดล้อมของวัด ข้อการเลี้ยงภัตตาหารเพลมากที่สุดที่ (\bar{X} = ๓.๙๔ และ S.D. = ๐.๘๓๗) การให้รางวัลเมื่อสอบผ่านรองลงมาที่ (\bar{X} = ๓.๘๙ และ S.D. = ๐.๘๒๐) จัดให้มีการสอนพิเศษแก่ผู้เรียนน้อยที่สุดที่ (\bar{X} = ๓.๒๙ และ S.D. = ๑.๐๒๑) มีแหล่งความรู้ที่เอื้อต่อการเรียน อยู่ในระดับปานกลาง ส่วนข้ออื่นๆ อยู่ในระดับมากทุกข้อ

ตารางที่ ๔.๔ ค่าเฉลี่ย ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานและผลการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติ
 ธรรมแผนกบาลี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ด้านหลักสูตร (n = ๑๐๙)

ผลการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกบาลี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ด้านหลักสูตร	ระดับความคิดเห็น		แปลผล
	\bar{X}	S.D.	
๑. มีความเข้าใจในหลักสูตรและเนื้อหาที่เรียน	๓.๕๘	๐.๗๑๑	มาก
๒. ทราบจุดประสงค์การเรียนรู้ของแต่ละรายวิชา	๓.๔๘	๐.๗๐๒	ปานกลาง
๓. ทราบรายละเอียดของงานที่จะต้องทำในแต่ละ รายวิชา	๓.๕๔	๐.๗๒๗	มาก
๔. มีส่วนร่วมในการจัดกิจกรรมการเรียนการสอน	๓.๔๙	๐.๘๕๗	ปานกลาง
๕. มีส่วนร่วมในการผลิตสื่อประกอบการเรียนการ สอน	๓.๔๙	๐.๙๓๐	ปานกลาง
๖. มีส่วนร่วมในการกำหนดวิธีการประเมินผล	๒.๘๘	๐.๙๕๐	ปานกลาง
๗. มีความเข้าใจในการทำคะแนนให้ผ่านเกณฑ์	๓.๓๗	๐.๖๗๖	ปานกลาง
๘. เนื้อหาหลักสูตรมีความเหมาะสมกับผู้เรียน	๓.๕๔	๐.๗๖๔	มาก
๙. ใช้สื่อการเรียนการสอนอย่างมีคุณภาพ	๓.๔๘	๐.๘๑๒	ปานกลาง
๑๐. มีแบบฝึกหัดที่เอื้อต่อความแตกต่างระหว่างบุคคล	๓.๓๓	๐.๘๓๙	ปานกลาง
๑๑. จัดกิจกรรมการเรียนการสอนที่ส่งเสริมการเรียนรู้ ด้วยตนเอง	๓.๒๕	๐.๙๕๔	ปานกลาง
๑๒. มีการจัดบรรยากาศที่ส่งเสริมการเรียนการสอน	๓.๓๔	๐.๘๑๙	ปานกลาง
๑๓. มีการประเมินผลเพื่อปรับปรุงกิจกรรมการเรียน การสอน	๓.๓๙	๐.๙๙๑	ปานกลาง
๑๔. มีสื่อการเรียนการสอนที่หลากหลาย	๓.๔๐	๐.๙๕๔	ปานกลาง
๑๕. มีการเรียนการสอนเอื้อต่อเทคโนโลยีที่ทันสมัย	๓.๐๔	๐.๙๘๑	ปานกลาง
ภาพรวม	๓.๓๓	๐.๕๔๘	ปานกลาง

จากตารางที่ ๔.๔ ผลการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี
 จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ด้านหลักสูตรในภาพรวมอยู่ในระดับปานกลาง โดยมีค่าเฉลี่ย ๓.๓๓
 และเมื่อพิจารณาเป็นรายข้อแล้วพบว่า ผลการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนก
 บาลี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ด้านหลักสูตร ข้อที่มีความเข้าใจในหลักสูตรและเนื้อหาที่เรียน
 มากที่สุดที่ ($\bar{X} = ๓.๕๔$ และ S.D. = ๐.๗๖๔) เนื้อหาหลักสูตรมีความเหมาะสมกับผู้เรียน

รองลงมาที่ ($\bar{X} = 3.88$ และ S.D. = 0.820) มีการเรียนการสอนเนื้อหาเทคโนโลยีที่ทันสมัย น้อยสุดที่ ($\bar{X} = 3.04$ และ S.D. = 0.881) ทราบรายละเอียดของงานที่จะต้องทำในแต่ละรายวิชา อยู่ในระดับมาก ส่วนข้ออื่นๆ อยู่ในระดับปานกลางทุกข้อ

ตารางที่ ๔.๕ ค่าเฉลี่ย ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานและผลการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ด้านผู้เรียน (n = 109)

ผลการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกบาลี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ด้านผู้เรียน	ระดับความคิดเห็น		แปลผล
	\bar{X}	S.D.	
๑. การศึกษาบทเรียนล่วงหน้า	3.43	0.837	ปานกลาง
๒. การตั้งใจเรียนในชั้นเรียน	3.56	0.865	มาก
๓. การมาเรียนอย่างสม่ำเสมอ	3.68	0.800	มาก
๔. การแสวงหาความรู้เพิ่มเติม	3.44	0.837	ปานกลาง
๕. การใช้คู่มือประกอบการเรียน	3.54	0.811	มาก
๖. การทำแบบฝึกหัดในห้องเรียน	3.66	0.841	มาก
๗. การทำการบ้านตามที่ครูมอบหมาย	3.60	0.804	มาก
๘. การมีหนังสือเรียน/ตำราเรียนครบถ้วน	3.87	0.840	มาก
๙. การมีสื่อประกอบการเรียน	3.38	0.812	ปานกลาง
๑๐. การนำความรู้ไปประยุกต์ใช้	3.34	0.852	ปานกลาง
๑๑. ความต้องการศึกษาระดับที่สูงขึ้น	3.60	0.844	มาก
๑๒. ความภูมิใจในผลงาน	3.72	0.870	มาก
๑๓. การทำงานที่ได้รับมอบหมายด้วยตนเอง	3.57	0.843	มาก
๑๔. การบันทึกเมื่อพบสิ่งที่น่าสนใจ	3.38	0.851	ปานกลาง
๑๕. การสรุปและทบทวนบทเรียน	3.48	0.888	ปานกลาง
ภาพรวม	3.55	0.801	มาก

จากตารางที่ ๔.๕ ผลการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ด้านผู้เรียนในภาพรวมอยู่ในระดับมาก โดยมีค่าเฉลี่ย 3.55 และเมื่อพิจารณาเป็นรายข้อแล้วพบว่า ผลการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ด้านผู้เรียน ข้อการมีหนังสือเรียน/ตำราเรียนครบถ้วนมากที่สุดที่

(\bar{X} = ๓.๘๗ และ S.D. = ๐.๘๔๐) ความภูมิใจในผลงานรองลงมาที่ (\bar{X} = ๓.๗๒ และ S.D. = ๐.๘๗๐) การนำความรู้ไปประยุกต์ใช้น้อยสุดที่ (\bar{X} = ๓.๓๔ และ S.D. = ๐.๘๕๒) ข้อ การศึกษาทเรียนล่วงหน้า การแสวงหาความรู้เพิ่มเติม การมีสื่อประกอบการเรียน การบันทึก เมื่อพบสิ่งที่น่าสนใจและการบันทึกเมื่อพบสิ่งที่น่าสนใจอยู่ในระดับปานกลาง ส่วนข้ออื่นๆ อยู่ใน ระดับมากทุกข้อ

ตารางที่ ๔.๖ ค่าเฉลี่ย ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานและผลการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติ ธรรมแผนกบาลี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ด้านสภาพแวดล้อมในสถานศึกษา (n = ๑๐๙)

ปัจจัยที่มีผลต่อการดำเนินงานจัดการศึกษา พระปริยัติธรรมแผนกบาลี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ด้านสภาพแวดล้อมในสถานศึกษา	ระดับความ คิดเห็น		แปลผล
	\bar{X}	S.D.	
๑.การจัดกิจกรรมนำเข้าสู่บทเรียน	๓.๔๒	๐.๘๔๒	ปานกลาง
๒.เทคนิคการสอนของครู	๓.๖๘	๐.๗๐๖	มาก
๓.ความเป็นกันเองระหว่างครูกับผู้เรียน	๓.๘๑	๐.๘๑๑	มาก
๔.ครูมีบุคลิกภาพดี	๓.๘๓	๐.๗๙๙	มาก
๕.การเอาใจใส่ในการแก้ไขของผู้เรียน	๓.๗๐	๐.๘๙๘	มาก
๖.ใช้สื่อการเรียนการสอนอย่างมีคุณภาพ	๓.๖๑	๐.๘๗๐	มาก
๗.มีแบบฝึกหัดที่เอื้อต่อความแตกต่างระหว่างบุคคล	๓.๓๒	๐.๘๑๕	ปานกลาง
๘.มีกิจกรรมที่เอื้อต่อความแตกต่างระหว่างบุคคล	๓.๓๔	๐.๘๐๕	ปานกลาง
๙.จัดกิจกรรมการเรียนการสอนที่ส่งเสริมการเรียนรู้ด้วยตนเอง	๓.๒๕	๐.๘๐๔	ปานกลาง
๑๐.มีการตรวจงาน(การบ้าน,แบบฝึกหัด)	๓.๖๑	๐.๘๒๗	มาก
๑๑.มีการจัดบรรยากาศที่ส่งเสริมการเรียนการสอน	๓.๔๖	๐.๘๔๕	ปานกลาง
๑๒.การให้ผู้เรียนมีส่วนร่วมในการสรุปบทเรียน	๓.๔๖	๐.๘๐๘	ปานกลาง
๑๓.มีการประเมินผลเพื่อปรับปรุงกิจกรรมการเรียนการสอน	๓.๓๑	๐.๘๑๐	ปานกลาง

ตารางที่ ๔.๖ (ต่อ)

ผลการดำเนินงานจัดการศึกษา พระปริยัติธรรมแผนกบาลี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ด้านสภาพแวดล้อมในสถานศึกษา	ระดับความ คิดเห็น		แปลผล
	\bar{X}	S.D.	
๑๔.มีการเตรียมห้องเรียนหรือสภาพแวดล้อมให้เอื้อต่อ การจัดกิจกรรมการเรียนการสอน	๓.๔๑	๐.๘๕๒	ปานกลาง
๑๕.มีสื่อการเรียนการสอนที่ทันสมัย	๓.๑๓	๐.๘๘๒	ปานกลาง
ภาพรวม	๓.๔๘	๐.๕๒๔	ปานกลาง

จากตารางที่ ๔.๖ ผลการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ด้านสภาพแวดล้อมในสถานศึกษาในภาพรวมอยู่ในระดับ ปานกลาง โดยมีค่าเฉลี่ย ๓.๔๘ และเมื่อพิจารณาเป็นรายข้อแล้วพบว่า ผลการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ด้านสภาพแวดล้อมในสถานศึกษา ข้อครูมีบุคลิกภาพดีมากที่สุดที่ ($\bar{X} = ๓.๘๓$ และ S.D. = ๐.๗๘๙) ความเป็นกันเองระหว่างครูกับผู้เรียนรองลงมาที่ ($\bar{X} = ๓.๘๑$ และ S.D. = ๐.๘๑๑) มีสื่อการเรียนการสอนที่ทันสมัยน้อยสุดที่ ($\bar{X} = ๓.๑๓$ และ S.D. = ๐.๘๘๒) ข้อเทคนิคการสอนของครู การเอาใจใส่ในการแก้ไขของผู้เรียน ใช้สื่อการเรียนการสอนอย่างมีคุณภาพและมีการตรวจงาน (การบ้าน, แบบฝึกหัด) อยู่ในระดับมาก ส่วนข้ออื่นๆ อยู่ในระดับปานกลางทุกข้อ

ตอนที่ ๓ ผลการเปรียบเทียบปัจจัยที่มีผลต่อการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ผลการเปรียบเทียบความคิดเห็นของปัจจัยที่มีผลต่อการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ได้แก่ อายุ พรรษา วุฒิการศึกษาสามัญ วุฒิการศึกษาปริยัติธรรม(นักธรรม) วุฒิการศึกษาปริยัติธรรม (เปรียญธรรม)และระยะเวลาที่สังกัดอยู่ภายในวัด ตามสมมติฐานที่ ๑ - ๖ ดังนี้

๔.๑.๑ สมมติฐานที่ ๑ พระภิกษุสามเณรที่มีอายุต่างกันมีความคิดเห็นต่อการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี แตกต่างกัน
 ตารางที่ ๔.๗ การเปรียบเทียบปัจจัยอายุที่มีความคิดเห็นต่อการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี
 จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (n=๑๐๙)

ปัจจัยที่มีผลต่อการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี	ต่ำกว่า ๒๐ ปี		๒๑-๓๐ ปี		๓๑-๔๐ ปี		๔๑-๕๐ ปี		๕๑ ปีขึ้นไป		F	Sig.
	\bar{X}	S.D.	\bar{X}	S.D.	\bar{X}	S.D.	\bar{X}	S.D.	\bar{X}	S.D.		
๑. ด้านสภาพแวดล้อมของวัด	๓.๖๖	๐.๔๘๑	๓.๗๑	๐.๔๓๙	๓.๔๗	๐.๗๔๒	๓.๕๒	๐.๖๒๗	๓.๘๓	๐.๙๘๙	๐.๖๐๙	๐.๖๕๗
๒. ด้านหลักสูตร	๓.๓๒	๐.๕๔๗	๓.๒๗	๐.๓๓๐	๓.๓๒	๐.๖๗๙	๓.๓๘	๐.๖๓๙	๓.๗๖	๐.๘๙๕	๐.๓๙๙	๐.๘๐๙
๓. ด้านผู้เรียน	๓.๔๙	๐.๖๔๓	๓.๖๑	๐.๔๓๘	๓.๖๒	๐.๕๔๘	๓.๗๕	๐.๖๐๓	๓.๒๓	๑.๐๘๔	๐.๗๒๒	๐.๕๗๙
๔. ด้านสภาพแวดล้อมในสถานศึกษา	๓.๕๑	๐.๕๑๖	๓.๔๐	๐.๔๓๗	๓.๕๐	๐.๕๗๑	๓.๔๑	๐.๖๔๗	๓.๗๖	๐.๘๐๕	๐.๓๘๐	๐.๘๒๒
ภาพรวม	๓.๕๐	๐.๔๕๘	๓.๕๐	๐.๓๒๔	๓.๔๘	๐.๕๗๕	๓.๕๑	๐.๕๕๓	๓.๖๕	๐.๙๖๖	๐.๐๕๙	๐.๙๙๔

จากตารางที่ ๔.๗ พบว่า พระภิกษุสามเณรที่มีอายุต่างกัน มีความคิดเห็นต่อการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี ไม่แตกต่างกันซึ่งไม่เป็นไปตามสมมติฐานที่ตั้งไว้ เมื่อพิจารณาเป็นรายด้านพบว่า พระภิกษุสามเณรที่มีอายุต่างกัน มีความคิดเห็นต่อการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี ไม่แตกต่างกันทุกด้าน

๔.๑.๒ สมมติฐานที่ ๒ พระภิกษุสามเณรที่มีพรรษาต่างกัน มีความคิดเห็นต่อการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี แตกต่างกัน
 ตารางที่ ๔.๘ การเปรียบเทียบปัจจัยพรรษาที่มีความคิดเห็นต่อการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

(n = ๑๐๙)

ปัจจัยที่มีผลต่อการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี	๑-๕ พรรษา		๖-๑๐ พรรษา		๑๑-๑๕ พรรษา		๑๖-๒๐ พรรษา		๒๑ พรรษาขึ้นไป		อื่น ๆ		F	Sig.
	\bar{X}	S.D.	\bar{X}	S.D.	\bar{X}	S.D.	\bar{X}	S.D.	\bar{X}	S.D.	\bar{X}	S.D.		
๑. ด้านสภาพแวดล้อมของวัด	๓.๖๑	๐.๔๕๒	๓.๕๒	๐.๗๘๕	๓.๕๘	๐.๕๗๗	๓.๗๕	๐.๖๕๗	๓.๓๓	๐.๓๓๑	๓.๖๗	๐.๔๘๙	๐.๕๒๔	๐.๗๕๗
๒. ด้านหลักสูตร	๓.๒๘	๐.๔๘๑	๓.๑๒	๐.๓๖๔	๓.๒๓	๐.๖๐๗	๓.๖๙	๐.๗๖๖	๓.๓๑	๐.๓๕๐	๓.๓๔	๐.๕๕๙	๑.๐๗๐	๐.๓๘๑
๓. ด้านผู้เรียน	๓.๖๐	๐.๕๑๓	๓.๔๙	๐.๓๙๔	๓.๕๐	๐.๓๗๑	๓.๙๕	๐.๖๗๙	๓.๖๓	๐.๘๐๘	๓.๔๙	๐.๖๔๑	๐.๘๘๙	๐.๔๙๒
๔. ด้านสภาพแวดล้อมในสถานศึกษา	๓.๔๑	๐.๕๘๙	๓.๒๕	๐.๓๔๗	๓.๓๖	๐.๔๒๕	๓.๗๕	๐.๗๐๕	๓.๓๕	๐.๑๙๑	๓.๕๓	๐.๕๒๓	๑.๑๓๙	๐.๓๔๕
ภาพรวม	๓.๔๗	๐.๔๑๔	๓.๓๕	๐.๔๔๗	๓.๔๒	๐.๔๓๓	๓.๗๘	๐.๖๐๙	๓.๔๐	๐.๒๙๖	๓.๕๑	๐.๔๖๖	๐.๙๓๖	๐.๔๖๑

จากตารางที่ ๔.๘ พบว่า พระภิกษุสามเณรที่มีพรรษาต่างกัน มีความคิดเห็นต่อการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี ไม่แตกต่างกันซึ่งไม่เป็นไปตามสมมติฐานที่ตั้งไว้ เมื่อพิจารณาเป็นรายด้านพบว่า พระภิกษุสามเณรที่มีพรรษาต่างกัน มีความคิดเห็นต่อการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี ไม่แตกต่างกันทุกด้าน

๔.๑.๓ สมมติฐานที่ ๓ พระภิกษุสามเณรที่มีวุฒิการศึกษาสามัญต่างกัน มีความคิดเห็นต่อการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกบาล แตกต่างกัน

ตารางที่ ๔.๙ การเปรียบเทียบปัจจัยวุฒิการศึกษาสามัญที่มีผลต่อการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

(n = ๑๐๙)

ปัจจัยที่มีผลต่อการดำเนินงาน จัดการศึกษา พระปริยัติธรรม แผนกบาลี	ต่ำกว่าปริญญาตรี		ปริญญาตรี		สูงกว่าปริญญาตรี		F	Sig.
	\bar{X}	S.D.	\bar{X}	S.D.	\bar{X}	S.D.		
๑. ด้านสภาพแวดล้อมของวัด	๓.๖๘	๐.๔๖๕	๓.๕๒	๐.๗๙๐	๒.๘๔	๐.๑๓๘	๔.๒๗๘*	๐.๐๑๖
๒. ด้านหลักสูตร	๓.๓๕	๐.๕๓๓	๓.๒๒	๐.๖๑๑	๓.๐๐	๐.๗๖๘	๐.๙๓๕	๐.๓๙๖
๓. ด้านผู้เรียน	๓.๕๒	๐.๕๙๙	๓.๗๔	๐.๖๓๙	๓.๒๘	๐.๔๐๗	๑.๐๙๑	๐.๓๔๐
๔. ด้านสภาพแวดล้อมในสถานศึกษา	๓.๕๐	๐.๕๐๒	๓.๔๒	๐.๖๘๓	๓.๒๐	๐.๓๗๑	๐.๖๐๙	๐.๕๔๖
ภาพรวม	๓.๕๒	๐.๔๓๔	๓.๔๘	๐.๖๒๓	๓.๐๘	๐.๔๐๐	๑.๓๑๙	๐.๒๗๒

* มีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๕

จากตารางที่ ๔.๙ พบว่า พระภิกษุสามเณรที่มีวุฒิการศึกษาสามัญต่างกัน มีความคิดเห็นต่อการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี ไม่แตกต่างกันซึ่งไม่เป็นไปตามสมมติฐานที่ตั้งไว้ เมื่อพิจารณาเป็นรายด้านพบว่า พระภิกษุสามเณรที่มีวุฒิการศึกษาสามัญต่างกัน มีความคิดเห็นต่อการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีแตกต่างกันในด้านสภาพแวดล้อมของวัด ส่วนด้านอื่นๆ พระภิกษุสามเณรที่มีวุฒิการศึกษาสามัญ

ต่างกัน มีความคิดเห็นต่อการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีไม่แตกต่างกัน ดังนั้นจึงทำการเปรียบเทียบ ความแตกต่างของค่าเฉลี่ยเป็น รายคู่วุฒิการศึกษาสามัญด้วยวิธีผลต่างนัยสำคัญน้อยที่สุด (Least Significant Difference : LSD) รายละเอียดดังแสดงในตาราง ที่ ๔.๑๐

ตารางที่ ๔.๑๐ ปัจจัยวุฒิการศึกษาสามัญที่มีผลต่อการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ด้านสภาพแวดล้อมของวัด

ด้านสภาพแวดล้อม ของวัด	\bar{X}	ต่ำกว่าปริญญาตรี	ปริญญาตรี	สูงกว่าปริญญาตรี
		๓.๖๘	๓.๕๒	๒.๘๔
ต่ำกว่าปริญญาตรี	๓.๖๘		๐.๑๖	๐.๘๔*
ปริญญาตรี	๓.๕๒			๐.๖๘*
สูงกว่าปริญญาตรี	๒.๘๔			

* มีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๕

จากตารางที่ ๔.๑๐ พระภิกษุสามเณรที่มีวุฒិการศึกษาสามัญต่ำกว่าปริญญาตรี มีความคิดเห็นต่อการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี ด้านสภาพแวดล้อมของวัด มากกว่าพระภิกษุสามเณรที่มีวุฒิการศึกษาสามัญสูงกว่าปริญญาตรีและพระภิกษุสามเณรที่มีวุฒิการศึกษาสามัญปริญญาตรี มีความคิดเห็นต่อการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี ด้านสภาพแวดล้อมของวัด มากกว่าพระภิกษุสามเณรที่มีวุฒิการศึกษาสามัญสูงกว่าปริญญาตรี อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .๐๕

๔.๑.๔ สมมติฐานที่ ๔ พระภิกษุสามเณรที่มีวุฒิการศึกษาพระปริยัติธรรม(แผนกธรรม)ต่างกัน มีความคิดเห็นต่อการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี แตกต่างกัน

ตารางที่ ๔.๑๑ การเปรียบเทียบปัจจัยวุฒิการศึกษาพระปริยัติธรรม (แผนกธรรม) ที่มีความคิดเห็นต่อการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (n = ๑๐๙)

ปัจจัยที่มีผลต่อการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกบาลี	นักธรรมตรี		นักธรรมโท		นักธรรมเอก		F	Sig.
	\bar{X}	S.D.	\bar{X}	S.D.	\bar{X}	S.D.		
๑. ด้านสภาพแวดล้อมของวัด	๓.๗๑	๐.๔๔๘	๓.๖๐	๐.๔๒๗	๓.๖๓	๐.๕๕๕	๐.๒๒๘	๐.๗๙๗
๒. ด้านหลักสูตร	๓.๓๒	๐.๖๓๓	๓.๓๓	๐.๕๖๐	๓.๓๓	๐.๕๒๕	๐.๐๐๐	๑.๐๐๐
๓. ด้านผู้เรียน	๓.๓๘	๐.๗๙๒	๓.๕๕	๐.๔๘๓	๓.๕๙	๐.๕๙๒	๐.๘๓๕	๐.๔๓๗
๔. ด้านสภาพแวดล้อมในสถานศึกษา	๓.๒๕	๐.๖๒๕	๓.๕๑	๐.๕๐๕	๓.๕๔	๐.๔๙๐	๒.๑๗๒	๐.๑๑๙
ภาพรวม	๓.๔๒	๐.๔๙๖	๓.๕๐	๐.๔๒๐	๓.๕๒	๐.๔๗๗	๐.๓๖๖	๐.๖๙๕

จากตารางที่ ๔.๑๑ พบว่า พระภิกษุสามเณรที่มีวุฒิการศึกษาพระปริยัติธรรม (แผนกธรรม) ต่างกัน มีความคิดเห็นต่อการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี ไม่แตกต่างกันซึ่งไม่เป็นไปตามสมมติฐานที่ตั้งไว้ เมื่อพิจารณาเป็นรายด้านพบว่า พระภิกษุสามเณรที่มีวุฒิการศึกษาพระปริยัติธรรม (แผนกธรรม) ต่างกัน มีความคิดเห็นต่อการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี ไม่แตกต่างกันทุกด้าน

๔.๑.๕ สมมติฐานที่ ๕ พระภิกษุสามเณรที่มีวุฒิการศึกษาพระปริยัติธรรม (แผนกบาลี)ต่างกัน มีความคิดเห็นต่อการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีแตกต่างกัน

ตารางที่ ๔.๑๒ การเปรียบเทียบปัจจัยวุฒิการศึกษาพระปริยัติธรรม (แผนกบาลี) ที่มีความคิดเห็นต่อการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (n = ๑๐๙)

ปัจจัยที่มีผลต่อการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกบาลี	ประโยค ๑-๒ -ป.ธ. ๓		ป.ธ.๔-๖		ป.ธ.๗-๙		F	Sig.
	\bar{X}	S.D.	\bar{X}	S.D.	\bar{X}	S.D.		
๑. ด้านสภาพแวดล้อมของวัด	๓.๖๓	๐.๔๙๑	๓.๖๔	๐.๖๓๗	๓.๙๐	๐.๑๔๑	๐.๒๕๒	๐.๗๗๘
๒. ด้านหลักสูตร	๓.๓๑	๐.๕๖๐	๓.๓๕	๐.๕๓๘	๓.๕๖	๐.๑๔๑	๐.๒๒๙	๐.๗๖๙
๓. ด้านผู้เรียน	๓.๕๑	๐.๖๒๓	๓.๖๔	๐.๕๕๘	๓.๗๐	๐.๐๔๗	๐.๕๘๒	๐.๕๖๑
๔. ด้านสภาพแวดล้อมในสถานศึกษา	๓.๔๘	๐.๕๓๐	๓.๕๐	๐.๕๒๘	๓.๖๐	๐.๓๗๗	๐.๐๕๗	๐.๙๔๕
ภาพรวม	๓.๔๘	๐.๔๖๔	๓.๕๓	๐.๔๗๙	๓.๖๙	๐.๐๘๒	๐.๒๙๔	๐.๗๖๔

จากตารางที่ ๔.๑๒ พบว่า พระภิกษุสามเณรที่มีวุฒิการศึกษาพระปริยัติธรรม (แผนกบาลี) ต่างกัน มีความคิดเห็นต่อการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี ไม่แตกต่างกันซึ่งไม่เป็นไปตามสมมติฐานที่ตั้งไว้ เมื่อพิจารณาเป็นรายด้านพบว่า พระภิกษุสามเณรที่มีวุฒิการศึกษาพระปริยัติธรรม (แผนกบาลี) ต่างกัน มีความคิดเห็นต่อการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี ไม่แตกต่างกันทุกด้าน

๔.๑.๖ สมมติฐานที่ ๖ พระภิกษุสามเณรที่มีระยะเวลาที่สังกัดอยู่ภายในวัดต่างกัน มีความคิดเห็นต่อการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกบาลีแตกต่างกัน

ตารางที่ ๔.๑๓ การเปรียบเทียบปัจจัยระยะเวลาที่สังกัดอยู่ภายในวัดที่มีความคิดเห็นต่อการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรม

แผนกบาลี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

(n= ๑๐๙)

ปัจจัยที่มีผลต่อ การดำเนินงานจัด การศึกษา พระปริยัติ ธรรม แผนกบาลี	๑-๕ ปี		๖-๑๐ ปี		๑๑-๑๕ ปี		๑๖-๒๐ ปี		๒๑ ปีขึ้นไป		F	Sig.
	\bar{X}	S.D.	\bar{X}	S.D.	\bar{X}	S.D.	\bar{X}	S.D.	\bar{X}	S.D.		
๑. ด้านสภาพแวดล้อมของวัด	๓.๖๕	๐.๕๔๐	๓.๖๔	๐.๓๖๓	๓.๘๖	๐.๔๖๑	๓.๐๓	๑.๐๘๔	๓.๐๖	๐.๐๙๔	๑.๔๘๐	๐.๒๑๓
๒. ด้านหลักสูตร	๓.๓๕	๐.๕๕๘	๓.๑๐	๐.๒๕๘	๓.๘๐	๐.๖๒๗	๒.๙๖	๑.๒๗๒	๓.๔๖	๐.๔๗๑	๑.๗๒๒	๐.๑๕๑
๓. ด้านผู้เรียน	๓.๕๓	๐.๖๑๓	๓.๕๕	๐.๓๗๙	๔.๑๘	๐.๕๘๔	๓.๖๓	๑.๐๘๔	๓.๑๐	๐.๘๙๕	๑.๔๔๓	๐.๒๒๕
๔. ด้านสภาพแวดล้อมใน สถานศึกษา	๓.๕๓	๐.๕๔๓	๓.๒๕	๐.๒๖๙	๓.๔๖	๐.๖๕๙	๓.๔๖	๑.๐๓๗	๓.๓๖	๐.๓๒๙	๐.๙๕๖	๐.๔๓๕
ภาพรวม	๓.๕๑	๐.๔๘๗	๓.๓๘	๐.๒๔๙	๓.๘๒	๐.๔๓๐	๓.๒๗	๑.๑๑๙	๓.๒๕	๐.๔๐๐	๑.๐๒๓	๐.๓๙๙

จากตารางที่ ๔.๑๓ พบว่า พระภิกษุสามเณรที่มีระยะเวลาที่สังกัดอยู่ภายในวัดต่างกัน มีปัจจัยที่มีความคิดเห็นต่อการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี ไม่แตกต่างกันซึ่งไม่เป็นไปตามสมมติฐานที่ตั้งไว้ เมื่อพิจารณาเป็นรายด้านพบว่า พระภิกษุสามเณรที่มีระยะเวลาที่สังกัดอยู่ภายในวัดต่างกัน มีปัจจัยที่มีความคิดเห็นต่อการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี ไม่แตกต่างกันทุกด้าน

ตอนที่ ๔ ข้อเสนอแนะเกี่ยวกับการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

๔.๑ ปัญหาและข้อเสนอแนะเกี่ยวกับการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ด้านสภาพแวดล้อมของวัด

ปัญหา	ข้อเสนอแนะ
๑. การสนับสนุนค่าพาหนะเพื่อการเดินทางไปเรียนยังไม่เพียงพอ	๑. เพิ่มการสนับสนุนค่าพาหนะเพื่อการเดินทางไปเรียน
๒. ไม่มีการให้รางวัลเมื่อสอบผ่าน	๒. ให้รางวัลเมื่อสอบผ่าน
๓. ความเป็นส่วนตัวของห้องพักมีน้อย	๓. จัดให้ห้องพักมีความเป็นส่วนตัวมากขึ้น
๔. สถานที่ไม่สะดวกในการอ่านหนังสือหรือทำงานส่วนตัว	๔. ปรับปรุงสถานที่ให้สะดวกในการอ่านหนังสือหรือทำงานส่วนตัว
๕. การให้คำแนะนำปรึกษาเกี่ยวกับเรื่องการเรียนรู้ยังไม่ทั่วถึง	๕. จัดหาผู้ให้คำแนะนำปรึกษาเกี่ยวกับเรื่องการเรียนรู้ให้ทั่วถึง

๔.๒ ปัญหาและข้อเสนอแนะเกี่ยวกับการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ด้านหลักสูตร

ปัญหา	ข้อเสนอแนะ
๑. ผู้เรียนมีส่วนร่วมในการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนน้อย	๑. จัดให้ผู้เรียนมีส่วนร่วมในการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนมากขึ้น
๒. ผู้เรียนไม่มีส่วนร่วมในการผลิตสื่อประกอบการเรียนการสอน	๒. จัดให้ผู้เรียนมีส่วนร่วมในการผลิตสื่อประกอบการเรียนการสอน
๓. ผู้เรียนไม่มีส่วนร่วมในการกำหนดวิธีการประเมินผล	๓. จัดให้ผู้เรียนมีส่วนร่วมในการกำหนดวิธีการประเมินผล
๔. แบบฝึกหัดไม่เอื้อต่อความแตกต่างระหว่างบุคคล	๔. สร้างแบบฝึกหัดที่เอื้อต่อความแตกต่างระหว่างบุคคลให้มากขึ้น
๕. สื่อการเรียนการสอนไม่มีความหลากหลาย	๕. จัดทำสื่อการเรียนการสอนให้มีความหลากหลาย มากยิ่งขึ้น

๔.๓ ปัญหาและข้อเสนอแนะเกี่ยวกับการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติ
ธรรมแผนกบาลี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา **ด้านผู้เรียน**

ปัญหา	ข้อเสนอแนะ
๑.มีเวลาในการศึกษาทเรียนล่งหน้าน้อย	๑.ผู้เรียนควรจัดตารางเวลาของตนเองให้มีเวลาในการศึกษาทเรียนล่งหน้ามากขึ้น
๒.สามารถนำความรู้ไปประยุกต์ใช้ได้น้อย	๒.ปรับการเรียนการสอนให้สอดคล้องกับชีวิตประจำวันมากขึ้น
๓.มีการขาดเรียนบ่อยๆ	๓.พยายามไม่ขาดเรียนถ้าไม่มีกิจธุระจำเป็น
๔.มีการสรุปและทบทวนบทเรียนน้อย	๔.พยายามสรุปและทบทวนบทเรียนให้เข้าใจมากขึ้น
๕.ไม่ค่อยมีการจดบันทึกเมื่อเจอสิ่งที่น่าสนใจ	๕.จดบันทึกเมื่อเจอสิ่งที่น่าสนใจให้มากขึ้น

๔.๔ ปัญหาและข้อเสนอแนะเกี่ยวกับการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรม
แผนกบาลี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา **ด้านสภาพแวดล้อมในสถานศึกษา**

ปัญหา	ข้อเสนอแนะ
๑.เทคนิคการสอนของครูยังไม่มีความหลากหลาย	๑.จัดฝึกอบรมครูให้มีเทคนิคการสอนที่มีความหลากหลาย
๒.ความเป็นกันเองระหว่างครูกับผู้เรียนมีน้อย	๒.สร้างความเป็นกันเองระหว่างครูกับผู้เรียนให้มากขึ้น
๓.ไม่มีแบบฝึกหัดที่เอื้อต่อความแตกต่างระหว่างบุคคล	๓.สร้างแบบฝึกหัดที่เอื้อต่อความแตกต่างระหว่างบุคคลมากขึ้น
๔.ไม่ค่อยมีกิจกรรมที่เอื้อต่อความแตกต่างระหว่างบุคคล	๔.จัดให้มีกิจกรรมที่เอื้อต่อความแตกต่างระหว่างบุคคลเพิ่มมากขึ้น
๕.การจัดกิจกรรมการเรียนการสอนที่ส่งเสริมการเรียนรู้ด้วยตนเองน้อย	๕.จัดให้มีกิจกรรมการเรียนการสอนที่ส่งเสริมการเรียนรู้ด้วยตนเองมากขึ้น

บทที่ ๕

สรุป อภิปรายผลและข้อเสนอแนะ

จากการวิจัยเรื่อง ปัจจัยที่มีผลต่อการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกบาลี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาระดับปัจจัยที่มีผลต่อการดำเนินการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา เพื่อเปรียบเทียบปัจจัยที่มีผลต่อการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา จำแนกตามสถานภาพส่วนบุคคลของผู้เรียนและเพื่อศึกษาปัญหาและข้อเสนอแนะเกี่ยวกับการดำเนินการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ดำเนินการวิจัยโดยวิธีวิจัย เชิงสำรวจ (Survey Research) เก็บรวบรวมข้อมูลโดยใช้แบบสอบถามกับกลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัย คือ พระภิกษุสามเณรที่เป็นนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกบาลีผู้เคยผ่านการสอบบาลีประโยค ป.ธ. ๑-๒ มาแล้ว ถึงประโยค ป.ธ. ๙ จำนวน ๑๐๙ รูป โดยใช้ประชากรกลุ่มตัวอย่างเป็นกลุ่มศึกษาเครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลเป็นแบบสอบถามที่ผู้วิจัยสร้างขึ้นเอง โดยมีค่าความเชื่อมั่น เท่ากับ .๙๔๘ สถิติที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูล สถิติเชิงพรรณนา ได้แก่ ค่าความถี่และค่าร้อยละ (Percentage) ค่าเฉลี่ย (Mean) ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน (Standard Deviation) และสถิติเชิงอนุมาน โดยใช้การทดสอบค่าเอฟ (f-test) คือ การใช้วิเคราะห์ความแปรปรวนทางเดียว (One-Way Analysis of Variance : ANOVA) และทำการทดสอบความแตกต่างรายคู่โดยวิธีการผลต่างนัยสำคัญน้อยที่สุด (Least Significant Difference : LSD) ผลการวิจัยสรุป อภิปรายผลและมีข้อเสนอแนะ ได้ดังนี้

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

๕.๑.๑ ข้อมูลเกี่ยวกับสถานภาพส่วนบุคคลของผู้ตอบแบบสอบถาม

ผู้ตอบแบบสอบถามมีอายุต่ำกว่า ๒๐ ปี มากที่สุด คิดเป็นร้อยละ ๕๘.๗ มีสามเณรมากที่สุด คิดเป็นร้อยละ ๕๙.๖ มีวุฒิการศึกษาสามัญ ต่ำกว่าปริญญาตรีมากที่สุด คิดเป็นร้อยละ ๘๔.๔ มีวุฒิการศึกษาพระปริยัติธรรม (นักธรรม) มีนักธรรมเอกมากที่สุด คิดเป็นร้อยละ ๕๖.๐ มีวุฒิการศึกษาพระปริยัติธรรม (เปรียญธรรม) มีประโยค ๑-๒ และเปรียญธรรม ๓ มากที่สุด คิดเป็นร้อยละ ๗๑.๖ และมีระยะเวลาที่สังกัดอยู่ภายในวัด มี ๑-๕ ปีมากที่สุด คิดเป็นร้อยละ ๗๘.๘

๕.๑.๒ ผลการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี จังหวัด พระนครศรีอยุธยา

ผลการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ในภาพรวมอยู่ในระดับมาก โดยมีค่าเฉลี่ย ๓.๕๐ และเมื่อพิจารณาเป็นรายด้านสรุปได้ ดังนี้

๑) ผลการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ด้านสภาพแวดล้อมของวัด ในภาพรวมอยู่ในระดับมาก โดยมีค่าเฉลี่ย ๓.๖๔ และเมื่อพิจารณาเป็นรายข้อแล้วพบว่า ผลการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ด้านสภาพแวดล้อมของวัด ข้อจัดให้มีการสอนพิเศษแก่ผู้เรียน และมีแหล่งความรู้ที่เอื้อต่อการเรียน อยู่ในระดับปานกลางที่ ($\bar{X} = 3.29$ และ $\bar{X} = 3.39$) ส่วนข้ออื่นๆ อยู่ในระดับมากทุกข้อ

๒) ผลการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ด้านหลักสูตรในภาพรวมอยู่ในระดับปานกลาง โดยมีค่าเฉลี่ย ๓.๓๓ และเมื่อพิจารณาเป็นรายข้อแล้วพบว่า ผลการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ด้านหลักสูตร ข้อมีความเข้าใจในหลักสูตรและเนื้อหาที่เรียน ทราบรายละเอียดของงานที่จะต้องทำในแต่ละรายวิชาและเนื้อหาหลักสูตรมีความเหมาะสมกับผู้เรียน อยู่ในระดับมากที่ ($\bar{X} = 3.55$ และ $\bar{X} = 3.55$ และ $\bar{X} = 3.54$) ส่วนข้ออื่นๆ อยู่ในระดับปานกลางทุกข้อ

๓) ผลการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ด้านผู้เรียนในภาพรวมอยู่ในระดับมาก โดยมีค่าเฉลี่ย ๓.๕๕ และเมื่อพิจารณาเป็นรายข้อแล้วพบว่า ผลการดำเนินงานจัดการศึกษา พระปริยัติธรรมแผนกบาลี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ด้านผู้เรียน ข้อการศึกษาบทเรียนล่วงหน้า การแสวงหาความรู้เพิ่มเติม การมีสื่อประกอบการเรียน การนำความรู้ไปประยุกต์ใช้ การบันทึกเมื่อพบสิ่งที่น่าสนใจและการบันทึกเมื่อพบสิ่งที่น่าสนใจอยู่ในระดับปานกลางที่ ($\bar{X} = 3.43$ และ $\bar{X} = 3.44$ และ $\bar{X} = 3.39$ และ $\bar{X} = 3.34$ และ $\bar{X} = 3.39$ และ $\bar{X} = 3.45$) ส่วนข้ออื่นๆ อยู่ในระดับมากทุกข้อ

๔) ผลการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ด้านสภาพแวดล้อมในสถานศึกษาในภาพรวมอยู่ในระดับ ปานกลาง โดยมีค่าเฉลี่ย ๓.๔๘ และเมื่อพิจารณาเป็นรายข้อแล้วพบว่า ผลการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ด้านสภาพแวดล้อมในสถานศึกษา ข้อเทคนิคการสอนของครู ความเป็นกันเองระหว่างครูกับผู้เรียน ครูมีบุคลิกภาพดี การเอาใจใส่ในการแก้ไขของผู้เรียน ใช้สื่อการเรียนการสอนอย่างมีคุณภาพและมีการตรวจงาน(การบ้าน,แบบฝึกหัด) อยู่ใน

ระดับมากที่สุด ($\bar{X} = 3.68$ และ $\bar{X} = 3.81$ และ $\bar{X} = 3.83$ และ $\bar{X} = 3.70$ และ $\bar{X} = 3.61$ และ $\bar{X} = 3.61$) ส่วนข้ออื่นๆ อยู่ในระดับปานกลางทุกข้อ

๕.๑.๓ ผลการเปรียบเทียบปัจจัยที่มีผลต่อการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

๑) อายุ พระภิกษุสามเณรที่มีอายุต่างกัน มีผลต่อการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี ไม่แตกต่างกันซึ่งไม่เป็นไปตามสมมติฐานที่ตั้งไว้ เมื่อพิจารณาเป็นรายด้านพบว่า พระภิกษุสามเณรที่มีอายุต่างกัน มีผลต่อการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี ไม่แตกต่างกันทุกด้าน

๒) พรรษา พระภิกษุสามเณรที่มีพรรษาต่างกัน มีผลต่อการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี ไม่แตกต่างกันซึ่งไม่เป็นไปตามสมมติฐานที่ตั้งไว้ เมื่อพิจารณาเป็นรายด้านพบว่า พระภิกษุสามเณรที่มีพรรษาต่างกัน มีผลต่อการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี ไม่แตกต่างกันทุกด้าน

๓) วุฒิการศึกษาสามัญ พระภิกษุสามเณรที่มีวุฒิการศึกษาสามัญต่างกัน มีผลต่อการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี ไม่แตกต่างกันซึ่งไม่เป็นไปตามสมมติฐานที่ตั้งไว้ เมื่อพิจารณาเป็นรายด้านพบว่า พระภิกษุสามเณรที่มีวุฒิการศึกษาสามัญต่างกัน มีผลต่อการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีแตกต่างกันในด้านสภาพแวดล้อมของวัด ส่วนด้านอื่นๆ พระภิกษุสามเณรที่มีวุฒิการศึกษาสามัญต่างกัน มีปัจจัยที่มีผลต่อการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีไม่แตกต่างกัน

๔) วุฒิการศึกษาพระปริยัติธรรม (แผนกธรรม) พระภิกษุสามเณรที่มีวุฒิการศึกษาพระปริยัติธรรม (แผนกธรรม) ต่างกัน มีผลต่อการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี ไม่แตกต่างกันซึ่งไม่เป็นไปตามสมมติฐานที่ตั้งไว้ เมื่อพิจารณาเป็นรายด้านพบว่า พระภิกษุสามเณรที่มีวุฒิการศึกษาพระปริยัติธรรม (แผนกธรรม) ต่างกัน มีผลต่อการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี ไม่แตกต่างกันทุกด้าน

๕) วุฒิการศึกษาพระปริยัติธรรม (แผนกบาลี) พระภิกษุสามเณรที่มีวุฒิการศึกษาพระปริยัติธรรม (แผนกบาลี) ต่างกัน มีผลต่อการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี ไม่แตกต่างกันซึ่งไม่เป็นไปตามสมมติฐานที่ตั้งไว้ เมื่อพิจารณาเป็นรายด้านพบว่า พระภิกษุสามเณรที่มีวุฒิการศึกษาพระปริยัติธรรม (แผนกบาลี) ต่างกัน มีผลต่อการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี ไม่แตกต่างกันทุกด้าน

๖) ระยะเวลาที่สังกัดอยู่ภายในวัด พระภิกษุสามเณรที่มีระยะเวลาที่สังกัดอยู่ภายในวัดต่างกัน มีผลต่อการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี ไม่แตกต่างกันซึ่งไม่เป็นไปตามสมมติฐานที่ตั้งไว้ เมื่อพิจารณาเป็นรายด้านพบว่า พระภิกษุสามเณรที่มี

ระยะเวลาที่สังกัดอยู่ภายในวัดต่างกัน มีผลต่อการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกบาลี ไม่แตกต่างกันทุกด้าน

๕.๑.๔ ข้อเสนอแนะเกี่ยวกับการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกบาลี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

๑) ปัญหาและข้อเสนอแนะเกี่ยวกับการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกบาลี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ด้านสภาพแวดล้อมของวัด ปัญหา ได้แก่ การสนับสนุนค่าพาหนะเพื่อการเดินทางไปเรียนยังไม่เพียงพอ ความเป็นส่วนตัวของห้องพักมีน้อยและการให้คำแนะนำปรึกษาเกี่ยวกับเรื่องการเรียนยังไม่ทั่วถึง ข้อเสนอแนะ ได้แก่ ควรเพิ่มการสนับสนุนค่าพาหนะเพื่อการเดินทางไปเรียน จัดให้ห้องพักมีความเป็นส่วนตัวมากขึ้นและจัดหาผู้ให้คำแนะนำปรึกษาเกี่ยวกับเรื่องการเรียนให้ทั่วถึง

๒) ปัญหาและข้อเสนอแนะเกี่ยวกับการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกบาลี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ด้านหลักสูตร ปัญหา ได้แก่ ผู้เรียนมีส่วนร่วมในการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนน้อย แบบฝึกหัดไม่เอื้อต่อความแตกต่างระหว่างบุคคลและสื่อการเรียนการสอนไม่มีความหลากหลาย ข้อเสนอแนะ ได้แก่ จัดให้ผู้เรียนมีส่วนร่วมในการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนมากขึ้น สร้างแบบฝึกหัดที่เอื้อต่อความแตกต่างระหว่างบุคคลให้มากขึ้นและสร้างแบบฝึกหัดที่เอื้อต่อความแตกต่างระหว่างบุคคลให้มากขึ้น

๓) ปัญหาและข้อเสนอแนะเกี่ยวกับการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกบาลี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ด้านผู้เรียน ปัญหา ได้แก่ สามารถนำความรู้ไปประยุกต์ใช้ได้น้อย มีการขาดเรียนบ่อยๆและไม่ค่อยมีการจดบันทึกเมื่อเจอสิ่งที่น่าสนใจ ข้อเสนอแนะ ได้แก่ ปรับการเรียนการสอนให้สอดคล้องกับชีวิตประจำวันมากขึ้น พยายามไม่ขาดเรียนถ้าไม่มีกิจธุระจำเป็นและจดบันทึกเมื่อเจอสิ่งที่น่าสนใจให้มากขึ้น

๔) ปัญหาและข้อเสนอแนะเกี่ยวกับการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกบาลี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ด้านสภาพแวดล้อมในสถานศึกษา ปัญหา ได้แก่ เทคนิคการสอนของครูยังไม่มีความหลากหลาย ไม่มีแบบฝึกหัดที่เอื้อต่อความแตกต่างระหว่างบุคคลและการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนที่ส่งเสริมการเรียนรู้ด้วยตนเองน้อย ข้อเสนอแนะ ได้แก่ จัดฝึกอบรมครูให้มีเทคนิคการสอนที่มีความหลากหลาย สร้างแบบฝึกหัดที่เอื้อต่อความแตกต่างระหว่างบุคคลมากขึ้นและจัดให้มีกิจกรรมการเรียนการสอนที่ส่งเสริมการเรียนรู้ด้วยตนเองมากขึ้น

๕.๒ อภิปรายผลการวิจัย

จากผลการวิเคราะห์ความคิดเห็นปัจจัยที่มีผลต่อการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา พบผลที่สามารถนำมาอภิปรายผลได้ดังนี้

๑) จากผลการวิจัยครั้งนี้พบว่า ระดับปัจจัยที่มีผลต่อการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ในภาพรวมอยู่ในระดับมาก ซึ่งสอดคล้องกับความเป็นจริงทั้งนี้เนื่องจาก การดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี ต้องอาศัยปัจจัยต่างๆ มาช่วยในการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี ไม่ว่าจะเป็นปัจจัยด้านสภาพแวดล้อมของวัด ด้านหลักสูตร ด้านผู้เรียนและด้านสภาพแวดล้อมในสถานศึกษา มาช่วยให้การดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ โดยการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา นั้น ได้ดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี ตามระเบียบปฏิบัติในการเรียนการสอนและการสอบของคณะสงฆ์ ดังนั้นจึงซึ่งสอดคล้องกับที่ กรมการศาสนา กล่าวว่าปัจจุบันการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี^๑ มีแม่กองบาลีเป็นผู้รับผิดชอบ แบ่งเป็น ๙ ชั้น เหมือนอย่างสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ ๒ ต่างกันเฉพาะหนังสือประเภทการเรียนการสอนเท่านั้น กล่าวคือเมื่อจัดแบ่งประโยคออกเป็น ๙ ชั้นแล้ว จะถือว่าเป็นเปรียญได้ตั้งแต่ ๓ ประโยคขึ้นไป คือเปรียญธรรม ๓ ประโยค ถึง ๙ ประโยค และจัดรวมเป็น ๓ ชั้น ได้อย่างเดิมโดยจัดเป็นดังนี้ ประโยค ป.ธ. ๓ เป็นเปรียญตรี ประโยค ป.ธ. ๔-๕-๖ เป็นเปรียญโท ประโยค ป.ธ. ๗-๘-๙ เป็นเปรียญเอก สำหรับหลักสูตร (หนังสือตำราเรียน) ที่ใช้ศึกษา รวมเป็นวิชาใหญ่ได้ ๔ วิชา แยกเป็นวิชาย่อยได้ ๗ วิชา แต่ละชั้นมีไม่เกิน ๔ วิชา ซึ่งพอจะสรุปได้ดังนี้ ๑.วิชาบูรพภาค ความรู้เกี่ยวกับการใช้ภาษาไทยเฉพาะ ป.ธ. ๓ ๒.วิชาบาลี ไวยากรณ์ และ๓.วิชาแปลบาลี การศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกบาลี ในเวลาต่อมา ทางคณะสงฆ์จึงได้พิจารณาทบทวนระบบการเรียนการสอนใหม่อีกครั้ง โดยจัดการเรียนการสอนแยกเป็นระดับประโยค ๑-๒ และประโยค ป.ธ.๓ โดยจัดหลักสูตรธรรมบทภาคที่ ๑-๔ สำหรับประโยค ๑-๒ และธรรมบทภาคที่ ๕-๘ สำหรับประโยค ป.ธ.๓มาจนกระทั่งทุกวันนี้^๒ ดังนั้นปัจจัยที่มีผลต่อการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ในภาพรวมจึงอยู่ในระดับมาก

^๑กรมการศาสนา, ประวัติการศึกษาของคณะสงฆ์, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา), หน้า ๖๒-๖๓.

^๒ธนาคารกรุงเทพ จำกัด (มหาชน), ทำเนียบพระเปรียญธรรม ๙ ประโยค สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๕๓๙, (กรุงเทพมหานคร : ธนาคารกรุงเทพ), หน้า ๑๔.

๒) มีผลการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ด้านสภาพแวดล้อมของวัด ในภาพรวมอยู่ในระดับมาก ซึ่งน่าจะสอดคล้องกับความเป็นจริงทั้งนี้เนื่องจาก สภาพแวดล้อมของวัดก็มีส่วนสำคัญในการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ซึ่งสภาพแวดล้อมของวัดต้องมีสิ่งแวดล้อมที่ดีเหมาะแก่ดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี ซึ่งสอดคล้องกับที่ สุนน อมรวิวัฒน์ กล่าวไว้ว่า สิ่งแวดล้อมที่ดี คือ สิ่งแวดล้อมที่ปราศจากสิ่งยั่วยุให้กระทำความผิด กระทำชั่วและขาดสมาธิ ไม่อยู่ท่ามกลางแหล่งอบายมุข และคนพาล ซึ่งจะทำให้บุคคลถูกชักจูงไปในทางเสื่อมได้ แสดงให้เห็นว่า พระพุทธเจ้าทรงมีความเข้าใจถึงอิทธิพลของสิ่งแวดล้อม ไม่ว่าจะเป็นสถานที่ บุคคล วัตถุ และธรรมชาติว่าสามารถสนับสนุนหรือเป็นอุปสรรคต่อการฝึกหัดอบรมกาย วาจา และจิตใจของมนุษย์ได้อย่างมากทีเดียว การเลือกสถานที่ปฏิบัติธรรม จึงต้องสังเกตจากคนและจากเสียงรบกวน ฝึกหัดทั้งหลายจึงต้องหลีกเลี่ยงออกจากหมู่บ้านที่แออัดสับสนไปหาความสงบตามป่า ภูเขา และน้ำเป็นต้น ลักษณะของการจัดสิ่งแวดล้อมตามแนวคิดทางพระพุทธศาสนานั้น จะเห็นได้จากตัวอย่างของวัดในพระพุทธศาสนา ยังมีลักษณะกว้างขวาง ปลอดภัย ร่มรื่น สงบ เย็นสบาย กุฏิและเสนาสนะ มีลักษณะที่เรียบง่าย สะอาด และเป็นระเบียบเรียบร้อย ส่วนพระภิกษุสามเณร และอุบาสก อุบาสิกา เมื่ออยู่ในที่ใด ก็ต้องมีความสำรวมทั้งกาย วาจา และจิต ทั้งนี้เพื่อให้การฝึกหัดอบรมตน ได้บรรลุวัตถุประสงค์คือความสงบอย่างแท้จริง^๓ ดังนั้น ระดับปัจจัยที่มีผลต่อการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ด้านสภาพแวดล้อมของวัด ในภาพรวมจึงอยู่ในระดับมาก

๓) ผลการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ด้านหลักสูตรในภาพรวมอยู่ในระดับปานกลาง ซึ่งน่าจะสอดคล้องกับความเป็นจริงทั้งนี้เนื่องจาก หลักสูตรและครูผู้สอนมีส่วนสำคัญในการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี เมื่อจัดการศึกษาตามเนื้อหาที่หลักสูตรกำหนดแล้วก็ต้องอาศัยเทคนิคการสอน สื่อการสอนที่มีประสิทธิภาพจึงจะทำให้การดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีมีประสิทธิภาพ ซึ่งสอดคล้องกับที่ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) กล่าวว่าครูผู้สอนจะประสบความสำเร็จในการสอนได้นั้น จำเป็นที่เขาจะต้องอาศัยเทคนิควิธีการหรืออุปมาประกอบการสอนในแต่ละวิชาแต่ระดับ ขณะเดียวกันสื่อก็เป็นปัจจัยสำคัญที่ช่วยให้การเรียนการสอนประสบความสำเร็จได้เช่นกัน ดังจะเห็นตัวอย่างจากบรมครูผู้ยิ่งใหญ่คือพระพุทธเจ้าซึ่งพระองค์ทรงมีพุทธศาสตร์ในการสอนที่หลากหลาย กลวิธีและอุปมาประกอบการสอนของพระพุทธเจ้า มีหลายประการ ดังนี้ ๑.การยกอุทาหรณ์ และการเล่านิทานประกอบ ๒.การเปรียบเทียบด้วยข้ออุปมา ๓.การใช้อุปกรณ์การสอน ๔.การทำตัวเป็นตัวอย่าง ๕.การเล่นภาษา เล่นคำ และใช้คำในความหมาย

^๓ สุนน อมรวิวัฒน์, การสอนโดยสร้างศรัทธาและโยนิโสมนสิการ, (กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ลักษณ์), หน้า ๗๗-๗๘.

ใหม่ ๖.อุบายเลือกคน และการปฏิบัติรายบุคคล ๗.การรู้จักจังหวะและโอกาส ๘.ความยืดหยุ่นในการใช้วิธีการ ๙.การลงโทษและการให้รางวัล ๑๐.กลวิธีแก้ปัญหาเฉพาะหน้า และความสามารถในการประยุกต์หลัก วิธีการ และกลวิธีต่างๆมาใช้ให้เหมาะสม เป็นเรื่องเฉพาะครั้ง เฉพาะคราวไป^๔ ดังนั้น ระดับปัจจัยที่มีผลต่อการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ด้านหลักสูตรในภาพรวมจึงอยู่ในระดับปานกลาง

๔) ผลการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ด้านผู้เรียนในภาพรวมอยู่ในระดับมาก ซึ่งน่าจะสอดคล้องกับความเป็นจริง ทั้งนี้เนื่องจาก ผู้เรียนเป็นปัจจัยที่สำคัญมากในการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี เพราะหากผู้เรียนไม่มีความตั้งใจในการเรียน ไม่หมั่นฝึกฝนตนเองก็จะทำให้การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีไม่ประสบความสำเร็จ ซึ่งสอดคล้องกับที่ **เสฐียรพงษ์ วรรณปก** ได้อธิบายถึงวิธีการเรียนรู้ ซึ่งผู้เรียนปฏิบัติตามแล้ว สามารถทำให้เข้าถึงความรู้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ วิธีการเรียนรู้ดังกล่าวมี ๕ ประการ คือ ๑.พหุสสุตา ต้องฟังให้มาก หาโอกาสสดับตรับฟังเรื่องราวต่างๆ ที่เป็นประโยชน์ให้มาก ๒.ชตา ฟังแล้วพยายามจำให้ได้ จับหลักหรือสาระได้ ทรงจำไว้แม่นยำ ๓.วจสา ปริจิตา ท่องบ่นสาธยายจนคล่องปาก ๔.มนสาอนุเปกฺขิตา เฟ่งพินิจพิจารณาความหมายด้วยใจจนนึกถึงครั้งใด ก็ปรากฏเนื้อความสว่างชัด ๕.ทิกฺขุญา สุปฺภีวิวิทฺธา ขบให้แตก คือทำความเข้าใจลึกซึ้ง มองเห็นประจักษ์ด้วยปัญญาทั้งแง่ความหมายและเหตุผล^๕ และสอดคล้องกับ **บุรทิน ขำภีรัฐ** ซึ่งได้ศึกษาวิจัยเรื่อง สภาพและปัญหาของการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีในสำนักเรียนส่วนกลาง^๖ พบว่าด้านที่นักเรียนเห็นว่าเป็นปัญหามากที่สุด คือ เนื้อหาวิชาทางบาลีเรียนเข้าใจยาก ด้านที่ครู-อาจารย์ เห็นว่าเป็นปัญหามาก คือ งบประมาณมีไม่เพียงพอและหน่วยงานราชการไม่ให้การสนับสนุนงบประมาณอย่างจริงจังด้านที่ทั้งครู-อาจารย์ และนักเรียน เห็นว่าเป็นปัญหามากคือ การเรียนการสอนที่ใช้วิธีท่องจำ และด้านที่ผู้บริหารและครู-อาจารย์ เห็นว่าเป็นปัญหามากคือ ประชาชนทั่วไปมองไม่เห็นความสำคัญและประโยชน์ของการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี ส่วนด้านที่ทั้งผู้บริหาร ครู-อาจารย์และนักเรียน เห็นว่าเป็นปัญหามากคือ มีนักเรียนสอบตก ความต้องการทางการศึกษาของนักเรียน พบว่า ส่วนใหญ่มีความต้องการต่อในระดับอุดมศึกษาในมหาวิทยาลัยต่างๆไป รองลงมาคือ ศึกษาความรู้เฉพาะด้าน เช่น ภาษา คอมพิวเตอร์ ฯลฯ และต้องการศึกษาต่อในมหาวิทยาลัยสงฆ์ ด้านข้อเสนอแนะ

^๔พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธวิธีในการสอน**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๕๑-๖๓.

^๕เสฐียรพงษ์ วรรณปก, **คำบรรยายพระไตรปิฎก**, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : หอรัตนชัยการพิมพ์, ๒๕๔๐), หน้า ๑๗.

^๖บุรทิน ขำภีรัฐ, "สภาพและปัญหาของการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีในสำนักเรียนส่วนกลาง" **วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๑๐๕-๑๐๘.

เพิ่มเติม ผู้เรียนส่วนใหญ่มีความเห็นว่าควรเพิ่มงบประมาณการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีให้เพียงพอกับความจำเป็น ครู-อาจารย์ส่วนใหญ่มีความเห็นว่า การเรียนการสอนควรเน้นความเข้าใจมากกว่าความจำ และนักเรียนส่วนใหญ่มีความเห็นว่า การวัดและการประเมินผลควรมีการสอบซ่อม ดังนั้น ระดับปัจจัยที่มีผลต่อการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ด้านผู้เรียนในภาพรวมอยู่ในระดับมาก

๕) ผลการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ด้านสภาพแวดล้อมในสถานศึกษาในภาพรวมอยู่ในระดับ ปานกลางซึ่งน่าจะสอดคล้องกับความเป็นจริงทั้งนี้เนื่องจาก สภาพแวดล้อมในสถานศึกษามีความสำคัญในการการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี เพราะเมื่อสภาพแวดล้อมในสถานศึกษามีความเหมาะสมก็จะทำให้สามารถดำเนินการเรียนการสอนได้อย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งสอดคล้องกับที่ พระไตรปิฎก ได้กล่าวว่า การศึกษาเล่าเรียนจะประสบความสำเร็จได้ก็ต้องอาศัยปัจจัยคือการจัดห้องเรียนให้ถูกส่วน หมายความว่า ต้องจัดสิ่งแวดล้อมหรือบรรยากาศในชั้นเรียนให้หน้าเรียน ห้องเรียนต้องสะอาด สงบ ร่มเย็น อากาศถ่ายเทได้สะดวก ปราศจากเสียงรบกวน ควรจัดให้เป็นธรรมชาติหรือให้ใกล้เคียงธรรมชาติมากที่สุด เพราะบรรยากาศในชั้นเรียนก็เป็นตัวแปรที่สำคัญที่จะช่วยให้การเรียนการสอนประสบความสำเร็จได้เช่นกัน สภาพของสิ่งแวดล้อมและบรรยากาศในการศึกษาเล่าเรียนที่ดี มีลักษณะ ๔ ประการคือ ความสงบ ความใกล้ชิดกับธรรมชาติ ความแปลกใหม่และเปลี่ยนแปลงไม่จำเจและความสะอาดมีระเบียบเรียบร้อย^๗ ดังนั้น ระดับปัจจัยที่มีผลต่อการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ด้านสภาพแวดล้อมในสถานศึกษาในภาพรวมจึงอยู่ในระดับปานกลาง

๖) อายุ พระภิกษุสามเณรที่มีอายุต่างกัน มีผลต่อการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ไม่แตกต่างกันซึ่งไม่เป็นไปตามสมมติฐานที่ตั้งไว้ ซึ่งน่าจะสอดคล้องกับความเป็นจริง ทั้งนี้เนื่องจาก การดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ได้ให้ความสำคัญกับปัจจัยต่าง ๆ ที่ส่งผลต่อการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี ทั้งในด้าน สภาพแวดล้อม หลักสูตร ผู้เรียน สื่อการเรียนการสอน ซึ่งทำให้ไม่ว่าพระภิกษุสามเณรจะมีอายุเท่าใด ก็จะได้รับปัจจัยต่าง ๆ อย่างเท่าเทียมกัน ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ พระครูสุตวิสุทธิคุณ พัด ได้ทำการศึกษาเรื่อง ปัจจัยที่มีผลต่อผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนของนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกบาลีในสำนักเรียนวัดโมลีโลกยาราม กรุงเทพมหานคร ผลการวิจัยพบว่า ปัจจัยที่ส่งผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนของนักเรียนมากที่สุดตามลำดับมีดังนี้ หลักสูตร พฤติกรรมครู สิ่งแวดล้อม และน้อยที่สุดคือ การสนับสนุนของชุมชน

^๗ ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๒๗/๓๙๘.

การพิจารณาในรายละเอียดเกี่ยวกับ หลักสูตร พบว่า ปัจจัยที่มีผลมากที่สุดคือ เนื้อหา น้อยที่สุดคือ การนำหลักสูตรไปใช้ ในเรื่องสิ่งแวดล้อม ปัจจัยที่มีผลมากที่สุดคือ เรื่องการเตรียมการสอน รองลงมาคือ กระบวนการหลังการสอน^๙ ดังนั้น พระภิกษุสามเณรที่มีอายุต่างกัน จึงมีปัจจัยที่มีผลต่อการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ไม่แตกต่างกัน

๗) พรรษา พระภิกษุสามเณรที่มีพรรษาต่างกัน มีผลต่อการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ไม่แตกต่างกันซึ่งไม่เป็นไปตามสมมติฐานที่ตั้งไว้ ซึ่งน่าจะสอดคล้องกับความเป็นจริง ทั้งนี้เนื่องจาก ไม่ว่าจะพระภิกษุสามเณรจะมีพรรษาในระดับใด ก็ล้วนได้รับการสอนจากอาจารย์ผู้สอนท่านเดียวกันและมีประสบการณ์ในการสอนไม่แตกต่างกัน ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ พระมหานอม เตชวโร (ผักแว่น) ได้ทำการศึกษาเรื่อง ปัญหาและแนวทางการแก้ปัญหาการสอนพระปริยัติธรรมของครูสอนพระปริยัติธรรมในสำนักศาสนศึกษาแผนกธรรม จังหวัดนครราชสีมา ผลการศึกษาพบว่า การเปรียบเทียบปัญหาการสอนพระปริยัติธรรมของครูสอนพระปริยัติธรรม ในสำนักศาสนศึกษาแผนกธรรม จังหวัดนครราชสีมา ระหว่างครูสอนที่มีประสบการณ์น้อยกว่า ๑๐ ปี และครูสอนที่มีประสบการณ์ ๑๐ ปีขึ้นไป โดยรวมแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .๐๕ และการเปรียบเทียบปัญหาการสอนพระปริยัติธรรมของครูสอนพระปริยัติธรรมในสำนักศาสนศึกษาแผนกธรรม จังหวัดนครราชสีมา ระหว่างครูสอนที่มีพรรษาน้อยกว่า ๑๐ พรรษา และครูสอนที่มีพรรษา ๑๐ พรรษาขึ้นไป โดยรวมไม่แตกต่างกันที่ระดับนัยสำคัญ .๐๕ และเมื่อพิจารณาเป็นรายด้าน พบว่า ทุกด้านไม่แตกต่างกันที่ระดับนัยสำคัญ .๐๕^๙ ดังนั้น พรรษา พระภิกษุสามเณรที่มีพรรษาต่างกัน จึงมีผลต่อการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ไม่แตกต่างกัน

๘) วุฒิการศึกษาสามัญ พระภิกษุสามเณรที่มีวุฒิการศึกษาสามัญต่างกัน มีผลต่อการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ไม่แตกต่างกันซึ่งไม่เป็นไปตามสมมติฐานที่ตั้งไว้ ซึ่งน่าจะสอดคล้องกับความเป็นจริง ทั้งนี้เนื่องจาก ในการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี ผู้สอนจะต้องทำการวิเคราะห์คุณลักษณะของผู้เรียนก่อนที่จะทำการสอน เพื่อจะได้เหมาะสมกับพื้นฐานความรู้ของผู้เรียน ซึ่งสอดคล้องกับ

^๙ พระครูสุตวิสุทธิคุณ พัด, “ปัจจัยที่มีผลต่อผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนของนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกบาลีในสำนักเรียนวัดโมลีโลกยาราม กรุงเทพมหานคร” , วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยราชภัฏธนบุรี, ๒๕๔๘), หน้า (๑)

^๙ พระมหานอม เตชวโร (ผักแว่น), “การศึกษาปัญหาและแนวทางการแก้ปัญหาการสอนพระปริยัติธรรมของครูสอนพระปริยัติธรรมในสำนักศาสนศึกษาแผนกธรรม จังหวัดนครราชสีมา”, วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยราชภัฏนครราชสีมา, ๒๕๔๘), หน้า (๑).

งานวิจัยของ อรพร คัมภีรศาสตร์ ได้วิจัยเรื่อง “การพัฒนาเกณฑ์การประเมินพระต้นแบบด้านสื่อ การเรียนรู้ ระดับการศึกษาขั้นศึกษาขั้นพื้นฐาน” ผลการวิจัยการพัฒนาเกณฑ์การประเมินพระ ต้นแบบด้านสื่อการเรียนรู้ ระดับการศึกษาขั้นพื้นฐาน ๑) ด้านการวิเคราะห์คุณลักษณะของ ผู้เรียน พบว่า ผู้สอนเน้นปลูกฝังเรื่องคุณงามความดี หลักคำสอนของพระพุทธองค์ เป็นผู้มีความรู้ในเรื่องที่จะสอนอย่างถ่องแท้เป็นแบบอย่างที่ดี โดยการสอนให้รู้ ทำให้ดู ทำให้ดู อยู่ให้ เห็นและพิจารณาช่วงชั้นของผู้เรียน ๒) ด้านการกำหนดวัตถุประสงค์การเรียนรู้ พบว่า ผู้สอน กำหนดกำหนดวัตถุประสงค์เพื่อให้ผู้เรียนเกิด สันติสสนา สมาทปนา สมุตเตชชา สัมปหัง โดยพิจารณาหลักสูตร คำอธิบายราย สาระการเรียนรู้ เนื้อหา โดยยึดหลักไตรสิกขา ผู้สอนบอก วัตถุประสงค์ให้ผู้เรียนทราบก่อนเรียน และเน้นให้ผู้เรียนนำความรู้ไปใช้ในชีวิตรประจำวัน^{๑๐} ดังนั้น พระภิกษุสามเณรที่มีวุฒิการศึกษาสามัญต่างกัน จึงมีปัจจัยที่มีผลต่อการดำเนินงานจัด การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ไม่แตกต่างกัน

๙) วุฒิการศึกษาพระปริยัติธรรม (แผนกธรรม) พระภิกษุสามเณรที่มีวุฒิการศึกษาพระ ปริยัติธรรม (แผนกธรรม) ต่างกัน มีผลต่อการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ไม่แตกต่างกันซึ่งไม่เป็นไปตามสมมติฐานที่ตั้งไว้ ซึ่งน่าจะสอดคล้อง กับความเป็นจริง ทั้งนี้เนื่องจาก ไม่ว่าพระภิกษุสามเณรที่มีวุฒิการศึกษาพระปริยัติธรรม (แผนก ธรรม) ในระดับใด ล้วนได้ศึกษาพระปริยัติธรรมในจังหวัดพระนครศรีอยุธยาที่ได้ให้ความสำคัญกับ การคัดเลือกผู้บริหารผู้บริหาร ครู หลักสูตร การจัดหาอาคารสถานที่และสิ่งแวดล้อมอย่างดี งบประมาณและสื่อการเรียนการสอน เพื่อให้การเรียนการสอนมีประสิทธิภาพมากที่สุด ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ พระมหาสรพงษ์ การุญ ได้ทำการวิจัยเรื่อง ปัจจัยที่ส่งผลต่อ ความสำเร็จในการจัดการศึกษาโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกบาลี : กรณีศึกษา โรงเรียนพระ ปริยัติธรรม แผนกบาลี วัดตากฟ้าอำเภอตากฟ้า จังหวัดนครสวรรค์ ผลการวิจัย พบว่า ความสำเร็จในการจัดการศึกษาของโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกบาลี วัดตากฟ้า อำเภอตาก ฟ้า จังหวัดนครสวรรค์มาจาก ๑. ด้านปัจจัยนำเข้า ๑) ผู้บริหาร ซึ่งมีลักษณะเป็นพระนักบริหาร นักพัฒนา นักการศึกษา มีความสามารถในการวางแผนงาน มีความเสียสละ ตัดสินใจด้วยความ ยุติธรรม ๒) ครู มีความสามารถในการพัฒนาตนเอง มีความรับผิดชอบ เข้าใจหลักสูตร และเป็น แบบอย่างที่ดี ๓) หลักสูตร ครูเตรียมหลักสูตรก่อนใช้และประเมินผล ๔) อาคารสถานที่ที่มีการจัด อาคารสถานที่และสิ่งแวดล้อมอย่างดี ๕) งบประมาณ มีการใช้จ่ายตามวัตถุประสงค์ ๖) สื่อการ

^{๑๐} อรพร คัมภีรศาสตร์, “การพัฒนาเกณฑ์การประเมินพระต้นแบบด้านสื่อการเรียนรู้ ระดับกาศีก การศึกษาขั้นศึกษาขั้นพื้นฐาน”, ปริญญาศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัย ศิลปากร, ๒๕๕๐), หน้า ๑๐๙.

เรียนการสอน มีการนำสื่อมาใช้งานได้เหมาะสม^{๑๑} ดังนั้น พระภิกษุสามเณรที่มีวุฒิการศึกษาพระปริยัติธรรม (แผนกธรรม) ต่างกัน มีปัจจัยที่มีผลต่อการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกบาลี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ไม่แตกต่างกัน

๑๐) วุฒิการศึกษาพระปริยัติธรรม (แผนกบาลี) พระภิกษุสามเณรที่มีวุฒิการศึกษาพระปริยัติธรรม (แผนกบาลี) ต่างกัน มีผลต่อการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ไม่แตกต่างกันซึ่งไม่เป็นไปตามสมมติฐานที่ตั้งไว้ ซึ่งน่าจะสอดคล้องกับความเป็นจริง ทั้งนี้เนื่องจาก ไม่ว่าพระภิกษุสามเณรจะมีวุฒิการศึกษาพระปริยัติธรรม (แผนกบาลี) ในระดับใด ก็ได้ศึกษาในหลักสูตรสถานศึกษา ของโรงเรียนพระปริยัติธรรมเดียวกัน ภายใต้โครงสร้างเดียวกัน ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ **ญาณิศา เพ็ชรสัมฤทธิ์** ได้ทำการวิจัยเรื่อง สภาพและปัญหาการจัดทำหลักสูตรสถานศึกษา ของโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา ในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค ๔ ผลการวิจัยพบว่า สภาพการจัดทำหลักสูตรสถานศึกษา ครูผู้สอนมีการปฏิบัติโดยรวมอยู่ในระดับมาก ยกเว้นด้านการพัฒนาระบบการส่งเสริมสนับสนุนอยู่ในระดับปานกลาง ปัญหาการจัดทำหลักสูตรสถานศึกษา มีปัญหาโดยรวมอยู่ในระดับปานกลาง ยกเว้นด้านการจัดโครงสร้างหลักสูตรสถานศึกษา มีปัญหาน้อย ปัญหาที่พบได้แก่ ครูผู้สอนบางส่วนขาดความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการกำหนดวิสัยทัศน์ ภารกิจ เป้าหมาย และคุณลักษณะอันพึงประสงค์ การจัดทำสาระของหลักสูตร การออกแบบการเรียนรู้ การออกแบบกิจกรรมพัฒนา ผู้เรียน การกำหนดรูปแบบการวัดและประเมินผล การพัฒนาระบบการส่งเสริมสนับสนุน รวมทั้งการเรียบเรียงเป็นหลักสูตรสถานศึกษา^{๑๒} ดังนั้น พระภิกษุสามเณรที่มีวุฒิการศึกษาพระปริยัติธรรม (แผนกบาลี) ต่างกัน จึงมีปัจจัยที่มีผลต่อการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ไม่แตกต่างกัน

๑๑) ระยะเวลาที่สังกัดอยู่ภายในวัด พระภิกษุสามเณรที่มีระยะเวลาที่สังกัดอยู่ภายในวัดต่างกัน มีผลต่อการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ไม่แตกต่างกัน ซึ่งไม่เป็นไปตามสมมติฐานที่ตั้งไว้ ซึ่งน่าจะสอดคล้องกับความเป็นจริง ทั้งนี้เนื่องจาก พระภิกษุสามเณรที่มีระยะเวลาที่สังกัดอยู่ภายในวัดต่างกัน มีระยะเวลาในการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีในแต่ละระดับชั้นเท่าเทียมกันและสามารถศึกษาพระปริยัติ

^{๑๑}พระมหาสรพงษ์ การุญ, “ปัจจัยที่ส่งผลต่อความสำเร็จในการจัดการศึกษาโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกบาลี : กรณีศึกษา โรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกบาลี วัดตากฟ้าอำเภอตากฟ้า จังหวัดนครสวรรค์”, **วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยา, ๒๕๕๑), หน้า ๑๑๓.

^{๑๒}ญาณิศา เพ็ชรสัมฤทธิ์, “สภาพและปัญหาการจัดทำหลักสูตรสถานศึกษา ของโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา ในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค ๔”, **วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยราชภัฏนครสวรรค์, ๒๕๕๗), หน้า ๑๐๑.

กรรมแผนกบาลีของจังหวัดพระนครศรีอยุธยาอย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ **ศาสตราจารย์** ใต้วิจัยเรื่อง “การพัฒนา รูปแบบการเรียนการสอนวิชาพระพุทธศาสนาแบบปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมในโรงเรียนปริยัติธรรม” ผลวิจัยพบว่า (๑) ผลการประเมินรูปแบบการเรียนการสอนวิชาพระพุทธศาสนาแบบปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมในโรงเรียน ผู้เชี่ยวชาญมีความคิดเห็นเกี่ยวกับรูปแบบการเรียนการสอนมีความเหมาะสมมาก (๒) ผลการหาประสิทธิภาพสื่อการเรียนที่พัฒนาขึ้น (๓) ผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนของนักเรียนที่เรียนตามรูปแบบการเรียนการสอนวิชาพระพุทธศาสนาแบบปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมในโรงเรียนพระปริยัติธรรม หลังสูงกว่า ก่อนเรียน (๔) นักเรียนมีความคิดเห็นต่อรูปแบบการเรียนการสอนรูปแบบการเรียนการสอนวิชาพระพุทธศาสนาแบบปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมในโรงเรียนพระปริยัติธรรม ซึ่งอยู่ในเกณฑ์ระดับที่ “เหมาะสมมาก”^{๑๓} ดังนั้น พระภิกษุสามเณรที่มีระยะเวลาที่สังกัดอยู่ภายในวัดต่างกัน จึงมีปัจจัยที่มีผลต่อการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ไม่แตกต่างกัน

๕.๓ ข้อเสนอแนะในงานวิจัย

ผลการศึกษาวิจัยเรื่อง “ปัจจัยที่มีผลต่อการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา” มีข้อเสนอแนะดังนี้

๕.๓.๑ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

ในด้านสภาพแวดล้อมของวัด

๑. การสนับสนุนของเจ้าอาวาสหรือผู้ปกครองของวัดต้องสนับสนุนการให้รางวัลเมื่อสอบผ่านและให้กำลังใจอย่างสม่ำเสมอ นอกจากนี้ยังต้องสนับสนุนอุปกรณ์การเรียนการสอนแก่ผู้เรียน สภาพที่อยู่อาศัยในวัดโดยเฉพาะห้องพักต้องมีความเป็นส่วนตัว และมีสถานที่สะดวกในการดูหนังสือหรือทำงานส่วนตัว ซึ่งปัจจัยเหล่านี้ จะส่งผลทำให้ผู้เรียนมีผลการเรียนที่ดีขึ้น สามารถทำให้ผู้เรียนประสบความสำเร็จในการศึกษาเล่าเรียนได้

ในด้านหลักสูตร

๒. หลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกบาลีควรได้รับการปรับปรุง โดยเฉพาะด้านเนื้อหาโดยให้ผู้เรียนได้ทำการศึกษาวิเคราะห์เนื้อหาในหลักสูตร เพื่อจะได้นำเอาความรู้อันเกิดจากการศึกษาวิเคราะห์นั้นไปประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์ หรือควรมีวิชาภาษาอังกฤษเข้ามา

^{๑๓} ศาสตราจารย์ ใต้วิจัย, “การพัฒนา รูปแบบการเรียนการสอนวิชาพระพุทธศาสนาแบบปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมในโรงเรียนปริยัติธรรม”, **ปริญญาทิพนธ์ กศ.ด.** (การทดสอบและวัดผลการศึกษา) (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร, ๒๕๔๕), หน้า ๑๐๗.

เสริมหลักสูตรบ้าง ทั้งนี้ เพื่อนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาออกเผยแผ่แก่ชาวต่างชาติได้อย่างถูกต้องในด้านสถานศึกษา

ในด้านสถานศึกษา

๓. จัดทำสื่ออุปกรณ์การเรียนการสอน อาทิ ทำเทปการเรียนการสอนของครูที่มีคุณภาพมีเทคนิคการสอนที่ได้ผลดี แต่ละเรื่องในเนื้อหาหลักสูตรในสำนักศาสนศึกษา ๆ เพื่อช่วยในการเรียนการสอนให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น และนอกจากนี้ ควรทำสื่ออุปกรณ์การเรียนการสอนให้มีความหลากหลายและทันสมัยมากยิ่งขึ้น

๕.๓.๒ ข้อเสนอแนะเชิงปฏิบัติการ

ในด้านสภาพแวดล้อมของวัด

๑. ไม่มีสิ่งรบกวนไม่ว่าจะเป็นเสียงหรือบุคคล พร้อมทั้งสถานที่ต้องสัปปายะร่มรื่น ไปด้วยต้นไม้ให้มีสภาพคล้ายกับบรรยากาศในเหตุการณ์สมัยพุทธกาล ญาติโยมต้องให้การสนับสนุนทั้งด้านปัจจัยและภัตตาหาร พระภิกษุสามเณรในวัดต้องให้ความสำคัญในการศึกษา วัดควรเพิ่มการสนับสนุนค่าพาหนะเพื่อการเดินทางไปเรียน จัดให้ห้องพักมีความเป็นส่วนตัวมากขึ้นและจัดหาผู้ให้คำแนะนำปรึกษาเกี่ยวกับเรื่องการเรียนรู้ให้ทั่วถึง เพื่อให้ผู้เรียนสามารถศึกษาเล่าเรียนได้อย่างสะดวกมากยิ่งขึ้นและโรงเรียนควรจัดให้ผู้เรียนมีส่วนร่วมในการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนมากขึ้น สร้างแบบฝึกหัดที่เอื้อต่อความแตกต่างระหว่างบุคคลให้มากขึ้นและสร้างแบบฝึกหัดที่เอื้อต่อความแตกต่างระหว่างบุคคลให้มากขึ้น เพื่อบูรณาการความรู้ให้ผู้เรียนมีความเข้าใจในบทเรียนอย่างถ่องแท้

ในด้านหลักสูตร

๑. โรงเรียนควรปรับปรุงหลักสูตรและพัฒนาการเรียนการสอนให้สอดคล้องกับทุกหน่วยงานที่รับผิดชอบ พัฒนาบุคลากรผู้ถวายความรู้(ครูอาจารย์)โดยการจัดอบรมให้มีการเรียนการสอนไปในทางเดียวกัน และนำสื่อการเรียนการสอนมาใช้ให้เหมาะสมกับสภาวะปัจจุบันเช่น แผ่นเทปความจำ คอมพิวเตอร์ โปรเจคเตอร์ อินเทอร์เน็ต เพื่อสื่อสารและยืนยันข้อมูลที่ถูกต้องมากขึ้น มีการประเมินหลักสูตรและผลการเรียนเพื่อจะได้ปรับให้เกิดผลมากที่สุด

ในด้านสถานศึกษา

๑. จัดให้มีการฝึกอบรมครูให้มีเทคนิคการสอนที่มีความหลากหลาย สร้างแบบฝึกหัดที่เอื้อต่อความแตกต่างระหว่างบุคคลมากขึ้นและจัดทำสื่อการเรียนการสอนที่ส่งเสริมการเรียนรู้ด้วยตนเองมากขึ้น เพื่อเพิ่มประสิทธิผลในการเรียนการสอนอย่างมั่นคงและยั่งยืน

ในด้านอุปกรณ์ เช่นหนังสือสำหรับเรียนและค้นคว้า ห้องเรียนควรเหมาะสมกับสภาพแวดล้อมที่ ถูกสุขลักษณะ เช่น สะอาด สว่าง อากาศถ่ายเทสะดวก

๕.๓.๓ ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

๑. ในงานวิจัยครั้งต่อไป ควรศึกษาปัญหาการจัดการเรียนการสอนของครูอาจารย์ โรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกบาลี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เพื่อจะได้ทราบปัญหาในการ จัดการเรียนการสอนและปรับปรุงแก้ไขปัญหาในการจัดการเรียนการสอนให้ลดน้อยลงและควร ศึกษาการศึกษาสภาพและปัญหาการบริหารจัดการ โรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกบาลี ทั้งภาค การปกครองภาค๒(จังหวัดพระนครศรีอยุธยา จังหวัดอ่างทอง และจังหวัดสระบุรี) เพื่อที่จะได้ ทราบสภาพและปัญหาในการบริหารจัดการโรงเรียนพระปริยัติธรรม อันจะนำไปสู่การปรับปรุง ระบบการบริหารโรงเรียนพระปริยัติธรรมให้มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น

๒. ในงานวิจัยครั้งต่อไป ควรเปลี่ยนกลุ่มตัวอย่างจากนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนก บาลี เป็นนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรม ภาคการปกครองภาค๒(จังหวัดพระนครศรีอยุธยา จังหวัดอ่างทอง และจังหวัดสระบุรี) เพื่อเปรียบเทียบวิจัยที่มีผลต่อการจัดการเรียนการสอนพระ ปริยัติธรรมให้มีความครอบคลุมมากยิ่งขึ้น เพื่อที่จะได้เป็นแนวทางในการปรับปรุงการเรียน การสอนนักเรียนพระปริยัติธรรมในภาพรวมได้ในอนาคตควรศึกษาความคิดเห็นของบุคลากรในการ พัฒนาโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกบาลี ภาคการปกครองภาค๒(จังหวัดพระนครศรีอยุธยา จังหวัดอ่างทอง และจังหวัดสระบุรี)เพื่อที่จะได้ทราบความคิดเห็นของบุคลากรในโรงเรียนพระ ปริยัติธรรม แผนกบาลีและนำข้อเสนอแนะจากบุคลากรไปใช้ในการพัฒนาโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกบาลีให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น

๓. ในงานวิจัยครั้งต่อไป ควรศึกษาการศึกษาสภาพและปัญหาการจัดทำหลักสูตร สถานศึกษาของโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกบาลี ภาคการปกครองภาค๒(จังหวัด พระนครศรีอยุธยา จังหวัดอ่างทอง และจังหวัดสระบุรี) เพื่อจะได้ทราบสภาพปัญหาการจัดทำ หลักสูตรสถานศึกษาของโรงเรียนพระปริยัติธรรมและนำผลการวิจัยที่ได้ไปพัฒนาหลักสูตรให้มี ประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย :

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ :

กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ. การพัฒนารูปแบบการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรม
แผนกบาลี, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๑.

_____ . คู่มือการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรม, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
การศาสนา. ๒๕๒๙.

_____ . คู่มือการจัดการศึกษาสงฆ์. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา.
๒๕๒๗.

_____ . ประวัติการศึกษาของคณะสงฆ์. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา.
๒๕๔๑.

_____ . “การศึกษาผลงานวิจัยของกรมการศาสนา ปีงบประมาณ ๒๕๓๕-๒๕๔๒”.
(รายงานการวิจัย). กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา. ๒๕๔๒.

กิติมา ปรีดีดีลิก. ทฤษฎีบริหารองค์กร. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
ประสานมิตร. ๒๕๒๔.

กรุณา-เรื่องอุไร กุศลาศัย. อโศกมหาราช และข้อเขียนคนละเรื่องเดียวกัน.
กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์-สยาม. ๒๕๓๙.

จิตตินันท์ เตชะคุปต์. เจตคติและความพึงพอใจในการบริการ. นนทบุรี :
มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาราช. ๒๕๓๙.

ไชยศ เรื่องสุวรรณ. เทคโนโลยีการศึกษา : ทฤษฎีและการวิจัย. กรุงเทพมหานคร :
สำนักพิมพ์โอเดียน สโตร์. ๒๕๓๓.

- ชัยยงค์ พรหมวงศ์. **สื่อการศึกษาตามแนวพุทธศาสตร์**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
องค์การรับส่งสินค้าและพัสดุภัณฑ์. ๒๕๔๔.
- ณรงค์ ธรรมคุณ. **หลักการสอน พิมพ์ครั้งที่ ๒ พ.ศ.๒๕๓๑**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ ไทย
วัฒนาพานิช.
- เทเลอร์. อ่างในธงชัย สันติวงษ์. **องค์การและการบริหาร**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. กรุงเทพมหานคร :
ไทยวัฒนาพานิช. ๒๕๔๓.
- ทรงศรี สนิททรัพย์. **การพัฒนาโมเดลความสัมพันธ์เชิงโครงสร้างของความพึงพอใจใน
คุณภาพผลิตภัณฑ์และบริการ**. กรุงเทพมหานคร : ม.ป.ท. ๒๕๔๓.
- ธนาคารกรุงเทพ จำกัด (มหาชน). **ทำเนียบพระปรีชญธรรม ๙ ประโยค สมัยกรุง
รัตนโกสินทร์**. ๒๕๓๙.
- บุญชม ศรีสะอาด. **การวิจัยเบื้องต้น**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ชมรมเด็ก. ๒๕๔๓.
- ปรีชา ช่างขวัญยืน. **ความคิดทางการเมืองในพระไตรปิฎก**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร :
สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ๒๕๓๘.
- พระเทพเมธาจารย์ (เจ้า จิตบุญโญ ป.ธ. ๙). **แบบเรียนวรรณคดีบาลีประเภทคัมภีร์
บาลีไวยากรณ์**. กรุงเทพมหานคร : ๒๕๐๕.
- พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต). **หลักการศึกษามหาจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย**. พิมพ์ครั้งที่ ๒.
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย. ๒๕๓๒.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต). **ทศวรรษธรรมทัศน์พระธรรมปิฎก**. พิมพ์ครั้งที่ ๑.
กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา. ๒๕๔๒.
- _____ . **วิธีคิดตามหลักพุทธธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร :
สยาม. ๒๕๔๒.
- _____ . **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย. ๒๕๓๘.
- พระเมธีธรรมมาภรณ์ (ประยูร ชุมมจิตโต). **ธรรมะและการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม**.
กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม. ๒๕๓๘.
- _____ . **คุณธรรมสำหรับนักบริหาร**. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม. ๒๕๓๙.
- พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตโต). **การศึกษาของคณะสงฆ์ ปัญหาที่รอกทางออก**. กรุงเทพฯ :
โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๐.
- พระมหาภูมิจัย วชิรเมธี (ว. วชิรเมธี). **คนสำราญงานสำเร็จ**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร :
บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน). ๒๕๕๐.

พระมหาเทียบ สิริญาโณ. “บาลีคืออะไร”. ใน เก็บเพชรจากคัมภีร์พระไตรปิฎก.

กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๔๒.

พระอุตรคณาธิการ (ชวินทร์ สระคำ). ประวัติศาสตร์พุทธศาสนาในอินเดีย.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๓๔.

พงษ์พันธ์ พงษ์โสภณ.ศศ. พฤติกรรมกลุ่ม. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์พัฒนาศึกษา.

๒๕๔๒.

มังคลัตถที่ปนี แปล เล่ม ๑. พิมพ์ครั้งที่ ๑๒. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

๒๕๓๔.

มณี พะยอมยงค์. “วรรณกรรมพระไตรปิฎกและอรรถกถา”. ในวรรณกรรมพุทธศาสนาใน

ล้านนา. รวบรวมและจัดพิมพ์โดย พรรณเพ็ญ เครือไทย. กรุงเทพมหานคร :

โอเอส พรินติ้งเฮ้าส์. ๒๕๕๐.

ยุพา สุภากุล. ทฤษฎีการสื่อสาร. (เชียงใหม่ : โรงพิมพ์คณะมนุษยศาสตร์ศาสตร์

มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒. พิมพ์ครั้งที่ ๖.

กรุงเทพมหานคร : บริษัท นานมีบุ๊คพับลิชชั่น จำกัด. ๒๕๔๖.

ลำพอง บุญช่วย. การสอนเชิงระบบ. ปทุมธานี : วิทยาลัยครูเพชรบุรีวิทยาลัยลงกรณ์. ๒๕๓๐.

ศักดิ์ชัย สุรกิจบวร. ทฤษฎีและปฏิบัติการทางจิตวิทยาสังคม. สกลนคร : สถาบันราชภัฏ

สกลนคร. ๒๕๓๕.

สนามหลวงแผนกบาลี. เรื่องสอบบาลี. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา.

๒๕๔๓.

สมยศ นาวิการ. การบริหารงานบุคคล. กรุงเทพมหานคร : ดอกหญ้า. ๒๕๔๐.

สนามหลวงแผนกบาลี. เรื่องสอบบาลี. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา. ๒๕๔๐.

สวณิต ยมาภัย. ระวีวรรณ. ประกอบผล. แปลโดย แบบจำลองการสื่อสาร : สำหรับการ

สื่อสารมวลชน. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

๒๕๔๗.

สิริวัฒน์ คำวันสา และ ทองพรรษ์ ราชภัฏดี. สงฆ์ไทยใน ๒๐๐ ปี. กรุงเทพมหานคร : โรง

พิมพ์ศรีอนันต์. ๒๕๒๔.

สิริวัฒน์ คำวันสา. ประวัติพระพุทธศาสนาในประเทศไทย. พิมพ์ครั้งที่ ๒.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สหธรรมิก จำกัด. ๒๕๔๑.

สนิท ศรีสำแดง. พระพุทธศาสนากับการศึกษา. กรุงเทพมหานคร : นีลนาราการพิมพ์.

๒๕๓๔.

- สวัสดี เขมกปสิทธิ. ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในประเทศไทย. เชียงใหม่ : ลานนาการพิมพ์. ๒๕๓๑.
- สุภาพร มากแจ้ง. ภาษาบาลี-สันสกฤต ในภาษาไทย. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์. ๒๕๓๕.
- สันติสุข ไชยมงคล. การวัดทัศนคติและบุคลิกภาพ. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร. ๒๕๔๓.
- สุธี สุทธิสมบูรณ์ และสมาน รังสียกฤษฎ์. หลักการบริหารเบื้องต้น, กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์. ก.พ. ๒๕๓๖.
- สุนน อมรวินวัฒน์. การสอนโดยสร้างศรัทธาและโยนิโสมนสิการ. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์. ๒๕๓๐.
- _____ . การสอนโดยสร้างศรัทธาและโยนิโสมนสิการ. กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ลักษณ์. ๒๕๔๔.
- สุวริย์ ศิริโกคาภิรมณ์. การวิจัยทางการศึกษา, ลพบุรี: ฝ่ายเอกสารการพิมพ์สถาบันราชภัฏเทพสตรี. ๒๕๔๖
- เสฐียรพงษ์ วรรณปก. คำบรรยายพระไตรปิฎก. กรุงเทพมหานคร : หอรัตนชัยการพิมพ์. ๒๕๔๐.
- _____ . พระไตรปิฎกวิเคราะห์. กรุงเทพมหานคร : ช่อมะไฟ. ๒๕๓๐.
- เสนาะ ผดุงฉัตร. ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับวรรณคดีบาลี. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๓๒.
- แสง จันทร์งาม. วิธีสอนของพระพุทธเจ้า. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย. ๒๕๔๐.

(๒) วิทยานิพนธ์ :

- กীরติ ศรีวิเชียร. “ตัวแปรที่เกี่ยวข้องกับผลการเรียนของนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกบาลี” วิทยานิพนธ์การศึกษาดุสิตบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. ๒๕๔๕.
- ญาณิศา เพ็ชรสัมฤทธิ์. “สภาพและปัญหาการจัดทำหลักสูตรสถานศึกษา ของโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา ในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค ๔”. วิทยานิพนธ์ครุศาสตร์มหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยราชภัฏนครสวรรค์. ๒๕๔๗.

- ทวี บุญมี. การจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมของคณะสงฆ์อำเภอเมืองจังหวัดเชียงใหม่. **วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตร์มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. ๒๕๔๕.
- บุรทิน ขำภีรัฐ. "สภาพและปัญหาของการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีในสำนักเรียนส่วนกลาง" **วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต ครุศาสตร์**. บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ๒๕๓๙.
- พระครูสุตวิสุทธิคุณ พัด. "ปัจจัยที่มีผลต่อผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนของนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกบาลีในสำนักเรียนวัดโมลีโลกยาราม กรุงเทพมหานคร" **วิทยานิพนธ์ครุศาสตร์มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยราชภัฏธนบุรี. ๒๕๔๘.
- พระนิมิตร กลิ่นดอกแก้ว. "สภาพและปัญหาการจัดการเรียนการสอนพระปริยัติธรรมแผนกบาลีของสำนักศาสนศึกษาในจังหวัดนครสวรรค์". **วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต สังคมศาสตร์**. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยราชภัฏเทพสตรี. ๒๕๔๙.
- พระมหาจิววัฒน์ กันจู. "ทัศนคติของพระภิกษุ-สามเณรต่อการศึกษาภาษาบาลี : ศึกษาเฉพาะกรณีสำนักเรียนในเขตดุสิต กรุงเทพมหานคร." **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (พัฒนาสังคม)** บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยนิดา. ๒๕๕๐.
- พระมหาแผน พุดพัด. **ระบบการบริหารทางวิชาการที่มีประสิทธิผลของโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกบาลี**. กรุงเทพมหานคร มหาวิทยาลัยศิลปากร. ๒๕๔๓.
- พระมหานอม เตชวโร (ผักแว่น). "การศึกษาปัญหาและแนวทางการแก้ปัญหาการสอนพระปริยัติธรรมของครูสอนพระปริยัติธรรมในสำนักศาสนศึกษาแผนกธรรมจังหวัดนครราชสีมา". **วิทยานิพนธ์ครุศาสตร์มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยราชภัฏนครราชสีมา. ๒๕๔๘.
- พระมหาสรพงษ์ การุญ. "ปัจจัยที่ส่งผลต่อความสำเร็จในการจัดการศึกษาโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกบาลี : กรณีศึกษา โรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกบาลี วัดตากฟ้าอำเภอตากฟ้า จังหวัดนครสวรรค์". **วิทยานิพนธ์ครุศาสตร์มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยา. ๒๕๕๑.
- สุรัชย์ ขยัน. "การประเมินการจัดการศึกษาด้านพระปริยัติธรรมของคณะสงฆ์ จังหวัดลำพูน". **วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตร์มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. ๒๕๔๙.
- สาคร อัมจักร. "การพัฒนารูปแบบการเรียนการสอนวิชาพระพุทธศาสนาแบบปฏิบัติกรอย่างมีส่วนร่วมในโรงเรียนปริยัติธรรม". **ปริญญาโท กศ.ด.** (การทดสอบและวัดผลการศึกษา) บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร. ๒๕๔๕.

อรพร คัมภีร์ศาสตร์. “การพัฒนาเกณฑ์การประเมินพระต้นแบบด้านสื่อการเรียนรู้ ระดับกาศีก การศีกษาชั้นศีกษาขั้นพื้นฐาน”. **ปริญญาศีกษาศาสตรมหาบัณทิตทิต**. บัณทิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร. ๒๕๕๐.

๒. ภาษาอังกฤษ

Cronbach, Lee J. **Essentials of psychological testing**, 4 th ed., Nerw York: Harpe & Row, 1971.

Luther Gulick and Lyndall Urwick, **Papers on the Science of Administration**, New York : Institute of Public Administration, 1937.

Lovelock, **C.H. Services Marketing**. Englewood Cliffs. H.J. : prentice-Hall International, 1984.

Price, Alan, **Human Resourec Management**, In a Business Context, 2 edition, London : Thomson Learning, 2004.

Shally, **Responding to social Change**. Pnnsylvania : Hutchison and Press, 1975.

ภาพผนวก

ภาพผนวก ก

หนังสือขอความอนุเคราะห์ตรวจแก้ไขเครื่องมือ

บันทึกข้อความ

ส่วนงาน ภาควิชารัฐศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ โทร.โทรสาร ๐ - ๒๕๓๔ - ๒๑๒๓ (ภายใน ๒๑๓๐)

ที่ ศธ ๖๑๐๕.๒ / ๑๓๕ วันที่ ๒๑ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๔

เรื่อง ขอบความอนุเคราะห์ตรวจแก้ไขเครื่องมือที่ใช้ในการทำวิทยานิพนธ์

เรียน *ผศ.ดร.ภัทรพล ใจเย็น

ด้วย พระมหาสมใจ ฉายา ธนิสฺสโร รหัสประจำตัวนิสิต ๕๒๐๑๔๐๔๗๖๔ นิสิตปริญญาโท หลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการเชิงพุทธ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง “ปัจจัยที่มีผลต่อการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา” เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรดังกล่าว

ในการศึกษาเกี่ยวกับเรื่องนี้ หลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการเชิงพุทธ พิจารณาแล้วเห็นว่าท่านเป็นผู้ที่มีความรู้ ความเชี่ยวชาญในเรื่องนี้เป็นอย่างยิ่ง จึงใคร่ขอเรียนเชิญท่าน เป็นผู้เชี่ยวชาญพิจารณาตรวจแก้ไขเครื่องมือที่ใช้ในการทำวิทยานิพนธ์ ดังที่ได้แนบมาพร้อมแล้วนี้ โครงการหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการเชิงพุทธ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย หวังเป็นอย่างยิ่งว่าจะได้รับความอนุเคราะห์จากท่านด้วยดี จึงขอขอบคุณในความเอื้อเฟื้อทางวิชาการมา ณ โอกาสนี้

จึงเรียนมาเพื่อโปรดพิจารณาให้ความอนุเคราะห์

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สุรพล สุษะพรหม)
ผู้อำนวยการหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาการจัดการเชิงพุทธ

(ผศ. ดร. จิตพร ไชยพันธ์)
๒๗/๐๒/๕๔

บันทึกข้อความ

ส่วนงาน ภาควิชารัฐศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ โทร.,โทรสาร ๐ - ๒๕๓๕ - ๒๑๒๓ (ภายใน ๒๑๓๐)

ที่ ศธ ๖๑๐๕.๒ / ๐๓๗๕ วันที่ ๒๑ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๔

เรื่อง ขอบความอนุเคราะห์ตรวจแก้ไขเครื่องมือที่ใช้ในการทำวิทยานิพนธ์

เรียน *ผศ.ดร.ธัชชนันท์ อิศรเดช

ด้วย พระมหาสมใจ ฉายา ธนีสฺสโร รหัสประจำตัวนิสิต ๕๒๐๑๕๐๔๗๖๔ นิสิตปริญญาโท หลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการเชิงพุทธ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง “ปัจจัยที่มีผลต่อการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา” เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรดังกล่าว

ในการศึกษาเกี่ยวกับเรื่องนี้ หลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการเชิงพุทธ พิจารณาแล้วเห็นว่าท่านเป็นผู้ที่มีความรู้ ความเชี่ยวชาญในเรื่องนี้เป็นอย่างยิ่ง จึงใคร่ขอเรียนเชิญท่านเป็นผู้เชี่ยวชาญพิจารณาตรวจแก้ไขเครื่องมือที่ใช้ในการทำวิทยานิพนธ์ ดังที่ได้แนบมาพร้อมแล้วนี้ โครงการหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการเชิงพุทธ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย หวังเป็นอย่างยิ่งว่าคงจะได้รับความอนุเคราะห์จากท่านด้วยดี จึงขอขอบคุณในความเอื้อเฟื้อทางวิชาการมา ณ โอกาสนี้

จึงเรียนมาเพื่อโปรดพิจารณาให้ความอนุเคราะห์

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สุรพล สุธะพรหม)

ผู้อำนวยการหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาการจัดการเชิงพุทธ

ตรวจแก้ไขแล้วเรียบร้อยแล้ว

21/3/54

บันทึกข้อความ

ส่วนงาน ภาควิชารัฐศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ โทร.,โทรสาร ๐ - ๒๔๓๔ - ๒๑๒๓ (ภายใน ๒๑๓๐)

ที่ ศธ ๖๑๐๕.๒ / ๐๗๖ วันที่ ๒๑ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๔

เรื่อง ขอบความอนุเคราะห์ตรวจแก้ไขเครื่องมือที่ใช้ในการทำวิทยานิพนธ์

เรียน ผศ.ดร.เต็มศักดิ์ ทองอินทร์

ด้วย พระมหาสมใจ ฉายา ธนีสฺสโร รหัสประจำตัวนิสิต ๕๒๐๑๔๐๔๗๖๔ นิสิตปริญญาโท หลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการเชิงพุทธ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง “ปัจจัยที่มีผลต่อการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา” เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรดังกล่าว

ในการศึกษาเกี่ยวกับเรื่องนี้ หลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการเชิงพุทธ พิจารณาแล้วเห็นว่าท่านเป็นผู้ที่มีความรู้ ความเชี่ยวชาญในเรื่องนี้เป็นอย่างยิ่ง จึงใคร่ขอเรียนเชิญท่าน เป็นผู้เชี่ยวชาญพิจารณาตรวจแก้ไขเครื่องมือที่ใช้ในการทำวิทยานิพนธ์ ดังที่ได้แนบมาพร้อมแล้วนี้ โครงการหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการเชิงพุทธ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย หวังเป็นอย่างยิ่งว่าคงจะได้รับความอนุเคราะห์จากท่านด้วยดี จึงขอขอบคุณในความเอื้อเฟื้อทางวิชาการมา ณ โอกาสนี้

จึงเรียนมาเพื่อโปรดพิจารณาให้ความอนุเคราะห์

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สุรพล สุษะพรหม)

ผู้อำนวยการหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาการจัดการเชิงพุทธ

โดย ผศ.เต็มศักดิ์ ทองอินทร์ และ

เจิมศักดิ์ ๒๕๕

๑๗ ก.พ. ๕๔

บันทึกข้อความ

ส่วนงาน ภาควิชารัฐศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ โทร.โทรสาร ๐ - ๒๔๓๔ - ๒๑๒๓ (ภายใน ๒๑๓๐)

ที่ ศธ ๖๑๐๕.๒ / ๐๓๕ วันที่ ๒๑ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๔

เรื่อง ขออนุญาตตรวจแก้ไขเครื่องมือที่ใช้ในการทำวิทยานิพนธ์

เรียน อาจารย์ ดร.ทิวาทิพย์ เทียมชัยภูมิ

ด้วย พระมหาสมใจ ฉายา ธนิสฺสโร รหัสประจำตัวนิสิต ๕๒๐๑๔๐๔๓๖๔ นิสิตปริญญาโท หลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการเชิงพุทธ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง “ปัจจัยที่มีผลต่อการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา” เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรดังกล่าว

ในการศึกษาเกี่ยวกับเรื่องนี้ หลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการเชิงพุทธ พิจารณาแล้วเห็นว่าท่านเป็นผู้ที่มีความรู้ ความเชี่ยวชาญในเรื่องนี้เป็นอย่างดี จึงใคร่ขอเรียนเชิญท่าน เป็นผู้เชี่ยวชาญพิจารณาตรวจแก้ไขเครื่องมือที่ใช้ในการทำวิทยานิพนธ์ ดังที่ได้แนบมาพร้อมแล้วนี้ โครงการหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการเชิงพุทธ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย หวังเป็นอย่างยิ่งว่าคงจะได้รับความอนุเคราะห์จากท่านด้วยดี จึงขอขอบคุณในความเอื้อเฟื้อทางวิชาการมา ณ โอกาสนี้

จึงเรียนมาเพื่อโปรดพิจารณาให้ความอนุเคราะห์

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สุรพล สุธะพรหม)
ผู้อำนวยการหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาการจัดการเชิงพุทธ

นางสาว...
ดร. ทิวาทิพย์
ศธ ๖๑๐๕.๒ / ๐๓๕

ภาพผนวก ข

ผลการหาค่าความเที่ยงตรงของเครื่องมือ (IOC)

ผลการตรวจสอบคุณภาพของเครื่องมือและการหาค่า I.O.C.
(Index of Item – Objective Congruence)

แบบสอบถามเพื่อวิทยานิพนธ์
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย สาขาวิชาการจัดการเชิงพุทธ
เรื่อง : ปัจจัยที่มีผลต่อการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี
ในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา

แบบสอบถามสำหรับนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกบาลี

แบบสอบถามฉบับนี้แบ่งออกเป็น ๕ ตอน

- ตอนที่ ๑ ข้อมูลพื้นฐานของผู้ตอบแบบสอบถาม
ตอนที่ ๒ ปัจจัยด้านสภาพแวดล้อมทางวัด
ตอนที่ ๓ ปัจจัยด้านหลักสูตร
ตอนที่ ๔ ปัจจัยด้านผู้เรียน
ตอนที่ ๕ ปัจจัยด้านสภาพแวดล้อมในสถานศึกษา

ตอนที่ ๑ ข้อมูลพื้นฐานของผู้ตอบแบบสอบถาม

โปรดทำเครื่องหมาย ✓ ลงในช่อง หน้าข้อความต่อไปนี้ตามความเป็นจริงเกี่ยวกับตัวผู้ตอบแบบสอบถาม

๑. อายุ

☐ ๑. ต่ำกว่า ๒๐ ปี	☐ ๒. ๒๐ – ๓๐ ปี
☐ ๓. ๓๑ – ๔๐ ปี	☐ ๔. ๔๑ – ๕๐ ปี
☐ ๕. ๕๑ – ๖๐ ปี	☐ ๖. ๖๑ ปีขึ้นไป

๒. พรรษา

☐ ๑. ๑ – ๕ พรรษา	☐ ๒. ๖ – ๑๐ พรรษา
☐ ๓. ๑๑ – ๑๕ พรรษา	☐ ๔. ๑๖ – ๒๐ พรรษา

๕. ๒๑ พรรษาขึ้นไป
๓. วุฒิการศึกษา (สามัญศึกษา)
๑. ต่ำกว่าปริญญาตรี ๒. ปริญญาตรี หรือเทียบเท่าปริญญาตรี
๓. ปริญญาโท ๔. สูงกว่าปริญญาโท
๔. วุฒิการศึกษาปริยัติธรรม (แผนกนักธรรม)
๑. นักธรรมตรี ๒. นักธรรมโท
๓. นักธรรมเอก
๕. วุฒิการศึกษาปริยัติธรรม (แผนกบาลี)
๑. ประโยค ๑-๒ - ป.ธ.๓ ๒. ป.ธ.๔-๖
๓. ป.ธ.๗-๘ ๔. อื่นๆ (โปรดระบุ).....
๖. ระยะเวลาที่สังกัดอยู่ภายในวัด
๑. ๑ - ๕ ปี ๒. ๖ - ๑๐ ปี
๓. ๑๑ - ๑๕ ปี ๔. ๑๖ - ๒๐ ปี
๕. ๒๑ ปีขึ้นไป

๙.การให้กำลังใจในการเรียน	๑	๑	๑	๐	๑	๐.๘	ใช้ได้
๑๐.การให้รางวัลเมื่อสอบผ่าน	๑	๑	๑	๐	๑	๐.๘	ใช้ได้
๑๑.ความเป็นส่วนตัวของห้องพัก	๑	๑	๑	๑	๑	๑	ใช้ได้
๑๒.สิ่งอำนวยความสะดวกของห้องพักพอเพียง	๑	๑	๑	๑	๑	๑	ใช้ได้
๑๓.สถานที่อำนวยความสะดวกในการอ่านหนังสือหรือทำงานส่วนตัว	๑	๑	๑	๑	๐	๐.๘	ใช้ได้
๑๔.บรรยากาศซึ่งเป็นส่วนสนับสนุนต่อการอ่านหนังสือ	๑	๑	๑	๑	๐	๐.๘	ใช้ได้
๑๕.มีแหล่งความรู้ที่เอื้อต่อการเรียน	๑	๑	๑	๑	๑	๑	ใช้ได้
ปัจจัยด้านหลักสูตร							
๑.มีความเข้าใจในหลักสูตรและเนื้อหาที่เรียน	๑	๑	๑	๑	๑	๑	ใช้ได้
๒.ทราบจุดประสงค์การเรียนรู้ของแต่ละรายวิชา	๐	๑	๑	๑	๑	๐.๘	ใช้ได้
๓.ทราบรายละเอียดของงานที่จะต้องทำในแต่ละรายวิชา	๐	๑	๑	๑	๑	๐.๘	ใช้ได้
๔.มีส่วนร่วมในการจัดกิจกรรมการเรียนการสอน	๑	๑	๑	๑	๐	๐.๘	ใช้ได้
๕.มีส่วนร่วมในการผลิตสื่อประกอบการเรียนการสอน	๑	๑	๑	๑	๑	๑	ใช้ได้
๖.มีส่วนร่วมในการกำหนดวิธีการประเมินผล	๐	๑	๑	๑	๐	๐.๖	ใช้ได้
๗.มีความเข้าใจในการทำคะแนนให้ผ่านเกณฑ์	๑	๑	๑	๑	๑	๑	ใช้ได้
๘.เนื้อหาหลักสูตรมีความเหมาะสมกับผู้เรียน	๑	๑	๑	๑	๐	๐.๘	ใช้ได้
๙.ใช้สื่อการเรียนการสอนอย่างมีประสิทธิภาพ	๑	๑	๑	๑	๑	๑	ใช้ได้

๑๐. มีแบบฝึกหัดที่เอื้อต่อความแตกต่างระหว่างบุคคล	๑	๑	๑	๑	๑	๑	ใช้ได้
๑๑. จัดกิจกรรมการเรียนการสอนที่ส่งเสริมการเรียนรู้ด้วยตนเอง	๑	๑	๑	๑	๑	๑	ใช้ได้
๑๒. มีการจัดบรรยากาศที่ส่งเสริมการเรียนการสอน	๑	๑	๑	๑	๑	๑	ใช้ได้
๑๓. มีการประเมินผลเพื่อปรับปรุงกิจกรรมการเรียนการสอน	๑	๑	๑	๑	๑	๑	ใช้ได้
๑๔. มีสื่อการเรียนการสอนที่หลากหลาย	๑	๑	๑	๑	๑	๑	ใช้ได้
๑๕. มีการเรียนการสอนเอื้อต่อเทคโนโลยีที่ทันสมัย	๑	๑	๑	๑	๑	๑	ใช้ได้
ปัจจัยด้านผู้เรียน							
๑. การศึกษาบทเรียนล่วงหน้า	๑	๑	๑	๑	๑	๑	ใช้ได้
๒. การตั้งใจเรียนในชั้นเรียน	๑	๑	๑	๑	๑	๑	ใช้ได้
๓. การมาเรียนอย่างสม่ำเสมอ	๑	๑	๑	๑	๑	๑	ใช้ได้
๔. การแสวงหาความรู้เพิ่มเติม	๑	๑	๑	๑	๑	๑	ใช้ได้
๕. การใช้คู่มือประกอบการเรียน	๑	๑	๑	๑	๑	๑	ใช้ได้
๖. การทำแบบฝึกหัดในห้องเรียน	๑	๑	๑	๑	๑	๑	ใช้ได้
๗. การทำการบ้านตามที่ครูมอบหมาย	๑	๑	๑	๑	๑	๑	ใช้ได้
๘. การมีหนังสือเรียน/ตำราเรียนครบถ้วน	๑	๑	๑	๑	๑	๑	ใช้ได้
๙. การมีสื่อประกอบการเรียน	๑	๑	๑	๑	๑	๑	ใช้ได้
๑๐. การนำความรู้ไปประยุกต์ใช้	๑	๑	๑	๑	๑	๑	ใช้ได้
๑๑. ความต้องการศึกษาระดับที่สูงขึ้น	๑	๑	๑	๑	๐	๐.๘	ใช้ได้

๑๒.ความภูมิใจในผลงาน	๑	๑	๑	๑	๑	๑	ใช้ได้
๑๓.การทำงานที่ได้รับมอบหมายด้วยตนเอง	๑	๑	๑	๑	๑	๑	ใช้ได้
๑๔.การบันทึกเมื่อพบสิ่งที่น่าสนใจ	๑	๑	๑	๑	๑	๑	ใช้ได้
๑๕.การสรุปบทเรียนหลังเรียนทุกครั้ง	๐	๑	๑	๑	๐	๐.๖	ใช้ได้
ปัจจัยด้านสภาพแวดล้อมในสถานศึกษา							
๑.การจัดกิจกรรมนำเข้าสู่บทเรียน	๑	๑	๑	๐	๑	๐.๘	ใช้ได้
๒.เทคนิคการสอนของครู	๑	๑	๑	๐	๑	๐.๘	ใช้ได้
๓.ความเป็นกันเองระหว่างครูกับผู้เรียน	๑	๑	๑	๐	๑	๐.๘	ใช้ได้
๔.ครูมีบุคลิกภาพดี	๑	๑	๑	๐	๑	๐.๘	ใช้ได้
๕.การเอาใจใส่ในการแก้ไขของผู้เรียน	๑	๑	๑	๐	๑	๐.๘	ใช้ได้
๖.ใช้สื่อการเรียนการสอนอย่างมีคุณภาพ	๑	๑	๑	๐	๐	๐.๖	ใช้ได้
๗.มีแบบฝึกหัดที่เอื้อต่อความแตกต่างระหว่างบุคคล	๑	๑	๑	๑	๑	๑	ใช้ได้
๘.มีกิจกรรมที่เอื้อต่อความแตกต่างระหว่างบุคคล	๑	๑	๑	๐	๑	๐.๘	ใช้ได้
๙.จัดกิจกรรมการเรียนการสอนที่ส่งเสริมการเรียนรู้ด้วยตนเอง	๑	๑	๑	๐	๑	๐.๘	ใช้ได้
๑๐.มีการตรวจงาน(การบ้าน,แบบฝึกหัด)	๑	๑	๑	๐	๑	๐.๘	ใช้ได้
๑๑.มีการจัดบรรยากาศที่ส่งเสริมการเรียนการสอน	๑	๑	๑	๐	๑	๐.๘	ใช้ได้
๑๒.การให้ผู้เรียนมีส่วนร่วมในการสรุปบทเรียน	๑	๑	๑	๑	๑	๑	ใช้ได้

๑๓.มีการประเมินผลเพื่อปรับปรุงกิจกรรมการเรียนการสอน	๑	๑	๑	๐	๑	๐.๘	ใช้ได้
๑๔.มีการเตรียมห้องเรียนหรือสภาพแวดล้อมให้เอื้อต่อการจัดกิจกรรมการเรียนการสอน	๑	๑	๑	๑	๑	๑	ใช้ได้
๑๕.มีสื่อการเรียนการสอนที่ทันสมัย	๑	๑	๑	๑	๑	๑	ใช้ได้
ผลรวม	๕๖	๖๐	๖๐	๔๗	๕๐	๕๔.๖	ใช้ได้
ผลเฉลี่ยรวม	๐.๙๓	๑.๐๐	๑.๐๐	๑.๐๐	๑.๐๐	๐.๙๑	ใช้ได้

ตอนที่ ๗ แบบสอบถามปลายเปิด (open) ให้ผู้ตอบแบบสอบถามแสดงความคิดเห็นเพิ่มเติมเกี่ยวกับปัญหา และ อุปสรรคต่อปัจจัยที่มีผลต่อการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี

๑. ปัญหา อุปสรรค ปัจจัยด้านสภาพแวดล้อมของวัด

.....

.....

.....

ข้อเสนอแนะ

.....

.....

.....

๒. ปัญหา อุปสรรค ปัจจัยด้านหลักสูตร

.....

.....

.....

ข้อเสนอแนะ

.....

.....

.....

ภาพผนวก ๑

หนังสือขอความอนุเคราะห์เก็บข้อมูลเพื่อตรวจสอบ
ความเที่ยงตรงของแบบสอบถาม

ที่ ศธ ๖๑๐๕.๒/๒๕๗

ภาควิชารัฐศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
อาคารเรียนวัดศรีสุธรรม แขวงบางขุนนนท์
เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร ๑๐๗๐๐
โทรศัพท์/โทรสาร ๐๖-๕๓๕๒-๑๒๓

๕ มิถุนายน ๒๕๕๕

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์เก็บข้อมูลเพื่อตรวจสอบความเที่ยงตรงขอ แบบสอบถาม
กราบนิมัสการ พระเดชพระคุณ เจ้าสำนักเรียนวัดดาวดึงษาราม กรุงเทพฯ
สิ่งที่ส่งมาด้วย เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บข้อมูล จำนวน ๑ ฉบับ

ด้วย พระมหาสมใจ ธนินฺสโร รหัสประจำตัวนิสิต ๕๒๐๑๕๐๕๗๖.๕ นิสิตปริญญาโท
หลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการเชิงพุทธ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราช
วิทยาลัย ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง “ปัจจัยที่มีผลต่อการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรม
แผนกบาลี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา” เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรดังกล่าว

ในการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับเรื่องนี้จำเป็นต้องเก็บข้อมูลจากพระภิกษุสงฆ์ที่ ศึกษาพระปริยัติ
ธรรมแผนกบาลีในสำนักเรียนของพระเดชพระคุณ จึงขอความอนุเคราะห์จากพระเดชพระคุณ
เพื่อโปรดพิจารณาอนุญาตให้นิสิตดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลเพื่อตรวจสอบความเที่ยงตรงของ
แบบสอบถามในการวิจัย ซึ่งจะเป็นประโยชน์ทางวิชาการต่อไป

หลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการเชิงพุทธ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลง
กรณราชวิทยาลัย หวังเป็นอย่างยิ่งว่าจะได้รับความอนุเคราะห์จากพระเดชพระคุณด้วยดี และ
ขอกราบขอบพระคุณในความเอื้อเฟื้อทางวิชาการมา ณ โอกาสนี้

จึงกราบนิมัสการมาเพื่อโปรดพิจารณาให้ความอนุเคราะห์

ขอกราบนิมัสการด้วยความเคารพอย่างสูง

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สุรพล สุธะพรหม)

ผู้อำนวยการหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาการจัดการเชิงพุทธ

ภาควิชารัฐศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์
โทร/โทรสาร ๐-๒๕๓๕-๒๑๒๓ ภายใน ๒๑๓๐

๖๕๖๒๑๐๖๕

๖๕๖๒๑๐๖๕

ภาคผนวก ๒

ผลการหาค่าความเชื่อมั่นของเครื่องมือ (Try out)

***** Method 1 (space saver) will be used for this analysis *****

RELIABILITY ANALYSIS - SCALE (ALPHA)

Item-total Statistics

	Scale Mean if Item Deleted	Scale Variance if Item Deleted	Corrected Item- Total Correlation	Alpha if Item Deleted
นั้น0001	195.3667	735.9644	-.1874	.9501
นั้น0002	195.8667	721.2920	.0870	.9494
นั้น0003	195.8000	696.9241	.5613	.9467
นั้น0004	195.6000	716.5931	.2155	.9483
นั้น0005	195.9333	705.3747	.3160	.9483
นั้น0006	195.4667	704.6023	.4690	.9472
นั้น0007	195.2667	717.3057	.1912	.9485
นั้น0008	195.4667	715.0161	.2763	.9480
นั้น0009	195.3333	707.4713	.4184	.9474
นั้น0010	194.9333	727.0299	-.0012	.9493
นั้น0011	195.2333	707.4954	.3945	.9475
นั้น0012	195.7333	709.8575	.3858	.9475
นั้น0013	195.6000	706.3862	.4310	.9473
นั้น0014	195.6000	708.3862	.4300	.9473
นั้น0015	195.8000	705.6828	.4460	.9473
สัก0001	195.8000	704.5103	.7598	.9465
สัก0002	195.8333	707.7299	.6053	.9468
สัก0003	195.7333	702.6161	.6621	.9465
สัก0004	195.6000	705.2828	.5676	.9468
สัก0005	196.1333	696.8782	.6443	.9463
สัก0006	196.1333	700.5333	.7089	.9463
สัก0007	195.7333	709.7885	.5056	.9471
สัก0008	195.6000	712.8690	.3694	.9476
สัก0009	195.6333	711.1368	.3677	.9476
สัก0010	195.7333	708.4092	.3980	.9475
สัก0011	195.9333	696.6161	.6218	.9464
สัก0012	195.9667	707.8954	.4907	.9471
สัก0013	195.8667	704.1885	.4915	.9471
สัก0014	195.8000	704.9931	.4070	.9475
สัก0015	196.2333	687.7023	.7214	.9458
เรี0001	196.1333	706.1885	.3892	.9476
เรี0002	195.8333	696.2816	.6274	.9464
เรี0003	195.8667	696.6713	.5581	.9467
เรี0004	195.9000	696.4379	.5913	.9465
เรี0005	195.8333	705.3161	.4829	.9471
เรี0006	195.7000	692.7690	.6268	.9463
เรี0007	195.7667	696.8747	.6276	.9464
เรี0008	195.4000	716.7310	.2263	.9482
เรี0009	196.0333	699.4816	.5704	.9467

เรี0010	196.0000	693.0345	.6656	.9462
เรี0011	195.8333	696.6954	.4868	.9471

-

RELIABILITY ANALYSIS - SCALE (ALPHA)

Item-total Statistics

	Scale Mean if Item Deleted	Scale Variance if Item Deleted	Corrected Item- Total Correlation	Alpha if Item Deleted
เรี0012	195.6667	693.7471	.5853	.9465
เรี0013	195.6333	690.2402	.7482	.9458
เรี0014	195.9000	695.6793	.6312	.9464
เรี0015	195.8333	699.3161	.6190	.9465
สธ๑0001	195.9000	706.4379	.4500	.9472
สธ๑0002	195.5000	710.9483	.3916	.9475
สธ๑0003	195.4000	697.8345	.5285	.9469
สธ๑0004	195.2667	712.8920	.3253	.9478
สธ๑0005	195.6333	700.5161	.4608	.9472
สธ๑0006	195.4667	707.3609	.3924	.9475
สธ๑0007	195.6667	704.5747	.5565	.9468
สธ๑0008	195.5333	692.6713	.6417	.9463
สธ๑0009	195.8000	694.9241	.6481	.9463
สธ๑0010	195.5333	698.6713	.5082	.9470
สธ๑0011	195.7667	697.7713	.6085	.9465
สธ๑0012	195.8000	701.2690	.5402	.9468
สธ๑0013	195.9000	698.4379	.5742	.9466
สธ๑0014	195.7667	714.1161	.3312	.9477
สธ๑0015	195.9667	698.8609	.5194	.9469

Reliability Coefficients

N of Cases = 30.0

N of Items = 60

Alpha = .9480

ภาคผนวก ๓

หนังสือขอความอนุเคราะห์แจกแบบสอบถาม

ที่ ศธ ๖๑๐๕.๒/๓๒๔

ภาควิชารัฐศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
อาคารเรียนวัดศรีสุธาราม แขวงบางขุนนนท์
เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร ๑๐๗๐๐
โทรศัพท์/โทรสาร ๐๒-๔๓๔๒-๑๒๓

๗ กรกฎาคม ๒๕๕๔

เรื่อง ขอบความอนุเคราะห์เก็บข้อมูลเพื่อการวิจัย
กราบนมัสการ พระเดชพระคุณ พระเทพรัตนนagr เจ้าคณะจังหวัดพระนครศรีอยุธยา
สิ่งที่ส่งมาด้วย แบบสอบถามที่ใช้ในการเก็บข้อมูล จำนวน ๑ ฉบับ

ด้วย พระมหาสมใจ ธนีสโร รหัสประจำตัวนิสิต ๕๒๐๑๔๐๔๗๖๔ นิสิตปริญญาโท
หลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการเชิงพุทธ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ
ราชวิทยาลัย ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง “ปัจจัยที่มีผลต่อการดำเนินงานจัดการศึกษาพระ
ปริยัติธรรมแผนกบาลี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา” เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตาม
หลักสูตรดังกล่าว

ในการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับเรื่องนี้จำเป็นต้องเก็บข้อมูลจากพระภิกษุสงฆ์ภายในสำนัก
เรียนของพระเดชพระคุณ จึงขอความอนุเคราะห์จากพระเดชพระคุณเพื่อโปรดพิจารณา
อนุญาตให้นิสิตดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลในการวิจัย ซึ่งจะเป็นประโยชน์ทางวิชาการ
ต่อไป

หลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการเชิงพุทธ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ
ราชวิทยาลัย หวังเป็นอย่างยิ่งว่าจะได้รับความอนุเคราะห์จากพระเดชพระคุณ
ด้วยดี และขอกราบขอบพระคุณในความเอื้อเฟื้อเพื่อทางวิชาการมา ณ โอกาสนี้

จึงกราบนมัสการมาเพื่อโปรดพิจารณาให้ความอนุเคราะห์

ขอกราบนมัสการด้วยความเคารพอย่างสูง

๐๗๖๑๒๓๔๕
๒/๗/๕๔

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สุรพล สุษะพรหม)
ผู้อำนวยการหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาการจัดการเชิงพุทธ

ที่ ศธ ๖๑๐๕.๒/๓๒๘

ภาควิชารัฐศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
อาคารเรียนวัดศรีสุทธาราม แขวงบางขุนนนท์
เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร ๑๐๗๐๐
โทรศัพท์/โทรสาร ๐๒-๔๓๔๒-๑๒๓

๗ กรกฎาคม ๒๕๕๔

เรื่อง ขอบความอนุเคราะห์เก็บข้อมูลเพื่อการวิจัย
กราบนมัสการ พระเดชพระคุณ พระญาณไตรโลก เจ้าคณะอำเภอบ้านแพรก
สิ่งที่ส่งมาด้วย แบบสอบถามที่ใช้ในการเก็บข้อมูล จำนวน ๑ ฉบับ

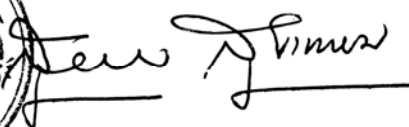

ด้วย พระมหาสมใจ ธนีสโร รหัสประจำตัวนิสิต ๕๒๐๑๔๐๔๗๖๔ นิสิตปริญญาโท
หลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการเชิงพุทธ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ
ราชวิทยาลัย ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง “ปัจจัยที่มีผลต่อการดำเนินงานจัดการศึกษาพระ
ปริยัติธรรมแผนกบาลี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา” เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตาม
หลักสูตรดังกล่าว

ในการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับเรื่องนี้จำเป็นต้องเก็บข้อมูลจากพระภิกษุสงฆ์ภายในสำนัก
เรียนของพระเดชพระคุณ จึงขอความอนุเคราะห์จากพระเดชพระคุณเพื่อโปรดพิจารณา
อนุญาตให้นิสิตดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลในการวิจัย ซึ่งจะเป็นประโยชน์ทางวิชาการ
ต่อไป

หลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการเชิงพุทธ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลง
กรณราชวิทยาลัย หวังเป็นอย่างยิ่งว่าจะได้รับความอนุเคราะห์จากพระเดชพระคุณ
ด้วยดี และขอกราบขอบพระคุณในความเอื้อเฟื้อทางวิชาการมา ณ โอกาสนี้

จึงกราบนมัสการมาเพื่อโปรดพิจารณาให้ความอนุเคราะห์

ขอกราบนมัสการด้วยความเคารพอย่างสูง

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สุรพล สุยะพรหม)
ผู้อำนวยการหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาการจัดการเชิงพุทธ

ภาควิชารัฐศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์
โทร/โทรสาร ๐๒ ๔๓๔๒ ๑๒๓ ต่อ ๒๑๓๐

ที่ ศธ ๖๑๐๕.๒/๓๒๔

ภาควิชารัฐศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
อาคารเรียนวัดศรีสุดาราม แขวงบางขุนนนท์
เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร ๑๐๗๐๐
โทรศัพท์/โทรสาร ๐๒-๔๓๕๒-๑๒๓

๗ กรกฎาคม ๒๕๕๔

เรื่อง ขอบความอนุเคราะห์เก็บข้อมูลเพื่อการวิจัย
นมัสการ พระครูสุวรรณศีลาธิคุณ
สิ่งที่ส่งมาด้วย แบบสอบถามที่ใช้ในการเก็บข้อมูล จำนวน ๑ ฉบับ

ด้วย พระมหาสมใจ ธนินฺสโร รหัสประจำตัวนิสิต ๕๒๐๑๔๐๕๗๖๔ นิสิตปริญญาโท
หลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการเชิงพุทธ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ
ราชวิทยาลัย ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง “ปัจจัยที่มีผลต่อการดำเนินงานจัดการศึกษาพระ
ปริยัติธรรมแผนกบาลี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา” เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตาม
หลักสูตรดังกล่าว

ในการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับเรื่องนี้จำเป็นต้องเก็บข้อมูลจากพระภิกษุสงฆ์ภายในสำนัก
เรียนของพระคุณท่าน จึงขอความอนุเคราะห์จากพระคุณท่านเพื่อโปรดพิจารณาอนุญาตให้
นิสิตดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลในการวิจัย ซึ่งจะเป็นประโยชน์ทางวิชาการต่อไป

หลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการเชิงพุทธ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ
ราชวิทยาลัย หวังเป็นอย่างยิ่งว่าจะได้รับความอนุเคราะห์จากพระคุณท่านด้วยดี
และขอกราบขอบพระคุณในความเอื้อเฟื้อทางวิชาการมา ณ โอกาสนี้

จึงนมัสการมาเพื่อโปรดพิจารณาให้ความอนุเคราะห์

ขอนมัสการด้วยความเคารพ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สุรพล สุษะพรหม)
ผู้อำนวยการหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาการจัดการเชิงพุทธ

ภาควิชารัฐศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์
โทร/โทรสาร ๐๒ ๔๓๕๒ ๑๒๓ ต่อ ๒๑๓๐

ที่ ศบ ๖๑๐๕.๒/๓๒๔

ภาควิชารัฐศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
อาคารเรียนวัดศรีสุทธาราม แขวงบางขุนนนท์
เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร ๑๐๗๐๐
โทรศัพท์/โทรสาร ๐๒-๔๓๔๒-๑๒๓

๗ กรกฎาคม ๒๕๕๔

เรื่อง ขอบความอนุเคราะห์เก็บข้อมูลเพื่อการวิจัย
นมัสการ พระครูศรีขยาภรณ์
สิ่งที่ส่งมาด้วย แบบสอบถามที่ใช้ในการเก็บข้อมูล จำนวน ๑ ฉบับ

ด้วย พระมหาสมใจ ธนินฺสโร รหัสประจำตัวนิสิต ๕๒๐๑๔๐๔๗๖๔ นิสิตปริญญาโท
หลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการเชิงพุทธ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ
ราชวิทยาลัย ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง “ปัจจัยที่มีผลต่อการดำเนินงานจัดการศึกษาพระ
ปริยัติธรรมแผนกบาลี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา” เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตาม
หลักสูตรดังกล่าว

ในการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับเรื่องนี้จำเป็นต้องเก็บข้อมูลจากพระภิกษุสงฆ์ภายในสำนัก
เรียนของพระคุณท่าน จึงขอความอนุเคราะห์จากพระคุณท่านเพื่อโปรดพิจารณาอนุญาตให้
นิสิตดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลในการวิจัย ซึ่งจะเป็นประโยชน์ทางวิชาการต่อไป

หลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการเชิงพุทธ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ
ราชวิทยาลัย หวังเป็นอย่างยิ่งว่าจะได้รับความอนุเคราะห์จากพระคุณท่านด้วยดี
และขอกราบขอบพระคุณในความเอื้อเฟื้อทางวิชาการมา ณ โอกาสนี้

จึงนมัสการมาเพื่อโปรดพิจารณาให้ความอนุเคราะห์

นพ. ๑๖๖๖/๑๖๖๖/๑
พระครูศรีขยาภรณ์
๒๒ ก.ค. ๒๕๕๔

ขอนมัสการด้วยความเคารพ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สุรพล สุธะพรหม)
ผู้อำนวยการหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาการจัดการเชิงพุทธ

ที่ ศธ ๖๑๐๕.๒/๓๒๔

ภาควิชารัฐศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
อาคารเรียนวัดศรีสุดาราม แขวงบางขุนนนท์
เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร ๑๐๗๐๐
โทรศัพท์/โทรสาร ๐๒-๔๓๔๒-๑๒๓

๗ กรกฎาคม ๒๕๕๔

เรื่อง ขอบความอนุเคราะห์เก็บข้อมูลเพื่อการวิจัย
นมัสการ พระมหาจันท์ กลยาณธมโม
สิ่งที่ส่งมาด้วย แบบสอบถามที่ใช้ในการเก็บข้อมูล จำนวน ๑ ฉบับ

ด้วย พระมหาสมใจ ธนีสุโร รหัสประจำตัวนิสิต ๕๒๐๑๔๐๔๗๖๔ นิสิตปริญญาโท
หลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการเชิงพุทธ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ
ราชวิทยาลัย ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง “ปัจจัยที่มีผลต่อการดำเนินงานจัดการศึกษาพระ
ปริยัติธรรมแผนกบาลี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา” เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตาม
หลักสูตรดังกล่าว

ในการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับเรื่องนี้จำเป็นต้องเก็บข้อมูลจากพระภิกษุสงฆ์ภายในสำนัก
เรียนของพระคุณท่าน จึงขอความอนุเคราะห์จากพระคุณท่านเพื่อโปรดพิจารณาอนุญาตให้
นิสิตดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลในการวิจัย ซึ่งจะเป็นประโยชน์ทางวิชาการต่อไป

หลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการเชิงพุทธ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ
ราชวิทยาลัย หวังเป็นอย่างยิ่งว่าคงจะได้รับความอนุเคราะห์จากพระคุณท่านด้วยดี
และขอกราบขอบพระคุณในความเอื้อเฟื้อทางวิชาการมา ณ โอกาสนี้

จึงนมัสการมาเพื่อโปรดพิจารณาให้ความอนุเคราะห์

ขอกราบขอบพระคุณ
พระมหาจันท์ กลยาณธมโม
เจ้าอาวาสวัด

ขอนมัสการด้วยความเคารพ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สุรพล สุยะพรหม)
ผู้อำนวยการหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาการจัดการเชิงพุทธ

ที่ ศธ ๖๑๐๕.๒/ ม/๗๔

ภาควิชารัฐศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
อาคารเรียนวัดศรีสุदारาม แขวงบางขุนนนท์
เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร ๑๐๗๐๐
โทรศัพท์/โทรสาร ๐๒-๔๓๔๒-๑๒๓

๗ กรกฎาคม ๒๕๕๔

เรื่อง ขอบความอนุเคราะห์เก็บข้อมูลเพื่อการวิจัย
นมัสการ พระมหาชาญชัย สุตวิริโย
สิ่งที่ส่งมาด้วย แบบสอบถามที่ใช้ในการเก็บข้อมูล จำนวน ๑ ฉบับ

ด้วย พระมหาสมใจ ธนีสโร รหัสประจำตัวนิสิต ๕๒๐๑๔๐๔๗๖๔ นิสิตปริญญาโท
หลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการเชิงพุทธ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ
ราชวิทยาลัย ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง “ปัจจัยที่มีผลต่อการดำเนินงานจัดการศึกษาพระ
ปริยัติธรรมแผนกบาลี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา” เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตาม
หลักสูตรดังกล่าว

ในการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับเรื่องนี้จำเป็นต้องเก็บข้อมูลจากพระภิกษุสงฆ์ภายในสำนัก
เรียนของพระคุณท่าน จึงขอความอนุเคราะห์จากพระคุณท่านเพื่อโปรดพิจารณาอนุญาตให้
นิสิตดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลในการวิจัย ซึ่งจะเป็นประโยชน์ทางวิชาการต่อไป

หลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการเชิงพุทธ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ
ราชวิทยาลัย หวังเป็นอย่างยิ่งว่าจะได้รับความอนุเคราะห์จากพระคุณท่านด้วยดี
และขอกราบขอบพระคุณในความเอื้อเฟื้อทางวิชาการมา ณ โอกาสนี้

จึงนมัสการมาเพื่อโปรดพิจารณาให้ความอนุเคราะห์

อนุภาคไชแสง
พ.ล. ชาญชัย สุตวิริโย
๑๕ ก.ค. ๕๔

ขอนมัสการด้วยความเคารพ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สุรพล สุยะพรหม)
ผู้อำนวยการหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาการจัดการเชิงพุทธ

ภาพผนวก ๔

แบบสอบถามเพื่อการวิจัย

แบบสอบถามเพื่อวิทยานิพนธ์

เรื่อง

ปัจจัยที่มีผลต่อการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี

สำหรับนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกบาลี

ของสำนักเรียนคณะจังหวัดพระนครศรีอยุธยา

คำชี้แจง ก่อนตอบแบบสอบถาม

๑. แบบสอบถามนี้ ต้องการทราบรายละเอียดเกี่ยวกับตัวท่านตามสภาพความเป็นจริง การตอบแบบสอบถามของท่าน จะไม่มีผลกระทบต่อการศึกษาและปฏิบัติงานของท่าน แต่อย่างใด แต่จะเป็นประโยชน์ในการปรับปรุงและส่งเสริมการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี ให้มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น
๒. ผู้วิจัยจะรักษาคำตอบของท่านไว้เป็นความลับ และนำผลไปใช้ในการวิจัยเท่านั้นโดยจะกระทำข้อมูลและเสนอผลในภาพรวม ฉะนั้น ในการกรอกแบบสอบถาม โปรดตอบทุกข้อตามความเป็นจริงที่ปฏิบัติ เพื่อประโยชน์สูงสุดในการทำวิจัย
๓. แบบสอบถามฉบับนี้ เป็นแบบสอบถามที่ต้องการทราบข้อมูลส่วนตัวบางประการ ประสบการณ์ในการทำงาน ความคิดเห็น และปัญหาต่างๆ ที่ท่านได้ประสบในการทำงานและการเรียน ซึ่งสามารถจะใช้เป็นข้อมูลประกอบในการศึกษาวิจัย
๔. โปรดกรอกรายการต่าง ๆ ในแต่ละข้อให้ครบถ้วนตามความเป็นจริงด้วย

ผู้วิจัยหวังเป็นอย่างยิ่งว่า คงจะได้รับความอนุเคราะห์ในการตอบแบบสอบถามเป็นอย่างดี จึงขอขอบคุณมา ณ โอกาสนี้

พระมหาสมใจ ฐนิสฺสโร (ประเสริฐนุช)

นิสิตหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาการจัดการเชิงพุทธ

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

แบบสอบถามสำหรับนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกบาลี

แบบสอบถามฉบับนี้แบ่งออกเป็น ๖ ตอน

- ตอนที่ ๑ ข้อมูลพื้นฐานของผู้ตอบแบบสอบถาม
 ตอนที่ ๒ ปัจจัยด้านสภาพแวดล้อมทางวัด
 ตอนที่ ๓ ปัจจัยด้านหลักสูตร
 ตอนที่ ๔ ปัจจัยด้านผู้เรียน
 ตอนที่ ๕ ปัจจัยด้านสภาพแวดล้อมในสถานศึกษา
 ตอนที่ ๖ ปัญหาอุปสรรคและข้อเสนอแนะ

ตอนที่ ๑ ข้อมูลพื้นฐานของผู้ตอบแบบสอบถาม

โปรดทำเครื่องหมาย ✓ ลงในช่อง หน้าข้อความต่อไปนี้ตามความเป็นจริงเกี่ยวกับตัวของผู้ตอบแบบสอบถาม

๑. อายุ

☐ ๑. ต่ำกว่า ๒๐ ปี (กรณีที่ไม่ใช่พระภิกษุ)	☐ ๒. ๒๐ – ๓๐ ปี
☐ ๓. ๓๑ – ๔๐ ปี	☐ ๔. ๔๑ – ๕๐ ปี
☐ ๕. ๕๑ – ๖๐ ปี	☐ ๖. ๖๑ ปีขึ้นไป

๒. พรรษา

☐ ๑. ๑ – ๕ พรรษา	☐ ๒. ๖ – ๑๐ พรรษา
☐ ๓. ๑๑ – ๑๕ พรรษา	☐ ๔. ๑๖ – ๒๐ พรรษา
☐ ๕. ๒๑ พรรษาขึ้นไป	☐ ๖. อื่นๆ (โปรดระบุ).....

๓. วุฒิการศึกษา (สามัญศึกษา)

☐ ๑. ต่ำกว่าปริญญาตรี	☐ ๒. ปริญญาตรี หรือเทียบเท่าปริญญาตรี
☐ ๓. ปริญญาโท	☐ ๔. ปริญญาเอก

๔. วุฒิการศึกษาปริยัติธรรม (นักธรรม)

☐ ๑. นักธรรมตรี	☐ ๒. นักธรรมโท
☐ ๓. นักธรรมเอก	

๕. วุฒิการศึกษาปริยัติธรรม (เปรียญธรรม)

 ๑. ประโยค ๑-๒ - ป.ธ.๓ ๒. ป.ธ.๔-๖ ๓. ป.ธ.๗-๙ ๔. อื่นๆ (โปรดระบุ).....

๖. ระยะเวลาที่สังกัดอยู่ภายในวัด

 ๑. ๑ - ๕ ปี ๒. ๖ - ๑๐ ปี ๓. ๑๑ - ๑๕ ปี ๔. ๑๖ - ๒๐ ปี ๕. ๒๑ ปีขึ้นไป

ตอนที่ ๒ ปัจจัยด้านสภาพแวดล้อมของวัด

คำชี้แจง โปรดทำเครื่องหมาย ✓ ลงในช่องที่ตรงกับความเห็นของท่านมากที่สุดเพียงคำตอบเดียว

ปัจจัยด้านสภาพแวดล้อมของวัด	ระดับความคิดเห็น				
	มากที่สุด	มาก	ปานกลาง	น้อย	น้อยที่สุด
การสนับสนุนของเจ้าอาวาสหรือผู้ปกครองของวัด					
๑. จัดตารางเวลาให้อ่านหนังสือหรือทำการบ้าน					
๒. จัดให้มีการสอนพิเศษแก่ผู้เรียน					
๓. การติดตามความรับผิดชอบในการอ่านหนังสือ					
๔. การควบคุมความรับผิดชอบในการอ่านหนังสือ					
๕. การสนับสนุนค่าพาหนะเพื่อการเดินทางไปเรียน					
๖. การเลี้ยงภัตตาหารเพล					
๗. การสนับสนุนอุปกรณ์การเรียนการสอน					
๘. การให้คำแนะนำปรึกษาเกี่ยวกับเรื่องการเรียนรู้					
๙. การให้กำลังใจในการเรียน					
๑๐. การให้รางวัลเมื่อสอบผ่าน					
๑๑. ความเป็นส่วนตัวของห้องพัก					
๑๒. สิ่งอำนวยความสะดวกของห้องพักพอเพียง					
๑๓. สถานที่อำนวยความสะดวกในการอ่านหนังสือหรือทำงานส่วนตัว					
๑๔. บรรยากาศซึ่งเป็นส่วนสนับสนุนต่อการอ่านหนังสือ					
๑๕. มีแหล่งความรู้ที่เอื้อต่อการเรียน					

ตอนที่ ๓ ปัจจัยด้านหลักสูตร

คำชี้แจง โปรดทำเครื่องหมาย ✓ ลงในช่องที่ตรงกับความคิดเห็นของท่านมากที่สุดเพียงคำตอบเดียว

ปัจจัยด้านหลักสูตร	ระดับความคิดเห็น				
	มากที่สุด	มาก	ปานกลาง	น้อย	น้อยที่สุด
๑. มีความเข้าใจในหลักสูตรและเนื้อหาที่เรียน					
๒. ทราบจุดประสงค์การเรียนรู้ของแต่ละรายวิชา					
๓. ทราบรายละเอียดของงานที่จะต้องทำในแต่ละรายวิชา					
๔. มีส่วนร่วมในการจัดกิจกรรมการเรียนการสอน					
๕. มีส่วนร่วมในการผลิตสื่อประกอบการเรียนการสอน					
๖. มีส่วนร่วมในการกำหนดวิธีการประเมินผล					
๗. มีความเข้าใจในการทำคะแนนให้ผ่านเกณฑ์					
๘. เนื้อหาหลักสูตรมีความเหมาะสมกับผู้เรียน					
๙. ใช้สื่อการเรียนการสอนอย่างมีคุณภาพ					
๑๐. มีแบบฝึกหัดที่เอื้อต่อความแตกต่างระหว่างบุคคล					
๑๑. จัดกิจกรรมการเรียนการสอนที่ส่งเสริมการเรียนรู้ด้วยตนเอง					
๑๒. มีการจัดบรรยากาศที่ส่งเสริมการเรียนการสอน					
๑๓. มีการประเมินผลเพื่อปรับปรุงกิจกรรมการเรียนการสอน					
๑๔. มีสื่อการเรียนการสอนที่หลากหลาย					
๑๕. มีการเรียนการสอนเอื้อต่อเทคโนโลยีที่ทันสมัย					

ตอนที่ ๔ ปัจจัยด้านผู้เรียน

คำชี้แจง โปรดทำเครื่องหมาย ✓ ลงในช่องที่ตรงกับความคิดเห็นของท่านมากที่สุดเพียงคำตอบเดียว

ปัจจัยด้านผู้เรียน	ระดับความคิดเห็น				
	มากที่สุด	มาก	ปานกลาง	น้อย	น้อยที่สุด
๑. การศึกษาทเรียนล่วงหน้า					
๒. การตั้งใจเรียนในชั้นเรียน					
๓. การมาเรียนอย่างสม่ำเสมอ					
๔. การแสวงหาความรู้เพิ่มเติม					
๕. การใช้คู่มือประกอบการเรียน					
๖. การทำแบบฝึกหัดในห้องเรียน					
๗. การทำการบ้านตามที่ครูมอบหมาย					
๘. การมีหนังสือเรียน/ตำราเรียนครบถ้วน					
๙. การมีสื่อประกอบการเรียน					
๑๐. การนำความรู้ไปประยุกต์ใช้					
๑๑. ความต้องการศึกษาระดับที่สูงขึ้น					
๑๒. ความภูมิใจในผลงาน					
๑๓. การทำงานที่ได้รับมอบหมายด้วยตนเอง					
๑๔. การบันทึกเมื่อพบสิ่งที่น่าสนใจ					
๑๕. การสรุปและทบทวนบทเรียน					

ตอนที่ ๕ ปัจจัยด้านสภาพแวดล้อมในสถานศึกษา

คำชี้แจง โปรดทำเครื่องหมาย ✓ ลงในช่องที่ตรงกับความเห็นของท่านมากที่สุดเพียงคำตอบเดียว

ปัจจัยด้านสภาพแวดล้อมในสถานศึกษา	ระดับความคิดเห็น				
	มากที่สุด	มาก	ปานกลาง	น้อย	น้อยที่สุด
๑.การจัดกิจกรรมนำเข้าสู่บทเรียน					
๒.เทคนิคการสอนของครู					
๓.ความเป็นกันเองระหว่างครูกับผู้เรียน					
๔.ครูมีบุคลิกภาพดี					
๕.การเอาใจใส่ในการแก้ไขของผู้เรียน					
๖.ใช้สื่อการเรียนการสอนอย่างมีคุณภาพ					
๗.มีแบบฝึกหัดที่เอื้อต่อความแตกต่างระหว่างบุคคล					
๘.มีกิจกรรมที่เอื้อต่อความแตกต่างระหว่างบุคคล					
๙.จัดกิจกรรมการเรียนการสอนที่ส่งเสริมการเรียนรู้ด้วยตนเอง					
๑๐.มีการตรวจงาน(การบ้าน,แบบฝึกหัด)					
๑๑.มีการจัดบรรยากาศที่ส่งเสริมการเรียนการสอน					
๑๒.การให้ผู้เรียนมีส่วนร่วมในการสรุปบทเรียน					
๑๓.มีการประเมินผลเพื่อปรับปรุงกิจกรรมการเรียนการสอน					
๑๔.มีการเตรียมห้องเรียนหรือสภาพแวดล้อมให้เอื้อต่อการจัด กิจกรรม การเรียนการสอน					
๑๕.มีสื่อการเรียนการสอนที่ทันสมัย					

ตอนที่ ๖ แบบสอบถามปลายเปิด (open) ให้ผู้ตอบแบบสอบถามแสดงความคิดเห็นเพิ่มเติมเกี่ยวกับปัญหา และ อุปสรรคต่อปัจจัยที่มีผลต่อการดำเนินงานจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี

๑. ปัญหา อุปสรรค ปัจจัยด้านสภาพแวดล้อมของวัด

.....
.....
.....

ข้อเสนอแนะ

.....
.....
.....

๒. ปัญหา อุปสรรค ปัจจัยด้านหลักสูตร

.....
.....
.....
.....

ข้อเสนอแนะ

.....
.....
.....
.....

๓. ปัญหา อุปสรรค ปัจจัยด้านผู้เรียน

.....
.....
.....

ข้อเสนอแนะ

.....
.....
.....

๔ ปัญหา อุปสรรค ปัจจัยด้านสภาพแวดล้อมในสถานศึกษา

.....
.....
.....

ข้อเสนอแนะ

.....
.....
.....

..

ประวัติระผู้วิจัย

.....

- ชื่อ : พระมหา สมใจชนิสฺสโร (ประเสริฐนุช)
- เกิด : วันเสาร์ที่ ๒๘ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๐๗
- สถานที่เกิด : บ้านเลขที่ ๒๕ หมู่ที่ ๑ ต.บางยี่โท อ.บางไทร จ.พระนครศรีอยุธยา
- การศึกษา : ประถมศึกษา-โรงเรียนวัดบางยี่โท ต.บางยี่โท อ.บางไทร จ.พระนครศรีอยุธยา
: ประกาศนียบัตรการบริหารกิจการคณะสงฆ์ (ป.บ.ส.) มหาวิทยาลัย
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ.๒๕๔๘
: พุทธศาสตรบัณฑิต (สังคมศาสตร์การจัดการเชิงพุทธ) มหาวิทยาลัย
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วันที่ ๓๐ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๕๓
รุ่นที่ ๕๕
:เปรียญธรรม ๓ ประโยค พ.ศ.๒๕๔๘ นักรธรรมชั้นเอก พ.ศ. ๒๕๔๑
- อุปสมบท : วันที่ ๗ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๒๘
- สังกัด : วัดตองปุ เลขที่ ๘๖ หมู่ที่ ๕ ต.สวนพริก อ.พระนครศรีอยุธยา
จ.พระนครศรีอยุธยา ๑๓๐๐๐
- ตำแหน่งหน้าที่ : เจ้าอาวาสวัดตองปุ
- ที่อยู่ปัจจุบัน : วัดตองปุ เลขที่ ๘๖ หมู่ที่ ๕ ต.สวนพริก อ.พระนครศรีอยุธยา
จ.พระนครศรีอยุธยา ๑๓๐๐๐